

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU**

**HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI**

“ŞƏRQ-QƏRB
BAKI – 2009

**Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının
10 dekabr 2008-ci il tarixli (protokol № 6) qərarı ilə çap olunur**

Elmi redaktor:

Bəkir Nəbiyev

akademik, əməkdar elm xadimi

Buraxılışa məsul:

Nikpur Cabbarlı

filologiya elmləri namizədi, dosent

Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı.

Bakı, “Şərq-Qərb”, 2009, 248 səh. + 20 səh. illüstrasiya

Kitabda müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin tərcümeyi-halına, ictimai-siyasi fəaliyyətinə müxtəsər nəzər salınır, onun milli ədəbiyyatımızla bağlı fikir və mülahizələri təhlil edilir, folklorun və klassik ədəbi irsin tədqiqinə, nəşrinə və təbliğinə qayğısından bəhs olunur, mənəviyyat sahəsində onun müdrik siyasətinin mahiyyəti açıqlanır.

ISBN 978-9952-34-211-6

© Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, 2009.
© “Şərq-Qərb”, 2009.

HEYDƏR ƏLİYEV HAQQINDA ETÜDLƏR

Otuz beş il ərzində mən ümummillə lider Heydər Əliyevin ən müxtəlif münasibətlərlə keçirilən ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni tədbirlərdə, elm, ədəbiyyat, incəsənət xadimlərinin yubileylərində, elmi simpoziumlarda, yazıçılar qurultaylarında çıxışlarının dinləyicisi olmuşam. Onun özünün dəvəti ilə iş otağındakı bəzi görüşlərdə iştirak etmişəm. Həm o, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olanda, həm də Ölkə Prezidenti ikən dəfələrlə qəbulunda olmuşam, tövsiyə və tapşırıqlarını dinləmişəm. Onun apardığı iri miqyaslı ədəbi-ictimai yığıncaqlarda çıxış etmişəm. Moskvada çalışarkən onunla görüşmüş, Naxçıvanda Ali Məclisin sədri olanda AMEA-nın həqiqi üzvü Ağamusa Axundov və professor Nizami Xudiyevlə birlikdə onu ziyarət etmişəm. Özünün başçılıq etdiyi nümayəndə heyətlərinin tərkibində, onun təyərəsi ilə müxtəlif səfərlərdə iştirak etmişəm, onunla birlikdə müqəddəs Məkkəni ziyarət etmişəm.

Az qala 80 illik ömrümdə mən Azərbaycanda və xaricdə dəfələrlə böyük alimlər, məşhur ədiblər, mədəniyyət xadimləri, dövlət adamları, bəzi ölkələrin başçıları ilə görüşüb həmsöhbət olmuşam. Onlardan çox şey öyrənmişəm. Amma bu gün bütün varlığım ilə məmnun-məmnun etiraf edirəm ki, həyatın ən müxtəlif sahələrinə dair biliyinin zənginliyi, maraq dairəsinin vüsəti, yaddaşının itiliyi, tizfəhmliyi, Ana dilimizdə və rusca nitqlərinin rəvanlığı baxımından Heydər Əliyevə bərabər olan ikinci bir şəxsiyyəti mən təsəvvürümə gətirə bilmirəm. Onun bir dövlət başçısı kimi həm daxili, həm də xarici siyasətdə irəliyə atdığı hər bir addım ilk növbədə doğma Azərbaycanın, başı bələlər çəkmiş xalqımızın mənafeyi kimi ali bir məqsədə xidmət etmişdir. Onunla çoxsaylı mənəvi təmaslar nəticəsində büllurlaşmış qənaətim budur ki, XX əsrlə XXI əsrin, ikinci minilliklə üçüncü minilliyin qovuşuğunda Heydər Əliyev doğma Azərbaycanımızın həqiqətən də böyük tarixi şansı olmuşdur.

Onu yaxından tanıyanların müşahidələri də sübut edir ki, Heydər Əliyev on illər boyu öz yüksək erudisiyası, zəngin bilik ehtiyatı, heyrətamiz təhlil qabiliyyəti, hər bir mövzuya yaradıcı münasibəti ilə qarşısında çıxış etdiyi auditoriyanı məhz həmin sahə üzrə ixtisaslaşması həqiqətinə inandıra bilmişdi. Buna görə də memarlar onu memar, kino işçiləri kinoşünas, tarixçilər tarixçi, ədəbiyyatçılar ədəbiyyatşünas kimi qəbul edirdilər. Onun politologiya, dövlət idarəçiliyi, iqtisadiyyat, bank-maliyyə işi və s. sahələrlə bağlı nitq və çıxışlarını, mülahizə və fikirlərini də buraya əlavə etsək, gözlərimiz önündə həqiqətən də XX əsrdə siyasətçilər və dövlət xadimləri arasında lap az təsadüf edilən bir ensiklopedistin, özəlliklə də yorulmaq nə olduğunu bilməyən bir humanitarın yaddaqalan, koloritli obrazı canlanır.

Ulu öndərin çox zəngin mənəvi irsində ədəbi irs və varislik məsələsi xüsusi yer tutur. Bu doğru qənaətdir ki, bəşər tarixində, dünyanın müxtəlif ölkələrində elm və mədəniyyətə, ədəbiyyat və incəsənətə himayədarlığı ilə ad çıxaran, mesenat kimi tanınan dövlət başçıları və siyasi xadimlər az olmayıb. Lakin Heydər Əliyevi onlardan fərqləndirən mühüm bir cəhət var: “O öz doğma xalqının ədəbiyyat və mədəniyyətinə yalnız himayədarlıq etməklə kifayətlənməmişdir, həm də bu mənəviyyat sahələrinin dərin bilicisi, dönməz təəssübkeşi, alovlu təbliğatçısı kimi tanınmışdır” (F.Heydərrov). Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri, görkəmli ədib və şairlərin yaradıcılığı, ədəbiyyat və həyat, sənətdə tarixilik və müasirlik, bədii təfəkkür sahiblərinin əsərlərində vətənpərvərlik və xalq taleyi və s. kimi çox vacib problemlərə dair H.Əliyevin təqribən 35 il ərzində mürəzə və çıxışlarında, kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi müsahibələrində öz əksini tapmış qiymətli fikir və mülahizələr yüksək dərəcədə zəngin olub uzunmüddətli araşdırmalara və ümumiləşdirmələrə layiqdir. Nizami Gəncəvidən tutmuş Məmməd Araza və onun digər müasirlərindək Azərbaycan ədəbiyyatında elə bir görkəmli sima tapılmaz ki, H.Əliyev onun əsərlərini oxumuş, barəsində fikir və qənaətlərini söyləmiş olmasın. Onun zəngin faktlar və ümumiləşdirmələr əsasında gəldiyi belə bir qənaəti vardı ki, “Ədəbiyyat bizim xalqımıza çox böyük faydalar gətiribdir. Ədəbiyyatımız bizim böyük milli sərvətlərimizdən biri-

dir. Biz bununla fəxr etməliyik. Şəxsən mən həmişə belə hesab etmişəm, bu gün də belə hesab edirəm, daim belə düşünəcəyəm. Hesab edirəm ki, bizim ədəbiyyatımızın, bədii sözün, yazıçı sözünün cəmiyyətə, millətə, xalqa təsiri böyükdür”.

Əlbəttə, zaman keçdikcə ədəbiyyatşünaslıq elmimiz bu məsələlərə qayıdacaq, onları vüsətli təhlil süzgəcindən keçirib ümumiləşdirəcək, qiymətləndirəcəkdir. Bu sətirlərin müəllifi, AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda hazırlanmış “Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabının məsul redaktoru olaraq, mən həmin əsərin müqəddiməsi kimi düşünülmüş yazımda bu çox vüsətli mövzudan yalnız bəzi çox görkəmli sənətkarlarımız haqqında H.Əliyevin dediklərini müxtəsərcə şərh etməklə kifayətlənəcəyəm.

Ədəbiyyat və incəsənət, bütünlükdə ictimai fikir sahəsində Azərbaycanın keçdiyi yolun özünəməxsusluqlarını H.Əliyev yaxşı bilir, elmi obyektivliyə əsaslanan müasirlik duyğusu ilə təhlil edirdi. Ümummillə lider malik olduğu zəngin tarixi biliklər əsasında göstərirdi ki, Azərbaycan öz kökünə görə Şərq, İslam ölkəsidir. Bir çoxları belə hesab edirlər ki, biz Asiya qitəsində yerləşən bir ölkənin sahibləriyik. Lakin Asiya ilə Avropanın qovuşduğu bir ərəzidə yerləşən Azərbaycan Avropaya daxildir. Əlbəttə, öz kökünə, dini mənsubiyyətinə, ənənələrinə görə Azərbaycan Şərq aləminə, İslam, türk dünyasına mənsubdur. Bu qəbildən olan xalqlar içərisində Azərbaycan xalqı XIX-XX əsrlərdə öz milli köklərindən ayrılmayaraq ədəbiyyatını, mədəniyyətini dünyanın inkişaf etmiş Qərb mədəniyyəti, ədəbiyyatı ilə birləşdirə bilmişdir. Bu yolda çalışan, mübarizə aparan, milli ədəbiyyat və mədəniyyətimizin Qərb mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə sintezini yaradan insanlar çox uzaqgörən, müdrik insanlar olmuşlar.

Bu deyilənlərin vacib nəticələrindən bəhs edən H.Əliyev XIX əsrin ortalarında Şərq ölkələri arasında ilk dəfə məhz Azərbaycanda teatrın meydana çıxmasını, XX əsrin başlanğıcında isə yenə də Yaxın Şərq ölkələrində ilk dəfə olaraq peşəkar opera əsərinin də məhz Azərbaycanda yaranmasını xüsusi iftixar duyğusu ilə nümunə gətirirdi.

Bu fundamental tezis və obyektiv qiymətləndirmə meyarı H.Əliyevin Azərbaycan ədəbi-mədəni prosesinin inkişaf istiqamətlərinə baxışının əsasında durmuş və ayrı-ayrı ədəbi hadisələrə, ədəbi-tarixi faktlara münasibətinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

H.Əliyevin həyatının əsas mərhələ və məqamlarını Azərbaycanda bilməyən yoxdur. Onun həmişə böyük amallara, vətən və xalq naminə xidmətə yönəlmiş fəaliyyəti, cəsarətlə demək olar ki, elə xalqın gözü qabağında keçmişdi. Bununla belə, bu böyük ictimai-siyasi xadimin, dövlət başçısının, nəhayət, ömrünü giləgilə xalqın tərəqqisi yolunda əridən dahi Azərbaycanlının məlum və çox ibrətəməz tərcümeyi-halını kitabımızın tələbləri baxımından bir daha vərəqləməyə ehtiyac duyuram.

Heydər Əlirza oğlu Əliyev 1923-cü il mayın 10-da Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən birində – Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. Bir müddət Bakının neft mədənlərində fəhləlik etmiş atası Əlirza kişi Naxçıvana döndükdən sonra dəmir yolunda çalışır, öz səy və zəhməti ilə külfətinin güzəranını təmin edirdi. Anası, qayğıkeş İzzət xanım evin səliqə-sahmanını yüksək səviyyədə saxlar, ailə ocağının hərərətini soyumağa qoymaz, övladlarının əvvəlcə uşaq baxçasına, sonra isə məktəbə getməsi üçün lazım olan heç bir şeyi onlardan əsirgəməzdi. Əlirza kişi və İzzət xanım din xadimləri deyildilər. Lakin onlar müsəlman idilər və özlərinin dərğahdan çox böyük istedad payı verilmiş övladlarını, beş oğlanı, üç qızı milli və dini dəyərlərimiz əsasında tərbiyə edirdilər.

H.Əliyev özü də iman sahibi idi və bu baxımdan, onun məhz valideynlərindən gələn gözəl ənənəsi olmuşdur. Onların evində Qurani-Kərim həmişə əziz-əziz qorunub saxlanmışdır. Quranla bağlı olaraq ulu öndərin özünün bir etirafı mənə özəlliklə çox gözəl təsir bağışlamışdı. Mənə 1994-cü ildə H.Əliyevlə bir yerdə Məkkə ziyarətinə getmək nəsisib olmuşdur. Bu səfər zamanı Prezident onun təyyarəsi ilə uçan mərhum akademik Ziya Bünyadovla mənə öz odasına dəvət etmişdi və aramızda çox maraqlı söhbət baş tutmuşdu. Bu söhbət ayrıca bir yazının mövzusu ola

bilər. İndi isə mən həmin söhbətdən yalnız bir epizodu hörmətli oxucuların nəzərinə çatdırıram.

Prezident mənim harada doğulduğumla, hansı ailədə böyüdüyümlə, valideynlərimin kim və nəçi olduqları ilə maraqlandı, mən də Ağdaşda doğulduğumu, ruhani, ziyalı ailəsindən olduğumu dedim. 1937 qurbanlarından olan atamın, əmimin, eləcə də nənəmin və anamın böyük heyranlıqla Quran oxuduqlarını, namaz qılıb oruc tutduqlarını söylədim. Bu məlumatdan təsirlənən Prezident dedi ki, Allaha inam, Qurani-Kərimə məhəbbət və ehtiram onların da ailəsində yüksək səviyyədə olmuşdur. Anası İzzət xanım oğlu Heydər in həyatının ən əlamətdar məqamları ərəfəsində (məsələn, orta məktəbin son sinfində kamal attestatı imtahanlarına gedəndə, ilk dəfə dövlət qulluğuna başlayanda) ona Allah kəlamı ilə xeyir-dua verər və evdən çıxanda onu Quran altından keçirərmiş... Mən də, mərhum akademik Ziya Bünyadov da bu eşitdiklərimizdən çox mütəəssir olduq.

H.Əliyev 1939-cu ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra Azərbaycan Sənaye İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) memarlıq fakültəsində təhsil almışdır. Alman faşistlərinin SSRİ üzərinə hücumu, Böyük Vətən Müharibəsinin başlanması ona bu ixtisas üzrə təhsilini başa çatdırmağa imkan verməmişdir.

1941-ci ildən Heydər Əliyev Naxçıvan MSSR Xalq Daxili İşlər Komissarlığında şöbə müdiri vəzifəsində işləmiş və 1944-cü ildə dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında işə göndərilmişdir. O vaxtdan təhlükəsizlik orqanları sistemində çalışan Heydər Əliyev 1964-cü ildən Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini, 1967-ci ildən isə sədri vəzifəsində işləmiş, general-mayor rütbəsinə qədər yüksəlmişdir. Həmin illərdə o, Leninqrada (indiki Sankt-Peterburq) çalışdığı sahə üzrə xüsusi ali təhsil almışdır. Bununla belə, artıq müəyyən vəzifəsi, hərbi rütbəsi olduğuna baxmayaraq, xalqın tarixinə, mənəviyyat və mentalitetinə məhəbbət onu yeni ali təhsil almağa istiqamətləndirmiş, 1957-ci ildə gənc qanun qoruyucusu Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1969-cu il iyul plenumunda Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilərək Respublikaya rəhbərlik etməyə başlamışdır. 1982-ci ilin dekabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosünün üzvü seçilən Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edilmiş və SSRİ-nin rəhbərlərindən biri olmuşdur. O, iyirmi il ərzində SSRİ Ali Sovetinin deputatı, beş il isə SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini olmuşdur.

Heydər Əliyev 1987-ci ilin oktyabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun və şəxsən Baş katib Mixail Qorbaçovun yeritdiyi siyasi xəttə etiraz əlaməti olaraq, tutduğu vəzifələrdən istefa vermişdir. O, 1990-cı ilin 20 yanvarında sovet qoşunlarının Bakıda törətdiyi qanlı faciə ilə əlaqədar həmin hadisənin ertəsi günü Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə gəlib orada xüsusi bəyanatla çıxış edərək, xalqımıza qarşı törədilmiş cinayətin təşkilatçıları və icraçılarının cəzalandırılmasını tələb etmişdir. Dağlıq Qarabağda yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyətlə bağlı SSRİ rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq o, 1991-ci ilin iyulunda Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını tərk etmişdir.

1990-cı ilin iyulunda Azərbaycana qayıdan Heydər Əliyev əvvəlcə Bakıda, sonra isə Naxçıvanda yaşamış, həmin ildə də Azərbaycan Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. O, 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini olmuşdur. Heydər Əliyev 1992-ci ildə Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvan şəhərində keçirilmiş təsis qurultayında partiyanın sədri seçilmişdir.

1993-cü ilin may-iyununda hökumət böhranının son dərəcə kəskinləşməsi ilə ölkədə vətənaş müharibəsinin baş verməsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi yarandıqda Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gətirilməsi tələbi ilə ayağa qalxdı. Azərbaycanın o zamankı rəhbərləri Heydər Əliyevi rəsmən Bakıya dəvət etməyə məcbur oldular.

Xalqın böyük rəhbəri ilk növbədə məhz xalqın təkidli tələbi ilə Bakıya gəldi. Həmişə olduğu kimi, bu mühüm tarixi hadisələrin gedişində də cənab Heydər Əliyev, məhz Azərbaycan xalqına, onun aparıcı qüvvələrinə, o cümlədən yaradıcı ziyalılarına etibar etmiş, onlara arxalanmış, əsərlərinə yüksək qiymət verdiyi alim, ədib, şair və incəsənət xadimləri ilə hər iki tərəf üçün əhəmiyyətli olan görüşlər, məsləhətləşmələr keçirmişdi. İştirakçısı olduğum belə bir hadisəni, faktı xatırlatmaq burada yerinə düşər ki, cənab Heydər Əliyev bu dəfə Naxçıvandan Bakıya qayıdarkən qardaşı, dünyada tanınmış alim, akademik Cəlal Əliyevin mənzilindən sonra əvvəlcə məhz Azərbaycan Elmlər Akademiyasına gəlmiş, onun Rəyasət Heyətinin üzvləri ilə görüşmüş, vacib qlobal məsələləri müzakirə etməklə yanaşı, alimlərin yaradıcılıq problemləri ilə yaxından maraqlanmış, öz qiymətli tövsiyələrini vermişdi. 1993-cü il iyunun 15-də o, Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçildi, iyunun 24-də isə Milli Məclisin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başladı. 1993-cü il oktyabrın 3-də ümumxalq səsverməsi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. O, 1998-ci il oktyabrın 11-də xalqın yüksək fəallığı şəraitində keçirilən seçkilərdə səslərin böyük əksəriyyətini toplayaraq, yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir. 2003-cü ilin prezident seçkilərində isə namizədliyinin irəli sürülməsinə razılıq vermiş Heydər Əliyev səhhətində yaranmış problemlərlə əlaqədar seçkilərə iki həftə qalmış namizədliyini geri götürmüşdür.

Heydər Əliyev bir sıra beynəlxalq mükafatlara, müxtəlif ölkələrin universitetlərinin fəxri doktoru adına və digər yüksək nüfuzlu fəxri adlara layiq görülmüşdür. O, dörd dəfə Lenin ordeni, Qızıl Ulduz medalı və çoxlu medallarla təltif edilmiş, iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adını almış, bir çox xarici dövlətlərin orden və medallarına layiq görülmüşdür.

Azərbaycanın son qırx ildən artıq bir dövrü əhatə edən tarixi taleyi Heydər Əliyevin adı ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Bu illər ərzində xalqın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının bütün

sahələrində dirçəliş məhz onun titanik fəaliyyəti ilə əlaqədar-
dır.

Heydər Əliyev rəhbərlik etdiyi dövr ərzində daim tərəqqisi üçün çalışdığı, zəngin mədəniyyəti, böyük tarixi keçmişi ilə həmişə qürur duyduğu və gələcək nəsillərinin taleyi üçün düşündüyü, qayğı göstərdiyi doğma yurdu Azərbaycanı bir dövlət kimi zamanın ağır və sərt sınaqlarından çıxarmışdır. O, böyük siyasi və dövlət xadimi, xalqın lideri olaraq hələ sağlığında canlı əfsanəyə çevrilmiş, buna görə də Heydər Əliyev fenomeni həmişə diqqətləri cəlb etmiş, dünya azərbaycanlılarının bu ümummilli liderinin heyranlıq doğuracaq dərəcədə coşğun siyasi fəaliyyəti istər ölkə, istərsə də dünya mətbuatında geniş işıqlandırılmışdır.

Azərbaycan xalqı milli dövlətçiliyinin dağılmaq təhlükəsi qarşısında qaldığını gördüyü və artıq ən ağır günlərini yaşadığı bir zamanda – 1993-cü ilin iyununda mövcud hakimiyyətin dəyişilməsini təkidlə tələb etmiş və həmin vaxtdan taleyini Heydər Əliyevə etibar etmişdir. Xalqın belə dar bir gündə qaldığını görüb onun təkidli dəvətini qəbul edən Heydər Əliyev Azərbaycanda yenidən böyük siyasətə qayıtmışdı. Xalq Heydər Əliyevin bu qayıdışını ümid və sevinclə qarşılamış, həmin günü isə Milli Qurtuluş günü kimi müstəqil Azərbaycanın tarixinə yazmışdır.

Heydər Əliyev birinci dəfə hakimiyyətə gələndə – 1960-cı illərin axırlarında da Azərbaycan iqtisadi və mədəni tənəzzül dövrünü yaşayırdı. O zaman məhz Heydər Əliyevin gəlişi ilə cəmiyyət həyatının bütün sahələrində sürətli yüksəliş, milli ruhun inkişafı və mənəviyyətin tərəqqisi dövrü yaşanmışdı.

Ulu öndər ikinci dəfə hakimiyyətə gələndə də yenə özünün siyasi bacarığı gücünə ölkəni vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən, ictimai-siyasi kaosdan xilas edə bilmiş və cəmiyyətin məqsədini, qayəsini öz varlığında, özünün güclü şəxsiyyətində təzahür etdirərək, doğma xalqını yenidən vahid bir məfkurə ətrafında səfərbər edib onun qəlbində sabaha inam hissi yaratmağı bacarmışdı.

Bütün bu illər ərzində əsl rəhbər kimi məhz Heydər Əliyev Azərbaycan həqiqətlərini qətiyyətlə bütün dünyaya tanıda bilmişdir. Azərbaycan yalnız Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra özünün geosiyasi imkanlarını gerçəkləşdirməyi

bacarmışdır. Məhz onun siyasi zəkası sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq aləmdən təcrid olunmaq təhlükəsi aradan qalxmışdır.

Dünya siyasət meydanında cərəyan edən proseslərə təsir baxımından Azərbaycan rəhbəri həmişə öz sözü, öz çəkisi, öz sanbalı ilə seçilmişdir. Ümumxalq məhəbbəti qazanan Heydər Əliyevin bitməz-tükənməz enerjisi xalqı yaradıcılıq uğurlarına ruhlandırmışdır.

Tarixin yetirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən olan Heydər Əliyevin parlaq siyasi zəkası sayəsində iki əsrin və iki minilliyin qovuşduğu Azərbaycan öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyaraq, üçüncü minilliyə inamla qədəm qoymuşdur. Heydər Əliyev zəkası bütün sədləri yararaq və qarşıya çıxan heç bir çətinliyə baxmayaraq, Azərbaycanı olduqca mürəkkəb zamanın dalğaları arasından salamat çıxarıb ona həm bölgədə, həm də dünyada layiqli yer qazandırmışdır.

Təbiətin ona bəxş etdiyi bir çox nadir keyfiyyətlər sayəsində Heydər Əliyev uzaqgörən şəxsiyyət kimi tarixi hadisələrin gedişini irəlicədən müəyyən edə bilir, milli tarix üçün olduqca böyük əhəmiyyət daşıyan qərarlar qəbul edilən zaman əsl vətənpərvər mövqeyi nümayiş etdirir, tam qətiyyətlə hərəkət etməyi bacarırdı. Bu qətiyyət onun geniş auditoriya qarşısında çıxışlar edərkən çox vaxt elə bədahətən söylədiyi fikirlərdə də parlaq əksini tapmışdır. Sarsılmaz məntiq üzərində qurularaq, qeyri-adi dərəcədə böyük təsir gücünə malik məruzə və nitqləri Heydər Əliyevin fəlsəfi və siyasi dünyagörüşündəki dərinliyin və genişliyin açıq ifadəsidir.

Müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi Heydər Əliyevin çoxəsrlik dövlətçiliyimiz tarixində müstəsna yeri vardır. Heydər Əliyevin fəaliyyəti öz əhəmiyyəti baxımından Azərbaycanın hüduqlarından çox-çox kənarlara çıxır. Müasir dövrdə nəinki Azərbaycanda, hətta bütün postsovet məkanında, eləcə də dünya miqyasında gedən prosesləri Heydər Əliyevin şəxsiyyətindən və fəaliyyətindən kənar təsəvvür etmək mümkün deyildi.

Heydər Əliyev zəmanəmizin böyük filosofu və mütəfəkkiri idi. Onun çağdaş dövrdə formalaşdırdığı və inkişaf etdirdiyi azərbaycançılıq fəlsəfəsi Azərbaycanın qloballaşan dünyada

xüsusi yerini müəyyən etmiş, milli dövlətçiliyimizin bünövrəsini təşkil edərək, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Azərbaycan ziyalısını son yüzilliklərdə ən ciddi bir şəkildə düşündürən milli dirçəliş problemləri bütöv şəkildə Heydər Əliyevin həmin illərdəki fəaliyyəti ilə strateji dövlət siyasətinə, elmdən, sosiologiyadan və fəlsəfədən əməli siyasət müstəvisinə keçmişdir.

Heydər Əliyev öz parlaq siyasi zəkası və istedadı sayəsində yeni Azərbaycanı, onun bugünkü gerçəkliklərini yaratmış və gələcəyə aparan yolları müəyyən etmişdir. Məhz buna görə də Azərbaycan tarixinin 1969-cu ildən bəri yaşanan dövrü Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır və tariximizə Heydər Əliyev dövrü kimi həkk olunmuşdur. Bu dövrün isə Azərbaycanın gələcək tarixi taleyi baxımından başlıca məzmunu azərbaycançılıqdır.

Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolu, əslində, 1969-cu ildən – məhz onun hakimiyyətə gəlişindən sonra başlamışdır. Bu mənada azərbaycançılığın ən parlaq səhifələri də elə həmin illərdən etibarən yazılmışdır. Heydər Əliyev o dövrdə mövcud olan ideologiyanın qəlibləri çərçivəsində Azərbaycanda milli ruhun tamamilə sıxışdırılmasına nəinki yol verməmiş, əksinə, onu yüksəltmək yolunda bütün imkanlardan maksimum dərəcədə istifadə etməyi bacarmışdır.

Bu baxımdan, Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə gəlməsindən sonrakı dövr milli özünüdərk, milli özünəqayıdışın başlanğıcı kimi qəbul edilir. Tarixi məhz bu dövrdən etibarən başlanan Heydər Əliyev idarəetmə fəlsəfəsinin əsas ideya-siyasi istiqamətini də məhz xalqın milli özünüifadəsinin bütün forma və vasitələrinin geniş vüsət alması, milli qürur hissənin güclənməsi və milli şüurun yüksəlişinə təkan verən sürətli inkişaf strategiyasının gerçəkləşdirilməsi təşkil etmişdir. Onun respublikaya rəhbərlik etməyə başladığı ilk günlərdən Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin, o cümlədən də böyük şair və ədiblərin, incəsənət xadimlərinin yubileylərinin müntəzəm surətdə qeyd olunması bir əhəmiyyətə halını almış, bu isə Azərbaycan xalqının ümum-milli problemləri ilə sıx bağlı olub milli ruhun, milli özünüdərk yüksəlişi, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması, müstəqil dövlətçilik ideyalarının gerçəkləşməsi üçün zəmin yaratmışdır.

Heydər Əliyevin 1969-82-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə görülən işlər milli özünüdərk duyğularını ideoloji sistemin keçmiş buxovlarından xilas edərək, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması kimi təməl prinsiplər əsasında milli ruhun hədsiz yüksəlişini təmin etmiş, xalqımızın qəlbində illərdən bəri sıxılıb qalmış milli dövlətçilik ideyasının gələcəkdə böyük hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsi üçün münbit zəmin yaratmışdı.

SSRİ-nin əyalətlərindən biri kimi baxıldığından 1960-cı illərin sonlarına doğru sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrinin gerilədiyi, mənfi meyillərin güclənərək getdikcə daha dərin kök saldığı, hakimiyyət uğrunda gizli rəqabətin artdığı və eybəcər şəkillər aldığı, bütün bunların isə xalqın milli-mənəvi birliyinə ziyan vurduğu Azərbaycanda hakimiyyətə gələn yeni rəhbərin birinci işi ölkədə iqtisadi potensialın dağılmasının, ictimai-siyasi həyatda yaranmış tənəzzülün xalqın mənəvi-psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərməsinin qarşısını almaqdan ibarət oldu. Respublikada kosmopolit bir əhvali-ruhiyyə hökm sürdüyündən milli kadrların hazırlanması, ana dilinin inkişaf etdirilməsi və istifadə olunması, dövlət idarəetmə strukturlarında çalışan məmurların azərbaycanlı olmasına diqqət yetirilməsi istiqamətində nəinki ciddi addım atılmır, hətta bu yöndə edilən bəzi təşəbbüslərin qarşısı alınır ki, belə bir hal da, heç şübhəsiz, milli şüura malik olan, milli düşüncə ilə yaşayan və milli mentalitetin daşıyıcısı sayılan kadrların yetişməsinə çox ciddi maneələr törədirdi.

İqtisadiyyatı bütövlükdə dərin və uzunmüddətli böhran mərhələsinə qədəm qoyan ölkədə yaranmış bu ağır vəziyyətdən çıxış yolu tapılmalı, onun iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün prinsiplial cəhətdən yeni konseptual səviyyədə yanaşma yolları işlənib hazırlanmalı, iqtisadiyyatda köklü struktur dəyişiklikləri aparılmalı, təsərrüfatçılıqda və iqtisadi həvəsləndirmədə yeni üsullar tətbiq olunmalı idi. Heydər Əliyev əmin idi ki, millətin siyasi müstəqilliyinin özülünü onun iqtisadi cəhətdən azadlığı şərtləndirir.

O illərdə milli ideyanın qıtlığı üzündən baş alıb gedən, həm iqtisadi, həm mədəni tənəzzülə aparan mənfi hallar Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə aradan qaldırıldı. Onun yorulmaz

fəaliyyətinin nəticəsidir ki, 1970-1982-ci illər baş verən dəyişikliklərin miqyasına görə, ictimai və iqtisadi sahədəki dərin islahatların səciyyəsinə və xalqın maddi rifah halının keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsinə görə Azərbaycanın quruculuq salnaməsində, sözün həqiqi mənasında, ən parlaq səhifələri təşkil etmişdir.

1970-ci illərdən başlayaraq iqtisadi potensialın yaratdığı bu yüksəliş Azərbaycanı özünün inkişafının növbəti mərhələsi kimi tarixən zəruri azadlıq mübarizəsinə də daxilən hazırlamışdır. 1980-ci illərin sonu – 90-cı illərin əvvəlində müstəqillik hərəkatının geniş vüsət alması Heydər Əliyev dövründəki həmin yüksəliş və ona paralel olaraq tarixi fürsətdən dərhal bəhrələnməyə hazır milli mübarizlik ruhunun təşəkkül tapması sayəsində mümkün olmuşdur.

Totalitar sistemin elm və mədəniyyət xadimlərinə, ziyalılara qarşı ağır təzyiqləri, təqib və təhdidləri Sovetlər İttifaqının bir çox başqa respublikalarında özünü aşkar hiss etdirdiyi halda, qorxmaz, cəsur, möhkəm iradə sahibi olan Heydər Əliyev Azərbaycanda yaradıcı insanlar üçün sərbəst düşünmək və düşündüyünü tam ifadə edə bilmək, alt qatda isə milli-mənəvi ideala, Azərbaycanın dövlətçilik tarixində suverenliyi, müstəqilliyi təmin edən dəyərlərə aparan yolları tapmaq imkanı verən bir şərait yaratmışdı.

Məhz həmin illər ərzində Bakıda çox böyük abadlıq işləri görülmüş, müasir milli memarlığın görkəmli əsərləri sayılan, Azərbaycanın siyasi və mədəni həyatında böyük əhəmiyyəti olan bir sıra memarlıq ansamblı, inzibati mərkəz, saray, institut, nəşriyyat, tədris korpusu, kompleks və özünün görkəmi ilə şəhərə rəvnəq verən neçə-neçə digər bina tikilib istifadəyə verilmişdir. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü sayəsində çox sayda memarlıq abidəsinin bərpası mümkün olmuşdur. O, Azərbaycan xalqının tarixi keçmişində, mənəvi mədəniyyəti tarixində iz qoymuş böyük şəxsiyyətlərin abidəyə çevrilməsinin xalqın milli varlığına, milli duyğularının güclənməsinə son dərəcə müsbət təsir edəcəyini çox gözəl bilirdi. Heydər Əliyevin mədəniyyətimizə, tariximizə dərin ehtiram nümayiş etdirərək göstərdiyi qayğı sayəsində Bakının ən görkəmli yerlərində xalqımızın milli var-

lığının daşıyıcısı olan Füzuli, Nəsimi, N.Nərimanov, C.Cabbarlı, S.Vurğun kimi böyük insanların əzəmətli heykəlləri ucaldılmış, məşhur tarixi və ədəbi simaların hər biri üçün sanballı mədəniyyət mərkəzinə çevrilən ev-muzeyləri yaradılmışdır.

Klassik irsə münasibətdə belə aydın, obyektiv mövqe nümayiş etdirən H.Əliyev ədəbiyyatın sabahı haqqında da fikirləşir, gənc istedadların yaradıcılığına qayğı və həssaslıqla yanaşmağı tövsiyə edirdi. O, hələ Azərbaycana rəhbərliyinin və ictimai-siyasi xadim kimi fəaliyyətinin ilk çağlarında ədəbiyyat tariximizlə çağdaş ədəbi prosesin əlaqələri, ədəbi prosesdə irs-varis münasibətlərinin mühüm özünəxas özəllikləri haqqında qiymətli fikirlər söyləmişdir. Çox maraqlıdır ki, 1972-ci ildə Azərbaycan yazıçılarının V qurultayındakı nitqində də bu məsələ onun diqqət mərkəzində olmuş, özünün aydın və konkret ifadəsini tapmışdır. “Bəzi gənclərin əsərləri gec-gec çap olunur, bəzən bu əsərləri sükutla qarşılayır və ya qeyri-obyektiv tənqid edirlər. Başqa arzu olunmayan faktlar da var. Məsələn, heç də prinsipial olmayan mülahizələrə görə bu və ya başqa gənc yazıçının əsərləri bəzən həddən artıq təriflənir və beləliklə, ona pis xidmət göstərilir. Bəzi gənc müəlliflərin əsərləri isə formal estetik meyar əsasında qiymətləndirilir, bu əsərlərin ideya məzmunu nəzərə alınmır. Tərbiyə işi – mürəkkəb və incə prosesdir. Burada ifratçılıq olmamalıdır, tərbiyə işi səbrlə, dərin düşüncə ilə, adamlara fərdi yanaşmaqla, həm də xeyirxahlıqla aparılmalıdır; xeyirxahlıq – əsas şərtidir. Kim el sənətkarlarının bir-birinə qayğısını, diqqətini, öz peşəsinin sirlərini gənclərə necə həssaslıqla öyrətdiyini görübdürsə, yəqin ürəyində deyibdir: “eşq olsun o sənətkara ki, öz yaradıcılığının məhdud çərçivəsində qapanıb qalmır, təkcə öz yaradıcılıq taleyini deyil, böyük sənətin gələcəyini düşünür. Yaşlı nəsilədən belə qayğı görən gənclər, əlbəttə, ataların, müəllimlərin etibarını doğrultmağa çalışacaqlar, ədəbiyyatımızın ənənələrini şərəflə davam etdirəcəklər” (*Heydər Əliyev. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı.** Bakı, “Ozan”, 2000, s. 26).

İndi hamı bilir ki, Azərbaycan Respublikasındakı bütün dövrü ədəbi mətbuat məhz prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə

* Bundan sonra bu nəşr şərti olaraq “1” rəqəmi ilə nömrələnəcək, ondan verilən sitatların səhifəsi isə vergüllə ayrılacaq – red.

Dövlət büdcəsindən ödənilən dotasiya hesabına nəşr olunur. Bu gün “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Qobustan”, “Literaturniy Azerbaydjan” jurnalları və “Ədəbiyyat qəzeti”nin hər təzə nömrəsini alan oxucu əvvəlcə onların dirçəlməsi üçün xüsusi qayğı göstərən Ölkə Prezidentinə öz minnətdarlığını izhar edir. Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti sahəsində xüsusi xidmətləri olmuş görkəmli sətətkarlara, habelə gənc istedadlara müntəzəm olaraq verilən prezident təqaüdlərini də qədirşünaslıqla qeyd etmək lazımdır. Belə bir təqaüdə layiq görülmüş bir xalq şairimizin kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi müsahibə bu cəhətdən çox əlamətdardır. O deyir: “Prezidentimizin böyüklüyü ondadır ki, o hər şeyi görür, hər şeyə vaxt ayırır. Hamının nəvaziş payını verir... Bu təqaüd tək-cə mənə yox, xeyli adama verilib. Bu, o böyük insanın bizim ədəbiyyata, sənətə olan böyük münasibətinin ifadəsidir. Bundan əlavə, nə qədər fəxri ad, mükafat təsis olunub. Bütün bunlar onun üçündür ki, mənim yaşdılarım, məndən cavanlar daha artıq söy göstərsinlər, gözəl əsərlər yaratsınlar” (*Fikrət Qoca. Tanrının neməti. “Azad Azərbaycan” qəzeti, 19 fevral 2003*). Bəli, milli-mənəvi dəyərlərin keşiyində durmaq yalnız bugünlə məhdudlaşa bilməz. Barəsində söhbət gedən dotasiya, təqaüd və mükafatlar ilk növbədə Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərinin sabahı haqqında, onların parlaq gələcəyi haqqında qayğının çox qiymətli təzahürüdür.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın gələcəyini düşünərək uzaq-görənliklə atdığı addımlardan biri də gənclərimizi gələcəyin müstəqil ölkəsi üçün gərəkli ixtisaslara yiyələnməkdən ötrü keçmiş Sovetlər İttifaqının nüfuzlu ali məktəblərinə göndərmək təcrübəsi kimi dəyərli təhsil ənənəsinin əsasını qoyması idi. Bu yolla Azərbaycanımızın elmi və kadr potensialı yüksəltdiyi kimi, xalqımızın milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərinin təbliği də həyata keçirilirdi.

Heydər Əliyevin başçılığı ilə 1969-82-ci illərdə Azərbaycandakı intibahı şərtləndirən amillərdən biri respublikada təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi, gəncliyin ana dilində təhsilinə üstünlük verilməsi olmuşdur. Milli hərbi kadrların hazırlanması da xalqın müstəqil gələcəyini gören Heydər Əliyevdən ötrü xüsusilə böyük əhəmiyyətli məsələ idi.

Heydər Əliyevin gələcəyin müstəqil Azərbaycanını nəzərdə tutaraq, milli məfkurənin yüksəlişi və xalqın milli dövlətçilik arzularının daha da güclənməsi üçün dövlət quruculuğu sahəsində gördüyü mühüm işlərdən biri SSRİ-nin xarici siyasəti çərçivəsində də olsa, Azərbaycanın xarici aləmlə elmi-texniki, iqtisadi və mədəni əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün göstərdiyi maksimum səylərdir. Bu məqsədlə Bakıda ittifaq və beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər təşkil olunduğu kimi, SSRİ respublikaları və sosialist düşərgəsi ölkələrində, eləcə də digər xarici ölkələrdə Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti günləri keçirilirdi ki, bütün bunlar son nəticədə Azərbaycanın xarici ölkələrlə və orada yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələrinin qurulması üçün zəmin yaradır, azərbaycanlıların özünəməxsus tarixi, mədəni ənənələri olan xalq kimi tanınmasını, Bakının isə həmin dövrdə dünya miqyasında təqdir edilən bir elm və mədəniyyət mərkəzinə çevrilməsini təmin edirdi.

Mənim mənsub olduğum alimlər nəslə şahiddir ki, H.Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və ciddi söyləri nəticəsində Azərbaycan yazıçılarının 1981-ci ildə keçirilmiş VI qurultayının gündəliyinə ilk dəfə olaraq Cənubi Azərbaycandakı ədəbi proses haqqında məsələ salınmış və bu barədə geniş məruzə dinlənilmiş, Yazıçılar İttifaqında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərilə məşğul olan xüsusi katib ştatı təsis edilmiş, Akademiyanın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını araşdıran ayrıca şöbə fəaliyyətə başlamışdı. 4 sanballı cilddə, təqribən 1600 kitab səhifəsində işıq üzə görmüş “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası” uzun illər Xalq Yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimovun başçılıq etdiyi həmin şöbənin fəaliyyətinin ən yaxşı göstəricilərindən biri olaraq qalmaqdadır. Elə buradaca qeyd etməyi vacib sayıram ki, sözü gedən şöbə bu gün də öz elmi fəaliyyətini uğurla davam etdirməkdədir. Şöbənin işinə akademik Mirzə İbrahimovun yetirmələrindən filologiya elmləri doktoru, professor Teymur Əhmədov başçılıq edir.

Hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən Heydər Əliyevin gələcəyə hesablanaraq milli dövlət quruculuğunun əsasını təşkil edən strateji proqramında Azərbaycan dili ayrıca diqqət mərkəzində idi. Heydər Əliyevin Respublikaya rəhbərliyi dövründə Azərbaycan

dilinə həqiqi dövlət dili statusu qazandıрмаğa yönəlmiş fəaliyyətinin bəhrəsidir ki, 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu təsbit olundu. Dövr baxımından, sözün əsl mənasında, qəhrəmanlığa bərabər belə bir addım məhz gələcəyin müstəqil yeni Azərbaycanı naminə atılmışdı. Ana dilimizin idarəçilikdə geniş tətbiqi, demək olar ki, bütün böyük klassiklərin SSRİ miqyasında yubileylərinin keçirilməsi, Azərbaycan mədəniyyətinin ümumittifaq miqyasında ön mövqelərə çıxması, elmi, ədəbi, mədəni abidələrin planlı tədqiqi və nəşri – bütün bunlar Heydər Əliyevin gələcək milli dövlətçiliyimizin ideya təməlinə dayanan siyasətinin parlaq əməli nəticələri idi.

“Azərbaycan 1993. Anarxiyadan sabitliyə” kitabı ölkəmizin ictimai, siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni həyatının təqribən 6 aylıq mərhələsini ləkəsiz güzgü kimi doğru-düzgün əks etdirən mötəbər bir mənbədir. Onun hər səhifəsi, hər bir abzası, hər bir cümləsi həssas oxucunu təsirləndirir, Vətənimizin o zaman keçdiyi keşməkeşli yolların ayrı-ayrı hadisələri üzərində adamı düşündürür. Kitabdakı sənədlərin məcmusu 1993-cü ilin təkə iqlim şəraiti baxımından yox, həm də ölkəmizin, xalqımızın taleyi baxımından çox isti keçən, mən deyərdim ki, bəzən hətta qaynarlıq həddinə çatan yayındakı taleyüklü hadisələr haqqında yalnız ilk baxışda sadə görünən məlumatları əks etdirir. Onların təkə birindən, AzərTAC-ın gündəlik məlumatından aldığım bir neçə sətri hörmətli oxucuların diqqətinə çatdırmaq istəyirəm. Məlumatda deyilir: ...Azərbaycan Ali Sovetinin sədri Heydər Əliyev iyunun 22-də respublikanın bir qrup ziyalisını və xalq deputatını qəbul etmişdir. O, bildirmişdir ki, Respublika Prezidenti Əbülfəz Elçibəyin qayıtması haqqında onunla apardığı telefon danışıqları hələlik səmərəli nəticə vermir. Ümumi rəyə əsasən respublika Elmlər Akademiyasının və yaradıcı ziyalıların nümayəndə heyəti Əbülfəz Elçibəylə danışıqlar aparmaq üçün yola düşmüşdür...

Bu sətirleri oxuyarkən yadıma saldım ki, həmin əlamətdar günlərdə Heydər Əliyev üçün səciyyəvi olan gərgin iş üslubu alimlərimizə də sirayət etmişdi. Kələkiyə göndərilən nümayəndə heyətinin tərkibində mən də vardım. Biz saat 12-də Azərbaycan Ali Soveti sədrinin kabinetindən çıxmış, mütəşəkkil surətdə

hava limanına getmiş, saat 13-də təyyarəmiz havaya qalxmışdı. Naxçıvana, oradan da avtomobillə Ordubada yollanmış, çoxlu patrul postlarını keçib qaş qaralandan xeyli sonra Kələki kəndinə çatmış, mərhum Prezident Əbülfəz Elçibəylə gecə yarısınadək söhbət etmiş, elə həmin gecə də Bakıya qayıtmışdıq. Səhəri gün Heydər Əliyev nümayəndə heyətimizlə bir də görüşüb söhbət etmiş, vəziyyət haqqında ətraflı məlumat almışdı. Bu dediklərimdən bir gün sonra, iyun ayının 24-də isə Azərbaycan Ali Sovetinin qərarı ilə ölkə prezidentinin səlahiyyətləri cənab Heydər Əliyevə verilmişdi.

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə ölkənin ictimai-siyasi, sosial, iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrdə dönüş yaranmış, elmi əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başlanmışdı. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi təxirəsalınmaz tədbirlərin nəticəsi kimi, bir tərəfdən, Milli Ordunun formalaşdırılması, Azərbaycanın milli mənafeələrini qorumağa qadir nizami silahlı qüvvələrin yaradılması, torpaqlarımızın müdafiə olunması ilə bağlı mühüm addımlar atılmış, digər tərəfdən, atəşkəsə nail olmaq üçün bütün siyasi və diplomatik vasitələr işə salınmışdı. H.Əliyevin mühüm tarixi xidmətlərindən biri 1994-cü ilin mayında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində geniş miqyaslı və davamlı atəşkəsə nail olması idi. Mən Bakıda şəhərin dağlıq hissəsində yaşayıram və uzun müddət demək olar ki, hər gün Qarabağ cəbhəsindən gətirilib Şəhidlər Xiyabanında torpağa tapşırılan onlarla igidimizin cənazəsi ətrafında sinəsi çalın-çar-paz dağlı anaların, bacıların, sevgililərin asimana bülənd olan ah-naləsini dönə-dönə eşitmişəm. Paytaxtımızda əvvəlkindən bir qədər aralı digər bir Şəhidlər Xiyabanı da yaranmışdı. Hələ mən Naxçıvan, Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir, Şəki, Göyçay, Salyan, Neftçala, Ağdaş və digər bölgələrdə dəfələrlə ziyarət etdiyim şəhid məzarlarını demirəm. Atəşkəs bu vəziyyətə son qoydu, bizə bir növ göz açmağa, özümüzə gəlməyə, özəlliklə də ordumuzu əsaslı şəkildə yenidən qurub qüvvələndirməyə imkan verdi. Əlbəttə, Vətən müharibəsi qurbansız olmur. Lakin vətənimiz bu davada indi nə qədər az şəhid versə, sabah o, öz qüvvələrini daha tez bərpa edə biləcək, daha qüdrətli olacaq və potensial düşmənin mənfur niyyətlərini puç edəcəkdir! Bu çox yaxşıdır ki,

atəşkəs prinsip etibarını ilə qüvvədə qalır və o, böyük sülh sazişini ətrafındakı danışıqlarda əvəzsiz zəmin rolunu oynayır.

Azərbaycan daxilində yaranmış nisbi sabitlikdən və beynəlxalq aləmdə ölkəmizə artan inam və maraqdan istifadə edərək 1994-cü ilin sentyabrında “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan ilk neft müqaviləsinin imzalanması və onun gerçəkləşdirilməsi Heydər Əliyev tərəfindən işlənilib hazırlanmış və müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən neft strategiyasının həyata keçirilməsinin parlaq təzahürüdür.

Heydər Əliyevin son dərəcə gərgin söyləri nəticəsində Azərbaycan xalqının taleyi ilə pərdəarxası oyunlara, siyasi anarxiya və eksperimentlərə son qoyulmuş, bu sahədə cinayətkarlığın qarşısı tam alınmış, bütün qanunsuz silahlı dəstələr ləğv olunmuşdu ki, bunlar da bütövlükdə Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesinin uğurla aparılması üçün şərait yaratmışdı. Azərbaycan dövlətçiliyinin mövcudluğuna böyük təhlükə olan 1994-cü il oktyabr və 1995-ci il mart dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı məhz Heydər Əliyevin qətiyyəti sayəsində alınmış, ölkəmizin dövlət müstəqilliyi qorunub saxlanmışdır.

“H.Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı” mövzusunda Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun hazırladığı bu əsərdə yalnız ilk baxışda ədəbiyyat məsələlərinə aidiyyəti olmayan bir hadisəni də yada salmağa böyük mənəvi ehtiyac duyuram. Bu da 1994-cü ilin soyuq bir payız axşamında Prezident H.Əliyevin televiziya ilə Azərbaycan xalqına, o cümlədən də xüsusən paytaxt sakinlərinə müraciət edib onları Prezident Sarayı qarşısındakı meydana yığışmağa dəvət etməsi və burada keçirilən ümumxalq mitinqinin tarixi əhəmiyyət kəsb etməsidir. Azərbaycanın və son dövr tarixlərinə az-çox bələd olduğum qonşu ölkələrin heç birinin tarixində analoqu olmayan bu qeyri-adi gündə keçirilən həmin mitinqdə gündəliyə elə mühüm bir problem çıxarılmışdı ki, onun müsbət həlli olmadan Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi süqut edəcək, ölkə bəzi başabəla dərəcələrin tabeliyində olan ərazilərə parçalanacaq, bunların da labüd nəticəsi olaraq xalqımızın dövlət müstəqilliyi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti

yəti, bütünlükdə Azərbaycan mənəviyyatı nadanların çəkmələri altında məhv ediləcəkdə. Bütün bunlar baş verməsin və düşmənin mənfur niyyətləri gözündə qalsın deyər, 1994-cü il oktyabrın 4-də Bakıda Prezident Sarayı qarşısında keçirilmiş izdihamlı mitinq Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixinə qızıl hərfələrlə həkk olunmuşdur.

Dövlət başçısının axşamdan xeyli keçmiş radio və televiziya ilə xalqa müraciətindən az sonra, adətən çoxlarının yatmağa hazırlaşdığı gecə vaxtı yaşlılar, cavanlar, qadınlar, onlara qoşulan yeniyetmələr böyük inam və qətiyyətlə bu mitinqə toplaşmışdılar. Onların arasında alim, yazıçı, jurnalist, rəssam, bəstəkar, aktyorlar da var idi. Bütün dünyaya kütləvi informasiya vasitələrilə yayılan məlumatlarda öz əksini tapdığı kimi, o ağırlı, həyəcanlı gecədə bu insanları Azərbaycan dövlətçiliyinin itirilməsi təhlükəsindən doğan narahatlıq və həyəcan birləşdirmişdi. Onların hamısının üz-gözündən dövlətçiliyimizin qənimlərinə qarşı nifrət, qəzəb yağır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyev ölkədə yaranmış təhlükəli vəziyyəti öz parlaq və bir qədər həyəcanlı nitqində hərtərəfli təhlil etdi və bu vəziyyətdən çıxmaq üçün hər bir qeyrətli Azərbaycan vətəndaşının üzərinə düşən vəzifələri açıqladı, bizi daha böyük sınaqlar gözlədiyini söylədi. Rəhbərin nitqindəki dərin səmimiyyət, daxili həyəcan və hərarət, xalqın taleyüklü probleminə sərrast elmi tarixi baxış iştirakçısı olduğum tədbirə xüsusi bir əzəmət aurası vermişdi. Xalq bu nitqi böyük mətanət və yekdil iradə nümayiş etdirməklə qarşıladı. Prezidenti dinləyənlər, xüsusən qadınlar arasında həyəcandan kövrələnlər, gözləri yaşaranlar da oldu. Lakin hamı bu qənaətdə yekdil idi ki, indi respublikamızın bir problemi var: xalqımızı Ermənistanın təcavüzündən qurtarmaq, işğal olunmuş torpaqlarımızı azad etmək, qaçqınları öz yerlərinə qaytarmaq və Azərbaycanın müstəqilliyini, bütövlüyünü qorumaq. Xalq, taleyinin bu keşməkeşli vaxtında dövlət çevrilişi etmək, vətənimizin bütövlüyünü sarsıtmaq kimi azğın niyyətə düşənlərin qarşısında keçilməz sədd, yıxılmaz sipər çəkmək əzmindədir və bu bəd niyyətin həyata keçirilməsinə heç vəchlə yol verməyəcəkdir (*Bax: "Azərbaycan" qəzeti, 6 oktyabr, 1994-cü il*).

H.Əliyevin mənalı ömür yolu bu cür çox ibrətamiz hadisələrlə zəngindir. 1993-cü il isə həm onun özünün, həm də Azərbaycanın həyatında yeni, əlamətdar bir mərhələnin başlanğıcı hesab edilə bilər. Bu zaman xalqın əli silahlı, tanklı-toplu oğulları müxtəlif qüvvələrin təhriki ilə iki yerə bölünüb üz-üzə durmuşdular. Ölkə vətəndaş müharibəsinə hamilə idi. Hətta bəzi yerlərdə qardaş qanı da tökülmüşdü. Bizim xalq şairimiz Fikrət Qocanın obrazlı şəkildə dediyi kimi, H.Əliyev “cibində bir tapança gülləsi də olmadan” züھر edib öz iti ağılı, ötkəm iradəsi, səriştəli tədbirləri, daşdan keçən mötəbər sözü ilə xalqı fəlakətdən, mənasız qırğından xilas etdi. H.Əliyevin bu, həqiqətən də tələyüklü tarixi xidmətini indi hamı etiraf edir: istəyəndə, istəməyəndə!

Çevriliş cəhdi iştirakçılarının ən böyük cinayəti onda idi ki, onlar erməni təcavüzünə qarşı Vətən müharibəsinin qayğıları ilə yaşayan, itirilmiş torpaqlarının ağrısını çəkən, qaçqın və didərgin övladlarının müşküllərini yoluna qoymaqda onsuz da böyük çətinliklərlə üzləşən xalqımızı vətəndaş müharibəsi həddinə gətirib çıxarmışdılar. Xüsusən 1995-ci ilin martında respublikamızın bəzi qərb bölgələrində hakimiyyət orqanlarının qanunsuz silahlı qüvvələr tərəfindən zəbt edilməsi və fəaliyyətinin dayandırılması, dövlətə məxsus silah ehtiyatlarının bir qisminin başıpozuqlar tərəfindən müsadirəsi, Bakıda Cavadov qardaşlarının ölkənin qanuni prezidentini təhdid etməsi müharibə aparən və iqtisadi çətinliklərin mənğənəsində sıxılan xalqımıza arxadan vurulan qəfil zərbələr olmuş, dövlətçiliyimizi böyük təhlükəyə məruz qoymuşdu. Bu qəsdlər seriyası əslində Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində düşmənin xeyrinə, bizim zərərimizə ikinci cəbhənin açılması demək idi.

Eşidəndə, oxuyanda adamın tükləri ürpəşir ki, bu cinayətkarlar dövlət çevrilişini həyata keçirmək məqsədilə Prezident Sarayını və Milli Məclisin binasını tutmaq, Azərbaycan Respublikasının Prezidentini məhv etmək, yaxud həbs etmək, Dövlət Teleradio Şirkətini ələ keçirib, oradan xalqa müraciət etmək niyyətində imişlər. Lakin, el arasında deyildiyi kimi, daş qayaya rast gəlmişdi. Martın 15-də axşam Prezident Heydər Əliyev televiziya və radio ilə xalqa müraciət edərək qətiyyətlə demişdi: “İnanıram ki, xalqın müdriqliyi, inamı, müstəqilliyə bağlılığı bu gün də bizi

bu vəziyyətdən çıxaracaqdır... Mən bütün Azərbaycan xalqını milli birliyə, milli həmrəyliyə dəvət edirəm. Əminəm ki, səsimə milyonlarla adam səs verəcəkdir. Mən əminəm ki, xalq Azərbaycan dövlətçiliyini, Azərbaycan Prezidentini müdafiə edəcəkdir". Belə mürəkkəb, taleyüklü və çox gərgin bir məqamda ancaq bütün varlığı ilə xalqına bağlı olan və ona inanan bir rəhbər bu cür çıxış edə bilərdi və xoşbəxtlikdən onun dediyi kimi də oldu.

Bəli, Heydər Əliyevin prezidentlik fəaliyyətindəki ən mühüm addımlarından biri Azərbaycanda çox təhlükəli bir mərhələyə qədəm qoymuş vətəndaş qarşudurmasını aradan qaldırmasıdır. On minlərlə ziyalımız kimi, şəxsən mənim üçün də Azərbaycan övladlarının iki cəbhəyə ayrılıb, birinin o birinin üzərinə irəliləməsi, ikincisinin isə müqavimət üçün hazır dayandığı günlər ömrümün ən müdhiş, ən səksəkəli günləri olmuşdu. Heydər Əliyev özünə xas olan müdrikliklə bu qorxulu qarşudurmanın alovunu söndürdü. Adamların bir-birinə qarşı kükrəyib-daşan qəzəb selini düzgün, təbii məcrasına yönəldə bildi, başlıca qüvvəni ümumi düşmənimiz olan erməni təcavüzkarlarına qarşı fəal mübarizəyə istiqamətləndirməyi bacardı. Bununla da sözdə yox, işdə, əməldə Azərbaycanın mütəşəkkil nizami ordusunu yaratmağın ilkin mərhələsi başlandı...

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə başlıca qayəsini müstəqillik, dövlətçilik, ədalətlik, demokratiya, milli tərəqqi, dünyəvilik kimi ümumbəşəri dəyərlər təşkil edən yeni bir ideologiyanın – azərbaycançılığın əsası qoyulmuşdur. Onun apardığı daxili siyasət Azərbaycanın hər bir vətəndaşına azad, sərbəst yaşamaq hüquqlarını təmin etmək və öz rifahını yaxşılaşdırmaq imkanları yaratmaqdan ibarət olmuşdur.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan dövlətinin xarici siyasəti dünyanın aparıcı dövlətləri və beynəlxalq təşkilatları ilə əlaqələri milli maraqlara və uzunmüddətli siyasi perspektivlərə əsaslanan xətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Onun fəal diplomatiyası nəticəsində Azərbaycan dünyanın demokratik dövlətlərinin və aparıcı ictimai təşkilatlarının ölkəmizə, zorla cəlb olunduğumuz silahlı münaqişəyə münasibətinin əsaslı surətdə dəyişməsinə nail ola bilmişdir. Heydər Əliyevin xarici siyasətinin əsasını sülh, beynəlxalq hüquq normalarına, sərhədlərin bütövlü-

yünə və toxunulmazlığına, dövlətlərin ərazi bütövlüyünə hörmət və qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq prinsipləri təşkil edirdi. Onun dünya təcrübəsinin bütün nailiyyətlərini, sivil beynəlxalq normaları özündə tam əks etdirən sülhsevər xarici siyasətinin əsasında ilk növbədə, milli müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, dövlətlərin hüquqlarına hörmətlə yanaşılması, bütün mübahisəli məsələlərin sülh və danışıqlar yolu ilə həll edilməsi, qarşılıqlı surətdə faydalı iqtisadi, elmi və mədəni əməkdaşlıq yaradılması, dövlətlərarası əlaqələrə mane olan hər cür məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması prinsipləri dayanırdı. Heydər Əliyev 1992-ci ildən başlayaraq türkdillli dövlətlər arasında iqtisadi, siyasi, ədəbi-mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi sahəsində də gərgin fəaliyyət göstərmişdir. O, bütün türk dünyasının ən nüfuzlu şəxsiyyəti kimi şöhrət qazanmışdı.

Azərbaycan həqiqətlərinin dünya birliyinə çatdırılmasında, ölkəmizin dünya ictimaiyyəti tərəfindən rəğbətlə qarşılansında Prezident H.Əliyevin əvəzsiz xidmətləri vardır. O görüşünə getdiyi və Bakıya dəvət etdiyi xarici dövlətlərin başçıları ilə xalqımız üçün həyati əhəmiyyətə malik olan neft strategiyasını müzakirə edib vətənimiz üçün əlverişli kontraktlar bağlamaqla kifayətlənmirdi. Dünyanın aparıcı liderləri ilə görüşləri zamanı həmişə yanında olan əyani vasitələrlə, regionun tarixi xəritələri və göstərici çubuğu vasitəsi ilə ümummilli liderimizin Qafqazdakı vəziyyəti, Qarabağ həqiqətlərini, Ermənistanın işğalçı mahiyyətini dönə-dönə, yorulmaq bilmədən izah etdiyi heç birimizin yadından çıxmayıb. Bu səfərlərin, görüşlərin Azərbaycan üçün böyük tarixi əhəmiyyəti vardır. Şəxsən iştirakçısı olduğum bu cür səfərlərdən birini xüsusi qeyd etmək istəyirəm: H.Əliyevin Səudiyyə Ərəbistanına səfəri çox uğurlu olmuşdu. Kral Əs Səbah ölkəmizə əlverişli kreditlər ayrılmasına razılıq vermişdi. Ən əhəmiyyətli isə bir də bu olmuşdu ki, Səudiyyə kralı ilə Azərbaycan Prezidentinin ortağ məxrəcə gəlib imzalandıqları birgə Bəyannamədə Ermənistan təcavüzkar dövlət kimi damğalanmışdı!

Tarixin amansız və sərt sınaqları dövründə dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinə səpələnərək yaşamaq məcburiyyətində qalmış azərbaycanlıların birlik və həmrəyliyinə əldə edilməsi işində Hey-

dər Əliyevin müstəsna xidmətləri vardır. O, dünya azərbaycanlılarının təşkilatlanması və onların bir Vətən – müstəqil Azərbaycan ətrafında sıx birləşməsi üçün daim və əzmlə səy göstərmiş, bu istiqamətdə son dərəcə qiymətli qərarlar qəbul etmişdir.

Heydər Əliyevin siyasi, iqtisadi, ictimai və mədəni həyatın bütün sahələrində həyata keçirdiyi planlar artıq Azərbaycanın gerçəkliyinə çevrilmişdir. Onun fəaliyyəti də, şəxsiyyəti də Azərbaycan tarixinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Bu gün hər bir azərbaycanlının taleyində Heydər Əliyev dühasının bir zərrəsi vardır.

Öz zəngin və mənalı ömrünün başlıca məramı, böyük məqsəd və vəzifələri, həmin vəzifələrin başa-baş yerinə yetirilməsi haqqında ümummilli lider 1 oktyabr 2003-cü ildə həyatının ən müdrik çağında, ölkəmizə rəhbərliyinin 34 ili, müstəqil Azərbaycanın prezidenti kimi fəaliyyətinin 10 ili tamam olanda Azərbaycan vətəndaşlarına müraciətində demişdi: “Bu illərdə istər bir azərbaycanlı, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, istərsə də onun rəhbəri, prezident kimi mənim həyat amalım yalnız sizə, bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olmuşdur. Bu yolda bütün gücümü və iradəmi yalnız müdrik və qədirbilen xalqımdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqıma arxalanmışam. Bu da mənə dözümlü, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib” (“*Respublika*” qəzeti, 2 oktyabr 2003-cü il).

Dönə-dönə təsdiq olunmuş bir həqiqətdir ki, böyük dövlət xadimləri bir qayda olaraq xalq tarixinin taleyüklü dönüş və inkişaf mərhələsində meydana çıxır və özünün bənzərsiz xidməti ilə tarixə əbədilik həkk olunurlar. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının bütün tarix boyu yetirdiyi belə nadir simalardan biri idi. Məlumdur ki, son 100 il ölkəmizdə üç respublikanın tarixi kimi səciyyələri: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının və müstəqil Azərbaycan Respublikasının. H.Əliyev ikinci Respublikaya – Azərbaycan SSR-ə təqribən on dörd il böyük müvəffəqiyyətlə rəhbərlik etmişdir,

üçüncü, müstəqil Azərbaycan Respublikasının 10 il nümunəvi prezidenti olmuşdur. Birinci respublika – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti isə ilk dəfə məhz H.Əliyevin prezidentliyi illərində özünün əsl obyektiv tarixi qiymətini almış, bu sahədə həqiqi irs-varis münasibətlərimiz bərqərar edilmişdir.

Üzvü olub sıralarında çalışdığım AMEA özünün taleyi, bugünkü durumu ilə prezident H.Əliyevin işıqlı xatirəsinə borcludur. O qədər də uzaq olmayan keçmişdə səriştəsiz rəhbərlər elm, mədəniyyət və mənəviyyat ocağımız olan Azərbaycan Elmlər Akademiyasını bir qurum kimi ləğv etmək, onun elmi strukturlarını ali məktəblərə paylamaq kimi əcaib bir fikrə düşmüşdülər. Onlara ən yaxşı cavabı məhz H.Əliyev Akademiyada söylədiyi nitqində vermişdi. O demişdi: “Mənə sədalar gəlir ki, Elmlər Akademiyasını, onun institutlarını dağıtmaq istəyirlər; elm ocaqlarına biganə münasibət var. Biz bunların hamısına son qoyacağıq. Nəyin bahasına olursa-olsun, elm inkişaf etməlidir. Elmlər Akademiyası Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir. Dağıtmaq asandır, qurmaq, yaratmaq çətinidir... Tarix, insanlar isə həmişə quranları, yaradanları qiymətləndirir...” (1, s. 207-208).

Bu deyilənlərin işığında mən xüsusi iftixar duyğusu ilə etiraf edirəm ki, elmi düşüncəmizin sınıanmış qərgahı olan Akademiya bu gün öz tarixinin yeni, əlamətdar bir mərhələsini yaşayır. Ölkə prezidentinin fərmanı ilə Akademiya Milli Elmlər Akademiyası adlandırılmış, ona Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafını təşkil və təmin edən, dövlətin elmi-texniki siyasətini həyata keçirən ali qurum statusu verilmiş, Akademiya üzvlüyünə yeni seçkilər keçirilmiş, Akademiyanın son zamanlarda təbii səbəblər üzündən seyrəlmiş sıraları elm sahəsində xüsusi xidmətləri olan alimlər hesabına tərəvətləndirilib qüvvətləndirilmiş, alimlərin əmək haqları, akademiklərin rütbə maaşları əsaslı şəkildə artırılmışdır. Bu tədbirlər, eləcə də AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin təsis edilməsi ölkə başçısının AMEA-ya nəcib və xeyirxah münasibətinin prinsipliliğini və ardıcılığını bir daha əyani olaraq sübut etmiş, bu böyük elmi qurumun tarixində yeni bir intibah mərhələsinin əsasını qoymuşdur.

AMEA-da bu gün fundamental elmin bütün sahələri üzrə uğurlu tədqiqatlar aparılır. Kimya, fizika, riyaziyyat, astrofizika, infor-

masiya texnologiyaları kimi dəqiq elmlər sahəsindəki uğurlar öz yerində. Humanitar elmlər sahəsində də akademik elmin nailiyyətləri göz qabağındadır. Yeddi cildlik “Azərbaycan tarixi”, altı cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin ilk iki cildi, iki cildlik “Azərbaycan fəlsəfəsinin tarixi”, “Azərbaycan dilinin tarixi”, Azərbaycan dilinin frazeoloji və orfoqrafiya lüğətləri, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası”, “Azərbaycan incəsənəti nümunələri dünya muzeylərində” kimi fundamental əsərləri elmi ictimaiyyət rəğbətlə qarşılamışdır. H.Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə keçirilmiş Dünya Azərbaycanlılarının Birinci qurultayının qərarlarına müvafiq olaraq, eyni zamanda, Akademiyanın institutlarında diaspora üçün “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan elmi”, “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, “Azərbaycan ədəbiyyatı” və bu qəbildən olan digər əsərlər hazırlanır, onların rus, ingilis dillərinə tərcümələri təşkil olunur.

H.Əliyevin tövsiyəsilə ərsəyə gələn və sovet dövrünün hər cür ideoloji basqılarından uzaq olan yeni ədəbiyyat tariximizin birinci cildi ulu öndərin böyük ideya-estetik qənaətini əks etdirən bu sözlərlə başlayır: “Çoxəsrlik tariximizdə xalqımızı yaşadan, qoruyan və bugünə gətirib çıxaran amillərdən biri, ola bilər ki, ən əsası bizim mədəniyyətimiz, ədəbiyyatımız, deməli şairlərimiz, yazıçılarımızdır. Azərbaycan xalqı tarix boyu insan həyatının bütün sahələrində öz istedadını, biliyini, bacarığını göstərmiş, elmi ixtiraları, qəhrəmanlıq nümunələri, böyük memarlıq abidələri və bədii əsərləri, musiqisi ilə tarixə parlaq səhifələr yazmışdır. Bunların arasında şairlərimizin, yazıçılarımızın xidməti və tariximizin yaranmasında, saxlanmasında onların əsərlərinin qiyməti çox böyükdür” (I, s. 370).

“Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” çoxcildliyində xalqımızın ədəbi-ictimai fikir tarixi ilk dəfə olaraq irəliki onilliklərin sərt ideoloji qadağa buxovlarından azad surətdə araşdırılıb şərh edilmişdir. Ədəbiyyatımızın tarixi, ədəbi cərəyanların təşəkkülü və inkişafı, görkəmli şair və ədiblərin həyat və yaradıcılığı vaxtilə elmə zorla pərçim edilmiş sxemlər üzrə, o cümlədən ancaq “sınıflar mübarizəsinin inikası” kimi yox, hər bir konkret tarixi şəraitdə ədəbi prosesin özünəməxsus daxili qanunauyğunluqları əsasında ilk dəfə bu miqyasda (altı cildə) yazılmışdır.

Həm də buna görə Azərbaycan elmi iki əsrin qovuşuğunda əldə etdiyi görkəmli nailiyyətləri üçün ümummillî liderimiz Heydər Əliyevin parlaq xatirəsinə, onun bu sahəyə göstərdiyi böyük qayğıya borcludur. O özü dövrünün elmini, xüsusilə də ictimai və humanitar biliklər sahəsində mühüm elmi uğurları kifayət dərəcədə mənimsəmiş yüksək erudisiyalı bir Azərbaycan ziyalı idi. O, elmin qədrini yaxşı bilir və ölkənin, xalqın inkişaf tarixində onun rolunu, əhəmiyyətini düzgün qiymətləndirməyi bacarırdı. Hələ onun Azərbaycana rəhbərliyinin ilk mərhələsində, 1970-80-ci illərdə ölkəmizdə bir sıra yeni elmi mərkəzlər açılmış, tədqiqat institutları yaradılmış, minlərlə istedadlı Azərbaycan oğlan və qızı Rusiya, Ukrayna və Belorusiyanın sayılıb-seçilən ali məktəblərinə oxumağa göndərilmişdi. Bu istedadlı gənclər müvəffəqiyyətlə təhsil alıb ölkəmizin elmi-tədqiqat müəssisələrində iş qəbul edilmiş, bu yolla da Elmlər Akademiyasının kadr imkanları artmış, digər problemlərinin də həlli onun Azərbaycan elminin baş qərargahına çevrilməsi prosesini sürətləndirmişdi.

Ötən əsrin 70-ci illərinin ən mühüm hadisələrindən biri Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının nəşri ilə bağlıdır. Bu fundamental ovcildliyin hazırlanması 1976-1987-ci illər ərzində həyata keçirilmişdi və belə bir dəyərli nəşrin təşəbbüskarı Heydər Əliyev olmuşdu. ASE-nin nəşri respublikamız haqqında bütün məlumatları əks etdirən universal bir əsərin meydana çıxması demək idi. Qeyd etmək ki, bu möhtəşəm toplunun çapı üçün əvvəllər də bəzi təşəbbüslər göstərilmiş, lakin onların heç biri baş tutmamışdı. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə başlanan son cəhd uğurla nəticələnmiş və əsər dünya ensiklopediyaları aləminə dəyərli töhfə olmuşdu. Heydər Əliyev Azərbaycanda ensiklopediyaların nəşrinin xalqımızın nüfuzu üçün beynəlxalq əhəmiyyətini xüsusi vurğulayırdı və bu çətin, lakin böyük və şərəfli işin öhdəsindən uğurla gəlmək naminə tövsiyələrini və əməli köməyini heç vaxt əsirgəməirdi. O zaman rəhbərin qayğısı sayəsində İçərişəhərdə ASE üçün xüsusi bina tikildi. Ora təzə avadanlıqla təmin olundu, geniş kinozal, kitabxana, laboratoriya təşkil edildi. Binaanın qarşısında Azərbaycan mətbuatının banisi Həsən bəy Zərdabının abidəsi qoyuldu. Deyirlər ki, ensiklopediya ideyası hər bir ölkədə cəmiyyətin yeni inkişaf mərhələləri ilə bir vaxta təsadüf edir. Bizim üçün bu vaxt

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi mərhələyə düşdü. Çünki həmin dövr uğurları, sosial-iqtisadi, mədəni sahələrdə nailiyyətləri ilə zəngin idi. Bu meyar isə belə bir toplunun yaradılması üçün əsas şərt oldu. Öz dövrünün məlum ideoloji möhürünü daşdığına baxmayaraq, on cildlik Azərbaycan Ensiklopediyası 1970-80-ci illərin sanballı mənəvi abidəsidir.

Heydər Əliyev bir rəhbər, lider, dövlət başçısı kimi insan fəaliyyətinin hansı sahəsinə müraciət edibsə, onların hamısında yüksək peşəkarlıq nümayiş etdirmiş, adamlara həmişə gərək olan çox qiymətli örnəklər qoyub getmişdir. Həmin sözləri deyərkən yadıma 1998-ci il düşür. O zaman çalışdığım Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət Bölməsi Prezidentin 75 illiyi münasibətilə tədbirlər planında onun humanitar sahədəki fəaliyyətinə dair bir kitab nəşr etməyi nəzərdə tutmuşdu. Biz işlə məşğul olmağa başlarkən gördüm ki, sözügedən problemi həll etmək üçün bir kitab qətiyyənlə kifayət etmir.

Akademiyanın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun direktoru, akademik Rasim Əfəndiyev, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, müxbir üzv Yaşar Qarayev və Dilçilik İnstitutunun direktoru, akademik Ağamusa Axundovla (tədbirin redaksiya şurasının üzvləri ilə) birgə müzakirələr apardıq, məşvərət etdik. Tezliklə qüvvələrimizi səfərbərliyə alıb üç ayrıca kitab hazırlamalı olduq: “Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Heydər Əliyev və Azərbaycan incəsənəti” və nəhayət, “Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili”. Mən fəxr edirəm ki, Akademiyaadakı ədəbiyyatçı, dilçi və sənətsünas həmkarlarımla birgə hazırladığımız hər üç kitaba müqəddimə yazmışam və onların üçünün də məsul redaktoruyam. Bu kitablar üzərində çalışarkən bir daha bütün varlığımla inandım ki, H.Əliyev böyük dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də Azərbaycan mənəviyyatının ən mühüm sahələrinə dair dərin biliklərə sahib olan böyük Azərbaycan ziyalisidir.

Heydər Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyətinin guşə daşlarını təşkil edən çox mühüm məqsədlərindən biri müasirlərimizdə tarixi yaddaş duyğusunu daha da qüvvətləndirmək idi. Böyük məşəqqətlər bahasına öz müstəqil dövlətini yaratmış və onu müvəffəqiyyətlə sabaha aparacaq xalqın prezidenti haqlı olaraq bu

qənaətdə idi ki, öz dilini, ədəbiyyatını bilməyən, öz incəsənətindən xəbərsiz olan, mütərəqqi adət-ənənələrini dərindən mənimsəməyən bir toplum əcdadlarının yaratdığı mənəvi sərvətlərin həqiqi varisi, torpağın əsl sahibi ola bilməz.

Heydər Əliyev bizim dahi müasirimizdir. Bu faktın özü hər bir azərbaycanlı üçün qürur və ixtixar mənbəyidir. Heydər Əliyev eyni zamanda taleyin xalqımıza bəxş etdiyi böyük tarixi şəxsiyyətdir. O, Azərbaycanın yeni mərhələdə inkişaf prosesinə qüvvətli təkan vermişdir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi milli dövlətçiliyimizin ideya əsasını məhz Heydər Əliyev yaratmışdır.

Bütün mənalı həyatını öz xalqına bəxş etmiş Heydər Əliyevin siyasi və dövlət xadimi kimi zəngin fəaliyyəti Azərbaycan xalqının tarixində dərin iz buraxaraq, əsl dövlət idarəçiliyi məktəbinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqının hələ neçə-neçə nəslə bu böyük məktəbdən, Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsindən ölkəmizin inkişafı, xalqımızın rifahı naminə faydalanacaqdır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un müqəddiməsində deyilir: “Məhəməd peyğəmbərin zamanına yaxın Bayat boyunda Qorqud ata deyilən bir kişi vardı. O kişi... nə deyirdisə olurdu. Gələcəkdən qəribə xəbərlər söyləyirdi. Allah onun könlünə ilham vermişdi. Qorqud ata oğuz xalqının çətin işlərini həll edərdi... O, nə buyursa, qəbul edərdilər. Onun sözünü tutub gedərdilər”.

Bunları oxuyanda və ümummillə liderimizin mübarək tərçümeyi-halının zəngin faktları və xalq qarşısında tarixi xidmətləri ilə müqayisə edəndə görürük ki, bu müqayisədə az qala hər şey üst-üstə düşür. 15 il öncə müstəqil Azərbaycanın bu günü barədə, yaxud az sonra nəhəng Bakı – Tbilisi – Ceyhan neft boru kəməri, onun iqtisadiyyatımızın inkişafında əvəzedilməz rolu haqqında deyilənlərin hamısı gerçək olmadımı?

Bütün insanlar kimi H.Əliyev də əbədi deyildi və 12 dekabr 2003-cü ildə o, ağır xəstəlikdən sonra dünyasını dəyişdi. Lakin rəhbərin vəfatı adi bir insanın ömür kitabının bağlanması demək deyildi. Müdrik xalq kəlamı var ki, “İgid ölər, adı qalar...” H.Əliyevdən qalan şərəfli adın, əməllərin, şən və şöhrətin necə böyük

məna tutumuna malik olduğunu Xalq Yazıçısı Anar o böyük insana həsr etdiyi “Qalib gəldi, qalib getdi” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 8 dekabr 2006-cı il) adlı məqaləsində gözəl mənalandırmışdır. Çox tutarlı tarixi, həyati faktlara və incə şəxsi müşahidələrə əsasən yazılmış bu məqaləni oxuyarkən biz də ədibin bu qənaətinə ürəkdən qoşuluruq ki, zaman ötdükcə bütün keçici məqamlar unudulub gedəcək, Heydər Əliyevin möhkəmləndirdiyi, inkişaf etdirdiyi ölkə isə qalacaq. Söz, mətbuat azadlığı təmin olunmuş, müxtəlif siyasi qurumların, o cümlədən müxalifət partiyalarının fəaliyyət göstərdiyi, senzurasız, ölüm hökmü olmayan, sivil dünya ailəsində layiqli yer tutan sabit, demokratik Azərbaycan həmişə qalacaq. Əlbəttə, yaxın gələcəyin Azərbaycanı daha gözəl, firavan, daha əzəmətli və daha xoşbəxt olacaq. Bu xoşbəxt gələcəyin təməlini bütün şəxslərə qarşı mübarizədə qalib çıxan Heydər Əliyev qurmuşdur. ...Çağdaş Azərbaycan, doğrudan da, Heydər Əliyevin əsəridir. Bizim borcumuz bu əsəri yaşatmaq, qorumaq və gələcək nəsillərə yetirməkdir. Heydər Əliyev hər xalqa bəlkə də əsrdə bir dəfə qismət olan nadir şəxsiyyət idi. O, həyata qalib kimi gəlmişdi. Xalqı ölümüylə sarsıdan, sarsıdaraq birləşdirən, kədərləndirərək bütövləşdirən Heydər Əliyev ölümüylə də zəfər çaldı. Kim nə deyir-desin, nə yazır-yazsın, o, qalib gəldi, qalib getdi.

H.Əliyevin bir mülahizəsi onun özünün Vətən qarşısında, xalq qarşısında, mədəniyyətimiz, elmimiz qarşısında xidmətlərini daha aydın görməyimizə kömək edir. Ümummilli Lider deyirdi: “Hər bir alim qiymətlidir. Hər bir alimin yaratdığı elmi əsərlər özünəməxsus qiymət alır. Ancaq nəzəriyyəni təcrübə ilə birləşdirən, nəzəri fikirlərini tətbiq edə bilən və onlardan əməli nəticə götürən, cəmiyyətə, ölkəyə, xalqa konkret fayda gətirən insanlar alimlərin arasında xüsusi yer tutur”.

Mən burada diqqəti ikinci cümlədəki böyük həqiqətə cəlb edir, onu bir də oxuyur və görürəm ki, öz tarixinin çox təlatümlü, mürəkkəb, lakin həm də şərəfli mərhələsini yaşayan Azərbaycanda nəzəriyyəni təcrübə ilə böyük uğurla birləşdirən, öz fikirlərini ictimai həyatımızın, beynəlxalq əlaqələrimizin müxtəlif sahələrinə yüksək istedadla tətbiq edən, çoxsahəli yorulmaz siyasi-ictimai, diplomatik, nəhayət, elmi-nəzəri fəaliyyəti ilə

cəmiyyətə, ölkəyə, xalqa konkret fayda gətirən ən böyük Azərbaycan vətəndaşı və alimi də elə məhz bizim ümummilli liderimiz H.Əliyevin özü olmuşdur.

Xalqımızın şansındır ki, əsrlərin, minilliklərin qovuşuğunda çox mürəkkəb və keşməkeşli təlatümləri ilə yadda qalan tarixi mərhələdə ona məhz Heydər Əliyev rəhbərlik etmişdir. Xalqa sədəqəti, böyük dövlətçilik təcrübəsi, heyrətamiz enerjisi bir dövlət başçısı kimi onun ən yüksək keyfiyyətləri idi. Heydər Əliyevin nüfuzu ilk növbədə, əlbəttə, idarəçilik istedadına, rəhbərlik üsullarının səmərəsinə, xarakterinin bütövlüyünə, iradə qüvvəsinin sarsılmazlığına əsaslanırdı. Lakin ümummilli liderimizin nüfuzu həm də Azərbaycan xalqına, onun dilinə, dininə, ədəbiyyatına, digər mənəvi dəyərlərinə dərinləndirən bələd olmasına, bütün bunlara olan intəhasız məhəbbətini özünün məqsədyönlü əməli fəaliyyəti ilə doğrultmasına əsaslanmışdır. Bunun həqiqətən də məhz belə olduğuna inanmaq üçün ümummilli liderin ədəbiyyatımıza dair fikir və qənaətlərini nəzərdən keçirmək kifayətdir. Elə şifahi xalq yaradıcılığımızın şah əsəri olan “Kitabi-Dədə Qorqud”dan başlayaq.

H.Əliyev deyirdi ki, qəhrəmanlıq eposu olan “Kitabi-Dədə Qorqud” bir cəngavərin, bir igidin yox, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən bir əsərdir. Onun ən böyük ideyası baş sərkərdədən tutmuş, böyükdən kiçiyə kimi bütün qəhrəmanlarının doğma torpaqları qorumaq uğrunda canlarından keçməyə daim hazır olmaqlarını göstərməkdir... Ölkəmizin yaşadığı bugünkü mərhələdə xalqımızın qarşısında duran ən ümdə problemlərin həlli, o cümlədən respublikamızın suverenliyinin və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ərəzi bütövlüyünün qorunması baxımından Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu qəhrəmanlıq ideologiyasından faydalanmasına H.Əliyev çox böyük əhəmiyyət verirdi. Bu mülahizələri ilə ümummilli liderimiz vətən övladlarını erməni təcavüzkarları tərəfindən işğal olunmuş torpaqları qaytarmaq üçün yurd təəssübkeşliyinə, doğma Qarabağ uğrunda mübarizəyə, oğuz igidləri kimi qələbə çalmağa, lazım gələrsə, bu yolda canlarından keçməyə hazır

olmağa çağırırdı. Əlbəttə, bu, tamamilə haqlı çağırış, haqlı qənaətdir!

Çox təbiidir ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi ümummilli liderimizin şəxsi təşəbbüsü və böyük səyləri nəticəsində həyata keçirilmiş və Azərbaycan ədəbiyyatı, elmi və mədəniyyəti sahəsində çox əlamətdar bir hadisə kimi tarixə düşmüşdür. Aşağıdakı sözlərin müəllifi AMEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili Nizami Cəfərov bütün Azərbaycan yaradıcı ziyalılarının, o cümlədən də elm adamlarımızın ümumi qənaətini ifadə etmişdir desəm, əsla yanılmaram: “Müəllifi Azərbaycan xalqının özünün olduğu bu eposun yubileyi milli ideologiyamızın həqiqi təntənəsi oldu”. Ədalət naminə etiraf etmək lazımdır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”la bağlı görülən tədbirlərə ən düzgün, əsaslandırılmış qiyməti də o zaman H.Əliyev özü vermişdi. Dastanın yubileyi münasibətilə 2000-ci ildə, aprelin 9-da Bakıda keçirilən zirvə toplantısındakı nitqində Heydər Əliyev demişdi ki, yubiley münasibətilə “...Azərbaycanda “Kitabi-Dədə Qorqud” irsinin öyrənilməsi, tədqiq edilməsi, təbliğ olunması sahəsində böyük işlər görülmüş və bunlar “Kitabi-Dədə Qorqud”u bizim xalqımıza, türk dünyasına, türkdilli xalqlara yenidən tanıtmış və onun nə qədər zəngin sərvət olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir” (*“Azərbaycan” qəzeti, 11 aprel 2000-ci il*).

Prezident fərmanı əsasında çox geniş miqyasda hazırlıq işləri görülən bu yubiley ölkəmizdə “Kitabi-Dədə Qorqud”a dair araşdırmalara həqiqətən də səmərəli bir təkən oldu. Prof. Səmət Əlizadə və prof. Şamil Cəməşidov uzun illərdən bəri dastan ətrafında apardıqları araşdırmaları yekunlaşdıraraq bu parlaq ədəbi abidəmizin ilkin mətnini və onun haqqında yeni elmi söz olan öz araşdırmalarını nəşr etdirdilər. Şamil Cəməşidov 40 illik yaradıcılıq işinin yekunu olan kitabında özünün “zahiri oxşarlıqla məntiqi uyarılığın vəhdəti” metodu əsasında əsərin Drezden əlyazmasının uğurlu elmi-tənqidi mətnini yaratmışdır.

Fil.e.d. Bəhlul Abdullanın “Kitabi-Dədə Qorqud poetikası”, prof. Kamal Abdullanın “Sirr içində dastan, yaxud gizli Dədə Qorqud”, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Nizami Cəfərovun “Tanrıçılıqdan islama”, prof. Xalq Koroğlunun “Oğuz qəhrəmanlıq eposu”, AMEA-nın həqiqi üzvü Ağamusa Axundov və prof.

Məsud Mahmudovun “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının statistik təhlili”, f.e.d. Elməddin Əlibəyzadənin “Kitabi-Dədə Qorqud” və qədim türk dastançılıq ənənələri”, qocaman müəllim Səfərəli Babayevin “Naxçıvanda “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri” – yubiley münasibətilə oxuculara çatdırılan əlamətdar nəşrlərdən oldu. Sıralarımızı vaxtsız tərk etmiş prof. Yaşar Qarayevlə bizim “Xalq mənəviyyatının güzgüsü” adlı elmi-kütləvi kitabçamız Azərbaycan, türk, rus, ingilis və fars dillərində nəşr edildi.

Yubiley nəşrləri içərisində ən əlamətdar hadisələrdən biri “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının iki cildlik ensiklopediyası oldu. İlk dəfə məhz bu ikicildlikdə dastan, onun mənşəyi, boy-ları, bədii xüsusiyyətləri, əsas obrazları, tədqiqatçıları, tərcüməçiləri, müxtəlif nəşrləri, nəşirləri və i.a. haqqında mötəbər ensiklopedik məqalələr, dastanın motivləri əsasında yaranmış ədəbi nümunələr, musiqi, heykəltəraşlıq, poeziya, nəsr, dramaturgiya əsərləri barəsində yığcam, dəqiq və sistemli elmi məlumat verilmişdir.

Bu ensiklopediyadakı aparıcı yazının, onun müqəddiməsinin müəllifi bilavasitə H.Əliyevin özü idi. “Milli varlığımızın mötəbər qaynağı” adlı həmin məqalədəki tezlərə əsasən deyə bilərik ki, ümummilli lider folklorumuzun bu dahiyən nümunəsinin mahiyyətində sözün həqiqi mənasında qeyri-adi bir mənəvi qüdrət mövcud olduğunu qəbul edirdi. Onun qənaətinə görə, çox təbiidir ki, eposda təsvir olunan hadisələrin üzərindən əsrlər keçsə də, olum və ölüm, insan və zaman, insan və cəmiyyət kimi bəşəriyyəti daim düşündürən problemlər bu gün də bizi eposa müraciət etməyə vadar edir. Bu əsərdə biz “böyüklərlə kiçiklər, valideynlərlə uşaqlar, kişilərlə qadınlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin necə qurulması barədə tövsiyələr alır. Bütün dastan boyu insanda lovğalıq, paxıllıq və kinlilik pislənir, qonaqpərvərlik, cəmərdlik və övladların valideynlərə xoş münasibəti təriflənir”. H.Əliyevin bu müşahidəsi də çox mötəbərdir ki, “Dədə Qorqud” dastanı bizi əhatə edən aləmi sanki iki rəngə – ağa və qaraya boyayır, insanların hərəkətlərini xeyrə və şərə bölür. Dədə Qorqud xeyrə təriflər deyir, şəri pisləyir, düz sözü ucaldır, yalanı lənətləyir, nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu qiymətləndirmək haqqı əsərdə bu müdrik el ağsaqqalının özünə verilir. “Kıta-

bi-Dədə Qorqud”un bütün məzmunu məhz bu struktur üzərində qurulmuşdur. (*Daha ətraflı bax: “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası. Birinci cild, Bakı, 2000, s.7*).

“Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyi münasibətilə ölkəmizdə və onun xaricində keçirilmiş mütəşəkkil tədbirlər, elmi konfrans və simpoziumlar, müxtəlif dillərdə nəşr olunmuş ədəbi, elmi və elmi-kütləvi kitablar, məqalələr, sayı-hesabı bilinməyən televiziya və radio verilişləri, nəhayət bu gün ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin şərəfli adını daşıyan saraydakı möhtəşəm beynəlxalq zirvə tədbiri eposun Azərbaycan mənəviyyatına daha dərinlən hopması ilə qalmadı. Təşəbbüskarı və təşkilatçısı Heydər Əliyev olan və Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazılan “Kitabi-Dədə Qorqud – 1300” tədbirləri ölkəmizin beynəlxalq imicinin yüksəlişinə də qüvvətli bir təkən oldu.

Mən həm ölkəmizdə, həm də xaricdə keçirilən bu tədbirlərin demək olar ki, hamısının iştirakçısı olmuşam. Qoy hörmətli diplomatlarımız məndən inciməsinlər; “Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300” və “Füzuli – 500” yubiley tədbirlərinin müstəqil Azərbaycan Respublikasına gətirdiyi çox vüsətli mənəvi dividendləri onlar – diplomatlarımız uzun illər ərzində əldə edə bilməmişdilər. Hər iki tədbirin dövlət təşkilat komissiyasının üzvü və bu münasibətlə Elmlər Akademiyasında görülən işlərin məsul əlaqələndiricisi olduğum üçün mən Ölkə Prezidentinin həmin yubileylərlə əlaqədar sərf etdiyi titanik əməyin bilavasitə şahidi olanlardan biriyəm. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının, Füzulinin, eləcə də digər böyük şair, ədib və alimlərimizin yubiley tədbirlərində həmin tədbirlərin ilk nəqşəsinin (planının) müəyyən edilməsindən başlamış, son (zirvə) təntənəsinə qədər, bütün vəsilələrdə prezidentin özünün şəxsən iştirak etməsi təbii olaraq həmin yubileylərin səviyyəsini qaldırmış, onun həmin tədbirlərdəki nitq və məruzələri isə klassik ədəbi irsin, mənəviyyat və mentalitetimizin yüksək səviyyədə obyektiv qiymətləndirilməsi işində çox əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bütün bunları beynəlxalq ictimaiyyət, elm, ədəbiyyat aləmi də yaxşı bilirdi. Ona görə də tamamilə təbiidir ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un Drezden nüsxəsinin nadir sənət əsəri olan faksimilesi Parisdə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə hədiyyə edildi. O da öz növbəsində

böyük lütfkarlıq nümayiş etdirərək həmin nadir nüsxəni əbədi qorunub saxlanması üçün AMEA-nın Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna bağışladı və bu münasibətlə şəxsən özü Əlyazmalar İnstitutuna gəldi.

Dünya mədəniyyətinin görkəmli nümunələri əsasında yetişib bədii zövqünü zənginləşdirmiş H.Əliyevin böyük məhəbbət və qədirşünaslıqla qiymətləndirdiyi dahi Azərbaycan şairlərindən biri və birincisi Nizami Gəncəvi idi. O, Nizaminin dünya ədəbi-ictimai fikri tarixindəki mövqeyini böyük həssaslıq və obyektivliklə müəyyən etmişdi: “Bəşər tarixində unudulmaz adlar, dünyaya son dərəcə böyük mənəvi sərvətlər vermiş dahilər vardır: Dante, Şekspir, Şiller, Puşkin, Balzak, Tolstoy, Qorki... Onlar yaradıcılıqlarında öz dövrlərini bütünlükdə əks etdirərək, insanları üzvi surətdə bütün cəmiyyətlərin mənəvi tələbləri olan humanizmə, yüksək mənəviyyata və yaxşı əməllərə səsləmişlər. Əsərləri ilə Şərq bədii fikrinin tarixində yeni səhifə açmış böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin də adı bu ədəbiyyat dahiləri ilə yanaşı durur”. Nizami Gəncəvinin irsinin tədqiqi, nəşri və təbliği ilə bağlı ölkədə 1970-ci illərdən etibarən görülən işlərin miqyası çox böyük idi. 1979-cu il yanvarın 6-da Azərbaycan KP MK “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” xüsusi qərar qəbul etmişdi. O vaxtadək Azərbaycan ədəbiyyatının heç bir klassiki barəsində belə vüsətli qərar qəbul olunmadığını deyənlər tamamilə haqlıdılar. Doğrudan da həmin qərar Nizami irsini sözdə deyil, konkret əməldə və fəaliyyətdə Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətinə çevirmək baxımından Azərbaycan EA-nın, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının, Mədəniyyət Nazirliyinin, nəşriyyatların və kütləvi informasiya vasitələrinin qarşısında son dərəcə böyük vəzifələr qoymuşdu və bu vəzifələrin hamısı yerinə yetirilmişdi. Bu mühüm qərarın əsas müəllifi və ilhamvericisi Azərbaycan KP MK-nın o zamankı birinci katibi Heydər Əliyev idi.

Prof. V.Quliyevin haqlı olaraq göstərdiyi kimi, Nizami irsi ilə bağlı bu çox mühüm qərarın ən əhəmiyyətli nəticəsi qısa müddətdə və yüksək elmi-poliqrafik keyfiyyətlə çap edilən kitablar oldu. Şairin əsərlərinin Azərbaycan və rus dillərində yeni sətri tərcümələri hazırlandı və nəfis şəkildə nəşr olundu. “Xəmsə”nin Azərbaycan dilinə poetik tərcüməsinə yenidən qaydıldı, mövcud mətnlərdə bir sıra düzəliş və dəqiqləşdirmələr aparıldı. Poetik beşliyi açan ilk əsər – “Sirlər xəzinəsi” poeması isə mərhum xalq şairi Xəlil Rza tərəfindən yenidən Azərbaycan türkcəsinə çevrildi. Azərbaycan və rus dillərində yenidən buraxılan “Xəmsə” həm respublikada, həm də onun hüdudlarından kənarında yaşayan çoxsaylı Nizami pərəstişkarlarına ən gözəl və çoxdan gözlənilən hədiyyə oldu. Azərbaycan rəhbərliyi və Azərbaycan elmi öz sənətkar övladına birmənalı şəkildə sahib çıxmaqla həmin o vaxtadək qonşu İranda və bəzi digər ölkələrdə Nizaminin guya fars ədəbiyyatının nümayəndəsi olması barəsində deyilənlərə son qoydu. Nizamişünasların Bakıda toplanan beynəlxalq konqresi artıq dünyanın bir sıra tanınmış şərqşünas və tarixçilərinin, nizamişünaslarının da bu məsələdə obyektiv mövqə tutduqlarını, Nizamini məhz Azərbaycan klassik ədəbiyyatının təmsilçisi, Azərbaycan xalqının dahi oğlu kimi qəbul etdiklərini göstərdi.

Orta əsrlərin Nizami Gəncəvidən sonra ilk böyük renessans şairi İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığında H.Əliyevin diqqətini cəlb edən ən mühüm cəhət onun insanpərvərlik ideyalarının qüvvəti, şairin bir fikir adamı, bir şəxsiyyət kimi əzəməti, ana dilində yazdığı əsərlərində özünü xüsusi tərəvətlə nümayiş etdirən poetik möcüzə idi. Bu münasibət ilk növbədə anadan olmasının 600 illik yubiley təntənələrinin miqyasında özünü göstərmişdi. Nəsimi təntənələrinin təkcə Azərbaycanda yox, keçmiş SSRİ-də yox, YUNESKO xətti ilə dünya miqyasında qeyd olunması üçün H.Əliyev həqiqətən də çox böyük zəhmətlər çəkməli, qayğılar göstərməli olmuşdu. Beynəlxalq təşkilatların qapısını döyməzdən əvvəl bu məqsədlə o, o zaman Sovet İttifaqının respublikalarından birinin rəhbəri kimi həmin məsələni Sov. İKP MK-nın Siyasi Bürosu kimi çox böyük bürokratiya maneəsindən keçirməli idi.

H.Əliyev buna müvəffəq oldu. Zamanın çox nadir ədəbi-mədəni hadisəsi olan Nəsimi yubileyi YUNESKO-nun tədbirləri sırasına daxil edildi.

Beləliklə də, vaxtilə bu dünyanı ən dəhşətli əzablar içində tərk edən Nəsimi 1974-cü ildə yubileyi dünya miqyasında qeyd edilən ilk Azərbaycan şairi oldu. Paytaxtımızın S.Vurğun küçəsinə açılan mərkəzi meydanlarından birində, şəhərimizin ən gur yerində H.Əliyevin şəxsən iştirakı ilə Nəsimi abidəsinin təməli qoyuldu. Dünya miqyasında təqdir olunan görkəmli rəssam Mikayıl Abdullayevin çəkdiyi mükəmməl “İmadəddin Nəsimi” portreti təsdiq edildi.

Bu sətirlərin müəllifinin çalışdığı Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyinin mərkəzi salonunda dahi şairin həyatı, mühiti və yaradıcılığı mövzusunda fundamental ekspozisiya yaradıldı. Dünyanın böyük elm, mədəniyyət, yaradıcılıq mərkəzlərini təmsil edən alim, şair və incəsənət xadimlərinin iştirakı ilə Bakıda zirvə tədbiri keçirildi.

Əlbəttə, yubileyin ən əlamətdar məqamlarından biri kitablar oldu. Şairin anadilli yaradıcılığını bütünlüklə ehtiva edən üç cildlik əsərlərinin elmi-tənqidi nəşri prof. Cahangir Qəhrəmanov tərəfindən hazırlandı və yubiley günləri ərəfəsində çap edildi (Nəsiminin leksikası görkəmli alimin həm də doktorluq dissertasiyasının əsasını təşkil etmişdi).

Bakıda və Moskvada Nəsiminin əsərləri Azərbaycan və rus dillərində çapdan çıxdı. Şairin yaradıcılığının ayrı-ayrı maraqlı səciyyəvi nümunələri ingilis, fransız, alman dillərinə tərcümə olundu. Xalq şairi Qabilin monumental “Nəsimi” poeması da, milli kinomuzun uğurlarından sayılan “Nəsimi” filmi də (ssenarisi xalq yazıçısı İsa Hüseynovundur) 1970-ci illərdə Azərbaycan mədəniyyətindən keçən cazibədar Nəsimi dalğasında yaranmışdı. Nəhayət bizim tərtib etdiyimiz Nəsimi haqqında məqalələr toplusu da (rus dilində) bu ədəbiyyat bayramının diqqətəlayiq nəticələrindən biri idi. Həmin kitabda Azərbaycan alimlərinin Nəsiminin dövrünə, mühitinə, şəxsiyyətinə, onun təbliğ etdiyi hürufilik təliminə, şairin əsərlərinin dil və üslub xüsusiyyətlərinə həsr olunmuş məqalələri, eləcə də qonşu respublikaların bir

sıra tanınmış söz ustalarının Nəsimi ilə, bütövlükdə isə dünya ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan orta əsrlər poeziyası ilə bağlı ürək sözləri öz əksini tapmışdı.

Ulu öndər ağır müharibə şəraitində yaşayan, erməni işğalçılarına qarşı mübarizə aparən Azərbaycanın ən çətin məqamlarında da ölkəmizin xilas yollarını yalnız hərbi qüdrətimizin artırılmasında deyil, həm də xalqımızın mənəvi dəyərlər baxımından çox güclü olan potensialında, Azərbaycanın zəngin və orijinal mədəniyyət yurdu olmasında görür, klassiklərimizin bənzərsiz irsini ən müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək dönə-dönə dünya miqyasına çıxarmaqla doğma yurdumuzu qabaqcıl bəşəriyyətə olduğu kimi tanıtməyə çalışırdı. Bu isə öz növbəsində gecə-gündüz Azərbaycana, onun tarixinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına qarşı böhtanlar püskürən erməni təxribatını tərksilah etmək, ona çox böyük zərbə vurmaq demək idi.

Bəzi ağzıgöyçəklər var ki, görkəmli elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri üçün yubiley tədbirləri keçirilməsinin mənə və əhəmiyyətini gözdən salmağa çalışırlar. Onlar başa düşmək istəmirlər ki, bu tədbirlər yubileyləri qeyd olunan alim, ədib, incəsənət xadimləri ilə yanaşı, lakin onlardan daha artıq xalqımıza, cəmiyyətimizə lazımdır. Bizdə bir qayda olaraq mütəşəkkil və yüksək elmi, ədəbi, mədəni səviyyədə keçirilən bu tədbirlər xalqın öz böyük istedadlı övladları üçün iftixar duyğusunu qüvvətləndirir, dünya ictimaiyyəti qarşısında Azərbaycanın imicini yüksəldir, ölkəmiz və xalqımız haqqında, tarix və mədəniyyətimiz haqqında yalanlar püskürən ermənilərin bədxahlıqlarına tutarlı cavab verir.

Qeyd etməyi xüsusilə vacib sayıram ki, bu qəbildən olan tədbirlər alimlərin özlərinin də potensial imkanlarını üzə çıxarır, onların araşdırmalarına mütəşəkkil biçim verir, humanitar elmimizin tarixində əlamətdar olan nəticələrə gətirib çıxarır. Bunun həqiqətən də belə olduğuna inanmaq üçün qüdrətli sənətkar Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyini yada salmağa ehtiyac duyuram.

Füzuli, Heydər Əliyevin sənətinə pərəstiş etdiyi nadir Azərbaycan dahilərindən biri idi. Ulu Öndər Füzuli haqqında ən müx-

təlif münasibətlərlə çox maraqlı fikirlər söyləmiş, şairin Azərbaycan ədəbiyyatında, Şərq poeziyası və dünya ədəbi-ictimai fikri tarixində mövqeyini dönə-dönə yüksək qiymətləndirmişdir. Bu da əlamətdar bir faktdır ki, Füzulinin 500 illiyini hazırlayıb keçirən dövlət yubiley komissiyasının sədri kimi çox məsul və şərəfli vəzifəni də H.Əliyev şəxsən öz üzərinə götürmüş və həmin dövlət komissiyasının üzvlərindən biri kimi mən şahidəm ki, ümum-milli liderimiz bu vəzifəni axıradək özünə xas olan bir təkmin və ardıcılıqla, yüksək təşkilatçılıq səviyyəsində yerinə yetirmişdir. 500 illik münasibətilə Füzulinin öz əsərlərindən, onun poema və şeirlərinin müxtəlif dillərə tərcüməsindən, şair haqqında yazılmış elmi araşdırmalardan ibarət onlarla kitabın nəşr edilib füzulisevərlərə çatdırılması, yubiley tədbirlərinin Azərbaycanda, onun istisnasız olaraq bütün bölgələrində ən müxtəlif səviyyələrdə, həm də böyük məhəbbətlə qeyd edilməsi, bu tədbirlərin öz sərhədlərini genişləndirib uzaq-yaxın xaricdə də özünə layiqincə yer alması ilk növbədə yubiley komissiyasının, onun hər cəhətdən mötəbər sədri H.Əliyevin prinsipial, işgüzar, tələbkər fəaliyyətinin nəticəsi idi.

Zəmanəsinin qüdrətli dövlətlərindən olan SSRİ-nin vaxtında dahi Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi əsasən Sovet İttifaqında, Azərbaycanda keçirilmişdir. Füzulinin 500 illik tədbirlərinin miqyası isə çox geniş olub, Türkiyənin Ankara və İstanbul şəhərlərini, Rusiyanın Moskva və Sankt-Peterburq şəhərlərini, İranın Tehran və Təbriz şəhərlərini, İraqın Bağdad, Kərbəla, Kərkük şəhərlərini əhatə etmiş, Parisdə YUNESKO-nun baş qərargahında, Tiflisdə, Daşkənddə, Dərbənddə, Mahaçqalada və onlarla digər məntəqələrdə geniş qeyd olunmuş, bu tədbirlərin hamısındakı mərasimlərdə müstəqil Azərbaycan Respublikasından getmiş mötəbər nümayəndə heyətləri iştirak etmişlər. Füzulinin xatirəsi bir sıra beynəlxalq forumların, o cümlədən Türk dünyası yazıçılarının 3-cü qurultayının, Türksöy təşkilatının 8-ci toplantısının, Bakıda keçirilmiş Beynəlxalq simpoziumun diqqət mərkəzində olmuşdur.

H.Əliyevin böyük şairimiz haqqında qənaətləri ümumiləşdirmələr halında “Füzuli – 500” yubileyinin 1996-cı il noyabrın 8-də Bakıda keçirilmiş tənənəli zirvə tədbirində söylədiyi nit-

qində öz əksini tapmışdır. O, öz nitqində Füzuli sənətinin fəlsəfi mahiyyəti üzərində geniş dayanır və göstərirdi ki, şairimizin poetik irsində fəlsəfənin bir çox sahələri öz əksini və maraqlı şərhini tapmışdır. Füzuli özünəqədərki dövrün Şərq və Qərb fəlsəfi qənaətlərini dərinlən öyrənib öz əsərlərində ümumiləşdirmiş, bu zəmində də zəmanəsinin fəlsəfi fikrinin zirvəsinə yüksəlmişdir. H.Əliyev Füzuli yaradıcılığının mahiyyətini onun insani münasibətləri, sevgi, sədaqət və etibar, vətən məhəbbətini, valideynə ehtiramı yorulmaq bilmədən yüksək bədii səviyyədə tərənnüm etməsində görürdü. O, belə hesab edirdi ki, bir sıra əsərlərini fars və ərəb dillərində yazmış şairin bizim üçün ən əhəmiyyətli xidməti budur ki, poetik irsinin həcmcə ən böyük hissəsi türk dilində, doğma Azərbaycan dilindədir. Türkcə divanı və “Leyli və Məcnun” məsnəvisi ilə Füzuli ana dilimizə yeni pərvəriş vermiş, Azərbaycan şeir dilini uca zirvələrə qaldırmışdır.

Füzuli irsinin Azərbaycan mənəviyyatı ilə üzvi surətdə qaynayıb-qarıxdığından bəhs edən H.Əliyev çox maraqlı bir bədii müqayisədən istifadə edərək göstərirdi ki, şair ölməz əsərləri ilə özünə vüqarlı bir heykəl ucaltmışdır. Bu abidə 500 ildir ki, oxucuların, özəlliklə hər bir azərbaycanlının, hər bir türkün qəlbindədir. Bu yenilməz mənəvi abidə bütün fırtınalardan, zəlzələlərdən keçərək yaşayır, gündən-günə yüksələrək insanların mənəviyyat aləmində yeni zirvələr fəth edir.

Füzuli yaradıcılığının əbədiyaşar keyfiyyətini şərh edən H.Əliyev onun haqlı olaraq müasir dünyamızla üzvi əlaqələrini açıqlayır və göstərirdi ki, “Füzuli – 500” tədbirləri xalqımızın mənəvi həyatını daha da zənginləşdirir, adamlarımızı ruhlandırır, onları Vətənə, torpağa sədaqət ruhunda tərbiyələndirir və “Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü bərpa etmək, işğal olunmuş torpaqları azad etmək üçün hamımızı səfərbər edir. Biz bu gün də, gələcəkdə də öz həyatımızda, öz işimizdə M.Füzulinin yaratdığı mənəvi dəyərlərdən istifadə edərək xalqımızı xoşbəxt gələcəyə aparacağıq” (I, s. 386).

1994-cü ildə M.Füzulinin 500 illik yubileyini keçirmək haqqında qərar qəbul etmək ərəfəsində ulu öndər bu böyük tədbirin tarixi mənə və əhəmiyyəti barədə çox düşünmüşdü. H.Əliyev müdrik siyasətçi və dövlət xadimi kimi irəlicədən görürdü ki,

tariximizin bu keçid dövründə, mənəviyyatımızın, mədəniyyətimizin müəyyən dərəcədə sıxıntılara məruz qaldığı vaxtda belə bir yubileyin təşkili həyatımızı, sözsüz ki, zənginləşdirəcəkdir. Yubileyin keçirilməsi, bir tərəfdən, yubilyarın xalq, dünya qarşısında xidmətlərini bir daha təbliğ və nümayiş etdirmək, digər tərəfdən, müasir nəslin ona bəslədiyi hörmət və ehtiramı bildirmək deməkdir. Məhəmməd Füzuli kimi şəxsiyyəti olan xalq fəxr edə bilər. Həqiqətən də dünya birliyində, dünya xalqları arasında tariximizi, mədəniyyətimizi, milli ənənələrimizi təbliğ etmək, yaymaq üçün belə yubileylər həmişə böyük bir vasitədir. “Əvvəla, Füzuli özünün yaradıcılığına, ədəbi, elmi və fəlsəfi irsinə görə buna layıqdır və Azərbaycan xalqının XX əsrin sonunda yaşayan nəslinə ona öz minnətdarlığını bildirməlidir. İkincisi, bu yubileyi keçirərkən, biz xalqımızın özünü daha dərinləndirərək tanınmasını təmin etməliyik. Xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın, tarixini öyrənsin, milli mədəniyyətindən, elmindən heç vaxt ayrılməsın” (1, s. 220). Beləliklə də, H.Əliyev Dövlət yubiley komissiyasının üzvləri, elmi müəssisələr, yaradıcılıq təşkilatları, Mədəniyyət nazirliyi, Xarici işlər nazirliyi, yerli icra orqanları qarşısında vəzifə kimi qoyur və tələb edirdi ki, bu tədbirlər vasitəsi ilə Azərbaycan xalqı dünyaya daha yaxından tanındılsın. “Qoy dünya bilsin ki, xalqımızın çoxəsrlik, zəngin, tarixi mədəniyyəti var. Azərbaycanın bugünkü mədəniyyəti dəhşətli şəxsiyyətlərimizin yaratdığı və əsrlərdən-əslərə keçən mədəniyyətimizə əsaslanır. Bu bir də ona görə lazımdır ki, hamımıza məlum olan düşmən qüvvələr həmişə sübut etməyə çalışmışdır ki, guya Azərbaycan xalqının zəngin tarixi olmamışdır, onun kökü yoxdur. Şübhəsiz ki, cəfəngiyyatdır. Bəzən buna heç cavab vermək istəmirsən. Lakin xalqımıza düşmən olan, qəsd etmək istəyən dairələr, qüvvələr, bəzən də millətlər respublikamızı parçalamaq, onun ərazisini qəsb etmək istəyənlər əvvəllər də çalışmışlar və indi də çalışırlar sübut etsinlər ki, guya Azərbaycan xalqı tarixi köklərə malik olan bir xalq deyildir” (1, s. 220-221).

H.Əliyevin böyük şair haqqında mülahizələri arasında beynəlxalq münasibətlər baxımından əhəmiyyət kəsb edən məqamlar da çox idi. İlk dəfə məhz H.Əliyev dövlətlərarası münasibətlər

müstəvisində bu çox vacib tezisi irəli sürərək ciddi arqumentlərlə əsaslandırma bilmişdi ki, Füzuli keçmişdə də türkləri birləşdirən bir şəxsiyyət olmuşdur, amma indi türk dünyası XX əsrdə parçalanmış olduğu bir halda, türk dünyasına mənsub ölkələrin, demək olar ki, tam əksəriyyətinin (bir Türkiyədən savayı) onların həyatına, tarixinə, adət-ənənəsinə uyğun olmayan rejimlər içərisində yaşadığı vaxtda Füzuli bizi yaşadaraq, bu günlərə gətirib çıxarmışdır. H.Əliyev iftixar duyğusu ilə deyirdi ki, bu gün biz həm Azərbaycanda, həm Füzulinin doğulduğu yerdə, Bağdadda, həm də Ankarada Füzulinin 500 illiyini qeyd edərkən, artıq keçmişdəki kimi parçalanmış vəziyyətdə deyilik. İndi böyük Türkiyə Cümhuriyyəti ilə yanaşı, digər türk cümhuriyyətləri də vüqarla dayanmışdır. Ay-uldumlu Türkiyə bayrağının yanında indi artıq beş müstəqil türk cümhuriyyətinin də bayraqları dalğalanır. Bunlardan biri də Azərbaycanın bayrağıdır.

Tamamilə təbiidir ki, Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi ilə bağlı irəlicədən xüsusi səriştə ilə planlaşdırılıb həyata keçirilən tədbirlər də Azərbaycan mədəniyyətində parlaq iz qoymuşdur. Bu münasibətlə dahi sənətkarın özünün əsərləri yüksək səviyyədə yenidən nəşr edilmiş, alimlərin Füzulinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş yeni tədqiqatları işıq üzü görmüş, yubiley münasibətilə Azərbaycanın bütün bölgələrində, Bakıda, Tehrandə, Təbrizdə, Ankarada, İstanbulda, Bağdadda, Kerkükdə, Parisdə, Moskvada, Pekində yığıncaqlar, elmi sessiyalar, beynəlxalq simpoziumlar keçirilmiş, “Füzuli-500” mövzusunda fundamental sərgi təşkil olunmuşdur. Nəhayət Bakıda, Respublika Sarayında dünya miqyaslı təntənəli zirvə tədbiri keçirilmiş, regionun bəzi dövlət başçıları da sanballı nümayəndə heyətləri ilə birlikdə həmin tədbirə qatılmışdılar. Bu münasibətlə işıq üzü görmüş Füzuli külliyyatını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Şairin elm aləminə məlum olan istisnasız olaraq bütün əsərləri ilk dəfə bu həcmdə (6 cild, 100 çap vərəqi), kütləvi tirajla nəşr edilmişdir. Akademik Həmid Araslının, prof. Həmid Məmmədzadənin elmi-tənqidi mətni əsasında işıq üzü görən bu altıcildlik Füzuli əsərlərinin ilk ən mükəmməl akademik nəşri kimi ədəbiyyatşünaslıq elmimizin tarixində həqiqətən əlamətdar hadisədir.

Azadə Rüstəmin “Mütəfəkkir mövlana Füzuli”, Sabir Əliyevin “Füzulinin nəzəri-bədii düşüncələri”, Vəcihə Feyzullazadənin “Füzulinin ömür yolu”, Ayaz Vəfalının “Füzuli xəlqiliyi”, Lalə Əlizadənin “Füzulinin gizli sözü”, Leyli Əliyevanın “Füzuli ingilis şərqşünaslığında” monoqrafiyalarında, habelə, M.F.Körpülüzadə, Həmid Araslı, Mir Cəlal Paşayev, Məmməd Cəfər Cəfərov kimi görkəmli füzulışünasların yenidən çap olunmuş tədqiqatlarında dahi şairin bütün zamanlar üçün qiymətli olan irsi ən müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılır. “Füzuli əsərlərinin izahlı lüğəti”ndə şairin poetik əsərlərində işlənən bütün sözlər əhatə olunmuşdur. Ayrı-ayrı yuvacıqlar kimi təqdim edilən mikroməqalələrdə hər bir sözün Füzuli dilindəki əlvan səciyyəvi mənaları üzə çıxarılmışdır. Şairin poetik təxəyyülünün və sənətkar istedadının təcəssümü olan sözlər və sözə ekvivalent olan söz birləşmələri, izafət tərkibləri bu lüğətdə özünün mötəbər şərhini tapmışdır.

1996-cı ildə Füzulinin 500 illiyi münasibətilə keçirilmiş Beynəlxalq simpozium da elmi-ədəbi həyatımız üçün çox əlamətdar oldu. Simpoziumun plenar iclasında və bölmələrində dünya füzulışünaslığının 32 ölkədə fəaliyyət göstərən 70 nümayəndəsi məruzə ilə çıxış etmişdi. Bu tədbirdə füzulışünaslıq elminin bütöv bir əsr ərzində (XIX əsrin sonlarından keçən əsrin 90-cı illərində) əldə etdiyi nailiyyətlər öz elmi yekunlarını tapmış, dahi sənətkarın parlaq irsinin XXI əsrdə tədqiqinə dair konkret istiqamətlər müəyyən edilmişdir.

Vaqifin məqbərəsinin açılışında söylədiyi geniş nitqdə Heydər Əliyev həm bir şair – çoxəsrlik Azərbaycan poeziyasında xəlqilik və realizmlə səciyyələnən yeni ədəbi məktəbin banisi, həm də siyasi xadim – Qarabağ xanlığının baş vəziri kimi Vaqifin fəaliyyəti üzərində geniş dayanmış, onun şəxsiyyətinin və yaradıcılığının Azərbaycanın yeni mədəni intibahındakı yerindən və rolundan danışmışdı. Hadisənin qaynar izi ilə Dövlət televiziyası ilə yayımlanan və dövrü mətbuatda geniş işıqlandırılan həmin tədbirin iştirakçıları və onu müşahidə edənlər yaxşı bilirlər ki, vilayətin o zamankı bütün erməni rəhbərliyi, ziyalıları bu məqbərənin açılışına toplaşmışdı. Prof. V.Quliyevin düzgün mənalandırdığı kimi, bu tarixi nitqində Heydər Əliyev sanki onlara

dərs verirdi. Böyük Azərbaycan şairi Vaqifin timsalında Qarabağda XVIII əsrin ortalarından məskunlaşan ermənilərə başa salırdı ki, torpağın əsl sahibləri, onun təəssübünü çəkənlər, onun şöhrətini dünyaya yayanlar kimlərdir. “Heydər Əliyevin iradəsi ilə Şuşada ucaldılan Vaqif məqbərəsi yalnız konkret bir şairin abidəsi deyildi, bu məqbərə daha çox türk-azərbaycanlı ruhunun əsrlər boyu Qarabağa hakimliyinin simvolu idi, bu torpaqlarda yaranmış təkrarsız sənətin simvolu idi. Həmin dövrdən etibarən ənənə halını alan Vaqif poeziya günləri bir qayda olaraq Qazaxda başlanır, Şuşadakı əzəmətli məqbərənin önündə isə başa çatırdı. Başqa sözlə desək, bu məqbərənin timsalında klassik Azərbaycan poeziyasının daha bir təbliğ və tədqiq auditoriyası yaradılmışdı” (*Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, “Elm”, 1998, s.71*).

Nizami, Füzuli, Nəsimi və Vaqifin ecazkar poeziyası ilə yanaşı, Xətai, Zakir, M.F.Axundzadə, C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, C.Cabbarlı, S.Vurğun, Şəhriyar, S.Rüstəm, M.Dilbazi, B.Vahabzadə, N.Xəzri, M.Araz, X.R.Ulutürk, Anar, Elçin, F.Qoca, Ə.Əylisli və başqalarının əsərlərini H.Əliyev həmişə maraqla oxuyurdu. Onun bədii zövqü də rus və Avropa klassikləri ilə yanaşı, ilk növbədə məhz bu sənətkarların şeir və poemaları, hekayə, povest, roman və dramları əsasında müəyyən olmuşdü.

C.Məmmədquluzadə ümummilli liderimizin ən çox sevdiyi, yaradıcılığına pərəstiş etdiyi ictimai fikir bahadırlarımızdan biridir. O, ayrı-ayrı çıxışlarında böyük ədibin əsərlərinə müxtəlif yönəldən yanaşır, hər dəfə də Mirzə Cəlil irsinin ayrıca bir problemi haqqında öz mötəbər qənaətlərini bildirirdi. Bu sözləri deyərkən gözlərim önündə ədibin Respublika sarayındakı 125 illik yubiley təntənələri canlanır. Ulu öndər 1998-ci il dekabrın 28-də Xalq Yazıçısı Anarın və bu sətirlərin müəllifinin çıxışlarını dinlədikdən sonra 20 dəqiqəlik mükəmməl bir nitq söylədi və C.Məmmədquluzadənin öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan xalqının milli oyanışında misilsiz rol oynadığını əsaslandırdı. Bu əsaslandırmanın işığında biz bir daha gördük ki, Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan tarixində görkəmli yer tutmuş dahi yazıçı, publisist, filosof, mütəfəkkir, xalqımızın mədəniyyətini çox zənginləşdirmiş bir şəxsiyyətdir. O, ədəbiyyatımızın, mədəniyyəti-

mizin klassikidir. Eyni zamanda, bizim müasirimizdir, o, bu gün də bizimlədir, bizim sıralarımızdadır. Bizimlə bərabər, Azərbaycanın müstəqilliyinə sevinir və bizimlə bərabər Azərbaycan Respublikasının daim müstəqil dövlət olması uğrunda öz yaradıcılığı ilə, qoyub getdiyi mənəvi irslə çalışır... H.Əliyevin fikrincə, yeni milli ideologiyanın yaradıcıları ilk növbədə bu dahi sənətkarın ədəbi-ictimai irsinə müraciət etməlidirlər: “Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətlərini, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyanın əsasıdır və həmin ideologiyanın yaranması üçün böyük bir vasitədir, böyük bir sərvətdir. O dövrdə həm milliliyə bağlı olmaq, həm də dünyəvi, ümumbəşəri dəyərləri qiymətləndirmək, onları öz yaradıcılığında əks etdirmək və xalqımızın ümumi səviyyəsini qaldırmaq cəhdləri böyük vətəndaşlıq cəsarəti idi, böyük xidmətdir və bunu biz daim qiymətləndirməliyik. Ona görə də Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, əsərləri, bu gün bizim milli ideologiyanın yaranmasına, formalaşmasına və onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasına çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir” (I, s. 265).

H.Əliyev filosof təfəkkürlü böyük şair və dramaturq Hüseyn Cavid də çox sevirdi və onu öz nitqlərində, mübarək imzası ilə təsdiq olunmuş qərar və sərəncamlarında sənətkarın ölməz ədəbi irsini müxtəlif yönərdən böyük səriştə ilə təhlil edirdi. Cavidşünaslığın vacib problemlərini işləyərək araşdırırlar ulu öndərin bu mülahizələrinə zaman keçdikcə dönə-dönə müraciət edib, onlardan faydalanacaqlar. Lakin, H.Cavidin xatirəsinin əbədləşdirilməsi sahəsində H.Əliyevin cəsarətlə irəli sürüb böyük əzmkarlıq və müdrik ardıcılıqla həyata keçirdiyi bir təşəbbüs tarix boyu həmişə yaşayacaq, həm böyük sənətkar H.Cavid, həm də millət atası H.Əliyevi şərəfləndirəcəkdir.

H.Əliyevin nəzərində H.Cavid Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafında misilsiz xidmətlər göstərmiş dahi bir sima idi. Ümummilli Lider qanuni iftixar duyğusu ilə etiraf edirdi ki, “H.Cavidin yaratdığı əsərlər Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Onlar bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərs kitabıdır” (I, s. 364). H.Əliyev H.Cavidin ibrətamiz həyat yolundan və dərinədən bələd olduğu əsərlərindən gətirdiyi nümunələrlə əsas-

landırırdı ki, bu ölməz sənətkarın bütün yaradıcılığı Azərbaycan xalqını milli azadlığa, müstəqilliyə çağırıb. Ədib həmişə öz iradəsi ilə yaşamış, öz xalqına sadıq olmuşdur, xalqını həddindən artıq sevmiş və ona yetərincə xidmət etmişdir. Bütün bu deyilənlərə əsasən H.Əliyev kimi əsil vətənpərvər bir Azərbaycan rəhbəri, hətta ölkəmiz Sovet İttifaqının tərkibində olduğu zaman barışa bilmirdi ki, 1930-cu illər repressiyasında olmanın əzab və işgəncələrə məruz qalmış H.Cavidin qərib məzarı uzaq Sibirdə on minlərlə günahsız, lakin həm də kimsəsiz əzabkeşin məzarı kimi baxımsız qalsın...

Buna görə də ümummilli lider 1982-ci ildə o zaman üçün bütün SSRİ-də analoqu olmayan böyük iradə və məsuliyyət tələb edən tarixi bir qərar qəbul edir. H.Cavidin cənazəsi “Sibir mədənləri dərinliyindəki” katorqa məzarlığından Azərbaycana gətirilir və Naxçıvanda, vaxtilə cavidlərin məskun olduğu atababa mənzilinin təqribən 100 addımlığında torpağa tapşırılır. 15 il sonra H.Cavidin məqbərəsinin təntənəli açılışı mərasimində bizim də dinlədiyimiz nitqində Ümummilli Lider kövrək-kövrək xatırlayırdı ki, Cavidin cənazəsini uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirmək asan iş deyildi. “Bu, böyük iradə, cəsarət tələb edirdi. Ancaq xalqımıza, millətimizə, tariximizə, mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza, mənəviyyatımıza olan sədaqət mənə belə bir cəsarət göstərməyə imkan verdi. Mən bunu etdim...” (I, s. 364). Bu gün H.Cavidin həm də böyük bir memarlıq sənəti nümunəsi olan mübarək məqbərəsi təkcə onun həmvətənlərinin deyil, xarici ölkələrdən, o cümlədən də Türkiyədən və İrandan gələn saysız-hesabsız ədəbiyyatsevərlərin ziyarətəgahına çevrilmişdir.

C.Cabbarlı da ulu öndərin çox sevdiyi və istedadını yüksək qiymətləndirdiyi böyük sənətkarlardan biri olmuşdur. H.Əliyev belə bir qənaətini dönə-dönə bildirmişdi ki, Cəfər Cabbarlı yeni həyat yaradılmasının mürəkkəb, çətin, lakin müzəffər prosesini öz istedadının bütün qüdrəti ilə əks etdirmişdir, əsərlərində zəmanəsinin fəlsəfəsini və psixologiyasını, dövrlər arasındakı qırılmaz əlaqəni, xalqın tarixi müqəddəratının rəşadətli səhifələrini açıb göstərmişdir. Şair, nasir və dramaturq Cabbarlının çoxşaxəli yaradıcılığından bəhs edərkən H.Əliyev xüsusi iftixar duyğusu ilə deyirdi ki, onun gördüyü işlər – sözün əsl mənasında, yorul-

maz əmək fədaisinin hünəridir. C.Cabbarlı müasir Azərbaycan dramaturgiyasının bünövrəsini qoymuşdur, bu dramaturgiyanın inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdir, Azərbaycan xalqının və o zamankı Sovet ölkəsindəki bir çox başqa xalqların teatr mədəniyyətini zənginləşdirən qiymətli töhfələr vermişdir. Bizim bütün müasir dram sənətimiz müəyyən mənada Cabbarlı teatrının bəhrəsidir. Mirzə Fətəli Axundzadənin və Cəlil Məmmədquluzadənin böyük ənənələrini inkişaf etdirib zənginləşdirən Cabbarlı teatr yaradıcılığının həqiqi novatoru olmuş, Azərbaycan səhnəsində bu gün də gözəl səmərə verən yeni ənənələrin əsasını qoymuşdur.

S.Vurğun haqqında qənaətlərində H.Əliyev belə böyük bir həqiqətə əsaslanırdı ki, xalq şairimiz Azərbaycanda XX yüzillikdə yetişmiş klassiklər arasında özünəməxsus yeri olan böyük bir sənətkardır. Azərbaycan ədəbiyyatının keçən əsrdəki inkişafının mühüm bir mərhələsi onun şərəfli adı, böyük istedadı və çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyəti ilə üzvi surətdə bağlıdır. Yüksək humanist dəyərləri, həyati və tarixi hadisələri fəlsəfi dərinliyi ilə qavrayıb mənalandırmaq, xəlqilik, bədii sözün çoxəsrlik ənənələri ilə qırılmaz varislik əlaqələri, romantik vüsət S.Vurğun poeziyasının əsas xüsusiyyətləridir. O, milli şeirimizi novator keyfiyyətlərlə zənginləşdirmiş, yüksək sənət məktəbi yaratmışdır. Ümummillə lider belə bir cəhəti ayrıca vurğulayırdı ki, XX əsr, xüsusilə də həmin yüzillikdə S.Vurğunun yazıb-yaratdığı 1920-50-ci illər bəşər tarixinin çox mürəkkəb, ziddiyyətli proseslərlə əlamətdar olan bir dövrdür. Birinci Dünya müharibəsi, milyonlarla günahsız insanın qanı bahasına Rusiya imperiyasında sosializmin bərqərar olması, faşizmin Avropaya meydan oxuması, İkinci Dünya müharibəsi, “soyuq müharibə”nin təzadları, Böyük Vətən müharibəsi ərəfəsində və faşizm üzərində qələbədən sonra sovetlərin möhkəmlənməsi, ölkədə 1930–1950-ci illərdə şəxsiyyətə pərəstişin tüğyan etməsi... H.Əliyev tam haqlı idi ki, “belə bir dövrdə yaşamaq, yaratmaq və yüksək yaradıcılıq səviyyəsinə çatmaq hər bir insana nəsb ol bilməzdi”.

S.Vurğunu bir sənətkar kimi səciyyələndirən H.Əliyev özəlliklə onun poeziya dilini çox yüksək qiymətləndirərək deyirdi ki, böyük şairimiz M.P.Vaqif XVIII əsrdə şeir dilini xalq dilinə

daha da yaxınlaşdırmışdır. Onun əsərlərini xalqın bütün təbəqələri həm anlama, qavraya bilmiş, həm də sevmişdir. Beləliklə, Vaqif Azərbaycan şeirində yeni bir yol açmışdır. S.Vurğun isə Azərbaycan şeir dilini tarixin yeni mərhələsinin tələblərinə əsasən daha da zənginləşdirib, inkişaf etdirib, ana dilimizi hər bir azərbaycanlı üçün daha da doğma, “sevimli və şirin edibdir”.

Məhz bunları əsas götürən Ümummilli Liderimiz belə dərin və yüksək dərəcədə məntiqi bir ümumiləşdirməyə gəlib çıxmışdı: “S.Vurğun böyük şairdir. Şərq aləmində şair həmişə ən yüksək hörmətə layiq olubdur. S.Vurğun isə öz dövrünün şairlərinin şairi olubdur” (1, s.393-401). Qeyd etmək vacibdir ki, S.Vurğun haqqında “şairlərin şairi” epitetini ilk dəfə məhz H.Əliyev işlətməmişdir.

Bu cür yığıncaqlardakı nitqlərində ulu öndər Azərbaycanın klassik sənətkarlarının, müasir şair, nasir və dramaturqlarının həyat yolu və yaradıcılığı haqqında danışarkən bir qayda olaraq onların ədəbi-ictimai fikir tariximizdə rolunu və xidmətlərini həmişə obyektiv qiymətləndirir, bədii əsərlərinin həyatı qaynaqları, ənənəyə sədaqət və novatorluq problemi ilə bağlı maraqlı mülahizələrini söyləyirdi. Bu baxımdan, XX əsr ədəbiyyatının ən aktual məsələlərindən birinə onun məhz düzgün tarixilik ölçüləri ilə yanaşaraq, necə aydınlıq gətirdiyini ayrıca qeyd etmək lazımdır. 1998-ci il martın 27-də S.Rüstəmin 90 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley gecəsindəki nitqi buna çox tutarlı bir nümunədir. Həmin nitqində H.Əliyev XX əsr ədəbiyyatının ən ağırlı məsələlərindən birinə, 1930-50-ci illərdəki ədəbi prosesdə şəxsiyyətə pərəstiş təzahürlərinin çağdaş tələblər baxımından qiymətləndirilməsi məsələsinə öz münasibətini bildirmişdir. H.Əliyev haqlı olaraq diqqəti S.Rüstəm yaradıcılığının xalq mənəviyyatına təsiri məsələsi üzərində cəmləşdirir və bunu xüsusilə vurğulayırdı ki, alman faşizminə qarşı mübarizədə şairin əsərləri Azərbaycan xalqı, özəlliklə də gənclərimiz arasında vətənpərvərlik hisslərinin inkişafında, qüvvətlənməsində çox böyük rol oynamışdır. “Yalnız vətəninini, millətini hədsiz sevən və ona sadıq olan bir insan, şair S.Rüstəmin yazdığı şeirləri yaza bilərdi. Bunlar bizim ədəbiyyat, mədəniyyət tariximizin qızıl səhifələridir. Biz bunları qiymətləndirməliyik” (1, s. 505).

S.Rüstəmi və onun təmsil etdiyi ədəbiyyatçılar nəslinin digər nümayəndələrini, onların yaradıcılığının ilk mərhələsində yeni mövzulara cəlb edən nə idi? Rusiyada Oktyabr çevirilişi və bolşeviklərin Azərbaycana aprel təcavüzü baş verəndə 12-14 yaşlarında yeniyetmələr olan bu müəlliflər Sovetlərin programında yazılan sözlərə – xalqlara həqiqi azadlıq, milli dillərə dövlət dili statusu veriləcəyinə və digər gurultulu vədlərə inanır və bütün bunları səmimiyyətlə qəbul edirdilər. Gənc ədəbi qüvvələr o illərin gözqamaşdıran ictimai-siyasi təbliğatına, qulaq batıran şüarlarına əks-səda verir, Oktyabr İnkilabını, Lenini vəsf edən şeirlər yazırdılar. S.Rüstəmin bu sahədə bir qədər ifrata vardığı da həqiqətdir. Lakin o, adı çəkilən mövzuları işləyən heç də yeganə Azərbaycan şairi deyildi.

Sən bizə can verdin, can, Oktyabr,
Altun şəfəqlərlə yan, Oktyabr.
Salam, ey Leninin işçi ordusu,
Səninlə bulmuşuq can, Oktyabr!

Bu misraların müəllifi hələ o zaman yaşlıları arasında öz parlaq istedadı ilə seçilən və 1938-ci ildə bolşevik zindanında güllələnən Mikayıl Müşfiq idi. M.Müşfiqin, Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Məmməd Rahimin, Osman Sarıvəllinin yaradıcılığında da bu cür əsərlər olduğunu o zamankı ədəbi prosesə bələd olanlar yaxşı bilirlər. İndi bəzi naşılar tapılır ki, vaxtilə belə əsərlər yazmış şairləri çıxdaş edir, şeir-sənət adamlarını bir-birinə qarşı qoyurlar. Deyirlər ki, niyə Hüseyn Cavid, Seyid Hüseyn, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq və başqaları repressiyaya məruz qalıblar, amma məsələn, Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Rəsul Rza və qeyriləri yox?

Biz unuda bilmərik ki, Stalin repressiyası qlobal miqyaslı bir zəlzələ, dəniz tufanı, qasırga, nəhəng qar uçqunu kimi ölçüyəgəlməz ictimai-siyasi fəlakət idi. Bu katalizmdən bir təsadüf, yaxud möcüzə sayəsində qurtulmuş bir sıra vətən oğullarını, onların o biri qardaşları xilas ola bilmədikləri üçün ittham etməyə bizim haqqımız yoxdur. Belə yanlış yanaşma tərzini haqlı olaraq qəbul etməyən Heydər Əliyev Süleyman Rüstəmin qələm

və məslək dostu olan digər bir görkəmli Azərbaycan şairinin 90 illik yubileyindəki çıxışında bu məsələyə tam aydınlıq gətirərək demişdi: “Səməd Vurğunun əsərləri öz dövründə yazılıbdır. O dövrün hökmü, tələbləri Səməd Vurğunun əsərlərində də öz əksini tapıbdir. İndi heç kəs buna görə Səməd Vurğunun əvəzindən üzr istəməməlidir. Səməd Vurğunun bütün əsərləri ilə Azərbaycan xalqı əvvəldən axıradək fəxr edir və bundan sonra da fəxr edəcəkdir. Səməd Vurğun komsomola həsr etdiyi poemasında da, Kommunist Partiyasına həsr etdiyi “Zamanın bayraqdarı” əsərində də öz əqidəsinə xidmət edib, öz əqidəsinə sadıq qalıbdır, eyni zamanda yüksək şeir sənətini nümayiş etdiribdir”. Məncə, bu sözlər eyni dərəcədə S.Rüstəmə də, onun mənsub olduğu ədəbi nəslin digər nümayəndələrinə də aid edilə bilər.

Doğrudan da, adları H.Əliyev tərəfindən çəkilən əsərlərdə şairlərimizin sənətkarlığı, söz üzərində işləmək istedadı dönə-dönə parlamışdı. O da nəzərə alınmalıdır ki, S.Vurğun “Vaqif”, “Fərhad və Şirin”, “İnsan” mənzum dramları, “Aygün” mənzum romanı, “Bakının dastanı” poeması, “Azərbaycan”, “Yandırılan kitablar”, “Mən tələsmirəm” şeirləri kimi, ədəbiyyatımızın xəzinəsini zənginləşdirən onlarla digər əsərlər də yazmışdır. Eyni sözləri “Füzuli”, “Qızılıgül olmayaydı” poemalarının, “Kefli İskəndər”, “Sarı dana”, “Pəncərəmə düşən işıq”, “İti yazan qızlar” kimi o zaman müəllifdən böyük cəsarət tələb edən qiymətli şeirlərin müəllifi R.Rza, “Qaçaq Nəbi” mənzum pyesinin, Azərbaycan poeziyasında yeni istiqamət açan Cənub şeirləri silsiləsinin, “Çiçək mağazası”, “Azərbaycana gəlsin”, “Xatırlayın” kimi əsərlərin müəllifi Süleyman Rüstəm haqqında da demək lazımdır.

M.Şəhriyar H.Əliyevin ən çox sevdiyi və ədəbi irsini yüksək qiymətləndirdiyi böyük şairlərdən biri idi. Şairin 90 illik yubileyi münasibəti ilə təşkil olunmuş təntənəli mərasimin iştirakçılarında ünvanladığı 11 aprel 1998-ci il tarixli təbriknaməsində ümum-milliləşdirilmiş liderimiz ilk öncə onu böyük vətənpərvərlik duyğularının tərənnümçüsü olan filosof şair kimi təqdim etmişdi. Xüsusi iftixar duyğusu ilə göstərmişdi ki, Şəhriyarın irsi onun yaşayib-yaratdığı zamanın ictimai-siyasi, fəlsəfi və ədəbi görüşlərinin par-

laq inikasıdır. “Şair xalq həyatının dərinliklərinə enmiş, dövrün kəskin ictimai ziddiyyətlərini, şərin, mütləqyyətin, ədalətsizliyin, mənəvi məhkumiyətin faciələrini poeziyanın rəvan, aydın və təsirli dili ilə bütün dünyaya car çəkmişdir” (1, s. 508).

Şəhriyar yaradıcılığının zəmanəmiz üçün özəlliklə əhəmiyyətli olan bir məqamı, H.Əliyevin haqlı qənaətinə görə, şairin Azərbaycan və İran xalqları arasındakı ədəbi, elmi, mədəni əlaqələrin inkişafındakı böyük xidmətləridir. Şəhriyar sənətini Firdovsi, Xəyyam, Qətran Təbrizi, Xaqani, Nizami, Sədi, Nəsimi, Hafiz, Füzuli kimi dühaların yaradıcılıq incilərinin işığı altında nəzərdən keçirən H.Əliyev göstərirdi ki, onlarla bir sırada Şəhriyar da Şərqi çox geniş bir regionunda insan mənəviyyatının zənginləşməsində böyük rol oynamışdır.

H.Əliyevlə ünsiyyətlərimdən ən çox yadımda qalan bu olub ki, o, çıxışlarında heç bir natiqi təkrar etməz, yubileyi qeyd olunan ədəbi sima və onun yaradıcılığı haqqında şəxsən öz qənaətlərini söylər, həm də bu zaman özünə xas olan iti hafizə, elmi məntiq nümayiş etdirirdi. 1998-ci il aprelin 24-də xalq şairi M.Dilbazinin 85 illiyi münasibətilə Respublika Sarayında keçirilən təntənəli gecədəki nitqi buna parlaq nümunədir. Yubiley gecəsinin məruzəçisi kimi mən də ulu öndərin nitqini xüsusi diqqətlə dinlədim. Həmin gün H.Əliyev öz nəcib ənənəsinə sadıq qalaraq M.Dilbaziyə xüsusi məktub göndərmiş və onu təbrik etmişdi. Lakin yubiley gecəsində salonda müşahidə etdiyi xalq sevinci, şairin əsərlərinin məşhur bədii qiraət ustaları tərəfindən sənətkarlıqla oxunması ümummillə lideri vəcdə gətirmiş və onu çıxışa sövq etmişdi. H.Əliyev yenə də heç bir kağıza, qeydə, konspektə baxmadan bədahətən söylədiyi bu nitqində bir neçə dəqiqəlik ricətlə ədəbiyyatımızın fəxr etdiyi qadın sənətkarlarımızın yaradıcılığına müxtəsər bir icmal verdi. O, Məshəti Gəncəvi, Ağabəyiməğa Ağabacı, Heyran xanım, Aşıq Bəsti, Xurşidbanu Natəvan, Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Mədinə Gülgün və Hökumə Büllurinin şərəfli adlarını çəkəndən sonra qadın şair olmağın özəllikləri probleminə münasibətini bildirdi: “Şair olmaq asan deyil. ... Bütün xalqların tarixində şairlər, yazıçılar

və alimlər adətən kişilərdən olubdur. Ancaq qadın şairlər xüsusi hörmətə malikdirlər. Onlar gərək nə qədər yüksək istedadla malik olsunlar ki, kişilərlə bərabər səviyyəyə, bəlkə də onlardan da üstün səviyyəyə qalxıb öz şeirlərilə böyük şairlər dəstəsinə qoşula bilsinlər” (1, s. 519). Ədəbiyyat tariximizin çox zəngin fakt və hadisələrinə beləcə obyektiv ölçü əsasında yanaşan natiq məhz bu yüksək meyar zəminində M.Dilbazi şəxsiyyəti və sənətini ədəbiyyatımızın nadir hadisəsi adlandırdı və bu deyilənlərin dinləyicilərdə oyatdığı yüksək əhvali-ruhiyyə aurasında Mirvarid xanımı bağrına basıb öpdü...

Heyranlıqla qulaq asdığım nitqin sonunda divarları titrədən alqış səsləri məni çox dərindən təsirləndirdi. Fərqinə vardım ki, ulu öndərin qadın şairlərin sənət taleyi haqqında söylədiklərindən mənim məruzəmdə qətiyyənlə bəhs olunmamışdı.

M.Dilbazinin “İstiqlal” ordeni ilə təltif edilməsi çox ədalətli bir qərar oldu. Çünki bu yorulmaz vətəndaş şair, ədəbiyyatımızın ağbirçəyi yeni Azərbaycan poeziyasının təşəkkül tapdığı 1930-cu illərdən başlayaraq S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Müşfiq, R.Rza, O.Sarıvəlli, M.Rahim, N.Rəfibəyli kimi sənətkarlarla bir sırada, yorulmaq bilmədən səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. İctimai mühihdə baş verən son dərəcə ziddiyyətli hadisələr burulğanında Mirvarid xanım öz yüksək şair həssaslığı ilə həmişə yeganə düzgün yolu, xalqa, onun istiqlalına xidmət yolunu tutmuş və bu yolda öz istedadının bütün imkanlarından fədakarcasına istifadə etmişdi.

H.Əliyev, ümumiyyətlə, şeirə, sənətə, musiqiyə qarşı, özünün etiraf etdiyi kimi, “çox hissiyyətli bir adam” idi. İçdən gələn və uzun on illərin təcrübəsi ilə zənginləşən bu keyfiyyət Azərbaycan ədəbiyyatı xadimlərinin xalq və dövlətçilik qarşısında xüsusilə böyük xidmətlərinin layiqincə qiymətləndirilməsi işində ümummilli liderimizə yaxşı kömək edirdi. H. Əliyev öz zəngin təcrübəsi, yüksək intellekti, xalqın mənəviyyat xəzinəsinə məhəbbəti və qayğısı sayəsində Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatının və incəsənətinin inkişaf perspektivlərinə dair uzunmüddətli siyasət işləyib hazırlamış və hər cür müqavimətlərə, mürəkkəbliklərə baxmayaraq, onu ardıcılıqla həyata keçirmişdir. Vaxtilə keçmiş

İttifaqda və dünyanın bəzi digər ölkələrində şöhrəti yayılmış görkəmli şair və ədiblərimizdən S.Rüstəm, R.Rza, M.İbrahimov və S.Rəhimova, bəzi incəsənət xadimlərinə o zamankı SSRİ-nin ən yüksək fəxri adı hesab edilən Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adının verilməsi çox əlamətdar bir hadisə idi. Biz yaxşı xatırlayırıq ki, bu cür təltifi əks etdirən hər bir fərman keçmiş Sovet İttifaqının Mərkəzi Televiziya kanalı və əsas qəzetləri ilə bütün ölkəyə və xaricə çatdırılır, dünyada müəyyən əks-səda verir, hər dəfə bu münasibətlə Azərbaycanımızın mübarək adı dönə-dönə çəkilir, dostları sevindiriyi kimi, xəbis düşmənlərimizi pərt edirdi. Bəli, adı çəkilən qələm sahibləri eyni şərəfə layiq görülmüş Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Rəşid Behbudov kimi yüksək istedadlı soydaşları ilə birlikdə Azərbaycan xalqının başını dünya ictimaiyyəti qarşısında daha da ucaltmış olurdular.

Xalqın ədəbiyyatı, mənəviyyatı sahəsində xüsusi xidmətləri olmuş sənətkarlarımız isə müstəqillik dövründə Azərbaycan dövlətinin fərqlənmə nişanları ilə təltif edildilər. Bu qayğının ən parlaq təzahürlərindən biri H.Əliyevin 15 aprel 1995-ci il tarixli fərmanında öz əksini tapmışdır. Həmin fərmana əsasən, Azərbaycanın görkəmli xalq şairlərindən üç nəfəri müstəqil dövlətimizin ən yüksək fərqlənmə əlaməti olan “İstiqlal” ordeni ilə təltif edilmişdilər: B.Vahabzadə, M.Araz və X.R.Ulutürk. Böyük fərqlənmə təltiflərinin ilk öncə məhz bu üç məşhur sənətkara verilməsinin səbəblərini ulu öndər özü çıxışlarının birində belə əsaslandırmışdı: “Milli azadlığa nail olmaq üçün xüsusən bizim xalqımızda milli oyanış, milli dirçəliş, milli ruhun canlanması lazımdır. Bu da asan bir proses deyildir. Çox vaxt tələb eləyən prosesdir. Yaşadığımız o rejim dövründə bu prosesə açıq təkən vermək də çətin idi. Ancaq Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza kimi insanlar öz yaradıcılığı ilə bu sahədə çox işlər görüblər. Ona görə mən düşündüm: biz müstəqillik qazanmışıq, respublikamız müstəqil dövlətdir. Xalqımız milli azadlığını əldə edibdir. Bu milli azadlığın, müstəqilliyin əldə edilməsində, şübhəsiz ki, xalqımızın hamısının – hərənin öz yeri, öz payı, hərənin öz xidməti var. Ancaq elə şəxsiyyətlər var ki, onlar bu işin, bu prosesin yaranmasında, formalaşmasında, inkişaf etməsində xüsusi xidmətlər göstəriblər.

B.Vahabzadə, M.Araz, X.R.Ulutürk ədəbiyyatımızın məhz bu cür çox görkəmli simalarıdır” (I, s. 274-275).

Nadir istedadlarla zəngin olan Azərbaycan ədəbiyyatında ürəklərə yol tapmaq, öz yaradıcılığında mühüm keyfiyyətlərlə fərqlənmək, seçilmək, maddi və mənəvi mükafatlar almaq son dərəcə mürəkkəb bir işdir. Çağdaş ictimai fikrimizi sanballı poeziya nümunələrilə zənginləndirmək üçün xalq şairlərimizdən Xəlil Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz və Mirvarid Dilbazinin yüksək dövlət təltiflərinə layiq görülməsini vaxtilə ədəbi, elmi ictimaiyyətimiz, poetik sözün xiridarları böyük razılıq duyğusu ilə qarşılımışdı. Vətən övladı və vətəndaş kimi ali məqsədləri eyni olan bu şairlərin hər biri ədəbiyyatımızda özünəməxsus yeri, üslubu, xidmətləri olan orijinal istedad sahibləri kimi tanınır. Bunu təkcə Azərbaycanda yox, İranda, Türkiyədə, keçmiş SSRİ-dən qopub müstəqillik qazanmış bir sıra ölkələrdə də dönə-dönə etiraf etmişlər.

Öz müstəqil milli dövləti tərəfindən Azərbaycanda şairin ən yüksək xüsusi fərqlənmə əlamətilə təltif olunduğuna dair fakt o vaxta qədər ədəbiyyatımızın tarixindən mənə məlum deyildi. Məmməd Arazın yaradıcılıq gecəsində Prezident Heydər Əliyevin dediyi kimi, “İstiqlal” ordeni Azərbaycanın ən yüksək fərqlənmə nişanıdır. Beləliklə də, həmin ali nişanın ilk saylarına məhz şairlərimiz layiq görülmüşlər. Bunu mən, əlbəttə, bütünlükdə Azərbaycan ədəbiyyatına, onun ən fəal və mübariz qolu olan poeziyamıza verilən yüksək qiymət kimi qəbul edirəm. Məmnuniyyətlə qeyd etməyi lazım bilirəm ki, “İstiqlal”çı şairlərin və onların gələcəkdə təltif ediləcək digər qələm və məslək yoldaşlarının “misra-misra” yaratmağa müvəffəq olduqları əhvali-ruhiyyə xalqımızı azadlıq uğrunda tarixi mübarizəyə qaldırmış, onun dövlət müstəqilliyi qazanmasının ən mühüm mənəvi amillərindən biri olmuşdur.

Xəlil Rza Azərbaycanın istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsinin həm parlaq istedadlı şairi, həm də qorxmaz və mübariz əsgəri idi. Ən sərt qadağalar zamanında belə o, heç şeydən çəkinmədən özünü, doğma ocağını, ailəsini hədələyən böyük təhlükəni bilə-bilə meydanlara atılmış, milli istiqlal ideyalarını alovlu tribun kimi yorulmaq bilmədən təbliğ etmiş, bunun üstündə uzun müd-

dət Moskvada, Lefortovo zindanında ağır məhrumiyyətlərə sinə gərməli olmuşdu. Bu baxımdan, onun “Dədə Heydər – Atatürk” şeirinin meydana gəldiyi konkret tarixi şərait xüsusi maraq doğurur. Bu elə bir zaman idi ki, lənətə gəlmiş Qorbaçovun xüsusi canfəşanlıığı sayəsində H.Əliyev Moskvada tutduğu ən yüksək partiya və hökumət vəzifələrindən kənarlaşdırılmışdı. Patriarx ağır xəstəlik keçirmişdi. O zamankı Azərbaycan rəhbərləri isə tikilib abadlaşmasında bu qədər böyük zəhməti olan adama hətta Bakıda yaşamağı belə çox görmüşdülər və hər cür siyasi, eləcə də qeyri-siyasi təqiqlərə məruz qalan H.Əliyev çox böyük çətinliklərə sinə gərərək Naxçıvana getməyə məcbur olmuşdu. Belə düşünənlər vardı ki, onun siyasi karyerası artıq bitmişdir və o bir də heç vaxt dövlət fəaliyyəti göstərmək iqtidarında olmayacaqdır. Bu vəziyyətdən istifadə edən bəzi moskvalı və bakılı siyasətbazlar, üzü dönük jurnalistlər H.Əliyevə qarşı böhtan dolu yazılarla çıxışlar edir, onu hər vəchlə gözdən salmağa çalışırdılar.

Şaxtanın qılınc kimi kəsdiyi Naxçıvanda yazılmış “Dədə Heydər – Atatürk” şeirinin altında “12 yanvar 1992-ci il” tarixi qoyulmuşdur. Xalqımız, ölkəmiz və bütün türk dünyasının gələcəyi üçün təhlükəli olan belə gərgin taleyüklü mərhələdə ulu öndərlə görüşən X.Rza Heydər Əliyevin bir siyasi xadim kimi böyük, tükənməz imkanlara malik olduğunu özünün həssas şair qəlbinin gözlərilə görmüş və ümummilliyet liderimizi “var səsi ilə” (B.Mayakovski) tərənnüm etmişdi. X.Rza XX əsr Türkiyə tarixinin təlatümlər içində keçən ilk mərhələsi ilə Azərbaycan tarixinin həmin əsrin sonlarındakı çox gərgin illəri arasında çox təbii bir səsləşmə, ahəngdarlıq görür və bütün varlığı ilə inanırdı ki, Mustafa Kamal paşa Atatürk vaxtilə Türkiyəni acgöz müdaxiləçilərin əlindən alıb, ona yeni həyat verdiyi kimi, Heydər Əlirza oğlu Əliyev də Azərbaycanı həm xarici, həm də daxili düşmənlərin əlindən alıb, onu xilas edəcək, məmləkətin tarix səhnəsindən silinməsinə yol verməyəcəkdir. Əsərin sərlövhəsinə çıxarılmış “Dədə Heydər – Atatürk” qoşalaşması da məhz bu böyük inamın ifadəsinə xidmət edirdi.

Azadlıq allahı tək əyləşib öz yerində,
Yerin, göyün nuru var peyğəmbər gözlərində.

Sadəliyi nur saçır, əzəməti dərinədə.
Gedir polad çiyində Kəpəz, Qoşqar boyda yük,
Dədə Heydər – Atatürk.

Dərin-mavi gözləri sakit yanan od-ocaq,
Alovundan düşmənlər yanacaq, kül olacaq.
Qaranlıqda işıqdır – o işığa yol açacaq.
Məsləki varlığından min qat böyükdür, böyük -
Böyüklüyün rəmzidir Dədə Heydər – Atatürk.

Dörd tərəf qar-qiyamət, sərt qış... o, güllü yazdır.
Dinc, mülayim səsi də qaynar bir ehtirasdır.
Ərzurumdan Xəzərə şığıyan Xan Arazdır.
Dalğasında dönüklər ağ köpükdür, boz köpük.
Qözəblidir nəhr tək Dədə Heydər – Atatürk.

Sədərək körpüsünə qanadlandı bir səhər
Üç addımda Türkiyə... Hər çınqılı ləl, gövhər.
Azərbaycan – Türkiyə cüt qala, qoşa səngər.
Bütün qasırğalara birləşməklə sinə gər!
Bu birlik qarşısında düşmən tük salacaq, tük,
Dədə Heydər – Atatürk!

Ümid körpüsü üstə dayanıbdır inamla.
Anla bu həqiqəti, anla, ey qafil, anla!
Nicat verəcək xalqa,
Yalnız Heydər – Atatürk!

Azərbaycanın azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi mövzusu X.Rzanın yaradıcılığında “Məftillə sarınmış yaralar” poeməsindən “Davam edir 37...” kitabındakı şeirlərinə qədər uzun bir yol keçmiş və xalqımızın bu günü üçün bəlkə də bir ordunun görə biləcəyi qədər böyük iş görmüşdür. Bu misralar vaxtilə dilə gətirilməsi yasaq edilmiş tarixi həqiqətlərə on minlərlə Azərbaycan gəncinin, sırası vətəndaşın gözlərini açmışdı:

Deməyin Saranı sellər apardı...
Şahənşah bağından, Qış sarayından
Yurduma uzanan əllər apardı!

İncə, lirik duyğularla dərin və sanballı fikirləri xüsusi ahəngdarlıqla qovuşdurub onları adamlarda ictimai şüurun, istiqlal ideyalarının qüvvətlənməsinə yönəltmək sahəsində Bəxtiyar Vahabzadənin müstəsna xidmətləri vardır. Azərbaycan dili öz təbii mövqelərindən sıxışdırılıb qapılar arxasında qaldığı bir vaxtda Ana dilimizə həsr olunmuş şeirlərilə həyəcan təbili çalib təhlükə signalı vermək o zaman hər şairin işi deyildi. “Şəhidlər” poeması hələ tam nəşr olunamamış, onun ayrı-ayrı parçaları köçürülüb əldən-ələ, əldən-ələ, dildən-dilə yayılanda həmin əsərdə sonsuz qəzəb duyğusu ilə ifşa olunan sovet imperiyasının qılıncının dalı da kəsirdi, qabağı da.

H.Əliyev bədii əsərlərdə tarixi mövzuların işlənməsinə böyük əhəmiyyət verir, bu əsərlərin ən yaxşılarının təmsalında müasir gəncliyi xalqın tarixi keçmiş, qəhrəmanlıq ənənələri, sarsılmaz milli dəyərlər ruhunda tərbiyə etməyə çağırırdı. Onun bu fikirləri 1998-ci il aprelin 12-də B.Vahabzadənin Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrında göstərilən “Özümüzü kəsən qılınc” əsərinin tamaşasına baxdıqdan sonra yaradıcı heyətlə görüşündəki mülahizələrində öz əksini tapmışdır. B.Vahabzadə bu əsərlə Azərbaycan dramaturgiyasında ilk dəfə olaraq xalqımızın tarixi əsilliyinə, onun lap qədim türk köklərinə müraciət etmiş, parlaq bədii obrazlar, gərgin dramatik konfliktlər əsasında bu günümüzlə səsleşən milli birlik, müstəqillik, vətənpərvərlik ideyalarını təsvir və tərənnüm etmişdir. H.Əliyev belə bir fakta diqqəti cəlb edirdi ki, uzun müddət bizdə rəsmi ideologiya köklərimizin qədim türk tarixinə, türk millətinə mənsubluğundan danışmağa yasaq qoymuşdur. “Tarixi təhrif edənlər adamlarımızı bu tarixi köklərdən məhrum etmişlər”. Bu cür yasaq və qadağalara məhəl qoymayan dahi H.Cavidə pantürkist damğası vurularaq o həbs edilmiş, Sibirin şaxtasında həlak olmuşdur.

Bu kədərli faktlardan çıxış edən Ümummilli Lider, B.Vahabzadənin əsərini sənətkar cəsarətinin qiymətli nümunəsi hesab edir, dönə-dönə qeyd edirdi ki, onun pyesində xalq taleyinin həll olduğu məqamlarda daxili çəkişmələrdən, şəxsi ambisiyalardan uzaq olmağın, xalqın bütün imkanlarını – həm intellektual, həm də silahlı qüvvələrini istiqlal uğrunda mübarizə üçün birləşdirməyin böyük əhəmiyyəti vurğulanır.

Vətənpərvərlik, vətəndaşlıq, xalq taleyinin ağır məqamlarında onun xoşbəxtliyi üçün canını qurban verməyə hazır olmaq Məmməd Arazın lirik qəhrəmanı üçün ən səciyyəvi keyfiyyətlərdir. Bunun müqabilində qəhrəman heç bir xüsusi mükafat ummur.

*Vətən mənə oğul desə, nə dərdim,
Mamır olub qayasında bitərdim...*

Mamır mənim hələ uşaq ikən ilk dəfə Türyan çayın qayalarında gördüyüm, təbiətsünaslıq dərslərində haqqında ilk məlumat aldığım bitkilərin ən kiçiyidir. Vətən onu həqiqi oğlu kimi şərəfləndirəcəyi təqdirdə bu qəhrəmanın umduğu mənəvi mükafatın mahiyyətinə varırsınızmı? Ədəbiyyatımıza belə təvazökar, gözü-könlü tox, saf, təmiz lirik qəhrəman gətirdiyi üçündür ki, M. Araz, bir zaman ədəbi tənqiddə etiraf olunduğu kimi, hələ sağlığında “şeyrimizin xan çınarı”na çevrilmiş və tamamilə ədalətli olaraq dövlətimizin ən yüksək mükafatına layiq görülmüşdür.

Əlbəttə, əsl sənətkar özünün ən böyük mükafatını xalqına xidmətdə arayıb və tapır. Lakin barəsində müxtəsərcə danışdığım mükafatlar adı çəkilən sənət adamlarımıza analarının südü kimi halaldır. Mən ürəkdən arzu edirəm ki, Azərbaycanımızın həmişə müstəqil, qüvvətli dövləti də olsun, bu dövlətin ali mükafatları da!

Hamı bilir ki, ədəbiyyatın təzahür meydanı xalqın dilidir. Dil insan cəmiyyəti üçün ulu tanrının verdiyi və başqa heç nə ilə əvəz oluna bilməyən müqəddəs nemət, universal ünsiyyət vasitəsidir. Böyük alim və ədəbiyyat tənqidçimiz F.Köçərli hələ keçən əsrin əvvəllərində yazmışdı: “Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının mayəsi mənziləsindədir. Ananın südü bədənin mayəsi olduğu kimi, Ana dili də ruhun qidasıdır... Bir millətin malını, dövlətini, hətta vətəninə əlindən alsan ölüb-itməz, amma dilini alsan fot (puç) olar və ondan bir nişan qalmaz”. (*Firidun bəy Köçərli, “Ana dili”, “Molla Nəsrəddin” jurnalı, 1913-cü il, №22*).

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin el arasında geniş yayılmış şeirlərinin birində hər birimizin qəlbini rıqqətə gətirən belə misrələr var:

Dil açanda ilk dəfə “ana” söyləyirik biz,
“Ana dili” adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.
Bu dil bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil bir-birimizə əhdi-peymanımızdır.

Müdrək sənətkarın dərin səmimiyyət duyğuları ilə tərənnüm etdiyi ana dilimizin çox qiymətli xəzinəsindən bu dilin daşığıcı olan hər kəsə pay düşür. Təzəcə dil açan körpədən başlamış ağsaqqal qocayadək hamı ondan qədərincə barınır. Bununla belə, dil xalq mənəviyyatının elə ecazkar bir xəzinəsidir ki, milyonlarla adam ondan geninə-boluna faydalandığına baxmayaraq, bu xəzinə heç vaxt yoxsullaşmış tükənmir; əksinə, daha da artır, zənginləşir, səlis, rəvan və ahəngdar olur. Bəli, biz hamımız heç kəsə hesabat vermədən bu xəzinədən qəni-qəni faydalanırıq. Lakin tarix xalqın yalnız nadir simalarının, məhz böyük tarixi şəxsiyyətlərinin çiyinə çox çətin, çox da şərəfli bir vəzifə qoyub: doğma xalqın maddi və mənəvi qüvvələrini səfərbər edərək ana dilinin yüksək səviyyədə qayğısına qalmaq, ən gərgin şəraitdə, taleyüklü məqamlarda onu qorumaq, vaxtı gələndə ana dilini layiq olduğu ən uca mövqeyə qaldıraraq onun haqqını vermək, dilin konstitusiyaya hüquqlarını bərqərar etmək!

Bizim ölkəmizdə, bizim zəmanəmizdə, müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə etiraf olunan ilk uğurlarını qazandığı bir vaxtda bu şərəfli vəzifə Heydər Əliyevin öhdəsinə düşmüşdür. Hələ 1969-cu ildən başlayaraq 34 il ərzində ulu öndər özünün birinci dərəcəli dövlət vəzifələri sırasında müntəzəm olaraq Ana dilimizin də qayğısına qalmış, onun saflığı, təmizliyi, zənginləşməsi, inkişafı, xalqın, cəmiyyətin həyatında özünə layiq yer tutması uğrunda yorulmaq bilmədən mübarizə aparmışdır.

Yaşlı nəslin yaxşı yadındadır ki, keçmiş sovet respublikalarında olduğu kimi, Azərbaycanda da on illər ərzində bilinməmiş

– ikidillilik məcburi surətdə tətbiq edilirdi. Dövlət idarələrində isə rus dilindən geniş istifadə edilməsi hər vasitə ilə təşviq olunurdu ki, bu da dilimizin milli dövlət dili kimi inkişafı yolunda ciddi əngəllər törədirdi. Ana dilimizdə məktəb şəbəkəsinin fəaliyyət göstərdiyinə baxmayaraq, rus dilini yüksək səviyyədə bilməyən soydaşlarımız ikinci, üçüncü dərəcəli mütəxəssislər hesab olunmuş, xüsusən paytaxtdakı inzibati idarələrdə, o cümlədən də özəlliklə Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsində, Ali Sovetin Rəyasət Heyətində, Nazirlər Sovetində, nadir istisnaları çıxmaq şərti ilə, bütün dəftərxana işləri, yığıncaqlar, protokollar, digər sənədləşdirmələr rus dilində aparılmışdır. Bu da öz növbəsində azərbaycandilli və rusdilli məktəblər arasındakı say tənəsübünün pözulmasına, əlacsızlıqdan uşağını əcnəbi məktəbinə qoyan azərbaycanlıların sayca süni surətdə artmasına, ümumən Ana dilimizin istifadəsinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarmışdı. Lakin bu da həqiqətdir ki, ötən əsrin 70-ci illəri dövlətimizin tarixinə iqtisadiyyatın, sənayenin, tikintinin, rəhbərliyin, nəqliyyatın, sosial və mənəvi həyatın, bütün mədəniyyətin sürətli inkişaf illəri kimi daxil olmuşdur. Bu dövr, eyni zamanda, həm də onunla səciyyəvidir ki, ölkədə bir növ qanuniləşdirilmiş ikidillilik şəraitində Azərbaycan dili tədricən rus dilinin kölgəsindən çıxmağa başlayaraq, ictimai şüurda və milli dövlətçilik quruculuğunda öz yerini tuturdu. Bu proses təkamül yolu ilə gedirdi və onu dayandırmaq, yaxud geri döndərmək mümkün deyildi.

Ana dili məsələsində məhz Heydər Əliyevin tutduğu prinsipial, qətiyyətli mövqe sayəsində və şəxsən onun özünün qızgın fəaliyyəti nəticəsində Respublikamızın 1978-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olduğu barədə məşhur 73-cü maddə daxil edildi. Həmin dövrdə Azərbaycan milli dilə Konstitusiya səviyyəsində dövlət dili statusu vermiş, üç keçmiş sovet respublikasından biri və yeganə türk-müsəlman respublikası idi.

H.Əliyevlə ünsiyyət zamanı onun digər yüksək insani keyfiyyətlərilə yanaşı, bir cəhəti də heç vaxt mənəm diqqətimdən yayınmamışdır. O da Prezidentimizin xalqın mənəviyyatına, psixologiyasına, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, bütün bunların mötəbər daşıyıcısı olan Ana dilimizə (elə rus dilinə də!) dərin

dən bələdliyi, Azərbaycan dilinə ölçüyəgəlməz dərəcədə yüksək məhəbbəti idi. Bu məhəbbətin yolunda H.Əliyev dəfələrlə riskə də getməli olmuş, keçmiş Sovet İttifaqı zamanında iri miqyaslı ictimai-siyasi tədbirlərdə respublika partiya təşkilatının rəhbəri olaraq o zaman qəbul edildiyi kimi rus dilində yox, Azərbaycan dilində nitqlər söyləmiş (ziyalılarla rəsmi görüşlərində, Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley yığıncağında), hələ o vaxt ölkəmizin Konstitusiyasına belə bir maddənin yazılmasına müvəffəq olmuşdu: “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir”.

...1978-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası partiya komitəsinin katibi seçilməyimdən bir qədər sonra Mərkəzi Komitədən xəbər vermişdilər ki, birinci katib məni 20 dəqiqəliyə qəbul edəcək, yeni vəzifəmin icrası ərəfəsində öz tövsiyələrini və xeyir-duasını verəcəkdir. Əlbəttə, həyəcan keçirirdim. Lakin elə ilk dəqiqələrdən H.Əliyevin çox səmimi bir ahənglə söhbətə başlaması, səhhətimlə maraqlanması, mənim azacıq da olsa gördüyüm işlə, bəzi yazılarımla, tele-çıxışlarımla tanış olduğunu söyləməsindən sonra hər şey öz yerini aldı və həyəcanım keçib getdi. Rəhbəri Azərbaycan Elmlər Akademiyasında, xüsusən də humanitar elmlər sahəsində görülən işlər, respublikamızdakı ədəbi proses, bu prosesdə ədəbi tənqidin rolu, tarixi mövzulu romanlarımızda, teatr tamaşalarında və bədii filmlərdə xalq tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərinin inikası, Azərbaycan ədəbi dilinin vəziyyəti, tərcümələrimizin keyfiyyəti və s. məsələlər maraqlandırır, bütün bunların barəsində mənim nə düşündüyümü soruşurdu. Ən maraqlısı da bu idi ki, H.Əliyevin verdiyi sualların qoyuluşunda onun özünün bütün problemlər haqqında müəyyən, bəllurlaşmış qənaəti də öz əksini tapırdı. Bu deyilənlər ətrafında fikir mübadiləsinin bütün gedişi boyu müsahibim Ana dilimizin hər cür assimilyasiyaya qarşı dözümlünü, dəyanətini xüsusi vurğulayır, Azərbaycan dili sahəsində tədqiqatları genişləndirmək, dilimizi qorumaq, onun daha da cilalanmasını təmin etmək sahəsində tövsiyələrini bildirirdi... Beləliklə də, köməkçilərinin 20 dəqiqə üçün nəzərdə tutduqları görüş başlıca olaraq Azərbaycan dili, ədəbiyyatımız, humanitar elmlər, xüsusən dil sahəsində fikir mübadiləsinin hesabına düz 2 saat 15 dəqiqə çəkdi. O zaman

Mərkəzi Komitədə elm şöbəsi müdirinin müavini vəzifəsində çalışan və vaxtilə Universitetin Şərq fakültəsində tələbəm olmuş cənab Vəfa Quluzadə (indi beynəlxalq münasibətlər sahəsində fəaliyyət göstərən politoloq) bunu təsdiq edə bilər.

Kənd təsərrüfatından, əkinçilikdən tutmuş, siyasətə, diplomatiyaya qədər insan fəaliyyətinin bütün sahələrini, dünya elm, mədəniyyət və ədəbiyyatının klassik nümunələrini, qəlbin ən incə titrəyişlərini, böyük bəşəri mənaları ehtiva və ifadə etmək imkanları ilə zəngin olan ana dilimiz H.Əliyevin gözəl bildiyi, həmişə də yüksək qiymətləndirdiyi və qayğısına qaldığı təkrarsız mənəvi sərvətimizdir. Artıq qeyd etdiyim kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ayrıca bir maddəsində bu dilin dövlət dili kimi şərəfləndirilməsi üçün biz ilk növbədə məhz o zamankı prezidentimiz H.Əliyevə minnətdarıq. Dilimizin aliliyinə, onun böyük potensial imkanlarına, hər cür təzyiq və assimilyasiya cəhdlərinə qarşı dözümlünə, eyni zamanda, zərifliyinə, incəliyinə dair H.Əliyevin möhkəm qənaətləri, nəhayət dilimizə tükənməz övlad məhəbbəti mənə hələ 1970-ci illərin əvvəllərindən məlum idi.

1972-ci il iyun ayının 9-da Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında Aşıq Ələsgərin anadan olmasının 150 illiyi münasibətilə yubiley təntənələri keçirilirdi. O zaman Azərbaycana rəhbərlik edən, respublika miqyaslı ədəbi-mədəni tədbirlərdə iştirak etməyə həmişə daxili-mənəvi ehtiyac duyan H.Əliyev də yubiley gecəsinin rəyasət heyətində idi. Keçmiş SSRİ respublikalarından da yubileyə qonaqlar gəlmişdi.

Qüdrətli aşığımız haqqında əvvəlcə Azərbaycan dilində mən, sonra isə rus dilində əziz müəllimim akademik M.A.Dadaşzadə məruzə etdik. Bir-iki dəfə mətndən ayrılıb, rəyasət heyətinə nəzər salanda H.Əliyevin çox diqqətlə məruzəyə qulaq asdığına fərqi vardı. Təntənəli hissədən sonra elə teatrın binasında tərtib edilmiş məclisdə rəhbərin söylədiyi sağlıq sözlərini isə ömrüm boyu unutmaram. O, böyük məmnuniyyət duyğusu ilə demişdi:

– Bu gün mən bir daha ürəkdən inandım və fəxr etdim ki, bizim çox dərin, zəngin mənalar ifadə etməyə qüdrəti olan, lakin eyni zamanda, həm də çox gözəl, incə və ahəngdar Ana dilimiz, Azərbaycan dilimiz var...

Sonra H.Əliyev “böyük Aşiq Ələsgərin ölməz ruhunun şərəfinə, Azərbaycan dilinin gözəlliyi və əbədiyyəti şərəfinə, habelə bu böyük sənətkarın parlaq kəlamlarının təhlili əsasında dilimizin geniş imkanlarını, onun şəhdini-şəkərini yubiley iştirakçılarna çatdıran” məruzəçilərin şərəfinə xoş sözlər dedi, bədə qaldırdı...

Mən müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası layihəsinin müzakirələri zamanı dövlət dilimiz haqqında ölkə Prezidentinin sarsılmaz, birmənalı mövqeyi ilə onun vaxtilə Aşiq Ələsgər məclisində dediyi sözlər arasında dərin üzvi, məntiqi əlaqəni görəndə, köksüm dolusu fərəh duyğusu yaşadım.

Bu çox vacib tarixi faktı iftixar duyğusu ilə qeyd edənlər tamamilə haqlıdırlar ki, bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə hələ 1970-ci illərdə başlanmış mühüm bir iş uğurla həyata keçirilmiş, 1995-ci ildə isə Azərbaycan dilinə müstəqil respublikamızın dövlət dili statusu verilmiş, Ana dilimiz cəmiyyət həyatının bütün sahələrində, o cümlədən xüsusən dövlət idarəçiliyində özünün həqiqətən də layiqli yerini tutmuşdu. “Bu, Azərbaycan dilinin inkişafı, dövlət dili statusu alması uğrunda Heydər Əliyevin çoxillik və gərgin fəaliyyətinin ən yüksək zirvəsidir” (*Ramiz Mehdiyev. Elmimizin və dilimizin xilaskarı. “Azərbaycan” qəzeti, 19 sentyabr 1996-cı il*).

Yaşadığımız bu mürəkkəb millətlər yarışı zamanında hər bir xalqın dili onun heç şeylə əvəz olunmayan ən böyük milli sərvətidir. Ana dilimizin qorunub daha da inkişaf etdirilməsində H.Əliyevin həqiqətən də danılmaz tarixi xidmətləri var.

Vaxtilə təklif edənlər vardı ki, Ana dilimizi türk dili, oğuz dili, Azərbaycan türkcəsi və s. adlandırmaq. Keçmişdə dilimizi tatar dili adlandıranlar da olmuşdu... Zaman-zaman tariximiz saxtalaşdırıldığı kimi, bəzi bədxahlarımız dilimizi, bunun üçün heç bir əsas olmadan, fars dilinin pozuq şivəsi (!) kimi qələmə vermişdilər. Yaxşı xatırlayıram ki, məsələnin çox böyük tarixi,

taleyüklü mahiyyət daşıdığını yaxşı bilən ulu öndər yüz işin içində vaxt tapıb, bu problemlə özünə xas olan ciddiyyətlə, əsaslı şəkildə məşğul oldu, məsələnin geniş elmi dairələrlə təfərrüatı ilə müzakirəsi üçün iki günlük geniş yığıncaq keçirdi. Bu münasibətlə 1995-ci ilin noyabrında H.Əliyevin Elmlər Akademiyasına gəlişini və respublikanın yaradıcı ziyalılarının həmin məsələyə həsr olunmuş yığıncağını yaxşı xatırlayıram. Birinci gün yığıncağı aparmağı o, lütfən mənə həvalə etmiş, tövsiyələrini deyib getmişdi. O biri gün mən ona müzakirənin gedişi barədə öz qeydlərim əsasında ətraflı məlumat verdim. Prezident Sarayında özünün apardığı yığıncaqda isə ulu öndər hamıya, o cümlədən də bütün opponetlərə öz fikrini sərbəst surətdə bildirmək imkanı yaratdı, nəhayət, mənə də söz verdi. Respublikamızın dövlət dilinin Azərbaycan dili kimi təsbit olunmasından xoşa düşən bəzi nətiqlərimizə cavab olaraq mən öz çıxışımda təkzib olunmaz mənbələr əsasında demişdim ki, bizim Ana dilimiz hələ XI əsrdə, böyük filoloq və görkəmli şair Xətib Təbrizinin vaxtında təkcə Azərbaycanda deyil, İran, İraq, Suriya və s. kimi Yaxın Şərqlərdə də məhz Azərbaycan dili kimi tanınmışdır.

Mən bu məlumatı verərkən sıralarımızı vaxtsız tərk etmiş istedadlı şərqsünas alim, prof. Malik Mahmudovun məlum monoqrafiyasında şərhini tapan çox qiymətli məxəzlərə əsaslanmışdım. (*Ətraflı bax: Malik Mahmudov. "Piyada Təbrizdən Şama qədər" Bakı, 1982, s.36-40*). Ulu öndər bu məlumatı rəğbətlə qarşılamışdı. H.Əliyev çox böyük məharətlə tərəfləri yeganə düzgün yola gətirdi və qərara alındı ki, dilimiz Dövlət dili olaraq məhz Azərbaycan dili kimi təsbit edilsin.

Beləliklə, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikasında millətin özünü təsdiqi üçün çox vacib olan siyasət, onun hələ ötən əsrin 70-ci illərində başladığı siyasət uğurla həyata keçirildi – dilimizə tam dövlət dili statusu verilməsi də, bu dilin dövlət idarəçiliyinin bütün sahələrində fəal istifadə edilməsinin təmin olunması vəzifəsi də gerçəkləşdirildi. Bu isə yalnız və yalnız çoxillik ardıcıl, ən başlıcası isə, ölçülüb-biçilmiş və dərinlən düşünülmüş dövlət tədbirlərinin görülməsi nəticəsində mümkün olmuşdu.

Allah Heydər Əliyevə həqiqətən də çox güclü ilham, böyük enerji vermişdi. Nəhayət, bir də öz dərgahından ona İlham adında bir oğul payı da əta etmişdi. Çox mötəbər bir xalq məsəli var: “Ot kökü üstə bitər”. Böyük milli və bəşəri ənənələr üzərində bərqərar olmuş bir ailədə yetişib valideynlərindən çox zəngin həyat və mənəviyyat dərsi almış İlham Əliyev məhz belə, indiki kimi uğurlu islahatlar prezidenti olmalıydı. Bu böyük taleyüklü tarixi missiyanın uğurlu nəticələr verəcəyinə ulu öndər 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkiləri ərəfəsində öz həmvətənlərinə müraciətində sarsılmaz bir inamla təminat vermişdi:

“Üzümü sizə – həmvətənlərimə tutaraq qarşidan gələn prezident seçkilərində prezidentliyə namizəd, mənim siyasi varisim, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin I müavini İlham Əliyevi dəstəkləməyə çağırıram. O, yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”. (*“Azərbaycan” qəzeti, 2 oktyabr 2003-cü il*).

Belə də oldu!

Əgər möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi ötən illər ərzindəki fəaliyyətini qısaca xarakterizə etsəm deyərdim ki, o, islahatlar prezidentidir. Onun fəaliyyətində Azərbaycan xalqının ümummilliyət lideri böyük Heydər Əliyevin vaxtilə əsasını qoyduğu daxili və xarici siyasətin səmərəli surətdə davam etdirilməsi üçün çox ciddi və irimiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsini, bu münasibətlə vacib fərman və sərəncamların həyata vəsiqə almasını görürük. Görülən işlər bir daha onu təsdiq edir ki, prezident ölkəmizi islahatlar yolu ilə irəli aparmaq, inkişaf etdirmək iqtidarındadır. Mən bunu deyər-

kən bilavasitə gündəlik fəaliyyətimlə bağlı olan bəzi məsələlər üzərində dayanmağı məqsəduyğun hesab edirəm. Onlardan iki sərəncamı xüsusilə qeyd etməyi vacib sayıram: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında”, “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında”. Həmin tarixi sərəncamların çox böyük milli, mənəvi, dövlətçilik əhəmiyyəti var.

Bu yazımda mən ümummilli liderin ədəbiyyatımız, mənəviyyatımız haqqında fikir və arzularından bir sıra nümunələri müəyyən ardıcılıqla oxuculara çatdırmağa çalışmışam. Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin bu sahədəki qənaətlərindən isə bircə nümunə gətirməklə göstərmək istəyirəm ki, onun ədəbiyyatımızın inkişafının prinsiplial məsələləri, xalqın tarixi taleyində böyük istedadların rolu haqqında dedikləri ulu öndərin ədəbi-ictimai fikir tariximiz haqqında konsepsiyasının indiki şəraitdə uğurla davam etdirməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Bizim xalqımız müəyyən dövrlərdə müstəmləkə şəraitində, bəzən də başqa formada digər ölkələrin tərkibində yaşamışdır. Sual olunur, necə olub ki, bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan öz xüsusiyyətlərini saxlamışdır? Azərbaycan xalqı assimilyasiyaya məruz qalmamış, öz tarixi keçmişini qoruyub saxlaya bilmişdir?”

Mən hesab edirəm ki, müxtəlif amillər olubdur. Amma onların içərisində ana dili və ədəbiyyat ən başlıca amildir. **Çünki bizi millət kimi qoruyub saxlayan məhz dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz, ənənələrimizdir.** Azərbaycanın keçmişində bütün dövrlərdə sənət adamları – şairlər, yazıçılar ictimai-siyasi həyatda da həmişə çox fəal olmuşlar. Bəlkə də başqa keçmiş sovet respublikaları ilə müqayisə etsək görürük ki, məhz Azərbaycanda bu sahəyə həmişə böyük maraq olmuşdur. Deyə bilərəm ki, bizim yazıçılarımız, şairlərimiz Azərbaycanda ən populyar insanlardır. Keçmişdə də belə olub və bu gün də belə olmalıdır.

Biz çalışmalıyıq ki, ölkəmizin uğurlu iqtisadi inkişafını şərtləndirən bütün amillərlə yanaşı, mütləq və mütləq mənəvi dəyərlər itməsin. Bizim ənənələrimiz, tarixi nailiyyətlərimiz saxlanılsın, qorunsun. Əlbəttə, ölkənin gücü, zənginliyi onun iqtisadi qüdrə-

tindədir. Ancaq, eyni zamanda, onun mənəvi gücündədir. Ona güc verən məhz mənəvi dəyərlərdir. Əlbəttə, bunda yazıçıların, şairlərin əvəzsiz rolu vardır. *(İlham Əliyev. Prezident Sarayında fəxri adlara layiq görülmüş bir qrup ədəbiyyat xadimi ilə görüşdə nitq. "Azərbaycan" qəzeti, 29 iyun 2006-cı il)*

Hər kəsə bəllidir ki, vaxtilə on cildlik Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası yaradılmışdı. Dövrünə görə o, mühüm bir nəşr idi və o zamanın ideoloji basqılarından doğan nöqsanlarına baxmayaraq, öz rolunu oynamışdı. İndi müstəqil Azərbaycan vətəndaşlarının mənəviyyatı, düşüncəsi baxımından həmin ensiklopediyaya yanaşdıqda, onun yarandığı zamanla şərtlənən qüsurları aydın görünür. Prezidentin xüsusi qayğısı, diqqəti və birbaşa nəzarəti ilə ərəşəyə gəlməkdə olan yeni milli ensiklopediyamız isə hər cür ideoloji yasaqlardan azad, müasir, milli, həm də bəşəri bir nəşr olacaqdır. Tarixdən məlumdur ki, ümumiyyətlə, milli ensiklopediyalar hər bir xalqın inkişafının yetkin çağlarında, intibah mərhələlərində yaranır. "Ensiklopediyanın vətəni" Fransada da belə olub, Rusiyada və bizdə də. İndi müstəqil Azərbaycan Respublikası da öz inkişafının yeni intibah mərhələsinə daxil olmuşdur və yaxın illərdə çoxcildlik milli və bəşəri Azərbaycan Ensiklopediyasının yaranmasının əsl vaxtıdır. Mənə belə bir səadət nəsib olubdur ki, həmin ensiklopediyanın Redaksiya Şurası sədrinin müavini təyin edilmişəm. Ensiklopediyaya daxil edilən Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, incəsənəti haqqında materiallarla yaxından məşğul oluram. Ədəbiyyatımızın tarixi, onun keçdiyi inkişaf yolları, müasir mərhələsi haqqında məqaləni isə şəxsən özüm rəhbərlik etdiyim institutun əməkdaşları ilə birlikdə hazırlamışam. Məndə bir möhkəm daxili inam var ki, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası dünya standartlarına cavab verən bir səviyyədə meydana çıxacaqdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin latın qrafikası ilə çap olunması haqqında verdiyi sərəncamı isə xalqın milli-mənəvi mentalitet baxımından yüksək səviyyəli ədəbi, elmi, estetik informasiya ilə təmin olunmasına Prezidentimizin göstərdiyi böyük qayğının sanballı təzahürü hesab edirəm. Elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, böyüməkdə olan nəsəl ötən onilliklər ərzində kiril əlifbası ilə çap olunan bədii, elmi əsərləri oxumaq imkanlarından

kənarında qalmışdı. Vaxtilə kiril əlifbası ilə nəşr olunan əsərlər çox böyük mənəvi sərvətimizdir. Ölkə Prezidenti öz sərəncamı ilə bu sərvətlərin xəzinəsinin açarını gənc nəslə təqdim etmiş və hamıya həmin əsərlərlə birbaşa təmasda olmaq üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Hazırda bu sahədə böyük işlər görülür. Mənim çalışdığım instituta, Yazıçılar Birliyinə, bəzi ali məktəblərə həmin nəşrləri hazırlamaq həvalə olunmuşdur. Klassik irsimizin əllidən artıq nümunəsini Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu çapa hazırlamışdır. Məndə olan məlumata görə, artıq 300-dən çox əsər latın əlifbası ilə çap olunmuşdur. Bu işi həmin əsərlərin sadəcə, mexaniki olaraq başqa bir əlifba ilə nəşri kimi başa düşmək lazım deyil. Klassik əsərlərə yeni müqəddimələr yazılır, şərhlər verilir, lüğətlər əlavə olunur və s.

Bir məsələyə də diqqət çəkmək istərdim. Azərbaycan ədəbiyyatının hazırkı vəziyyəti bəzilərinin dediyi kimi, elə də acınacaqlı deyil. Ədəbiyyatımızın poeziya və nəsr qolunda, elə dramaturgiyasında da qiymətli əsərlər meydana çıxır. Bu sahədə də Prezident qayğısını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ədəbiyyat və incəsənət sahəsində böyük xidmətləri olan görkəmli sənətkarlara, eləcə də gənc istedadlara müntəzəm olaraq Prezident təqaüdlərinin verilməsini ictimaiyyət böyük razılıqla qarşılayır. Hələ ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı yaşasın, inkişaf etsin, təsir göstərsin deyər bir sıra səmərəli tədbirlər görülmüşdü. “Azərbaycan”, “Литературный Азербайджан”, “Qobustan”, “Ulduz” jurnalları, “Ədəbiyyat qəzeti” kimi nəşrlər məhz onun qayğısı ilə birbaşa dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilirdi. Bu ənənə indi də uğurla davam edir və ədəbi prosesə müsbət təsir göstərir. Təkcə “Azərbaycan” jurnalını vərəqləməklə çox aydın görmək mümkündür ki, bizdə sanballı əsərlər yaranır, bunlarda çağdaş problemlər və onlara münasibət öz bədii inikasını tapır. Ədəbi qəzet və jurnallarımızın elə sayı yoxdur ki, orada Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr, tanınmış çağdaş qələm sahiblərinin əsərləri çap olunsun. Təqdirəlayiq haldır ki, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, onun ətrafında baş verən hadisələr yeni yaranan əsərlərin əsas mövzularından birinə çevrilmişdir.

Əgər diqqət edilərsə, ölkə Prezidentinin fəaliyyətində iki əsas və çox səmərəli istiqamətin olduğunu aydınca görmək mümkündür. Birincisi, Dağlıq Qarabağ problemidir. Vaxtilə böyük öndərimiz Heydər Əliyev dünyanın aparıcı ölkələrinin başçıları ilə görüşlərində xəritə və göstərici çubuqla Azərbaycan həqiqətlərini meydana qoyduğu, təbliğ etdiyi kimi, indi də Prezident İlham Əliyev həmin ənənəni ardıcıl olaraq davam etdirir. Yəni o, xarici ölkələrə səfərləri zamanı, həmçinin Azərbaycanda keçirdiyi yüksək səviyyəli görüşlər və danışıqlar vaxtı bir qayda olaraq əsaslı şəkildə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin köklərini şərh edir, öz obyektiv, məntiqli qənaətlərini qarşı tərəfə tələq edir.

Mən inanıram ki, Prezidentin bu sahədəki səmərəli, düşünülmüş fəaliyyəti nəticəsində bu münaqişəyə tezliklə son qoyulacaqdır. Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin, xarici işlər nazirlərinin görüşləri, habelə görülən digər tədbirlər məndə belə bir ümid oyadır ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi o qədər də uzaq olmayan vaxtlarda sülh yolu ilə həllini tapacaqdır. Dünya ictimaiyyəti Prezidentimizin çox səmərəli fəaliyyəti nəticəsində bu həqiqəti qəbul etmişdir ki, Ermənistan işğalçı dövlətdir, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizdən çoxuna təcavüz edilmişdir, zəbt olunmuş ərazilərdə Ermənistan tərəfindən təkcə Azərbaycan üçün yox, bütövlükdə region və dünya üçün təhlükəli fitnələr törədilir. İndi dünya əvvəlkindən daha artıq dərk edir ki, Dağlıq Qarabağ problemi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun və ədalətli həllini mümkün qədər tez tapmalıdır. Əks halda, onun acı nəticələrini təkcə Azərbaycan dadmayacaq. Bu münaqişənin həlli, Prezidentimizin dəfələrlə dediyi kimi, Ermənistanın özünün gələcək taleyi üçün də ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətinin ikinci əsas istiqaməti Azərbaycan iqtisadiyyatının, regionların inkişafı və bunun üçün geniş islahatların aparılması ilə bağlıdır. Əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində dövlət başçısı çox böyük tədbirlər işləyib hazırlamışdır. Büdcədən maliyyələşdirilən təşkilatların işçilərinin əmək haqlarının artırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər də hər birimizin üreyincədir.

Prezidentin həyata keçirdiyi siyasətin ən mühüm tərkib hissələrindən biri respublikamızda yeni iş yerlərinin açılması ilə əla-

mətdardır. Onun strateji hədəfi belədir ki, müəyyən vaxt çərçivəsində ölkəmizdə altı yüz min yeni iş yeri açılsın. Azərbaycan vətəndaşları artıq verilən sözün əməli fəaliyyətdə təsdiqinin ilk bəhrələrini görməkdədirlər. İmzalanmış neft müqavilələrindən əldə olunan gəlirlərin müəyyən hissəsinin əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasına, qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyətinin yüngülləşdirilməsinə, sosial yönümlü obyektlərin tikilməsinə, infrastrukturun təzələnməsinə istiqamətləndirilməsi yüksək qiymətə layiqdir.

Xaricdən də, daxildən də qərəzsiz baxış, obyektiv münasibət kifayətdir ki, hər kəs möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin seçkiqabağı platformasında əksini tapmış problemlərin necə uğurla həll edilməkdə olduğunu görsün. Dövlətimizin başçısı respublikamızın bir çox bölgələrinə səfərlər etdi. Mən bir məqamı xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Həmin səfərlər işgüzarlığı ilə seçilməklə yanaşı, həm də xalqla dövlət başçısının vasitəçisiz təmasda olması ilə yadda qaldı. Bu görüşlər zamanı nə qədər sadə vətəndaş öz arzu və istəklərini, problemlərini Prezidentə çatdırma bildi! Dövlət başçısı ona müraciət edənləri səbrlə, təmkinlə, səmimiyyətlə dinlədi, bir sıra problemlərin həlli üçün yerindəcə göstərişlər verdi. Bunlar çox arzuolunan görüşlərdir və inanıram ki, bundan sonra da xalq kütlələri ilə Prezidentin bu cür açıq və səmimi təmasları davam edəcəkdir.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN FOLKLORU

Milli-mənəvi varlığımızın daşınmasında bənzərsiz və təkrarsız yeri olan folklor mədəniyyətimiz xalqımıza məxsus tarixi-mental keyfiyyətlərin, etnopsixologiyanın, fəlsəfi-estetik dünyaduyumun, əxlaqi dəyərlər sisteminin ana qaynağıdır. Xalqımızın əsrlər boyu yaradıb yaşatdığı zəngin milli-mənəvi sərvətlərin qorunub saxlanılması və dəyərləndirilməsi istiqamətində müxtəlif zamanlarda çeşidli tədbirlər həyata keçirilsə də, bu sahədə sistemli və irimiqyaslı fəaliyyətə iyirminci yüzillikdə daha çox diqqət yetirilməyə başlanılmışdır.

Sovet hakimiyyətinin ilk onilliklərində sadə, zəhmətkeş xalqa məxsus mənəvi mədəniyyətin əsas göstəricisi kimi şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri və tədqiqi işinə xüsusi əhəmiyyət verilsə də, bu, daha çox mövcud ideoloji sistemə xidmət məqsədi daşmışdır. Belə ki, marksist-leninçi ideologiyaya uyğun olaraq folklorlara sinfi yanaşma metodu tətbiq edilmiş, istismarçı siniflərin ifşası, əzilən sadə, zəhmətkeş xalqın onlara kin və nifrəti, eləcə də mübarizəsi həm nəşr, həm də tədqiq işlərində ön plana çəkilmişdir. Türk-islam dəyərlərini, xalqın gerçək milli-tarixi yaddaşını əks etdirən folklor örnəkləri üzərinə isə yasaq qoyulmuşdur. Məhz buna görə də “Kitabi-Dədə Qorqud” başda olmaqla qədim türk eposunun bütün şah əsərləri, Novruz bayramı kimi dərin fəlsəfi məzmununa malik etnoqrafik mərasim, eləcə də Qurban, Ramazan bayramlarında inikas olunmuş bəşəri-humanist dəyərlər “proletar mədəniyyətinin” tələblərinə cavab verməyən yabançı, zərərli ünsürlər sayılmışdır. Bu proses bir çox görkəmli ziyalıların, dəyərli elm adamlarının, folklor-etnoqrafiya irsimizin fədakar, qeyrətkeş araşdırıcılarının taleyində faciəvi iz buraxmış, onların böyük əksəriyyəti otuz-qırxıncı illərdə repressiya qurbanına çevrilmişlər.

Əsrin ikinci yarısının əvvəllərində Sovetlər İttifaqında gedən siyasi mülayimləşmə mənəvi həyatın bu sahəsindəki gərgin

havanın yumşalmasına müəyyən qədər təsir göstərsə də, folklorə münasibətin sinfi yanaşma mövqeyindən milli yanaşma müstəvisi üzərinə keçməsi altmışıncı illərin sonlarına, yetmişinci illərin əvvəllərinə qədər uzandı. 1969-cu ildə baş verən tarixi dəyişiklik – Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının siyasi rəhbəri vəzifəsinə gəlməsi bir çox başqa sahələrlə yanaşı, mənəvi-humanitar istiqamətin, o cümlədən də milli mədəniyyətimizlə bağlı elmi və mədəni-təşkilati fəaliyyətin canlanmasına səbəb oldu. Memarlıq, xalçaçılıq, xalq musiqisi, folklor və etnoqrafiya kimi ən müxtəlif istiqamətləri cəmləşdirən milli-mənəvi dəyərlər kompleksi xatırlanan mərhələdən etibarən əlahiddə bir qayğı və diqqətlə əhatələnməyə başladı. Yetmişinci illərdə Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən bir rəhbər kimi Azərbaycanda yeritdiyi siyasətin tərkibində xüsusi yer tutan humanitar istiqamət məhz belə bir iqlimin yaranmasına səbəb olmuşdur. Onun xalqımızın tarixi keçmişinə, klassik ədəbi qaynaqlarına, ana dilinə, milli-mənəvi sərəvətlərinə həssas və qayğıkeş münasibəti bu sahənin öyrənilməsi, qorunub yaşadılması işinə güclü təkan verdi. Sözü gedən illərdən başlayaraq milli ruhun güclənməsi, vətənpənarlıq, azərbaycançılıq ideyalarının qüvvətlənməsi nəzərəcarpacaq bir dalğalanma yaratdı. Heydər Əliyevin siyasi himayədarlığı və öndərliyi ilə həyata keçirilən bu ilkin tərpəniş uzunmüddətli bir mübarizə və mücadilənin əsasını qoyaraq, öncə Azərbaycan ziyalıları, daha sonra isə bütün xalqı strateji məqsədlər üçün səfərbər etdi.

Yüzlərin qan yaddaşını daşıyıb gətirən tarixi-mənəvi dəyərlərə, o sıradan folklor qaynaqlarına göstərilən qayğı və diqqət bütün Azərbaycan miqyasında özünü tanıma, özünüdərk və özünəqayıdış proseslərini hərəkətə gətirdi. Əvvəlki onilliklər üçün yasaq olan “Dədə Qorqud”, “Oğuz”, “Oğuz yurdu”, “Ozan”, “Türk mədəniyyəti”, “Qan yaddaşı” anlayışları respublikada yaranmış münbit zəmindən nəşət taparaq, elmi toplantılarda, ədəbi-mədəni yığıncaqlarda, kitablarda, mətbuatda, radio-televiziya verilişlərində boy göstərdi. Mənəvi yaddaşın və milli özümlülüyün bərpası İçərişəhər, Şuşa, Ordubad, Gəncə memarlıq komplekslərinin milli qoruq elan edilməsindən, qədim xalçaların muzey-qoruğa (“Xalça muzeyi”nə) cəmləşdirilməsindən,

sazı-sözü, muğam sənətini, xalq mahnıları və rəqs-oyun mədəniyyətimizi himayə edən rəsmi qurumların (Azərbaycan Aşıqlar Birliyi, “Aşiq Pəri Məclisi”, “İrs”, “Atəşgah”, “Gülüstan”, “Yallı” və s. kimi məşhur xalq kollektivləri, “Müğam teatri”, “Dastan teatri”, “Ozan-Aşiq Muzeyi”) yaradılmasından, kütləvi folklor nəşrlərindən, folklorun geniş miqyasda təbliğindən (folklor festivalları, saz bayramları, “Bulaq” və “Ozan” verilişləri, qəzet və jurnallarda folklor səhifələri) başladı və az sonra öz uğurlu nəticələrini göstərdi.

Artıq yetmişinci illərin ortalarından soykökə, milli kimlik məsələlərinə, tarixi qaynaqlarla bağlı problemlərə təkə alim, müəllim və tələbələrə məxsus ixtisas auditoriyalarının yox, bütün ziyalı təbəqələrinin, o cümlədən gənclərin xüsusi həssaslıq göstərdiyi duyulmaqdaydı. Təkə belə bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, 1978-ci ildə akademik Həmid Araslının nəşrə hazırladığı “Kitabi-Dədə Qorqud” kitabı böyük tirajla çapdan çıxdıqdan az sonra sürətlə satılıb qurtarmışdı. Eyni sözləri həmin illərin digər elmi və kütləvi folklor nəşrləri (“Koroğlu”, “Azərbaycan dastanları”, “Aşiq Ələsgər” və s.) haqqında da söyləmək mümkündür. Kütləvi informasiya vasitələrində folklor irsimizin təbliğinin xalq tərəfindən böyük maraq və rəğbətlə qarşılınması o illərdə radio və telepoçta gələn məktubların sayından da görünməkdədir. Belə ki, 1975-ci ildə radionun “Bulaq” verilişinin ünvanına həftə ərzində 100-150 məktub daxil olmuşdur. 1979-cu ildə “Ozan” verilişinin həftəlik poçtu daha yüksək göstərici (150-200 məktub) nümayiş etdirmişdir (bu materiallar indi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunun Arxivində saxlanılır).

“Ədəbiyyat və incəsənət”, “Sovet kəndi”, “Azərbaycan gəncləri” qəzetlərinin, “Azərbaycan”, “Qobustan”, “Ulduz”, “Kənd həyatı” jurnallarının poçtunda da xalq yaradıcılığı ilə bağlı materiallar xeyli yer almışdır. Bütün bunlar yetmişinci illərdə folklor işinə ümumxalq miqyasında həssaslığın səviyyəsini müəyyənləşdirmək baxımından böyük tarixi-mədəni əhəmiyyətə malikdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dönəmində (1969-1982) folklorun təbliği, nəşri və tədqiqi istiqamətində

həyata keçirilən irimiqyaslı tədbirlər bir qayda olaraq onun şəxsi təşəbbüsü, birbaşa sərəncamı və qayğısı sayəsində mümkün olmuşdur. Həmin illər bir tərəfdən sistemli və sanballı folklor nəşrlərinin vüsət alması ilə səciyyəvidirsə, başqa bir tərəfdən də xalq yaradıcılığı ilə bağlı təşkilati tədbirlərin – aşıqların qurultaylarının çağırılması, “Koroğluya qayıdaq” rubrikası altında Respublika Sarayında (indiki Heydər Əliyev adına sarayda) silsilə ozan-aşıq tədbirlərinin, dastan axşamlarının təşkil edilməsi, böyük xalq sənətkarlarının yubileylərinin keçirilməsi, xalq istedadlarını üzə çıxaran folklor festivallarının, sonralar ənənə halını alan və Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə bir çox istedadlar bəxş edən məşhur “Xarı bülbül” müsabiqələrinin təşkil edilməsi və s. ilə əlamətdardır.

Azərbaycan Respublikasının mədəni həyatında mühüm hadisəyə çevrilən həmin tədbirlərin böyük əksəriyyətində Heydər Əliyev vaxt taparaq özü şəxsən iştirak etmiş, milli-mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndirən ürək sözlərini söyləmiş, xeyir-duasını vermişdir. Şübhəsiz ki, respublikanın başında duran birinci şəxsin belə bir mövqə nümayiş etdirməsi həm bu tədbirlərin təşkilatçı və iştirakçılarını, həm də sözün geniş mənasında xalqı ruhlandıraraq milli-mənəvi dəyərlərimizə qarşı həssaslığı gücləndirmişdir. O illərdə respublika rəhbəri tərəfindən “Xalqın istedadı, onun yaradıcılıq dühası “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” və başqa epik əsərlərdə bütün dolğunluğu ilə təcəssüm tapmışdır” – fikrinin söylənməsi heç də təsadüfi deyildi. Heydər Əliyevin söylədiyi bu və bu qəbildən olan digər istiqamətverici mülahizələr elm və sənət adamlarını milli-mənəvi dəyərlərin öyrənilməsi, qorunması və böyüməkdə olan gənc nəsle mənimsədilməsi işinə yönəldirdi. Həmin illərdən başlayaraq folklor problematikası elm və bədii yaradıcılıq təşkilatlarının fəaliyyətində aktiv şəkildə gündəmə daxil oldu. Elə buna görə də o vaxtdan etibarən elmi idarə və tədris müəssisələrində türk mifologiyası və qədim türk epos mədəniyyəti, xüsusən də “Kitabi-Dədə Qorqud”la bağlı elmi müzakirələr keçirilməyə başlandı, problematik məqalələrdən ibarət toplular nəşr edildi, eposun elmi-tənqidi mətninin hazırlanması ilə əlaqədar vacib elmi-nəzəri işlər görüldü. H.Arashlı, M.H.Təhmasib, M.Seyidov, F.Zeynalov, T.Hacıyev, S.Əlizadə,

Ş.Cəmşidov, E.Əlibəyzadə, B.Abdulla və başqa tədqiqatçıların bu sahədəki elmi fəaliyyəti gücləndi. Azərbaycan folkorşünaslığının ən mötəbər tədqiqatçılarından olan M.H.Təhmasibin “Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər) Bakı, Elm, 1972” adlı sanballı monoqrafiyası da bu dövrün məhsulu oldu. Həmin illərdə “Qobustan”, “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnallarında, “Azərbaycan filologiyası”, “Filologiya məsələləri” məcmuələrində türk mifoloji düşüncə sistemi, tarixi-etnik yaddaş, soykökə qayıdış, milli kimlik probleminin folklor və etnoqrafiya mədəniyyətimizdə inikas məsələlərinə həsr olunmuş çoxsaylı məqalələrin ardıcıl şəkildə çap olunması da elmi-mədəni həyatın milli ovqatını əks etdirirdi.

Yetmişinci illərdən start götürən Dədə Qorqud hərəkatı qarşıdan gələn onilliklərin Qorqud elmi məkanına çevrilməsini təmin edə bildi: Azərbaycan qorqudşünaslığı bir-birinin ardınca abidənin kamil mətnlərini nəşr etdi, Dədə Qorqudla bağlı sistemli araşdırmalar ortaya çıxdı. Qorqudşünaslığın ən nüfuzlu elmi toplantıları təkcə keçmiş Sovetlər İttifaqı miqyasında deyil, beynəlxalq səviyyədə də Azərbaycanda mərkəzləşdi.

Qorqudçuluq təkcə elm-təhsil sistemi ilə çərçivələnmədi. Yazıçılar, rəssamlar, heykəltəraşlar, kinematoqrafçılar Dədə Qorqud mövzu və motivlərinə üz tutdular. Anarın ssenari müəllifi olduğu “Dədə Qorqud” filmi bu sahədə ən böyük uğurlardan biri oldu. Azərbaycan hüduqlarından çox-çox uzaqlarda da böyük şöhrət tapan bu gözəl kino əsəri Qorqud obrazının və eposdakı vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, bahadırlıq ideyalarının təbliğində ölçüyəgəlməz dərəcədə böyük rol oynadı. Qorqud ruhunun, Qorqud ideyalarının, oğuz mənəvi-estetik dünyasının yenidən xalqa mənimsədilməsində “Dədə Qorqud” filmi ilə yanaşı, M.Abdullayev, F.Əliyev, M.Avşar və başqa tanınmış rəssamların Dədə Qorqud motivləri əsasında çəkdiqləri silsilə rəsm əsərləri, xalça ustalarının hazırladıqları Qorqud xalçaları, çağdaş heykəltərəşliqda yer alan çeşidli Qorqud motivləri də əhəmiyyətli iş gördü. Qorqud ruhuna qayıdış İ.Şıxlı, Ə.Cəfərzadə, İ.Hüseynov, Anar, Elçin, Ə.Əylisli, M.Süleymanlı, F.Kərimzadə, Ə.Muğanlı, S.Oğuz, V.Nəşib, M.Oruc kimi yazıçıların yaradıcılıq axtarışlarında öz əksini tapdı: onların qələmə aldıqları müxtəlif səpkili nəsr əsərlərinin dil və üslub keyfiyyətlərində “Kitabi-Dədə

Qorqud” eposuna məxsus poetik-üslubi maneralar, bədii-estetik cizgilər qabarıq yer aldı. R.Rza, O.Sarıvəlli, H.Arif, B.Vahabzadə, N.Xəzri, X.R.Ulutürk, M.Araz, M.Günər, M.İsmayıl, M.Yaqub, N.Həsənzadə, S.Rüstəmxanlı, Dilsuz, A.Abdullazadə kimi istedadlı şairlərin şeirlərində Qorqud motiv və obrazları milli-tarixi özümlüyün poetik ifadəsinə çevrildi.

Azərbaycan Respublikasının ədəbi-mədəni həyatındakı bu canlanma Cənubi Azərbaycanın mənəvi həyatına da öz müsbət təsirini göstərdi. M.Şəhriyar, B.Səhənd, S.Behrəngi, Savalan, Sönməz və başqa istedadlı qələm sahiblərinin yaradıcılığında folklor, Dədə Qorqud ruhu ön plana çıxdı. B.Səhəndin “Dədəmin öyüdü” poeması sırf Dədə Qorqud mövzusunda həsr olunmuş milli ruhlu bir əsər kimi böyük şöhrət qazandı. Görkəmli şair sonralar bu istiqamətdəki bədii axtarışlarını davam etdirərək “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarının hər birini ayrı-ayrılıqda nəzmə çəkdi və “Dədəmin kitabı” adlı gözəl bir folklor poemasını qorqudsevərlərə ərməğan etdi. 1979-cu ildə Doktor Cavad Heyətin nəşirliyi ilə Cənubi Azərbaycanda işıq üzü görün “Varlıq” dərgisinin səhifələrində də “Dədə Qorqud” mövzusu, eləcə də Azərbaycan folklor mədəniyyəti məsələləri qabarıq yer aldı.

Bütün bunlar elm və sənət aləminin Qorqudla – xalqın folklor yaddaşı, soykökü, milli varlıq dünyası ilə nəfəs aldığı, yaşadığının əyani təzahürü idi. Tarixi keçmişə, folklor-etnoqrafiya qaynaqlarına, milli-mənəvi sərvətlərə qayıdış və bağlılıq xalqı oyanişə, milli istiqlal, azadlıq mübarizəsinə hazırlamaqda misilsiz iş gördü və bu qarşısızalmaz milli-tarixi proses bir müddət sonra özünün layiqli bəhrəsini verdi. Səksəninci illərdə azadlıq hərəkatının xüsusi bir vüsətlə dalğalanmasında, doxsanıncı illərin əvvəllərində milli istiqlal mücadiləsi və Vətən torpaqlarının bölünməzliyi, bütövlüyü uğrunda mübarizə prosesində “Qorqud” və qorqudçuluğun müstəsna mənəvi dəstəyi oldu.

Müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan dövlətçiliyi bu möhtəşəm milli-mənəvi dəyəri diqqət önündə saxladı. Bu mənada 1996-cı ildə Xəzər dənizində müstəqil Azərbaycanın ilk nəhəng üzən qazma qurğusunun “Dədə Qorqud” adıyla fəaliyyətə başlaması da çox təbii göründü. Nəhəng qurğunun açılışında iştirak edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev

öz çıxışında “Dədə Qorqud” adının tarixi simvolikasında yer alan müdriklik və uzaqgörənlik anlamlarını xüsusi vurğuladı. Ən nəhayət, bütün bunların məntiqi nəticəsi kimi 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubileyinin qeyd olunması barədə tarixi fərman imzaladı.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubileyinin YUNESKO tərəfindən dünya miqyasında keçirilməsi təşəbbüsünü də Azərbaycan Respublikası adından Prezident Heydər Əliyev qaldırdı və az sonra YUNESKO yubileyə bağlı təklifi qəbul etdi. Dədə Qorqud Yubiley Komissiyasının sədri Heydər Əliyev cənablarının rəhbərliyi ilə 1300 illik yubileyin yüksək səviyyədə keçirilməsi üçün mütəmadi şəkildə sistemli və ardıcıl iş aparıldı.

Geniş miqyaslı hazırlıq işlərinin gedişatına xüsusi diqqət və həssaslıqla yanaşan Heydər Əliyev bir neçə dəfə mütəxəssislər və uyğun sahə rəhbərlərinin də iştirakı ilə Yubiley Komissiyasının işgüzar iclasını çağıraraq, yubileyin yüksək səviyyədə təşkili üçün lazımı tövsiyə və tapşırıqlar verdi. İki əsr və iki minilliyin qovşağında – 2000-ci ildə keçirilən “Dədə Qorqud – 1300” təntənəli yubileyi Heydər Əliyevin siyasi öndərliyi ilə Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda gerçəkləşdirdiyi uğurlu elmi-mədəni tədbirlər silsiləsində öz ləyaqətli yerini aldı. Bu təntənəli yubiley münasibəti ilə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun təkmilləşdirilmiş elmi-tənqidi mətni və müxtəlif dillərə (rus, ingilis, alman, gürcü, eston, litva, qazax, yapon və s.) tərcümələri, bu ölməz folklor abidəsi haqqında Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin hazırladıqları tədqiqat əsərləri, Dədə Qorqud mövzusunda həsr olunmuş rəsm, xalça və heykəltəraşlıq işləri, teatr, kino və musiqi əsərləri ictimaiyyətə çatdırıldı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxtəlif institutlarında, universitetlərdə, tədris müəssisələrində, elmi-mədəni mərkəzlərdə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının tədqiq və təbliği məqsədi ilə keçirilən konfrans və simpoziumlar eposun geniş miqyasda tanıtılmasında mühüm rol oynadı. Elmi istiqamətdə zirvə toplantısı olan “Dədə Qorqud – 1300” Beynəlxalq Elmi Simpoziumu da öz missiyasını uğurla yerinə yetirdi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində “Qorqudsünaslıq” elmi laboratoriyaları yaradıldı. “Dədə Qorqud”

elmi jurnalı fəaliyyətə başladı. Ulu öndərin xeyir-duası, ön sözü ilə açılan iki cilddən ibarət “Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası” yubileyə və bütövlükdə qorqudşünaslığa böyük töhfə oldu: son illərdə müstəqilliyin imkanlarından istifadə edərək tariximizi təhlil etmək, ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi yenidən dərk etmək və dünyaya nümayiş etdirmək sahəsində çox işlər görülmüşdür. Sözsüz ki, bu istiqamətdə bundan belə də qarşımızda duran mühüm problemlər çoxdur və ümidvaram ki, biz onları həll edə biləcəyik. Bu genişmiqyaslı planların mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilməsi Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi daha yaxşı tanınmasına kömək edəcəkdir. Əlbəttə ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyasının nəşri də həmin ali məqsədə xidmət edən bir amil olacaqdır.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin mədəniyyətimizin tarixi köklərinə, o cümlədən də folklor qaynaqlarımıza həssas, diqqətçil münasibəti “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu ilə bağlı fikir və mülahizələrində də özünü əyani şəkildə göstərir. Ulu öndərin “milli varlığımızın mötəbər qaynağı” adlandırdığı “Kitabi-Dədə Qorqud” eposuna böyük ehtiram və məhəbbətlə yanaşması təbii bir qanunauyğunluqdan doğurdu: bu möhtəşəm folklor abidəsində öz inikasını tapmış milli-mənəvi dəyərlər xalqımızın tarixi kimliyini qürurverici bir görüntü ilə əks etdirdiyindən müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi baxımından dünəni, bu günü və sabahı çevrələyən bütün zamanlar üçün böyük siyasi-ideoloji əhəmiyyətə malikdir: “Müstəqil dövlətimiz üçün taleyüklü məsələlərin həyata keçirilməsi tariximizin bir çox qaranlıq səhifələrini açmaqla kimliyimizi tam müəyyən etməyi, milli kökləri ilə bağlı yeni təfəkkürlü gənc nəsil yetişdirilməsini zəruri edir. Keçid dövrünün çətinliklərinə, ağır proseslərinə baxmayaraq, biz öz tarixi keçmişimizin çox dəyərli səhifələrini qısa bir müddətdə açmağa bilmiş və xalqa göstərməyə nail olmuşuq. Xalqımızın hər bir övladı öz tarixi keçmişini, varisi olduğu mədəni irsi daha dərinlən öyrənərək böyük qürur hissi duymağa başlayır və sözsüz ki, bununla fəxr edir” (*Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası. I cild. Bakı, 2000, s. 6*).

Məhz dövlətçilik düşüncəsi kontekstində yanaşma və dəyərləndirmə nəticəsində Heydər Əliyev dühası “Kitabi-Dədə Qorqud”un bir qəhrəmanlıq eposu olaraq əsas mahiyyətində duran

alp-ərənlik, cəngavərlik motivini yeni, özünəməxsus biçimdə şərh edib mənalandırdı: “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq eposudur, özü də bir cəngavər, bir igid haqqında yox, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən bir eposdur. Onun ən böyük ideyası baş sərkərdədən tutmuş böyükdən kiçiyə kimi bütün qəhrəmanlarının doğma torpaqlarını qorumaq uğrunda canlarından keçməyə daim hazır olduqlarını göstərməkdir” (*Yenə orada*, s.6).

Eposun əsas mahiyyətini təşkil edən qəhrəmanlığın igidlik, bahadırlıq motivi və ya cəngavərlik şücaəti hüdudundan daha geniş bir miqyası – ideologiya səviyyəsi və səciyyəsi kəsb etməsi məsələsi də ulu öndər tərəfindən dahiyənə uzaqgörənliklə müəyyənləşdirilmişdir: “Eposun əsas mahiyyətini qəhrəmanlıq ideologiyası təşkil edir. Ölkəmizin yaşadığı bugünkü mərhələdə xalqımızın qarşısında duran ən ümdə problemlərin həlli, o cümlədən respublikanın suverenliyinin və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ərazi bütövlüyünün qorunması baxımından müasir Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu qəhrəmanlıq ideologiyasından faydalanmasının nə dərəcədə vacib olduğu gün kimi aydındır” (*Yenə orada*, s.6).

Göründüyü kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda qəhrəmanlığın bir ideoloji sistem olması müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyini, onun ərazi bütövlüyünü qorumaq uğrunda Azərbaycan xalqı, ölkəmizin hər bir vətəndaşı qarşısında duran çağdaş vəzifələrlə üzvi şəkildə əlaqələndirilir, həmin kontekst fonunda tarix və müasirliyin vəhdəti yaradılır. Heydər Əliyevin milli dövlətçilik konsepsiyası ilə “Dədə Qorqud” eposundakı dəyərlər sistemi arasındakı doğmalıqdan irəli gələn bu dəyərləndirmələr xalqımız, dövlətimiz qarşısında duran taleyüklü problemlərin həlli yollarını göstərməklə yanaşı, milli-strateji istiqamətləri də aydınlaşdırır.

“Dədə Qorqud”u sözün geniş mənasında “xalq kitabı” statusunda görən Heydər Əliyev abidəni böyük qürur hissi ilə xalqımızın əxlaq kodeksi sayır, Dədə Qorqud öyüdlərinin didaktik-nəsihətəməz səciyyəsinin bu günümüzə yaxından səsleşdiyinə xüsusi diqqət yetirərək, həmin davranış etikətlərinin milli məənəviyyatımızın formalaşmasındakı tarixi rolunu müdrək uzaqgörənliklə açıqlayırdı. Bu səbəbdən də, onun müdrək qənaətinə görə, xalqımıza məxsus milli-mental keyfiyyətlərin biçimlənməsi və qorunub

bu günlərə daşınmasında “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında öz əksini tapmış ailə dəyərləri, tayfadaxili ünsiyyət formaları, davranış normaları münbit tarixi zəmin olduğundan, soykökümüzün həmin keyfiyyətlərinə milli varlığımızın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi yanaşılması olduqca vacib və zəruridir: “Kitabi-Dədə Qorqud” həm də bizim etika kitabımız, əxlaq kodeksimizdir. Böyüyə hörmət, ata-anaya məhəbbət, iman və etiqad, namus və qeyrət, ailəyə, torpağa, vətəninə sədaqət – bu insani keyfiyyətlər, mənəvi məziyyətlər Qorqud övladlarının qanına ana südü ilə, ata nəfəsi ilə birlikdə daxil olur və son mənzilə qədər də onlarla birlikdə gedir. Dədə Qorqud dünyasındakı milli dəyərlər, stereotiplər, rituallar sistemi əslində hər bir azərbaycanlının mentalitetində milli və ümumbəşəri dəyərlərin yerinin müəyyənləşdirilməsi də Dədə Qorqudun etik prinsiplərindən çıxış etməklə gerçəkləşir” (*Yenə orada, s.6*).

Heydər Əliyevin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarına verdiyi tarixi dəyərləndirmə, sözün əsil mənasında, konseptual yanaşmadır. Bütün məqam və nüanslarında kifayət qədər dərin və mükəmməl akademizmin mövcud olduğu bu konseptual yanaşmada eposun həm ideoloq – siyasətçi, həm tarixçi, həm dilçi, həm filosof, həm də folklorşünas-etnoqraf kimi professional elmi qiyməti verilmişdir. Məhz Heydər Əliyev kimi mütəfəkkir şəxsiyyət belə bir tarixi dəyərləndirmə verə bilmək qüdrətinə sahib idi.

Heydər Əliyevin Azərbaycan folkloruna xüsusi diqqət göstərməsinin parlaq təzahürü onun milli-mənəvi dəyərlərimizin unikal daşıyıcı və yaşadıcıları olan el sənətkarlarına – aşıqlara, el şairlərinə, sinədəftər söz bilicilərinə, istedadlı folklor ifaçılarına qayğıkeş münasibətində də öz ifadəsini tapırdı. Tarixi keçmişimizə, əsrlərin daş sınağından keçib gələn saz-söz qaynaqlarımıza, xalqımızın tarixin müxtəlif mərhələlərində yetişdirdiyi ustad sənətkarlara həqiqi qədərbilənliklə yanaşdığından ki, onun təşəbbüsü və sərəncamı ilə böyük xalq ozanlarımız Aşıq Ələsgərin 150 illik (1972-ci il), Aşıq Alının 180 illik (1981-ci il) yubileyləri böyük təntənə ilə, ümumxalq bayramı səviyyəsində qeyd olunmuşdur.

1972-ci ildə Heydər Əliyevin qeyri-adi təşkilatçılıq bacarığı və həm də böyük siyasi nüfuzu sayəsində Aşıq Ələsgərin 150 illik

yubiley tədbiri Bakı ilə yanaşı, Moskvada da ən yüksək səviyyədə keçirildi. İstər Bakıda, istərsə də Moskvada keçirilmiş Aşıq Ələsgər yubileyinə keçmiş Sovetlər Birliyinin bütün respublikalarında ən tanınmış elm, mədəniyyət və incəsənət xadimləri toplanmışdılar. Müxtəlif millətlərdən olan natiqlər Kremlin Qurultaylar Sarayında Aşıq Ələsgər timsalında Azərbaycan saz-söz sənətinin ecazkar qüdrətindən söz açdılar. Yubiley tədbirlərinin İttifaq miqyasındakı böyük əks-sədası o vaxt hətta erməniləri də Aşıq Ələsgərin 150 illiyini qeyd etmək məcburiyyəti qarşısında qoydu: Ermənistan SSR ərazisində olan Göyçə mahalında – Aşıq Ələsgərin vətəni Ağkilsə kəndində böyük sənətkarın əzəmətli qəbirüstü abidəsi ucaldıldı. Bu həmin dövrdə Heydər Əliyev nüfuzunun sayəsində əldə edilmiş parlaq bir nailiyyət idi. Qüdrətli söz ustasının poetik irsini cəmləşdirən “Aşıq Ələsgər” (*Elm, 1972; 1973*) ikicildliyinin Elmlər Akademiyası tərəfindən hazırlanıb nəşr edilməsi, aşığın seçmə şeirlərinin SSRİ xalqlarının dillərinə tərcümə edilməsi yubileyin uğurlu nəticəsi idi.

Qədirbilən rəhbər iyirmi beş il sonra böyük xalq ozanımız Aşıq Ələsgərin 175 illik yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı növbəti sərəncam (1996) imzaladı. Aşıq Ələsgər sənətinə, Aşıq Ələsgər ruhuna ürəkdən gələn sonsuz hörmət və ehtiram ifadə edən 175 illik yubiley tədbiri bütövlükdə Azərbaycan saz-sözünün bayramı kimi yüksək təntənə ilə qeyd olundu. Ustad sənətkarın poetik irsinin külliyyat şəklində gerçəkləşdirilməsi imkanını da sözü gedən yubiley sərəncamı reallığa çevirdi. 1999-cu ildə buraxılmış “Aşıq Ələsgər. Əsərləri külliyyatı” (hazırlayan İ.Ələsgər) böyük el aşığının yaradıcılığını cəmləşdirən ən mükəmməl nəşr oldu.

2001-ci ildə isə dövlət başçımızın sərəncamı əsasında Aşıq Ələsgərin 180 illiyi təntənə ilə qeyd olundu. Aşığın adının əbədiləşdirilməsi, poetik irsinin tədqiq və təbliği istiqamətində irimiqyaslı iş aparıldı.

1981-ci ildə Aşıq Alının 180 illik yubileyinin respublikamızda təntənə ilə qeyd olunması da Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsünün nəticəsi idi. Məhz həmin yubiley qərarından sonra Aşıq Alının poetik irsinin toplanılması, nəşri və təbliği sahəsində geniş miqyaslı elmi-təcrübi işlər aparılmış, böyük el sənətkarının yaratmış olduğu bənzərsiz və zərif söz inciləri itib-batmaqdan qorunmuşdur.

Yetmiş-səksəninci illərdə istedadlı el sənətkarlarının yaradıcılıq və ifaçılıq sahəsində qazandıqları uğur və nailiyyətlərə görə bir çox dövlət təltiflərinə layiq görülməsi də Heydər Əliyevin xalq yaradıcılığına, folklor qayğıkeş münasibətinin əyani ifadəsi olmuşdur. Həmin illərdə tanınmış el sənətkarları Aşıq Hüseyn Cavan, Aşıq Şəmşir Qocayev, Aşıq Şakir Hacıyev, Aşıq Əkbər Cəfərov, Aşıq Ədalət Nəsimov, Aşıq Pənah Pənahov və Aşıq İmran Həsənov “Əməkdar incəsənət xadimi”, musiqi folklorunun əvəzsiz ifaçıları olan İzzətali Zülfüqarov, Ələsgər Şəkili və Əli Kərimov isə “Azərbaycanın əməkdar mədəniyyət işçisi” fəxri adına layiq görüldülər. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bu ənənə müstəqillik illərində də davam etdirildi. Ədalət Nəsimov, İsfəndiyar Rüstəmov kimi qocaman ustalara fəxri Prezident təqaüdünün verilməsi, Aşıq Əhliman Rəhimov və Ədalət Dəlidağlının “Əməkdar mədəniyyət işçisi” fəxri adına layiq görülməsi buna sübutdur.

İstedadlı saz-söz ifaçıları və folklor kollektivləri yetmiş-səksəninci illərdə Heydər Əliyevin yaratdığı imkanlar sayəsində dəfələrlə Beynəlxalq festivallara göndərilmişdi. Azərbaycan rəhbərliyinin ruh yüksəkliyi ilə uğurladığı xalq istedadları Fransa, İspaniya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Macarıstan, Polşa, Hollandiya, Monqolustan, Çin, Almaniya və Avstriyada keçirilmiş Beynəlxalq Folklor Festivallarından respublikamıza laureat adı ilə qayıtmışdılar. Qazanılmış uğurlar həmin dövrdə respublikada folklor istedadlarına yaradılmış gözəl şəraitin məntiqi nəticəsi idi. Təkcə belə bir faktı xatırlatmaq yetərlidir ki, yetmişinci illərdə başqa respublikalarda folklor kollektivləri ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərdikləri halda, Azərbaycanda belə qurumlar mədəniyyət sarayları strukturuna yerləşdirilərək, büdcədən maliyyələşdirilirdi. 1980-ci ildə respublika rəhbərliyinin göstərişi ilə Ağstafada “Saz məktəbi”nin açılması, daha sonra Tovuzda Hüseyn Bozalqanlı adına “Ozan – Aşıq Muzeyi”nin yaradılması folklorla bağlı görülən böyük tədbirlər cərgəsindədir. Bu dövrdə folklor işinə maraq o qədər güclənmişdi ki, respublika və rayon qəzetlərində folklor səhifə və guşələrinin verilməsi, ali və orta məktəblərdə folklor mərasimlərinin təşkil edilməsi adi hal almışdı. Hətta bir sıra yerlərdə folklor bayramları – “Qurbani saz bay-

ramı” (*Cəbrayıl, 1978*), “Bayatı bayramı” (*Laçın, 1979*), “Dastan gecəsi” (*Tovuz, 1980*), “Koroğluya qayıdaq” (*Bakı, 1982*) və s. keçirilirdi. Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında ardıcıl şəkildə Borçalı, Göyçə, Tovuz, Gədəbəy, Şirvan, Gəncə aşıqlarının konsertləri təşkil edilirdi. Radio və televiziya ilə dastan axşamları verilirdi. Folklorun təbliğində fədakarlıq göstərən “Odlar yurdu”, “Bulaq”, “Ozan”, “Elin sazı – elin sözü”, “Ocaq” kimi radio və televiziya verilişləri xalq arasında böyük rəğbət qazanmışdı. Məhz sözü gedən radio və televiziya verilişləri sayəsində Aşıq Şəmşir, Mikayıl Azaflı, Əkbər Cəfərov, İmran Həsənov, Şakir Hacıyev, İsfəndiyar Rüstəmov, Murad Niyazlı və başqa istedadlı el aşıqlarının repertuarından dastanlar, aşıq havaları yazıya alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası hüduqlarından kənarında – qonşu Gürcüstan və Ermənistan respublikalarında yaşayan Borçalı və Göyçə aşıqları – Əmrah Gülməmmədov, Hüseyn Saraçlı, Kamandar Əfəndiyev, Fətulla Göyçəli, Hacı Bayramov kimi ustad sənətkarlar tez-tez Bakıya dəvət olunur, konsertləri təşkil edilir, repertuarları yazıya alınır. Göründüyü kimi, milli mənəvi dəyərlərin qorunub yaşadılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər kompleksinin arxasında olduqca uzaqqörən bir siyasət yürüdüldü. Strateji məqsəd daşıyan bu siyasət özünütanıma, özünətapınma, soykökü, tarixi-milliyaddaşı qoruma işinə xidmət edirdi.

Heydər Əliyevin yetmiş-səksəninci illərdə milli-mənəvi sərvətlərimizə verdiyi qiymət, göstərdiyi qayğı və diqqət onun doxsanıncı illərdəki fəaliyyətinin də ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq qalırdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra o, həyatımızın digər sahələri kimi, mənəvi-mədəni dəyərlər istiqamətini də daim diqqət mərkəzində saxlayaraq, bu sahənin perspektivi üçün sistemli tədbirlər həyata keçirdi. Müdrik rəhbərin folklor və klassik ədəbi irsə xüsusi maraq göstərməsi müstəqil Azərbaycana rəhbərliyin hər məqamında qabarıq şəkildə özünü göstərirdi. “Dədə Qorqud –1300”, “Aşıq Ələsgər–175; 180”, “Aşıq Şəmşir–100” yubileylərinin dövlət səviyyəsində hazırlanması və birbaşa Prezidentin nəzarəti altında həyata keçirilməsi bunun əyani təzahürü idi.

Səksəninci illərin ikinci yarısından az qala unudulmaq səviyyəsinə gəlmiş folklor işi məhz ulu öndərin qayğı və diqqəti sayəsində yenidən öz qaynar həyatına qovuşdu. Folklor kollektivlərinin yenidən təşkili və bərpası, Azərbaycan Folklor Külliyyəti və Atlasının nəşrinə başlanılması, çoxcildlik Azərbaycan folklor antologiyasının onlarla cildinin (Borçalı, Naxçıvan, İraq-türkman, Zəngəzur, Göycə, Qarabağ, Şəki, Şirvan, Dərbənd və s.) işıq üzü görməsi və bu istiqamətdəki elmi fəaliyyətin uğurla davam etməsi də Heydər Əliyev hakimiyyətinin ikinci dönəminin yaratdığı münbit zəmin və yeni ab-hava ilə bağlıdır.

Azərbaycanda folklor işinin yüksək səviyyəli təşkilini həyata keçirmək üçün 1994-cü ildə Milli Elmlər Akademiyasında xüsusi elmi statusa malik Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzinin yaradılması həmin dövr üçün çox mühüm bir addım idi. 1998-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin qərarı ilə folklor işinin xüsusi tələblər səviyyəsində qurulması ilə bağlı qarşıda duran perspektiv vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və onların gerçəkləşdirilməsi üçün uzunmüddətli tədbirlər planı hazırlanmışdı. Folklorun toplanması, nəşri, tədqiqi və təbliği sahəsindəki fəaliyyətin köklü şəkildə yenidən qurulması və mənəvi quruculuqda aparıcı istiqamətlərdən birinə çevrilməsi ölkə Prezidentinin humanitar sahədəki strateji siyasətinin tələbi idi. 2003-cü ildən AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdindəki Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzinin müstəqil elmi-tədqiqat qurumuna – Folklor İnstitutuna çevrilməsi bu sahəyə qayğı və himayənin nə qədər güclü olduğunu bir daha təsdiqlədi.

2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində “Folklor haqqında Qanun”un qəbul edilməsi və Prezident Heydər Əliyev tərəfindən təsdiqlənməsi faktı da müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin mənəvi-humanitar həyatında folklor mədəniyyətinə diqqət və qayğının əyani təzahürü idi.

Bu həssas münasibətin nəticəsi olaraq elmi-tədqiqat müəsisələrində, universitetlərdə, konservatoriyada, eləcə də kütləvi informasiya vasitələrində folklor işinə xüsusi maraq göstərilməyə başlandı. Azərbaycan folklor və etnoqrafiya mədəniyyətinin geniş arenada tanıtılması məqsədi ilə “Folklor və etnoqrafiya” beynəlxalq elmi jurnalı işıq üzü gördü. Azərbaycan müğamının

YUNESKO tərəfindən qeydə alınması (2004) hadisəsi də bu yöndəki məqsədyönlü fəaliyyətin nəticəsi oldu.

Vaxtilə yasaqlara məruz qalmış Novruz bayramının Azərbaycanda hər il dövlət səviyyəli tədbir kimi keçirilməsi də ulu öndərimiz Heydər Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. 1979-cu ildə İçərişəhərdə keçirilən Novruz şənlikləri onun göstərişi əsasında Azərbaycan televiziyası ilə birbaşa translyasiya edilmişdir. Bu, həmin dövr üçün böyük cəsarət tələb edən bir hərəkət idi. Şübhəsiz ki, belə bir addımın atılmasında böyük siyasi avtoritet kimi Heydər Əliyev şəxsiyyəti mühüm rol oynamışdı.

Yetmiş-səksəninci illərdə milli-etnoqrafik həyatımızla bağlı bayram mərasimlərinin keçirilməsini mümkün ola biləcək imkanlar daxilində təşkil və himayə edən Heydər Əliyev doxsanıncı illərdə – hakimiyyətinin ikinci dönəmində Novruz bayramının dövlət statuslu bayramlar sırasına daxil edilməsini gerçəkləşdirmişdir. Hər il böyük təntənələrlə qeyd olunan Novruz mərasimlərində müdrik rəhbər xalq arasında olur, el bayramında yaxından iştirak edirdi.

1997-ci ilin yazında İçərişəhərdə keçirilən Novruz mərasiminə təşrif gətirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti etnoqrafik etüdlərə, çal-çağırlara, xalq rəqslərinə, Novruzla bağlı göstərilən el adətlərinə səmimi nəzər yetirərək, mərasimə toplaşanları salamlayır və elin bayramını təbrik edirdi. Birdən o, ayaq saxladı və “Bala Nərgiz” aşiq mahnısını böyük şövqlə oxuyan cavan bir aşığa yaxınlaşdı. Prezidentin üzündəki səmimi təbəssüm və məmnunluq onun gənc aşığın oxumasından necə böyük zövq aldığını aydın göstərirdi. Cavan aşiq oxuyub qurtardıqdan sonra Heydər Əliyev əlini onun kürəyinə vurub dedi:

– Bu mahnı çox gözəldir. Sən də onu gözəl oxudun. Sağ ol! Belə mahnılar adamın ruhunu oxşayır.

Prezidentin el mahnısına belə həsas münasibəti, şübhəsiz ki, onun xalq ruhuna, el musiqisinə, bir sözlə, milli-mənəvi dəyərlərə qandan-candan bağlılığından irəli gəlirdi.

Ümummilli liderimizin Novruz bayramı münasibəti ilə Azərbaycan xalqına təbriklərində də onun mənsub olduğu etnosun mənəvi-tarixi dəyərlərinə həssas münasibəti öz əksini tapırdı:

“İnsanları baharın gəlməsi, təbiətin oyanması münasibəti ilə müjdələyən Novruz bayramı ən qədim dövrlərdən bəri xalqımızın sevinc, şadlıq bayramı olmuş, tariximizin müxtəlif dövrlərində bəzi təzyiqlərə, süni maneələrə məruz qalmasına baxmayaraq, bu günə qədər gəlib çatmışdır. Bu milli bayramımızın indi dövlət səviyyəsində geniş qeyd olunması Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bəhrələrindəndir.

Novruz bayramı ürəklərdə saf duyğuların oyanması üçün, insanlar arasında səmimiyyət, mehribanlıq və qardaşlıq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi, onların bir-birinə qayğı və diqqətinin artırılması üçün gözəl zəmin yaradır. Yaxınların yad olunması, umu-küsünün, kin-küdurətin aradan qaldırılması, cəmiyyətdə qarşılıqlı xoş münasibətlərin bərqərar olması Novruzun əsrlərin süzgəcindən keçərək formalaşmış gözəl ənənələrindəndir”.

Soykökdən, qan yaddaşından gələn milli-mənəvi keyfiyyətlərin, xalqı koloritin qüvvəsi özünü Heydər Əliyevin qeyri-adi, bənzərsiz natiqlik qabiliyyətində də əks etdirirdi. Ana dilinin, xalq ruhu və psixologiyasının gözəl bilicisi olan ulu öndərin nitq və çıxışlarında, eləcə də söhbət və müsahibələrində Azərbaycan dilinin saflığı, duruluğu, xalqı kolorit və dinamizmi öz dolğun və təbii ifadəsini tapırdı.

Folklor və etnoqrafiya mədəniyyətimizin, elat həyatının incəliklərini dərinlən bilən Heydər Əliyev cənabları Naxçıvana səfərlərinin birində çayxanada əyləşib adamlarla söhbətləşdiyi zaman qədim el adətincə, “dişləmə çay”ın nə olduğunu və onun necə içildiyini çox təbii və səmimi bir koloritlə nümayiş etdirəndə çevrəsindəkilər onun sadəliyinə, həm də “dişləmə çay” adətini necə böyük şövq və qürurla göstərdiyinə heyran qaldılar.

Orada ona ətirli ot çayı da təqdim etdilər. Bu çayı uşaqlıqdan çox bəyəndiyini söylədiyi zaman çayı gətirən adam:

– Kəkotu çayıdı, – dedi.

Heydər Əliyev gülümsünərək özünəməxsus təbəssümlə:

– “Kəkotu” yox, oğlum, “Kəklikotu”. Bu, kəklikotu bitkisindən hazırlanmış çaydır. Odur ki, “kəklikotu çayı” deyilməlidir, – şəkildə onun sözünə düzəliş verdi.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev şəxsiyyətinin bənzərsiz tarixi fenomenliyi onun dünya miqyaslı böyük siyasi xadim olmaqla yanaşı, doğma xalqına məxsus adət-ənənələri dərinləndirən, onları öz şəxsi həyatının nümunəsində qoruması və yaşatması amili ilə də çıx bağlı idi.

Dilimizin, ruhumuzun incəliklərinə, tariximizin dərin qatlarına, ədəbi-mədəni abidələrimizə müdrik meyarlar və dəqiq elmi-nəzəri ölçülərlə qiymət verən Heydər Əliyev təkcə Azərbaycan hüduqlarında dəyərləndirmələr aparmırdı. Onun mülahizə və düşüncələri Azərbaycan mənəvi-mədəni gerçəkliklərini Şərqi mədəniyyəti kompleksi, ümumtürk konteksti daxilində təqdim və təhlil edirdi. Prezidentimizin təkcə Bakıda yox, dünyanın ən müxtəlif yerlərində, ən mötəbər mədəniyyət və siyasət kürsülərində tarixi keçmişimizlə, mənəvi dəyərlərimizlə bağlı söylədiyi fikir və mülahizələr bu baxımdan öz konseptuallığı ilə seçilirdi. Mənəvi mədəniyyətlərimizin tarixi köklərinin türk xalqlarının ortaq keçmişində – vahid etnik-mədəni sistem daxilində təşəkkül tapması fikrini Heydər Əliyev özünəməxsus məntiq və faktlar əsasında açıqlayırdı. “Biz, adətən, böyük tariximiz haqqında, xalqlarımızın böyük tarixi mədəniyyəti haqqında danışarkən birinci növbədə onların yaratdıqları bədii əsərlərə, şairlərimizin, yazıçılarımızın əsərlərinə istinad edirik, onları nümunə gətiririk. Qədim dövrlərdə “Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamiş”, “Koroğlu” dastanları, xalqımızın hamısına mənsub olan şairlərimiz, yazıçılarımız – Nizami, Yunis Əmrə, Əlişir Nəvai, Füzuli, Nəsimi, Məxdumqulu, Abay və digərləri xalqlarımızın tarixini, mənəvi dəyərlərini əks etdirən, onu dünyada tanıdan ölməz əsərlər yaratmışlar və bunlar nəsillərdən-nəsillərə xalqımızı özünəməxsus milli-mənəvi dəyərlər, o cümlədən ümumbəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə etmiş, hazırlamış, vətənpərvərlik, vətənə sədaqət hisslərini daim gücləndirmişdir” (1, s. 370-371).

1997-ci ildə Özbəkistan Respublikasının Prezidenti İslam Kərimovun dəvəti ilə Daşkənddə rəsmi səfərdə olarkən Heydər Əliyev cənabları öz çıxışında ortaq türk mənəvi dəyərləri sırasında qədim türk eposlarının yerini də məhz bu məqsədlə bir daha vurğulamışdı: “Biz ümumi köklərə bağlıyıq, eyni tarixi

köklərə mənsubuq və xalqlarımızın dil birliyi, mənəvi-əxlaqi, mədəni dəyərlərinin birliyi bizi həmişə birləşdirmiş və dostluq şəraiti, qarşılıqlı yardım şəraiti yaratmışdır. Biz “Dədə Qorqud”, “Alpamış”, “Koroğlu” dastanlarından iftixar hissi ilə danışıırıq. Onlar həm özbək xalqı üçün, həm də Azərbaycan xalqı üçün eyni dərəcədə dəyərlidir”.

Türk folklor mədəniyyətinin şah əsərlərindən biri olan “Manas” eposunun 1000 illiyinin beynəlxalq səviyyədə qeyd olunduğu 1997-ci ildə bu möhtəşəm hadisəyə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin verdiyi dəyər həmin dövrdə bütün türk dünyasında böyük əks-sədaya səbəb olmuşdu. Qırğızistanın paytaxtı Bişkekdə təntənəli yubiley münasibəti ilə keçirilən zirvə tonlantısında o, türk dünyasının müdrik ağısaqqalı kimi bu əzəmətli dastanın qırğız xalqı və bütövlükdə türk dünyası üçün nə qədər böyük əhəmiyyət daşdığına xüsusi diqqət yetirərək göstəirdi ki, “Manas” qırğız xalqının müdrikliyinin rəmzidir, zəkasının, qəhrəmanlığının, cəsarətinin rəmzidir. “Manas” qırğız xalqının daim vətənpərvər olduğunu, ədalətsevər, azadlıqsərvər olduğunu, cəsarətli olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirir. “Manas” qırğız xalqının böyük mədəni-mənəvi sərvətidir, bütün dünya sivilizasiyasının, bəşəriyyətin dəyərlili sərvətidir, türk dünyasının, türkdilli xalqların, islam dünyasının böyük mənəvi sərvətidir. “Manas” eyni zamanda Azərbaycan xalqına məxsusdur. Azərbaycan xalqının da mənəvi, mədəni sərvətidir. “Manas” bizim hamımızın, xalqlarımızın hamısının ulu babasıdır” (I, s. 309).

Bütün mübariz həyatı boyu apardığı qlobal, uzaqqörən və taleyüklü siyasətlə vətən, millət öndərinə, qurtuluş gətirən xilaskara çevrilən Heydər Əliyevə Azərbaycan xalqının dərin, sarsılmaz sevgisi və sonsuz ehtiramı yığıncaq və toplantılarda tez-tez diqqəti çəkən “Heydər – Xalq” şüarında çox dəqiq ifadə edilmişdir. Xalq öz ümummilli liderini ruhunun, varlığının yenilməz ifadəçisi və əvəzolunmaz tərcümanı kimi görür. El şairlərinin, aşıqların Heydər Əliyev şəxsiyyətinin tarixi qüdrətinə, Heydər Əliyev dühasının parlaq, nurlu, həmişəyaşar əzəmətinə həsr etdikləri qoşma və gəraylılarda, aşıq mahnılarında da eyni ruhun hakim olması tamamilə təbiidir:

Dilləndir sazını, Aşıq Əhliman,
Sözlərin aləmə qoy olsun bəyan.
Otuz beş il xalq yolunda can qoyan
Ulu Heydər kimi rəhbərimiz var.

(Aşıq Əhliman)

Elin ər oğludu, yurd dayağıdı,
Dünyaya səs salır sözü Heydərin.
Sabaha nur saçan el mayağıdı,
Qartal baxışlıdı gözü Heydərin.

(Aşıq Murad)

Yurduna bağlıdı eşqi, həyatı,
Azad Azərbaycan onun muradı.
Elin sərkərdəsi, xalqın nicatı
Yenilməz qüdrətdi Heydər babamız.

(Aşıq Mahmud)

Xalqın ruhuyla, milli-mənəvi dünyasıyla qırılmaz tellərlə bağlı olan, onu işıqlı sabaha, aydınlığa aparən Heydər Əliyev şəxsiyyətinin nurlu siması el məhəbbətinin gözüylə belə görünür.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ KLASSİK ƏDƏBİYYAT

Bütün dünyada layiqli hörmət və böyük nüfuz qazanmış görkəmli dövlət xadimi həyatdan getmişdir. Uzun illər ərzində Heydər Əlirza oğlu Əliyevin səmərəli fəaliyyəti xalqlarımızın ümumi tarixi ilə bilavasitə bağlı olmuşdur. O, Rusiya və Azərbaycanın strateji tərəfdaşlığının təməlini qoymuş, dostluğumuzun və qarşılıqlı anlaşmamızın möhkəmlənməsinə böyük şəxsi töhfə vermişdir. Onun vəfatı Müstəqil Dövlətlər Birliyi, bütün beynəlxalq birlik üçün əvəzsiz itkidir.

Vladimir Putin

10 may 1923 və 12 dekabr 2003. Bəşər tarixinin 29433 günə bərabər olan bir kəsimi. Dünya xalqlarının mifologiyasında, folklorunda, klassik ədəbiyyatında müqəddəs sayılan 3 rəqəmi dahi bir şəxsiyyətin həyat yolunda da öz rolunu oynadı. 1923-cü ildə doğulub, 2003-cü ildə – böyük və səmərəli ömrünün gün sayında iki 3 sonsuzluq nişanı kimi qoşalaşanda o da sonsuzluğa, əbədiyyətə qovuşdu...

Diplomatiya anlayışı yad bir cisim kimi mərdlik anlayışını öz içərisinə nə dərəcədə sığışdırırsa, o dərəcədə mərd bir diplomat olaraq tanıdığımız Vladimir Putindən gətirdiyimiz sitat əbəs deyildi. Bu, Heydər Əliyevin təkə idarəçilik və diplomatiya məktəbini deyil, eyni zamanda mərdlik məktəbini də keçmiş bir xarici (Azərbaycan miqyasları üçün) müdavimin bir etirafı kimi diqqətimizi cəlb etdi. Və düşündük ki, Heydər Əliyevin fiziki yoxluğu Müstəqil Dövlətlər Birliyi, eləcə də dünya birliyi, başqa sözlə, dünyanın tərəqqipərvər qüvvələrinin birliyi üçün bu cür əvəzsiz bir itki sayılırsa, gör onda islam aləmi, türk dünyası üçün,

Azərbaycan üçün, Azərbaycan xalqı üçün nə qədər böyük, yandırıcı, ürəkgöynədicisi bir itki olmalıdır...

Nəhənglər məsafədən (istər məkan, istərsə də zamanca olsun) daha aydın görünürlər, onların nəhəngliyi daha bütöv şəkildə üzə çıxır, ətrafdakılar tərəfindən bir sistem kimi qavranılır. Azərbaycan xalqının öz zəngin və keşməkeşli tarixi boyu yetirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərin ön sıralarında duranlardan biri olan, xalqımızın tarixi taleyinin müəyyənlişməsində müstəsna rol oynayan və bu taleyi əbədi bir səadət məcrasına salan Heydər Əliyev dühası da, bu baxımdan istisna təşkil etmir. Böyük öndərin fiziki yoxluğundan keçən hər il onun unikal ictimai-siyasi fəaliyyətinin indiyə qədər gizli qalan daha bir cəhətini üzə çıxarır və heç də qərribə deyildir ki, bu cəhətlər praktik baxımdan tükənməzdir; zira, zaman keçdikcə, Azərbaycan torpağında, Türk dünyasında və ümumiyyətlə dünyada insan nəsilləri bir-birini əvəzlədikcə hər nəslin öz Heydər Əliyevi olacaq, hər nəsil öz Heydər Əliyevinə öz dünyagörüşü, öz problemləri baxımından yanaşacaq və onu narahat edən suallara bu nəhəng şəxsiyyətin çoxyönlü fəaliyyət arenasında cavablar tapacaq. Necə ki, bu gün hər bir azərbaycanlı onu düşündürən suallara cavab almaq üçün öz Nizamisinə, öz Füzulisinə, öz Cavidinə, öz Mirzə Cəlilinə, öz Sabirinə... üz tutur.

Çağımızın fikir nəhənglərindən biri belə bir kəlam işlədib ki, ədəbiyyat (yəni geniş mənada ədəbiyyat yox, bədii ədəbiyyat) heç bir ictimai problemi həll etmir. Bu fikri eşidəndə lap Mirzə Cəlilin məşhur səhnəciyinin qəhrəmanı kimi adam belə bir sual verməkdən özünü zorla saxlayır: “Cənab nəhəng, yəni heç yerli-dibli həll etmir, yoxsa bir balaca nəyisə həll edir?” və Qaliley demişkən istər-istəməz belə qənaətə gəlirsən ki: “Hər halda o (Yer) fırlanır...”

Və elə bunları düşünə-düşünə yadımıza Ümummillə liderimizin ədəbiyyat haqqında dediyi kəlamlar düşdü: “Ədəbiyyat bizim xalqımıza çox böyük faydalar gətiribdir. Ədəbiyyatımız bizim böyük milli sərvətlərimizdən biridir. Biz bununla fəxr etməliyik. Şəxsən mən həmişə belə hesab etmişəm, bu gün də belə hesab edirəm, daim belə düşünəcəyəm. Hesab edirəm ki, bizim ədəbiyyatımızın, bədii sözün, yazıçı sözünün cəmiyyətə, millətə, xalqa təsiri böyükdür” (I, s. 450).

Demək, biz dünya şöhrətli dahiyə etirazımızda yanılmamışıq və ədəbiyyat, yəni həqiqi mənəvi dəyər olan bədii söz cəmiyyət həyatının yaxşılaşmasında, insanların ruhi-psixoloji rahatlığının, dolayısı ilə isə maddi rifah halının təmin edilməsində müəyyən qədər rol oynamağa qadirdir.

1995-ci ilin aprel ayında çağımızın böyük şairi Məmməd Arzın yaradıcılıq gecəsindəki çıxışı zamanı bir daha bu fikrinə qayıdan Heydər Əliyev klassiklərin daim xalqın gələcəyini, xoşbəxt həyatını düşünməsinə və bunu yaradıcılıq kredosuna çevirməyinə böyük əhəmiyyət verərək deyirdi:

“Şübhəsiz ki, insanlara şeir qədər, ədəbiyyat qədər, mədəniyyət nümunələri qədər güclü təsir edən, yəni insanların mənəviyyatına, əxlaqına, tərbiyəsinə, fikirlərinin formalaşmasına bu qədər güclü təsir göstərən başqa bir vasitə yoxdur. Bu vasitədən xalqımız keçmişdə də istifadə edibdir. Bizim mütəfəkkir insanlarımız, şəxsiyyətlərimiz, böyük alimlərimiz, yazıçılarımız məhz bununla fəxr edirlər ki, xalqın içindən çıxaraq böyük mədəniyyət, ədəbiyyat, şeir nümunələri yaradaraq xalqı oyadıblar, qaldırıblar, ruhlandırılıblar, mübarizəyə dəvət ediblər” (1, s. 274).

Mədəniyyətə və ədəbiyyata xüsusi diqqət və qayğının Azərbaycan xalqının mentalitetinin ayrılmaz əlaməti olduğunu xüsusi şəkildə qeyd edən Heydər Əliyev bunun böyük üstünlük olduğunu vurğulayaraq, 28 oktyabr 1997-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatının yaşlı nümayəndələri ilə Prezident Sarayında keçirdiyi görüş zamanı deyirdi:

“Mən düşünürəm ki, Azərbaycan xalqının müsbət xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, mədəniyyətə, ədəbiyyata daim diqqət, qayğı göstərən və hörmət edibdir. Bilmirəm, bəlkə səhv edirəm, ancaq yazıçıya, şairə, mədəniyyət xadiminə bizim Azərbaycandakı kimi hörmət və ehtiram bəlkə də az yerlərdə tapılar. Bunun da kökləri var. Çünki bizim ədəbiyyatımız da, mədəniyyətimiz də zəngindir, ədəbiyyatımızı, tariximizi və mədəniyyətimizi zənginləşdirən dahi şəxsiyyətlərimiz də olubdur. Ona görə də xalq bu şəxsiyyətlərlə həmişə fəxr edərək, onların yaratdıqları əsərləri həmişə sevə-sevə oxuyaraq mədəniyyətə, ədəbiyyata hörməti nəinki saxlayıb, hətta artırır” (1, s. 415).

“Bilmirəm, bəlkə səhv edirəm...” Bu da Heydər Əliyevin dahilərə məxsus yüksək təvazökarlığının parlaq təzahürlərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Axı bütün dünya bilirdi və Ulu Öndərin özü də bütün dünyadan əvvəl yaxşı bilirdi ki, heç vaxt yanılmaz, səhv eləmir; xüsusən Azərbaycana, Azərbaycan xalqına, bu xalqın unikallığına, mədəni keçmişinə münasibətdə heç bir səhvdən söz gedə bilməzdi və Heydər Əliyev burada özünəməxsus üslubi priyom işlədərək, irəli sürdüyü fikri daha da qabartmaq, onun əhəmiyyətini vurğulamaq istəyir və buna yüksək səviyyədə nail olurdu.

Bütövlükdə ədəbiyyata, onun ictimai-mənəvi inkişafda oynadığı rola yüksək qiymət verən Heydər Əliyev, xüsusən klassik ədəbiyyatı bu baxımdan fərqləndirir və Azərbaycan xalqının öz klassikası ilə fəxr etməyə haqlı olduğunu göstərirdi. 1997-ci ilin sonlarında Prezident Sarayında Azərbaycan ədəbiyyatının gənc nümayəndələrini qəbul edən Ümummilli Lider onlara ünvanladığı tövsiyələrində və atalıq öyüdlərində xalqımızın malik olduğu ədəbi-mədəni dəyərləri unutmamağa, bunlarla hər zaman qürur duymağa çağırırdı:

“...Xalqımızın tarixində ədəbiyyat qədim dövrlərdən öz yerini tutubdur və xalqımızın inkişafında çox böyük rol oynayıbdir” (1, s. 436).

Heydər Əliyev, klassik ədəbi prosesin də gözəl bilicisi idi və bu ədəbiyyatın ağır zəhmətlər, sarsıntılar, mənəvi yaşantılar bahasına başa gəldiyini yaxşı anladığından ki, gənclərə də yaradıcılıqda asan yol tutmamağı və bununla da xalq üçün lazımlı ədəbi əsərlər ərsəyə gətirməyi tövsiyə edərək dünyagörmüş bir ağsaqqal müdrikliyi ilə deyirdi: “Ədəbiyyat, mədəniyyət ... həmişə fədakarlıqdan doğan bir anlayışdır. Ədəbiyyatı, mədəniyyəti, bədii əsərləri, yüksək incəsənət əsərlərini yaradan insanlar həmişə fədakar olurlar. Onlar fitri istedadı ilə bərabər, fədakar olmasalar, böyük sənətkar ola bilməzlər. Siz gənclər bunu bilirsiniz, amma daha dərindən bilməlisiniz ki, ən qədim dövrlərdən bizə gəlib çatmış, indi fəxr etdiyimiz ədəbiyyat əsərlərinin – Nizaminin, Nəsiminin, Füzulinin, Vaqifin, Mirzə Fətəli Axundovun, yaxud digərlərinin əsərlərinin heç birisi asanlıqla yaranmayıb. Heç də

hamı bilmir ki, bu əsərlərin yaranması üçün onlar nə qədər zəhmət, əziyyət çəkiblər, nə qədər fədakarlıq göstəriblər” (I, s. 437).

Ulu öndər ədəbiyyatın cəmiyyət həyatında oynadığı müstəsna rolun ümumi tezislərini irəli sürməklə kifayətlənməyərək konkret tarixi situasiyalarda onun təsir mexanizmini də konkret ədəbi abidənin təmsalında göstərirdi. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubileyi ərəfəsində Heydər Əliyevin söylədiyi dahiyənə fikirlər, bu baxımdan, çox səciyyəvi sayılsın gərək. Həmin fikri ifadə edən qrammatik vahidlər o qədər bütöv və bir-biri ilə üzvi bağlılıqda təqdim olunub ki, hər hansı bir abzasını ixtisar etməyə iqtidarımız çatmadı:

“Kitabi-Dədə Qorqud” bizim ana kitabımızdır. Dədə Qorqud bizim ulu babamızdır, əcdadımızdır. Biz fəxr edirik ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi tarixi abidəmiz vardır, fəxr edirik ki, Dədə Qorqud kimi ulu əcdadımız vardır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” xalqları, millətləri daim birliyə, sülhə dəvət edibdir. 1992-ci ildə Türkdilli Dövlətlər Birliyinin yaranması Dədə Qorqud vəsiyyətlərinin yerinə yetirilməsinin parlaq nümunəsidir.

Biz dövlət müstəqilliyimizi əldə edəndən, milli azadlığımıza çatandan sonra bu birliyin təmin olunması üçün böyük imkanlar əldə etmişik və bu birliyin bizim xalqlarımız üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dərk etmişik.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un birliyə çağırışı bu gün hər birimiz üçün lazımdır. Dövlət müstəqilliyi yolu ilə gedən, ölkədə hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu aparən Azərbaycanda milli birlik, milli həmrəylik hər şeydən vacibdir.

Bu gün biz “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyini təntənəli bayram edərək, onun bu vəsiyyətlərinə sədaqətimizi bildiririk və bəyan edirik ki, Azərbaycan xalqı müstəqillik yollarında qarşıda duran bütün ağır və çətin məsələlərin həll edilməsində daha da sıx birləşəcək, daha da əlbir olacaqdır və daim irəliyə doğru gedəcəkdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq dastanıdır. Biz “Kitabi-Dədə Qorqud”un vəsiyyətlərindən bu gün həyatımızda istifadə edərək, xalqımızda vətənə məhəbbət, sevgi, sədaqət, vətənpərvərlik hissələrini daha da artırırıq. “Kitabi-Dədə Qorqud” bu gün bizə çox gərəkdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” insanları, xalqları sülhə, barışa dəvət edibdir. Bizim xalqımız bu gün “Kitabi-Dədə Qorqud”un bu vəsiyyətlərinə sadıqdır. Ermənistan tərəfindən Aərbaycana edilən təcavüz nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizi işğal olunubdur, işğal edilmiş ərazilərdən bir milyondan artıq azərbaycanlı yerindən-yurdundan didərgin düşüb, çadırlarda ağır vəziyyətdə yaşayırlar. Biz böyük zərbələr almışıq. Amma bunlara baxmayaraq, Azərbaycan xalqı yenə də bütün dünyaya öz sülhsevərlik siyasətini nümayiş etdirir. Biz Dədə Qorqud yolu ilə gedirik. Biz sülh yolu ilə gedirik. Biz bu münafişəni sülh yolu ilə həll etmək istəyirik. Biz bütün ölkələrdə, xüsusən türkdilli ölkələrdə sülhün, əmin-amanlığın bərqərar olunmasını istəyirik. Beləliklə, bu gün biz bu yubiley günündə Dədə Qorqud vəsiyyətlərinə sədaqətimizi bir daha nümayiş etdiririk.

“Kitabi-Dədə Qorqud” özündə böyük elmi, mədəni, mənəvi fikirlər cəmləşdirən abidədir” (*Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti. III cild, Bakı, 2008, s. 218-219*).

Klassikanın yaşarılığını bundan daha sadə və əyani şəkildə təqdim etmək, bizcə hər hansı bir döşünə döyən folklorçunun, ədəbiyyat tarixçisinin, ya da ədəbiyyat nəzəriyyəçisinin imkanı xaricindədir.

Özü də elə düşünülməsin ki, klassik irsə, klassik ədəbiyyata verilən bu cür yüksək dəyər, bu cür müdrik sözlər yalnız 75 illik həyat təcrübəsindən müdrikləşmiş, zəngin ictimai-fəlsəfi biliklər toplamış və bu bilikləri ümumiləşdirmə gücü ilə dahiyənə fikirlərə çevirmək qabiliyyəti əldə etmiş bir müdrik ağsaqqalın keçdiyi uzun və səmərəli bir yolun hər kəsə örnək ola biləcək yekunudur. Bunun belə olmadığına əminlik hasil etmək üçün gəlin, Heydər Əliyevin Azərbaycana ilk rəhbərliyinin başlanğıc illərinə qayıdaq; onda görəcəyik ki, Heydər Əliyev fenomeni, bu tükənməz müdriklik qaynağı elə başlanğıcından bütün gücü və saflığı ilə bu cür dahiyənə fikirlərlə çağlamış, xalqın və ölkənin rifahı naminə bir an belə öz səmərəli fəaliyyətindən geri durmamışdır.

1972-ci il... 45 yaşlı Ulu Öndərin Azərbaycana rəhbərlik stajı cəmi üç ildir. Azərbaycan yazıçılarının V qurultayında o yenə də əsas vurğunu klassik irsin, klassik ədəbiyyatın üzərinə salaraq, ictimai həyatda sənətin və sənətkarın müstəsna rolu haqqındakı fikirlərini bu cür ümumiləşdirir:

“Bizim klassiklərimiz dinə qarşı amansız, barışmaz mübarizədə ədəbiyyat və incəsənətdən cəsarətlə və məharətlə istifadə edirdilər. Çox çətin, həyat üçün təhlükəli şəraitdə Cəlil Məmmədquluzadə, Sabir və başqaları dini, onun xadimlərini qorxu bilmədən ifşa edirdilər, xalqın şüurunu oyadırdılar, həqiqətən böyük vətəndaşlıq hünəri göstərirdilər.

Yazıçılarımız öz sələflərinin işini davam etdirməlidirlər. Bu ənənələri inkişaf etdirmək sizin vəzifənizdir” (I, s. 25).

“Dinə qarşı mübarizə”, “dinin və din xadimlərinin ifşası” ifadələri oxucunu çaşdırmasın, ya da bunu o dövrün kommunist ideologiyasının tələbləri ilə izah etmək cəhdləri göstərilməsin gərək. Məsələ bundadır ki, o dövrdə mütərəqqi söz sənətkarlarının öz ezop dili olduğu kimi, Heydər Əliyev çapında ictimai-siyasi xadimlərin və diplomatların da özlərinə məxsus ezop dili var idi və yuxarıdakı ifadələr altında böyük Heydər Əliyev, qətiyyətlə şübhə etməyin ki, bir ictimai-tarixi hadisə kimi dini deyil, xalqın bir çox nümayəndələri arasında hökm sürən (çox təəssüf ki, elə indinin özündə də!) avamlığı, cəhaləti, xurafatı, mistikanı, şüur geriliyini nəzərdə tuturdu və klassikləri məhz bu baxımdan öz müasiri olan Azərbaycan yazıçılarına örnək göstərirdi.

Fikrimizi daha aydın şəkildə ifadə etmək üçün Cəlil Məmməd-quluzadənin 125 illik yubileyində Heydər Əliyevin irad etdiyi nitqin bəzi məqamlarına nəzər salmaq kifayətdir. Mirzə Cəlilin “Ölülər” əsərini yeni təfəkkür işığında dahiyənə bir sadəliklə araşdırıb dəyərləndirən Ümummilli Liderimiz klassikanın milli tarixin müxtəlif dövrlərində müxtəlif problemlərin həllinə yardım göstərdiyini belə dəyərləndirirdi:

“...Mirzə Cəlil bu əsəri (“Ölülər” əsərini – *T.K., V.Q.*) yaradarkən heç də dinə müxalif çıxmamış, əksinə, bu əsərlə islam dininin xalqımız üçün nə qədər böyük mənəvi dəyər olduğunu sübut etməyə çalışmışdır. Eyni zamanda o, dini təhrif edənləri, dindən istifadə edib fırıldaqçılıqla məşğul olanları ifşa edərək tənqid atəşinə tutmuşdur” (I, s. 267).

Heydər Əliyev “Ölülər” kimi klassik əsərin bu gün də öz əhəmiyyətini itirmədiyini, aktuallığını saxladığını çox inandırıcı şəkildə ortaya qoymağa nail olmuşdur:

“İndi biz öz dinimizə qayıtmışıq. Din mənəvi mənbələrimizdən biridir. İslam dininin, Qurani-Kərimin Azərbaycan xalqı üçün

açdığı yol davam edəcək və biz get-gedə dinimizin özünə layiq yer tutmasına imkan yaradacağıq. Ancaq biz Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərindən bu gün də bəhrələnməliyik. Çünki bu gün dini təhrif edənlər, dindən öz məqsədləri üçün istifadə edənlər, dindən istifadə edərək xalqımızı cəhəltə uğratmağa çalışanlar az deyildir. Mirzə Cəlil isə belələri ilə o vaxt mübarizə aparmış və “Ölülər” əsəri ilə bizə bunu vəsiyyət etmişdir. Biz də onun vəsiyyətini yerinə yetirməliyik” (I, s. 267).

Fikir verin: Sovet dönəmində süni olaraq qarşı-qarşıya qoyulan və barışmaz düşmənlər kimi təqdim olunan iki dəyər – islam dini və Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı Azərbaycan xalqının mənəvi yüksəlişinə xidmət meyarı ilə necə də dəqiq və gözəl şəkildə məhək daşına çəkilir və onların hər ikisinin eyni ülvi məqsədə xidmət etdiyi inandırıcı dəlillərlə ortaya qoyulur.

Heydər Əliyevə görə, hər iki dəyər insanı mənəvi şikəstlikdən qorumaq, günahlardan çəkəndirmək yolunda öz üzərinə düşən missiyanı yerinə yetirir və nə qədər ki, cəmiyyətdə mənən şikəstlər var, dini dəyərlər və Mirzə Cəlilin simasında klassik ədəbi dəyərlər bizə lazım olacaqdır:

“Bu mənəvi şikəstlik bizim cəmiyyətdə indi də var. İndi də qardaşına, dostuna, yoldaşına xəyanət edənlər, indi də millətində, xalqına xəyanət edən adamlar vardır. Belələri çoxdur, bəlkə o vaxtkından daha çoxdur. Ona görə də “Ölülər” əsərinin bu cəhəti bizim üçün çox əhəmiyyətlidir və o, böyük bir fəlsəfi əsər kimi bizə bu gün də lazımdır” (I, s. 268).

Və bu işıqda yanaşsaq, Heydər Əliyevin müstəqillik illərində dinə, daha doğrusu, dini-mənəvi dəyərlərimizə verdiyi böyük önəm də qətiyyənlə yuxarıda sitat gətirdiyimiz fikirlə ziddiyyət təşkil etmir. Məsələn burasındadır ki, Heydər Əliyevin özünün də etiraf etdiyi kimi, onun həyat və fəaliyyət mövqeyinin, prinsiplərinin müəyyənləşməsində və formalaşmasında ülvi bir meyar olub ki, titanik fəaliyyəti boyu hər şeyi bu meyara uyğunlaşdırıb. Hətta lazım gəldikdə dissident olmaqdan belə geri durmayıb. 1997-ci ilin noyabrında Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin X qurultayında söylədiyi nitqində bu etirafı dilinə gətirən Ulu Öndər deyirdi: “1969-cu ildən başlayaraq 1987-ci ildə istefaya getdiyim

zamanadək kommunist partiyasında ən böyük dissidentlərdən biri mən olmuşam. Heç də təsadüfi deyil ki, kommunist partiyasına o qədər xidmət edən bir adam – yəni mən həqiqətən kommunist partiyasına xidmət etmişəm – 1990-cı ilin yanvar hadisələrindən sonra kommunist partiyasını tərk etmişəm. Azərbaycanca bunu etməyə adi adamların cəsarəti çatmadı. Amma mən böyük çətinliklər içərisində və böyük təhlükə altında kommunist partiyasını tərk etdim. Mən adi tərk etmədim, mənim bu barədə bəyanatım qəzetlərdə dərc olunub, oxumusunuz. Mən ittiham verdim, bildirdim ki, nəyə görə kommunist partiyasını tərk edirəm. Ümumiyyətlə, mən nə etmişəmsə, hamısını şüurlu etmişəm. Heç bir şeyi şüursuz etməmişəm. Bütün keçmişimə, həyatıma görə, bütün gördüyüm işlərə görə də heylsilənmirəm. Hesab edirəm ki, hamısını xalqın naminə, millətin naminə və doğma Azərbaycanın naminə etmişəm” (I, s. 482).

Bəli, belə bir məşhur söz var ki: “İngiltərənin daimi dostları və daimi düşmənləri yoxdur; İngiltərənin daimi maraqları var...”

Eynilə Heydər Əliyevin də bütün maraqları Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının mənafeyi, rifahı, firavanlığı, azadlığı, xoşbəxtliyi ilə müəyyən olunurdu. Və bütün bunlara xidmət edən nə vardısı, Heydər Əliyevin prinsiplərini, həyat və fəaliyyət mövqeyini müəyyənləşdirirdi. Elə klassik irsin, klassik ədəbiyyatın əhəmiyyətini və dəyərini də Ulu Öndər bu meyarla müəyyən edir, bu mizan-tərəzidə çəkib, sanbalını ortaya qoyurdu. Klassik ədəbiyyatımızın bu cür ölməz qaynaqlarından biri – ana kitabı, “Ümmül-kitab”ı isə, heç şübhəsiz ki, Qurani-Kərim idi.

Yüksək əxlaq və mənəviyyat adamı kimi Heydər Əliyev üçün Qurani-Kərim və onun gətirdiyi islam dini – hər şeydən öncə, mənəvi saflıq, səmimiyyət, doğruluq, sədaqət mənbəyi idi ki, hər hansı bir xalqın xoşbəxtliyini bu cür ülvi sifətlər olmadan təsəvvür etmək yəqin ki, qeyri-mümkün olardı. XIII yüzillikdə anadilli epik şeirimizin şah əsəri sayılan “Dastani-Əhməd Hərami” poemasının leytmotivinə nəzər salsaq, yeddi yüz ildən sonra dahi Heydər Əliyevin də bu klassik abidədə özünə yer tapmış eyni əxlaqi-mənəvi dəyərlərə söykəndiyini, klassikamızın layiqli varisi kimi çıxış etdiyini görürük. Adı tarixin dolanbaclarında itib-batmış das-

tan müəllifi üzünü yüzillər sonrakı övladlarına tutub türkün “sev-
gili, ehsaslı dilində” (Məhəmmədhüseyn Şəhriyar) deyirdi:

Səfa xatirlər içində kin olmaz,
Kin olduğu könüllərdə din olmaz!

Eynilə Heydər Əliyev dühası da özünün “səfa xatiri” – saf ürəyi ilə dini dünyaya qarşı deyil, kinə, xəbisliyə, riyakarlığa, hiyləgərliyə, tülkülüyə qarşı qoyurdu və yəqin ki, dünya dövlətlərinin bir çox başçıları bu məsələdə, yəni dinlə dünyanın uyğunlaşdırılması məsələsində Heydər Əliyev məktəbindən hələ çox şey öyrənməli olacaqlar. Xüsusən, sonuncu səmavi din olan islamın səmavi kitabı Quran haqqında dedikləri bu gün də öz lakonikliyi və dərin mənası ilə dini dəyərlərimizə məhəbbət yaradır, insanları birliyə, gözəlliyə çağırır:

“Qurani-Şərifin bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstərdiyi yollar paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, qəhrəmanlığa, cəsarətə dəvət edən tələblərdir, tövsiyələrdir.” (www.heydar-aliyev.org/index_az.jsp)

Zənnimizcə, hələ belə bir statistika aparılmayıb ki, Heydər Əliyev mənəvi həyatımızın hansı sahəsinə daha çox önəm verib, o haqda daha ətraflı bəhs edib, onun inkişafına daha çox diqqət yetirib. Bu cür statistika yəqin heç aparılmayacaq da; çünki Heydər Əliyev bir Azərbaycan aşığı idi və sevgilisinə aid olan heç bir şey onun üçün dərəcələrə bölünmürdü; Azərbaycanla bağlı olan ən kiçik bir cizgi, ilk baxışda əhəmiyyətsiz görünən ən kiçik bir məsələ də onun üçün birinci dərəcəli önəm daşıyırdı. Azərbaycana, Türk dünyasına aid olan ən kiçik təfərrüatlara, ən xırda detallara belə professional səviyyədə bələd olması da məhz bu sevgidən, bu vurğunluqdan qaynaqlanırdı.

Bu yöndən yanaşdıqda mənəcə, ədəbiyyatçılar, ədəbiyyat adamları gərək çox da qürrələnməsinlər ki, Heydər Əliyev bizə müstəsna diqqət ayırırdı. Bəli, bütün peşə sahiblərinə, bütün Azərbaycan xalqına ayırdığı müstəsna diqqətdən bir pay da ədəbiyyata ayırırdı və bütün Azərbaycan xalqı kimi, ədəbiyyat adamlarının, yazıçı və şairlərin, alimlərin, ədəbiyyatşünasların da

bununla qürrələnməyə, fəxr etməyə, güvənc duymağa tamamilə haqları var.

Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı mövzusunda maraqlı hələ ulu öndərin sağlığında ədəbiyyatşünas alimlər arasında özünü güclü şəkildə göstərmiş və bu marağın nəticəsi olaraq, “Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı” monoqrafiyası ərsəyə gəlmişdir. Monoqrafiyada akademik Bəkir Nəbiyev, müxbir üzv Yaşar Qarayev, professor Vilayət Quliyev və professor Məhərrəm Qasımlının qələmindən çıxmış qiymətli tədqiqatlar bu gün də ədəbiyyatşünaslıq elmimiz və bütövlükdə heydərəliyevşünaslığımız üçün öz aktuallığını və əhəmiyyətini itirməmişdir. Ancaq Heydər Əliyevin 75 illik yubileyi münasibətilə, 1998-ci ildə işıq üzü görmüş monoqrafiyanın nəşrindən keçən illər ərzində həmin mövzu bir sıra yeni materiallarla zənginləşmişdir ki, bu da problemə bir daha qayıtmağın zəruriliyini şərtləndirir. Belə ki, əsərdə təbii olaraq, ulu öndərin yalnız 1997-ci ilə qədər gördüyü işlər, söylədiyi fikir və mülahizələr araşdırma obyektinə çevrilmiş, sonrakı yeddi ilə yaxın bir dövrün materialı diqqətdən kənar qalmışdır ki, heydərəliyevşünaslıqdakı bu boşluğun aradan qaldırılması üçün Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda yeni müəlliflər cəlb etməklə monoqrafiyanın ikinci – yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmiş nəşri hazırlanmışdır.

Monoqrafiyanın istər birinci, istərsə də ikinci nəşrinə qiymətli ön söz yazmış Azərbaycan ədəbiyyatının və Heydər Əliyev irsinin bilicisi akademik Bəkir Nəbiyevin keçən il nəşr etdiyi “Heydər Əliyev haqqında etüdlər” monoqrafiyası da elə bu zərurətin doğurduğu ehtiyacı aradan qaldırmağa yönəldilmişdi. Adından da göründüyü kimi, monoqrafiyada təkcə Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı problemi deyil, Ümummilli Liderin çoxyönlü fəaliyyətinin mədəniyyətimiz və mənəviyyatımızla bağlı bir çox fikirlərinin ədəbiyyatşünas-alim və el ağsaqqalı görünmədən açıqlanması ülvəi və elmi tutumlu bir məqsəd kimi qarşıya qoyulmuş və müəllif bu nəcib məqsədinə çox yüksək səviyyədə yetişməyə nail olmuşdur. Bəs görək hörmətli akademikinin özü araşdırmanın giriş bölməsində tədqiqat obyektinə xas

olan və müəllifi ilhama gətirən unikal insani cizgilər və özəlliklər barədə nə deyir, necə etirafda bulunur:

“Az qala səksən illik ömrümdə mən Azərbaycanda və xaricdə dəfələrlə böyük alimlər, məşhur ədiblər, mədəniyyət xadimləri, dövlət adamları, bəzi ölkələrin başçıları ilə görüşüb həmsöhbət olmuşam. Onlardan çox şey öyrənmişəm. Amma bu gün bütün varlığım ilə məmnun-məmnun etiraf edirəm ki, həyatın ən müxtəlif sahələrinə dair biliyinin zənginliyi, maraq dairəsinin vüsəti, yad-daşının itiliyi, tizfəhmliyi, ana dilimizdə və rusca nitqlərinin rəvanlığı baxımından Heydər Əliyevə bərabər olan ikinci bir şəxsiyyəti mən təsəvvürümə gətirə bilmirəm” (*B.Nəbiyev. Heydər Əliyev haqqında etüdlər. Çinar-çap, Bakı, 2007, s. 4*).

Uzun bir həyat və zəngin elmi yaradıcılıq yolu keçmiş görkəmli, şan-şöhrətli bir alimin Heydər Əliyev fenomeninə verdiyi bu dəqiq qiymət – təkcə bir ziyalının, yaradıcı şəxsiyyətin ulu öndərə qarşı duyduğu səmimi məhəbbət və heyranlıq hissələrinin deyil, bütövlükdə Azərbaycan xalqının, o sıradan da Azərbaycan ziyalılarının ön cərgələrində qərar tutmuş şəxsiyyətlərin yaxşını və pisi misqalla çəkən tərəzi gözünün, bir qədər riyazi dillə desək, statistik ölçüsüdür.

Yeri gəlmişkən, Heydər Əliyev diplomatiya və idarəçilik məktəbinin son mögikanlarından və bu kitabın müəlliflərindən biri olan, yenə də görkəmli ədəbiyyatşünas alim, professor Vilayət Quliyevin də toplunun ilk nəşrində Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı probleminə yanaşma bucağını nəzərdən keçirmək maraq doğurur. Onun bütövlükdə ensiklopedizmə yad olan XX əsrin əzsaylı ensiklopedik zəkalarından biri kimi qiymətləndirdiyi ulu öndər haqqında aşağıdakı sözlərində də dərin səmimiyyət və heyranlıq çınqlarını sezməmək olmur:

“Heydər Əliyevin az qala hər gün yeni nümunələrlə zənginləşən ensiklopedist qənaətlərində ədəbiyyatla bağlı fikir və mülahizələr xüsusi yer tutur. Mübaliğəsiz demək olar ki, məktəb şagirdi kimi yazıb-oxumağı öyrəndiyi dövrdən bu günə kimi (oçerkin yazıldığı 1997-ci il nəzərdə tutulur – *T.K.*) Azərbaycan ədəbiyyatı Prezidentimizin ən etibarlı yol yoldaşı olmuşdur və olaraq qalır. Təsadüfi deyil ki, o özü də dəfələrlə bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında, mənəvi cəhətdən kamilləşməsində doğma ədəbiyyatın

əvəzsiz rol oynadığını etiraf edib. Yenə də mübaliğəsiz demək olar ki, Azərbaycan ədəbiyyatının bütün dövrləri, bütün şəxsiyyət və hadisələri Heydər Əliyev üçün eyni dərəcədə doğma və yaxın olmuş, onu eyni dərəcədə maraqlandırmışdır. O, folklor haqqında da, klassik və müasir ədəbiyyatın tanınmış nümayəndələri barəsində də eyni sərbəstliklə mülahizə yürüdür. İşinin həddindən artıq çoxluğuna, vaxtının və imkanlarının son dərəcə məhdudluğuna baxmayaraq ədəbi inkişafın müasir mərhələsi, yeni və ən yeni ədəbi gəncliyin problem və qayğıları ilə maraqlanır. Deməyə ehtiyac yoxdur ki, çağdaş Azərbaycan yazıçılarının müxtəlif nəsilləri də Heydər Əliyevin şəxsində ən tələbkar oxucu və tənqidçilərini, ədəbiyyatın ən yaxın dostunu və təəssübkeşini görürlər” (*Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, “Elm”, 1998, s. 39-40*).

Adı çəkilən monoqrafiyada, XX yüzillikdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin ən görkəmli simalarından biri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Yaşar Qarayev də öz qiymətli oçerkində Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı probleminin başqa bir rakursdan nəzərdən keçirilməsi örnəyini vermişdir. Fenomenal müşahidəçilik qabiliyyətinə və istedadına malik olan bir alim kimi Yaşar müəllimin müəyyən etdiyi bu rakursdan diqqət və zəndlə baxanda təkcə Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı probleminin deyil, bütövlükdə siyasi liderin yaradıcılıq prosesinə təsiri məsələsini işıqlandıran alim çox doğru olaraq qeyd edir ki:

“Bilavasitə tarixi-ictimai həyatda Prezidentin siyasəti və əməli-təşkilati fəaliyyəti, həmçinin onun irəli sürdüyü nəzəri-ideoloji prinsiplərin təsiri ilə şərtlənən poeziya, nəsr və dramaturgiya hadisələri az deyil. Görüşlərindəki ən iti fikirlər nəinki impulsa və bioenerjiyə, üstəlik, nəzəri qənaət və konsepsiya üçün qeyri-rəsmi direktivə də çevrilə bilər” (*Yenə orada, s. 148*).

Bu fikirlə bağlı, Yaşar Qarayevin yuxarıda toxunduğumuz polemika ilə ilgili Heydər Əliyev mövqeyindən çıxış etməsini sübut edən bir hadisəyə işarəsinin də üstündən sükutla keçmək olmaz. Xalqımızın istiqlal uğrunda mübarizəsinin son dövrlərinin üzərinə işıq salan bu örnəkdə, məhz Heydər Əliyev epoxasında görkəmli sənətkar və ictimai xadim kimi tanınan bir sənətkarın,

belə demək mümkünsə, Heydər Əliyev ədəbi məktəbinin yetirməsi olan bir şairin sinəsini irəli verərək meydana atılmasından və ədəbiyyatın ictimai həyatı dəyişdirə bilməsini sübut etməsindən söz açılır. 1990-cı ilin 21 yanvar səhərini xatırlayan alim yazır: “...B.Vahabzadə qanlı qırğının səhəri fövqəladə sessiyanın çağırılmasını radioda elan edir və bu elan həmin gün (21 yanvar) 10-15 dəfə təkrar olunur.

Nəhayət, özü çağırdığı sessiyanı Bəxtiyar özü də aparır.

Millət vəkillərinin üçdən ikisi gəlməmişdi, gələnlərin də çoxu uzaq rayon və şəhərlərdən idi... Bəxtiyar iclası aparmaq üçün köməkçi seçərkən də yenə məmurlardan birini yox, öz həmkarını – İsmayıl Şıxlını rəyasət heyətinə çağırır. 21 yanvar sessiyasını Bakıda bir şair və bir nasir aparır!.. Dünya siyasət teatrında görünməmiş bir hadisədir. Bu, ədəbiyyatın milli və siyasi həyatda iştirakının bariz nümunəsi deyilmi?!

Əsgər – Vətən borcunu torpağa qarışan qanı ilə ödədiyi kimi, şair də Vətən borcunu poeziyaya qarışan, şeirə, sözə, əmələ çevrilən qanı ilə ödəyir!..” (*Yenə orada, s. 149*)

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı problemini ən müxtəlif rakurslardan işıqlandırmaq mümkündür ki, onlar arasında ən önəmlilərindən biri də Ümummilli Liderimizin mesənətliq fəaliyyəti, ədəbi irsimizə – istər klassikamıza, istərsə də çağdaş sənətkarlara, xüsusilə, ədəbi gəncliyə və bütövlükdə dünya ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına, nəşrinə və təbliğinə, dünyada layiqincə tanıtılmasına göstərdiyi böyük himayədarlıqdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatının nəşrinə və təbliğinə ayırdığı böyük qayğı ilk növbədə özünü klassik ədəbi abidələrin timsalında göstərir. İlk dəfə respublika rəhbərliyinə gəldiyi 1969-cu ildən 2003-cü ilə kimi, yəni bir qərindən artıq tarixi dövr ərzində klassik ədəbi-mədəni irsin öyrənilməsi, təbliği, nəşri, qlobal səviyyədə tanıtılması və bununla da Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının dünya səviyyəsində layiq olduğu yüksək mövqeyin bərqərar edilməsi bir an belə Heydər Əliyevin diqqətindən kənar qalmayıb. Hakimiyyətə gəldiyi ilk aylardan mənəvi mədəniyyət və ədəbiyyat məsələlərini prioritet sahələrdən biri kimi müəyyənləşdirən ulu öndər 1969-cu

ilin noyabrında, Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibəti ilə söylədiyi proqram səciyyəli nitqində qarşıda duran mədəniyyət siyasətinin əsas tezislərini belə ifadə etmişdi:

“Azərbaycan xalqının parlaq və orijinal mədəniyyətinin ən yaxşı ənənələri Azərbaycan Dövlət Universitetində inkişaf etdirilmişdir. Məşhur filosof Ə. Bəhmənyarın və mütəfəkkir şair Nizaminin, riyaziyyatçı-astronom Nəsirəddin Tusinin və dahi lirik şair Füzulinin, orta əsrlərin böyük alimi Rəşidəddinin və üsyankar şair Nəsiminin, tarixçi Abbasqulu ağa Bakıxanovun və realist yazıçı Mirzə Fətəli Axundovun, görkəmli satiriklərdən Mirzə Ələkbər Sabirin, Cəlil Məmmədquluzadənin və bir çox başqalarının adları bu mədəniyyətin çoxəsrlik tarixinin bəzəyidir.

Biz Azərbaycan xalqının bu və bir çox digər görkəmli oğullarına ona görə minnətdarıq ki, onlar zülmətli irtica və özbaşnalıq şəraitində Azərbaycan xalqının ictimai fikrini, elm və mədəniyyətinin məşəlini göz bəbəyi kimi qorumuşlar.” (1, s. 16)

Sonrakı vətənpəşimlik fəaliyyətində məhz bu tezisdən çıxış edən böyük rəhbər, vətən tarixində əbədi iz salmış bir çox başqa əməlləri ilə yanaşı, “mədəniyyətimizin çoxəsrlik tarixinin bəzəyi” (Heydər Əliyev) olan böyük klassiklərimizin ölməz irsinə özünə layiq və klassiklərə layiq səviyyədə göstərdiyi qayğı və diqqətə görə də, qədirdilən Azərbaycan xalqının ürəyində öz əbədi heykəlini, yıxılmaz mücəssəməsini ucaltmışdır.

Ulu Qorqudun sözləri ilə desək, bu yöndə Heydər Əliyevin xidmətlərini sayacaq olsaq başa varmaz. Ancaq imkan daxilində müəyyən faktlara diqqəti yönəltməklə problemə azacıq da olsa aydınlıq gətirmək istərdik.

Hamıya məlum olduğu üzrə, keçən yüzilliyin 40-cı illərində 800 illik yubileyi təntənə ilə qeyd olunan və bu münasibətlə keçmiş İttifaq miqyasında əsərləri nəşr və müxtəlif dillərə tərcümə edilən dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin ədəbi-poetik irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliği işində xüsusən keçən əsrin 80-ci illərinə doğru bir durğunluq özünü göstərməkdə idi. Bir peyğəmbər intuisiyası ilə bunun fərqi varan Heydər Əliyev 1979-cu il yanvarın 6-da “Azərbaycanın böyük şairi və

mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” tarixi qərar verdikdən sonra böyük sənətkarın irsinin nəşri, təbliği və tədqiqi görünməmiş bir vüsət aldı. Və başqa cür də ola bilməzdi; axı Heydər Əliyevin qol qoyduğu bir iş, çözülməsini nəzərdə tutduğu bir problem özünün ən yüksək səviyyədə həllini tapmamış, tariximizin qızıl səhifələrinə yazılmamış qala bilməzdi. Çünki Onun rəvac verdiyi bütün işlər kimi, bu da bir haqq işi, xalqa, Vətənə, millətə təmənnəsiz xidmət işi idi.

Ey Füzuli, intihəsiz zövq buldun eşqdən;
Böylədir hər iş ki, Həq adilə qılsan ibtida!

Həmin tarixi qərarın və bu qərarla bağlı görülən misilsiz işlərin canlı şahidi kimi deyə bilərik ki, Nizami Gəncəvi irsi ilə ilgili tarixi qərarın ən mühüm nəticəsi qısa müddətdə və yüksək elmi-poliqrafik keyfiyyətlə çap edilən kitablar oldu.

Heydər Əliyevin Nizami irsi haqqında verdiyi qərarın irəli sürdüyü vəzifələrə uyğun olaraq şairin əsərlərinin Azərbaycan və rus dillərində yeni sətiri tərcümələri görkəmli mütəxəssislər tərəfindən gerçəkləşdirilərək, o zamankı poliqrafiya sənayesinin imkan verdiyi səviyyədə nəfis şəkildə çap olundu. Bu vətənpəşimul işi qısaca dəyərləndirəcək olsaq, deyə bilərik ki, böyük Nizami, XX əsrin 80-ci illərinin nəslə üçün yenidən doğuldu, yeni bir qüvvə ilə xalqımızın azadlıq uğrunda mübarizəsinə qoşuldu və bu doğuluşun, doğma xalqına bu növbəti qayıdışın baniyi-karı, el-oba dilində desək, baskarı böyük Heydər Əliyev oldu. Ən əsas da belə bir cəhəti qeyd etmək vacibdir ki, Azərbaycanın yeni nəslinə, o zaman hələ milli müstəqillik dövründə yaşayacağının fərqinə varmayan, ancaq heç şübhəsiz ki, ulu öndərin on illik bir məsafədən artıq gördüyü və yeni nəslə də milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə etməklə bu böyük hadisəyə hazırladığı titanik bir işin tərkib hissəsi oldu Nizaminin qayıtmağı.

Və bu da əlamətdardır ki, o zaman Nizami ilə bir sırada böyük Cavidə də xalqa qaytaran, onun milli müstəqillik dövründəki coşqun həyatına on-on beş il əvvəldən peyğəmbərlik missiyası səviyyəsində hazırlaşan məhz Heydər Əliyev oldu. Kim

bilir, bəlkə də iki nəhəng klassikin qayıdışı, elə tarixin təkərinin dönüş istiqamətini dəqiq hesablamış dahi siyasət və diplomatiya klassiki Heydər Əliyevin bir müddətdən sonra baş verəcək öz qayıdışının baş məşqi, prelüdiyası idi? Bu suala da yəqin ki, heydərəliyevşünaslığın növbəti mərhələsində bizdən sonra gələn tədqiqatçılar nəslə elmi tutumlu cavab tapacaqdır...

Heydər Əliyevin klassik irsin, o sıradan da klassik ədəbiyyatın ictimai-mənəvi həyatda, cəmiyyətin mədəni inkişafında oynadığı müstəsna rolu yüksək qiymətləndirməsi, ilk növbədə, onun özünün istedadlı və yaradıcı bir şəxsiyyət, yüksək mənəviyyət adamı olması ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Bu səbəbdəndir ki, klassik irsi dərindən bilən Ulu Öndər, onun əhəmiyyətini də dərindən-dərinə anlayır və təbliğ etməkdən bir an belə usanmırdı.

Heç də təsadüfi sayılmamalıdır ki, Azərbaycanın rəhbərliyinə ikinci dəfə qayıdışından sonra, 1993-cü ildə böyük Nizami Gəncəvinin poetik irsi ilə bağlı qəbul etdiyi tarixi qərarın əhəmiyyətini və mədəniyyətimizin inkişafında oynadığı müstəsna rolu öz fenomenal yaddaşı ilə bir daha xatırlayan Heydər Əliyev aşağıdakı fikirlərini irəli sürmüşdü:

“Təsəvvür edin, əgər biz Nizami Gəncəvini yaxşı tanıyırsaq, yaxud da Qərb ölkələrinin, o cümlədən İngiltərənin kitabxanalarında, muzeylərində vaxtı ilə onun yaradıcılığını təhlil edən alimlər müəyyən əsərlər yaratmışlarsa, Azərbaycanda 1948-ci ildən sonra dahi şairimizin əsərləri lazımi səviyyədə çap olunmamışdır. Nizami Gəncəvinin əsərlərinin Moskvada, rus dilində çap olunması barəsində qərar qəbul edilmişdi. Lakin sonra öyrəndik ki, “Xudojestvennaya literatura” nəşriyyatında bu əsərlər çap olunmamışdır. Böyük bir nailiyyət kimi yox, sadəcə olaraq xalqımıza xidmət kimi deyə bilərəm ki, Moskvada işlədiyim dövrdə Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlərin rus dilində ayrı-ayrılıqda nəşr olunmasına nəzarət etdim” (1, s. 200).

Azərbaycan xalqının böyük klassiki haqqında çox vaxtında çıxarılmış tarixi qərar Nizami Gəncəvinin ölməz ədəbi irsini sözdə deyil, konkret əməldə və fəaliyyətdə Azərbaycan xalqının həkdədiyi mənəvi sərvətinə çevirmək baxımından, o zamankı adları ilə desək: Azərbaycan Elmlər Akademiyasının, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının, Mədəniyyət Nazirliyinin, respublika nəşriyyatlarının

və kütləvi informasiya vasitələrinin qarşısında son dərəcə böyük vəzifələr qoymuşdu. Müasir anlamda yanaşdıqda, bir Azərbaycan şairi kimi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığının tədqiqi, nəşri, tərcüməsi və təbliği ilə bağlı bir sıra böyük tədbirlər keçmiş SSRİ-də və Azərbaycanda 1947-ci ildə, şairin gecikmiş 800 illik yubileyi qeyd olunan zaman həyata keçirilmişdi. Bununla belə, onun ayrı-ayrı əsərləri ara-sıra çap edilsə də, həyat və yaradıcılığı barəsində bəzi tədqiqatlar ortaya çıxsasa da, kompleks şəkildə Nizami irsini və bu irsin işığında orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətini lazımı səviyyə və miqyasda öyrənməyə böyük ehtiyac vardı. Nizami Gəncəvi haqqındakı tarixi qərar bu ehtiyacın ölkənin birinci şəxsi tərəfindən vaxtında hiss edilməsi nəticəsində ortaya çıxmışdı. Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliği ilə bağlı irəli sürülən vəzifələr respublika elminin və mədəniyyətinin, mənəvi tərbiyə işinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar və perspektivlər açırdı.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının, xüsusən sovet dönəminin 70-ci illərində mütəxəssis sarıdan korluq çəkməyə başlayan mediyevist ədəbiyyatşünaslığın inkişafı üçün çox böyük tarixi əhəmiyyət daşıyan bu qərarın tələblərindən irəli gələn elmi-tədqiqat vəzifələrini gerçəkləşdirmək üçün xüsusi bir mərkəzin olması vacib idi. Belə bir mərkəzin funksiyalarını Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda yaradılmış Nizamişünaslıq şöbəsi öz üzərinə götürdü. Şöbəyə rəhbərlik, o zamanın dissident alimlərindən biri olan əfsanəvi şərqşünas, professor Rüstəm Əliyevə tapşırıldı.

Azərbaycan rəhbərliyinin, ilk növbədə isə Heydər Əliyevin dəqiq və uzaqgörən daxili siyasəti nəticəsində Nizami Gəncəvi irsi ilə bağlı qərardan hətta sovet rejimi şəraitində son dərəcə çətin olan bir vəzifənin həyata keçirilməsində – tarixi toponimlərin, yer adlarının bərpasında da istifadə olundu. İndi “Kirovabad” adı yaddaşlardan birdəfəlik silindi kimi, həmin dövrdə də ölkəmizin bu ikinci böyük şəhərinin, elm və mədəniyyət mərkəzinin həqiqi adının unudulması təhlükəsi mövcud idi. Nizami yubileyi ilə bağlı qədim Gəncədə görülən böyük quruculuq və abadlıq işləri şairin

vətəninə Yeni Gəncə adlı peyk-şəhərin salınması ilə nəticələndi. Nizaminin və digər klassik şairlərimizin soyadında yaşayan Gəncə toponimi yenidən şüurlara və yaddaşlara qayıtdı.

Nizami Gəncəvi irsi ilə bağlı tarixi qərarın ən mühüm nəticəsi qısa müddətdə və yüksək elmi-poliqrafik keyfiyyətlə çap edilən kitablar oldu. Şairin əsərlərinin Azərbaycan və rus dillərində yeni sətiri tərcümələri hazırlandı və nəfis şəkildə çap olundu. “Xəmsə”nin Azərbaycan dilinə poetik tərcüməsinə yenidən qayıldı; mövcud mətnlərdə bir sıra düzəliş və dəqiqləşdirmələr aparıldı. Poetik beşliyi açan ilk əsər – “Sirlər xəzinəsi” poeması isə mərhum xalq şairi Xəlil Rza tərəfindən təkrarən Azərbaycan türkcəsinə çevrildi. Doğrudur, hər bir geniş kampaniyada təbii olan bəzi kəsirlər də təəssüf ki, özünü göstərdi. Buna örnək olaraq, “Sirlər xəzinəsi” poemasının 1947-ci ildə çap olunmuş Süleyman Rüstəm tərcüməsinin üzərində aparılan “təkmilləşdirmə” işini göstərmək olar. A.Sarovlunun tərcümə üzərində apardığı iş, nə yazıq ki, əvvəlki tərcümənin forma və məzmunca xeyli itirməsinə gətirib çıxardı. Filoloji tərcümələrdə də bir sıra nöqsanlar aşkar edilmişdir ki, onların gələcək nəşrlərdə aradan qaldırılması nəzərdə tutulur.

Buna baxmayaraq, Azərbaycan və rus dillərində yenidən çap edilən “Xəmsə” bütövlükdə həm respublikada, həm də onun hüdudlarından kənarında yaşayan çoxsaylı Nizami pərəstişkarlarına, hamıdan öncə isə soydaşlarımıza ən gözəl və çoxdan gözlənilən hədiyyə oldu. Azərbaycan rəhbərliyi və Azərbaycan elmi öz sənətkar övladına birmənalı şəkildə sahib çıxmaqla həmin dövrə qədər qonşu İranda və bir sıra digər ölkələrdə, Avropa və rus şərqşünaslığında dil faktoruna görə Nizaminin guya fars ədəbiyyatının nümayəndəsi olması barəsində irəli sürülən əsassız müddəalara son qoydu. Nizamişünasların Bakıda toplanan beynəlxalq konqresində səslənən elmi tutumlu məruzələr və dünyanın bir sıra tanınmış şərqşünas və tarixçilərinin, elm və mədəniyyət xadimlərinin, nizamişünaslarının bu məsələdə obyektiv mövqe tutmaları, Nizamini məhz Azərbaycan klassik ədəbiyyatının təmsilçisi, Azərbaycan xalqının dahi oğlu kimi qəbul etdiklərini göstərdi.

Heç də təsadüfi sayılmamalıdır ki, 1981-ci ilin noyabr ayında o zaman Sovet dövlətinin ən nüfuzlu mərkəzi qəzetlərindən biri olan, Moskvada çıxan həftəlik “Literaturnaya qazeta”nın müxbiri Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi Heydər Əliyevdən götürdüyü məşhur müsahibəsində öz sözünü məhz Nizaminin müdrik kəlamları ilə bitirərək demişdi:

“- Heydər Əliyeviç, poeziyanın ülvi sözləri ilə müvəffəqiyyət arzulamaq lap yerinə düşər. Nizami demişkən:

Qoy ədalət zəfər çalsın,
Zülm məhv olub alçalsın.
Şərəflənsin qoy səxavət,
Mərdlərə halaldır şöhrət.”

Rus müxbirinin Azərbaycanın dahi şairi Nizamidən sitat gətirməsi və hətta müsahibənin adını belə bu böyük azərbaycanlının misrası ilə adlandırması (“Qoy ədalət zəfər çalsın!”), heç şübhəsiz ki, o dövrdə Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində ədəbi-ictimai mühitdə yaşanan, yaxşı mənada “Nizami bumu” ilə bağlı idi və o da əlamətdardır ki, Nizami Gəncəvinin ölməz ədəbi-fəlsəfi irsinin qanuni varisi Heydər Əliyev də müsahibəsini məhz Nizamidən gətirdiyi misralarla yekunlaşdıraraq, belə cavab vermişdi:

“- Bəli, XII əsrin böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (seçmə bizimdir – *T.K., V.Q.*) demişdir:

Təmkinli ol, lovğalıqı, sərvəti
At, yanıb tonqalda qoy külə dönsün!
...Əgər istəyirsən ürəyin gülə,
Qoyma pis niyyətlər fikrinə gülə.
Nalayıq əməllər görsən harada,
Odlu nəfəsinlə yandır, məhv elə!” (*I, s. 171*).

Göründüyü kimi, rus jurnalistinin “unudaraq” Nizaminin milli mənsubiyyətini göstərməmək səhvini, Heydər Əliyev, necə deyərlər, yanından yel ötməmiş islah edir və “XII əsrin böyük Azərbaycan şairi” sözlərini xüsusi vurğu ilə Ümumittifaq oxucusunun diqqət mərkəzinə çəkir.

Nizami Gəncəvi irsi barəsində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş qərar yalnız konkret bir şəxsi – Nizamini deyil, ümumən Azərbaycanı, Azərbaycan xalqını tanıtmağa, təbliğ etməyə xidmət edən tarixi bir sənəd idi. 1993-cü ildə böyük şairin irsi ilə bağlı respublika rəhbərliyinin vaxtilə qəbul etdiyi tarixi qərarın əhəmiyyətini və mədəniyyətimizə gətirdiyi böyük faydanı bir daha xatırlayan Heydər Əliyev demişdi:

“...Bizim mədəniyyətimiz, elmimiz çox zəngindir. Biz Nizamidən, Füzulidən danışarkən onları təkcə şair kimi deyil, böyük filosoflar kimi, dünyaya, dünya mədəniyyətinə, elminə böyük töhfələr vermiş mütəfəkkirlər kimi tanıtmalıyıq” (1, s. 201).

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə Nizami əsərlərinin rus dilinə yüksək səviyyədə tərcümə olunmasına və nəfis şəkildə çapına SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi çox məsul bir vəzifə tutmasına baxmayaraq, Heydər Əliyev özü rəhbərlik etmişdi. Sonralar o, bu böyük vətənpərvərlik işini özünəməxsus təvazökarlıqla belə xatırlayırdı: “Moskvada mənə dedilər ki, Nizamının əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi istənilən səviyyədə deyildir. O zaman Mirzə İbrahimovdan və başqalarından xahiş etdim ki, mən artıq Azərbaycanda deyiləm, görün nə etmək olar ki, Nizami Gəncəvinin əsərləri rus dilinə yenidən tərcümə edilsin” (1, s. 200).

Nizami Gəncəvinin 1985-ci ildə metropolianın paytaxtı Moskva şəhərinin “Xudojestvennaya literatura” nəşriyyatında rus dilində çap olunan beşcildliyi, Azərbaycan ədəbiyyatı üçün mühüm hadisə, böyük şairə isə möhtəşəm bir abidə idi. Moskvanın milli ədəbiyyatamızın klassikinə bu “qayğıkeş, xoşməramlı” münasibəti, heç şübhəsiz, Heydər Əliyevin sayəsində mümkün olmuşdu. 1981-ci ildə keçmiş Azərbaycan KP MK Nizami Gəncəvi haqqında bir qərar – onun anadan olmasının 840 illiyinin geniş qeyd edilməsi barəsində qərar qəbul etdi. Ölkə rəhbərliyinin atdığı bu addım Azərbaycanda 1979-cu ildən başlamış Nizami təntənələrinin məntiqi davamı idi. Heydər Əliyevin yalnız 1993-cü ildəki etiraflarından məlum olur ki, şairin 840 illiyinin bayram edilməsi ilə bağlı qərar həmin dövrdə bəzi dairələr tərəfindən birmənalı şəkildə qarşılanmayıbmış: “Tariximizin böyük səhifələrini – intibah dövrünü, XI-XII əsrlərdə Nizamini,

Xaqanini, Fələkini, Məhsətini götürsək, onların hamısının yaradıcılığı geniş yayılmışdır. Ancaq təkcə bir cəhəti xatırlatmaq istəyirəm. Nizami Gəncəvinin 800 illiyi 1947-ci ildə keçirilib... Nizami Gəncəvinin 840 illiyini böyük bir yubiley kimi qeyd edəndə bizə çox yerdə irad tutdular ki, 840 il yuvarlaq tarix deyil. Ancaq biz sübut etdik ki, Nizami Gəncəvi elə bir şəxsiyyətdir ki, tarixdə, dünya mədəniyyətində elə bir iz qoyub getmişdir ki, onun yubileyi hər il keçirilə bilər” (1, s. 200).

Şairin 840 illik yubileyinin keçirilməsinə irad tutanların kimlər olduğu açıq şəkildə deyilməsə də, onları təxmin etmək mümkündür. Sovet rejiminin mahiyyətindən və keçirdiyi milli siyasətin yaramazlığından doğan bu maneələr bir daha göstərdi ki, həmin rejim şəraitində Heydər Əliyev yalnız Azərbaycan iqtisadiyyatının dirçəldilməsi və inkişafı, görünməmiş yüksəlişi, Azərbaycan xalqının maddi rifah halının yaxşılaşdırılması ilə bağlı irəli sürdüyü fikir və ideyalara görə deyil, həm də ədəbiyyat və mədəniyyətimizin təbliği istiqamətində həyata keçirdiyi işlərə görə də sovet siyasi elitasının, xüsusən də onun Suslov kimi “ideoloqlarının” amansız müqaviməti ilə üzləşirdi. Tarixin dolaylarından baxdıqda indi bu müqaviməti şərin xeyirə, nahaqqın haqqa, yalanın doğruya müqaviməti kimi qiymətləndirə bilərik və nə yaxşı ki, dünyada baş verən qarşılaşılmaz qlobal ictimai-siyasi hadisələrin və yaxınlaşmaqda olan sosial kataklizmlərin təsiri altında bu müqavimət artıq çürük, dişsiz bir müqavimət idi və Heydər Əliyev kimi qranit timsallı bir şəxsiyyətin dəmir iradəsi və məntiqi qarşısında o qədər də davam və duruş gətirmək qüdrətinə malik deyildi...

Bəlkə bu səbəbdəndir ki, belə müqavimətlərə baxmayaraq, böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi 1981-ci ildə respublikamızda və keçmiş Sovetlər İttifaqı miqyasında geniş qeyd edildi. Yubiley günlərində ölkənin ofisi-ozu – “Pravda” qəzeti Heydər Əliyevin Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş məqaləsini çap etmişdi. Şairə böyük məhəbbət və ehtiram hissələrinin öz əksini tapdığı bu məqalədə deyilirdi: “Bəşər tarixində unudulmaz adlar, dünyaya son dərəcə böyük mənəvi sərvətlər vermiş dahilər vardır: Dante, Şekspir, Şiller, Puşkin, Balzak, Tolstoy, Qorki... Onlar yaradıcılıqlarında öz dövrlərini

bütünlüklə əks etdirərək üzvi surətdə sosialist cəmiyyətinin də mənəvi tələbləri olan humanizmə, yüksək mənəviyyətə və yaxşı əməllərə səsləmişlər. Əsərləri ilə Şərq bədii fikrinin tarixində yeni səhifə açmış böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin də adı bu ədəbiyyat ustaları ilə yanaşı durur.”

Özünün son çıxışlarından birində Nizaminin dünya ədəbiyyatı korifeyləri ilə bir sırada dayanması, bəzən isə öz cahanşümul fikir və ideyaları ilə onları qabaqlaması, Şərqin və Qərbin ünlü sənət dahilərinə örnək olması fikrini davam etdirən Heydər Əliyev xatırlatmışdı ki, əgər bizim tarixçi və ədəbiyyatşünaslar uzun illər boyu digər klassiklərimiz kimi Nizami Gəncəvini ənənəvi şablon və qalıblarla öyrənmək məcburiyyətində qalmasaydılar, “dünyanın böyük filosofu Gete özünün bəzi fəlsəfi müddəalarını Nizami Gəncəvinin fəlsəfi fikirləri əsasında izah etmişdir” həqiqətinə gəlib çıxardılar.

1981-ci ildə “Literaturnaya qazeta”da çap olunan və həmin dövrdə böyük əks-səda doğuran müsahibəsinə Heydər Əliyev Nizaminin məşhur misraları ilə yekun vurmuşdu. “Qoy ədalət zəfər çalsın” adlanan bu geniş intervüdə cəmiyyəti maraqlandıran və narahat edən bir sıra digər məsələlərlə birlikdə ədəbiyyat və mənəviyyətlə bağlı problemlərə də xüsusi yer ayrılmışdı. Heydər Əliyev Nizaminin səkkiz əsr əvvəl öz əsərlərində irəli sürüb əsaslandığı bir çox mənəvi-əxlaqi qənaətlərin, humanizm və ədalətlik prinsiplərinin bu gün də yaşarı olduğunu, onun yalnız öz doğma xalqına deyil, bütün bəşəriyyətə, insanlığa xidmət etdiyini göstərmişdi.

Heydər Əliyevin klassik ədəbiyyata və onun ölməz nümayəndələrinin irsinə verdiyi müstəsna əhəmiyyət bir də onunla bağlı idi ki, ədəbi inkişafın sonrakı dövrlərində ən istedadlı şair və yazıçılarımız klassik ədəbiyyatda qoyulmuş ümumbəşəri humanist mövzu və obrazlara dönə-dönə qayıdır və xalqın, millətin qarşısında duran problemləri həll etmək üçün onlardan uğurla bəhrələnilirdilər. Nizami mövzusu əsasında, Nizami obrazlarından yaradıcı şəkildə bəhrələnməklə yazılmış Səməd Vurğunun “Fərhad və Şirin” tamaşasına baxdıqdan sonra Heydər Əliyevin söylədiyi nitqdə də məhz klassik ədəbiyyatda qoyulmuş problemlərin aktuallığı göz önünə çəkilir:

“Bu əsər (S. Vurğunun “Fərhad və Şirin” dramı nəzərdə tutulur – *T.K., V.Q.*) bu gün aktualdır, bir də ona görə ki, yenə də deyirəm, həm sevgi, məhəbbət saf və pak olmalıdır, həm də xəyanətə, satqınlığa və vəzifəpərəstliyə qarşı mübarizə aparılmalıdır. Əsərdəki Şapur surəti baş vəzir olmaq üçün xəyanətə əl atır. Bütün bunlar yaşadığımız dövr üçün də aktualdır. Bizim dövrümüzdə nə qədər adamlar vəzifə almaq üçün nə qədər xəyanətlər ediblər... Əgər Şapur təkcə Fərhada və yaxud Şirinə, elə Xosrovun özünə xəyanət etdisə, amma bu gün xəyanət edənlər bütün millətə xain çıxıblar, ölkəmizə, dövlətimizə, dövlətçiliyimizə xəyanət ediblər... Mən istərdim ki, məhəbbət, sevgi həmişə olsun, xəyanət, satqınlıq heç vaxt olmasın. Siz də bunu istərdiniz. Ancaq bu nə sizdən, nə də məndən asılı deyildir. Ona görə də bu, çox aktual bir əsərdir və bu əsərin indi səhnəyə gəlməsinin cəmiyyətimiz üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün və bizim insanların tərbiyəsi, kamilləşməsi, təkmilləşməsi üçün çox böyük əhəmiyyəti var” (*Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti. III cild, Bakı, 2008, s. 115-116*).

Ulu Öndərin son cümləsi – onun klassikaya verdiyi çox böyük önəmdir və elə buradan da məlum olur ki, klassik ədəbiyyat kimi, Heydər Əliyevin də, uğrunda mübarizə apardığı başlıca məqsədlərdən birini cəmiyyətdə kamil insan tərbiyəsi təşkil edir və bu məqsədin gerçəkləşməsində klassik ədəbiyyat ən önəmli vasitələrdən biri kimi qiymətləndirilir.

Elə 2001-ci ilin 1 sentyabrında Səbəyil rayonundakı 6 saylı məktəb-liseydəki (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin vaxtilə təhsil aldığı məktəbdə) görüş zamanı söylədiyi nitqində də Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbi dilinin yaxşı öyrənilməsinin zəruriliyini birinci növbədə, klassik ədəbiyyatdakı ölməz bəşəri-humanist dəyərlərə yiyələnmək yolunda mühüm vasitə hesab edərək deyirdi: Bəzən həmin bu rus məktəblərində təhsil almış, Azərbaycan dilinə meyl göstərməmiş gənclərdən Nizaminin, Füzulinin, Nəsiminin, Vaqifin, yaxud da bizim müasirlərimiz olan şair və yazıçıların şeirlərini soruşanda görürdün ki, onlardan xəbərləri yoxdur. Onlar, məsələn, Nizaminin rus dilinə tərcümə olunmuş poemalarını, şeirlərini oxuyurdular. Amma sən onu nə qədər oxusan da, Nizami sənə qəlbinə yatmayacaq. Oxusalar da, bunlar Azərbaycan dilində olan şeirlər

deyildi. Ona görə də rus dilində təhsil alan adamların təəssüf ki, Azərbaycanın tarixi, onun zəngin mədəniyyəti, zəngin ədəbi irsi haqqında məlumatları çox az idi” (“Azərbaycan” qəzeti, 2 sentyabr 2001-ci il)

Əlbəttə, Heydər Əliyev çox gözəl bilirdi ki, böyük Azərbaycan şairi Nizami, yaşadığı dövrün ədəbi ənənəsinə uyğun olaraq əsərlərini o zamankı poeziya dili olan dəri dilində qələmə almışdır və yuxarıdakı fikri ilə əslində Nizami irsini doğma xalqının dilində yüksək sənətkarlıqla səsləndirmiş Abdulla Şaiq, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Əliağa Vahid, Rəsul Rza, Məmməd Rahim kimi Azərbaycan şairlərinin zəhmət və istedadını da layiqincə dəyərləndirmiş olurdu. Bundan başqa, bu fikir, Heydər Əliyevin nizamişünaslığa da dərinədən bələd olduğunu və xüsusi halda böyük rus şərqşünası Yevgeni Eduardoviç Bertelsin belə bir elmi qənaətini bildiyini göstərir ki, Nizami əsərlərini Azərbaycan dilindən başqa heç bir dilə adekvat şəkildə tərcümə etmək mümkün deyildir.

Təkcə 1979-cu ildən, yəni Nizami Gəncəvi irsinin nəşri, təbliği və öyrənilməsinin daha da yaxşılaşdırılması haqqında indi artıq Azərbaycan KP MK-nın deyil, Heydər Əliyevin şəxsən qəbul etdiyini bildiyimiz məşhur qərardan sonra Bakıda, Moskvada, keçmiş Leninqradda, habelə keçmiş Yuqoslaviyada Nizami ilə bağlı onlarla kitabın çap olunmasına baxmayaraq, ölkə başçısı Azərbaycanın müstəqillik qazandığı indiki şəraitdə bütün bunları kifayətləndirici saymırdı. O belə hesab edirdi ki, klassiklərin tədqiqi və nəşri yubileydən-yubileyə yada düşməməli, təbii və arasıkəsilməz bir prosesə çevrilməlidir. Digər tərəfdən, Heydər Əliyevin qəti qənaəti belə idi və bunu hamıya təlqin edirdi ki, hər bir yubiley özü də xalqın və mədəniyyətin bayramı olmalı, xalqın mədəni-mənəvi irsinin təbliğinə və dünyada tanıtılmasına xidmət etməlidir. Bu mənada Nizami Gəncəvinin 850 illik yubileyinin (çoxlarının arzusunda olduğu yuvarlaq tarixin!) lazımi səviyyədə keçirilməməsi də onu müəyyən qədər rəncidə salmış, giley-güzar etməsinə səbəb olmuşdu: “Nizami Gəncəvinin 850 illiyi qeyd edilmişdir. Hansı səviyyədə qeyd edildiyini deyə bilmərəm. Ona görə yox ki, bu yubiley böyük bayram kimi keçirilməlidir. Bu, Azərbaycanı, onun tarixini bir daha bütün dünyaya tanıtmmaq üçün imkandır” (1, s. 201).

Belə bir əlverişli imkandan yenə də Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqı 1973-cü ildə, böyük ideya mücahidi, filosof – şair və mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyini dünya miqyasında qeyd etməklə bir daha faydalanmışdı.

Əgər klassik Azərbaycan ədəbiyyatının pərəstişkarları keçən yüzilliyin 40-50-ci illərində Nizami ilə bağlı ehtiyaclarını müəyyən qədər aradan qaldırmağa nail olmuşdularsa, Nəsimi bütün bu illər ərzində az qala əsərləri qadağan olunmuş şairə çevrilmişdi. Yalnız elmi ictimaiyyətin xəbər tutduğu bəzi məsələlər istisna edilməklə, sanki Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində belə bir şəxsiyyətin mövcudluğu yerli-dibli unudulmuşdu. Ölkəmizdə Nəsimi “Divan”ı birinci və sonuncu dəfə 1926-cı ildə, ərəb əlifbası ilə çap olunmuşdu. Görkəmli ədəbiyyatşünas və mətnşünas Salman Mümtazın hazırladığı həmin “Divan” dövrümüzdə artıq çoxdan bibliografik nadirəyə çevrilmişdi. Hətta tapılısaydı belə, əlifba problemi üzündən onu oxuya bilənlərin sayı yalnız mütəxəssislərin miqdarı ilə məhdudlaşardı. Belə bir şəraitdə İmadəddin Nəsiminin yubileyinin geniş şəkildə qeyd olunması haqqında keçmiş Azərbaycan KP MK-nın qərarı klassik ədəbiyyatımızın, Füzuliyə qədərki anadilli şeirimizin haqsız yerə unudulmuş görkəmli bir nümayəndəsinin adının və əsərlərinin yenidən milli mədəniyyət xəzinəmizə qaytarılması və bu yolla da dünya poeziya xəzinəsində öz layiqli yerini tutması baxımından son dərəcə əlamətdar idi.

Nəsimi yubileyinin Azərbaycanda geniş qeyd edilməsinin həmin dövrdə üzərindən sükutla keçilən başqa bir mühüm cəhəti də vardı. Azərbaycan ədəbiyyatşünasları ideoloji xarakterli ayrı-ayrı istisnalara çıxmaq şərti ilə, orta əsr klassiklərimizin yaradıcılığına türk ədəbiyyatı kontekstində yanaşmış, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Füzuli və s. kimi sənət korifeylərini yalnız milli şeirimizin deyil, ümumtürk poeziyasının görkəmli nümayəndələri kimi tədqiq edib araşdırmışlar. Lakin bununla bir sırada həmin sənətkarların ilk növbədə Azərbaycan türkü olduqları, etnik, coğrafi, sosial-psixoloji və tarixi baxımdan türklüyün bu qoluna mənsubluqları da heç vaxt unudulmamışdır. Eyni şəkildə Qul

Əlinin tatar, Əmir Əlişir Nəvainin və Baburun özbək, Cəlaləddin Ruminin və Bakinin osmanlı-türk, Məxtumqulunun türkmən ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələri olmaqla yanaşı, ümum-türk ədəbi fikrinin də təmsilçiləri və davamçıları olmaları fikri qəbul edilirdi. Nəsiminin mənşəcə Azərbaycan türkü olması, bu diyarda doğulub boya-başa çatması, Fəzlüllah Nəiminin ardıcılıqlarından biri kimi hürufilik təlimini məhz burada qəbul etməsi və həyatının Azərbaycanla bağlı digər səhifələri hələ keçən yüzilliyin 20-ci illərinin ortalarından Salman Mümtaz tərəfindən aşkara çıxarılaraq, Nəsimi “Divan”ına yazılmış müqəddimədə öz əksini tapmışdı.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, türkmən ədəbiyyatşünası Qullayev Salman Mümtaz tərəfindən tərtib və nəşr edilən “Divan”ın dili üzərində müəyyən türkmənləşdirmə əməliyyatı apararaq, 1972-ci ildə həmin kitabı yenidən nəşr etdirmiş və Nəsimini milliyyətcə türkmən, bir sənətkar olaraq isə türkmən ədəbiyyatının klassiki kimi qələmə vermişdi. Ancaq bu ədəbi saxtalaşdırmanın rəsmi dairələrdə tanınmasına imkan verilmədi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi, eləcə də yaxından qayğısı ilə Azərbaycanda keçirilən Nəsimi təntənələri böyük humanist olan filosof-şairin həm soy-kök, həm də yaradıcılıq baxımından daha qədim ədəbi-mədəni ənənələri ilə seçilən Azərbaycan xalqının yetirməsi olduğunu, bununla yanaşı, türkcə danışan bütün xalqların da ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynadığını bir səsə təsdiq etdi.

Heydər Əliyevin, klassik ədəbiyyatımızın böyük bir nümayəndəsi və Azərbaycan ədəbi-poetik dilinin beşiyi başında duran söz sənətkarlarından biri kimi Nəsimi irsi ilə yaxından tanışlığı keçən əsrin 60-cı illərinin ikinci yarısında olmuşdu. Xalq şairi Rəsul Rza, onun ardınca isə tanınmış neftçi Süleyman Vəzirov Suriya səfərindən qayıtdıqdan sonra bu ölkənin Hələb şəhərində məşhur Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin dəfn olunduğunu o zaman dövlət təhlükəsizlik sistemində yüksək vəzifələrdə çalışan Heydər Əliyevə söyləmişdilər. 1970-ci ildə Suriya Prezidenti Hafiz Əsədın dövləti ilə bu ölkəyə gələn keçmiş Sov. İKP MK nümayəndə heyətinin başçısı Heydər Əliyev səfər proqramı xaricində Nəsiminin məzarının yerləşdiyi Hələb şəhərini ziyarət

etmək arzusunu bildirmiş və ölkə rəhbərliyi tərəfindən onun bu istəyi xoş məramla qarşılanaraq yerinə yetirilmişdi. Nəsiminin faciəli qətlindən düz üç yüz əlli il sonra onun doğulduğu və boya-başa çatdığı ölkənin dövlət başçısı böyük şairin məzarı önündə sayğı duruşunda dayanmışdı. Bu faktın özü, Heydər Əliyevin hələ hakimiyyətinin ilk illərində klassik Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsinə, nəşrinə və tanıtılmasına necə böyük önəm verdiyinin bariz sübutlarından biridir.

Həmin hadisədən iyirmi il sonra Ulu Öndər böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinə hazırlıq komissiyasının iclasında Suriya səfərinin təfərrüatını, Nəsiminin məzarını necə aşkara çıxardığını xatırlayaraq demişdi: “Mən 70-ci illərdə Suriyada olarkən Nəsiminin qəbrini ziyarət etmək üçün xüsusi olaraq Hələb şəhərinə getmişdim. Mənim Hələbə səfərimin təşkili barədə Suriya Prezidenti Hafız Əsədin xüsusi göstərişi var idi. Hələb şəhərinin başçıları axşam mənə bildirdilər ki, səhər Nəsiminin qəbrini ziyarət edəcəyəm. Ertəsi gün üç-dörd saat gözləməli oldum, çünki qəbrin yerini bilmirdilər. Nəhayət, onun yerini bilən bir nəfər tapdılar. Yəqin siz də bilirsiniz, Nəsiminin məzarı ümumi qəbiristandır. Nəsiminin törəmələri də orada dəfn olunmuşdur. Qəbirüstü abidə və s. yoxdur, orada bu, adət deyil. Ancaq qəbir çox yaxşı vəziyyətdə idi, ona qulluq edən adam da var idi” (1, s. 227).

Heydər Əliyevin bu sözləri maraqlı bir nüans doğurur ki, onu burada qeyd etməyə bilmərik. Məsələ burasındadır ki, istər Nəsiminin, istərsə də Füzulinin qərib məzarları, onlara yiyəlik eləyən, sahib çıxan tapılmadığı vaxtlarda müəyyən qədər başqa statusda, başqa vəziyyətdə olmuş, sonra isə məhz Heydər Əliyevin yüksək səviyyədə göstərdiyi maraq nəticəsində daha yüksək statusa keçirilmişlər. 1994-cü ildə Füzulinin anadan olmasının 500 illiyi ərəfəsində biz İraqa gedərkən Kərbəlada artıq şairin dəfn olunduğu məzar sökülərək yerində yol salınmışdı və Azərbaycan ziyalılarının da məzarı Bakıya köçürmək barədə qaldırdıqları məsələ məhz bu problemlə bağlı idi. Füzulinin 500 illik yubileyini keçirən dövlət komissiyasının iclasındakı çıxışında Heydər Əliyev bu ağırlıq problemini də diqqətdən qaçırmayaraq öz münasibətini bildirmişdi: “Hələ 70-ci illərdə Füzulinin qəbrinin Bakıya

köçürülmək məsələsi çox geniş müzakirə edilirdi... O zaman belə bir məlumat aldıq ki, Kərbəlanın baş planına əsasən yol çəkilir və həmin yol Füzulinin qəbri olan yerdən keçdiyinə görə guya şairin cənazəsinin qalıqlarını hansısa məscidə aparmışlar. Adətən belə hallarda qəbri başqa yerə köçürürlər. Lakin həmin məlumat məni çox narahat etdi, çünki bu, Füzuliyə qarşı çox böyük hörmətsizlik olardı. Şübhəsiz ki, bu halda onun cənazəsinin qalıqlarını Bakıya gətirib, ən görkəmli yerdə dəfn edərək şairin məqbərəsini yaratmağa mənəvi haqqımız olardı. Lakin bilirsiniz ki, bundan bir il sonra mən Azərbaycandan getdim və işlərin sonrakı gedişindən xəbərim olmadı. Ancaq indi öyrəndim ki, Füzulinin qəbrini başqa yerə köçürmüşlər” (I, s. 227).

SSRİ kimi nəhəng bir imperiyanın aparıcı simalarından biri kimi, təbii ki, Heydər Əliyevin nəinki klassik Azərbaycan ədəbiyyatına, hətta Azərbaycanın özünə belə ayırmağa vaxtı çox məhdud idi. Ancaq onun quruca adı da bəs etmişdi ki, İraq rəhbərləri Füzulinin qəbrini köçürərkən Azərbaycan şairinə lazımı hörmət və ehtiram göstərsinlər və onu uzun müddət xidmət göstərdiyi İmam Hüseyn türbəsinin kitabxanasının girişində torpağa tapşırınsınlar. Görənlər bilirlər ki, Füzulinin qəbri – adı çəkilən kitabxanaya girərkən, birinci mərtəbədə sağ əldəki divarın üzərində bəzəkli kaşı ilə işlənmiş bir lövhədən ibarətdir və həmin lövhənin üzərində şairin adı, doğum və ölüm illəri qeyd edilmişdir. Məzarın üzərində ənənəvi başdaşı yoxdur və bu nə qədər mistik səslənsə də, sanki bununla Füzulinin öz vəsiyyətini yerinə yetirmişlər. Həmin vəsiyyət isə böyük şairin aşağıdakı beytlərində öz əksini tapmışdır:

Ucaldın qəbrim, ey bidərdlər, səngi-mələmətdən,
Ki məlum ola dərd əhlinə qəbrim ol əlamətdən.

Məzarım üzrə qoymun mil, əgər kuyində can versəm,
Qoyun bir sayə düşsün qəbrimə ol sərvqamətdən.

Füzulışünaslar bilirlər ki, son beytdəki “sərvqamət” obrazı məcazi mənə ilə yanaşı, həm də İmam Hüseyn türbəsinin üzərində ucalan minarəyə işarədir və Füzuli bununla, həmin türbəyə yaxın

bir yerdə dəfn olunmasını vəsiyyət etmişdi. Ancaq ilk qəbrində, təbii ki, mil, yəni başdaşı olmuşdu; köçürüləndən sonra isə başdaşının olmaması, Füzuli vəsiyyətinin olduğu kimi yerinə yetirilməsi ilə nəticələnmişdi.

Və bu gün Füzulinin məzarına təkcə Kərbəladakı sərv qamətli minarənin sayəsi deyil, eyni zamanda, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində vüqarla ucalan sərv qamətli Heydər Əliyev heykəllərindən bir sayə düşməkdədir. Demək, Ulu Öndərin ruhu bu gün də Füzulini və başqa klassiklərimizi öz himayəsi, sayəsi altında saxlamaqdadır.

1973-cü ildə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri arasında ilk dəfə Nəsiminin anadan olmasının 600 illik yubileyi bilavasitə Heydər Əliyevin xidməti sayəsində beynəlxalq humanitar-mədəni təşkilatın – YUNESKO-nun təntənəli tədbirləri planına daxil edildi. Həmin il sentyabrın 22-də Heydər Əliyevin də iştirakı ilə Bakının mərkəzi meydanlarından birində gələcək Nəsimi abidəsinin təməli qoyuldu. Bir neçə il sonra isə yenə də onun iştirakı ilə bu maraqlı abidənin açılış mərasimi oldu. Şairin 1973-cü ilin payızında keçirilən yubiley tədbirlərində tanınmış sovet şairlərindən N.Tixonov, N.Qriboçov, Maksim Tank, “Kuryer YUNESKO” jurnalının baş redaktoru Sendi Koffler, keçmiş SSRİ xalqları ədəbiyyatlarının bir sıra görkəmli nümayəndələri iştirak edirdilər. Sonralar İraqda Azərbaycan mədəniyyətinin səlahiyyətli nümayəndəsinə çevrilən İraq-türkman şairi Əbdüllətif Bəndəroğlu da ilk dəfə Nəsimi yubileyi zamanı Bakıya gəldi və bundan sonra onun Azərbaycanla artıq 25 ildən çox davam edən əməkdaşlığının bünövrəsi qoyuldu.

Azərbaycan ədəbiyyatının digər klassikləri kimi Nəsimi yubileyinin də ədəbiyyatımıza və mədəniyyətimizə ən böyük töhfəsi yubiley münasibətilə nəşr edilən kitablar oldu. Şairin anadilli yaradıcılığını bütünlüklə ehtiva edən üç cildlik əsərlərinin elmi-tənqidi mətni mərhum Cahangir Qəhrəmanov tərəfindən hazırlandı və yubiley günlərində çap edildi. Bakıda və Moskvada Nəsimi əsərləri Azərbaycan və rus dillərində çapdan çıxdı. Şairin yaradıcılığının ayrı-ayrı səciyyəvi nümunələri ingilis, fransız, alman və s. dillərə tərcümə olundu. Akademik Həmid Araslının yazdığı “İmadəddin Nəsimi” elmi-kütləvi əsəri də bir sıra apa-

rıçı dünya dillərinə tərcümə edilərək yayınlandı. Xalq şairi Qabilin monumental “Nəsimi” poeması da, milli kinomuzun uğurlarından sayılan “Nəsimi” filmi də 1970-ci illərdə Azərbaycan mədəniyyətindən keçən cazibədar Nəsimi dalğasında yaranmışdı. Nəhayət, akademik Bəkir Nəbiyevin tərtib etdiyi Nəsimi haqqında məqalələr toplusu (rus dilində) da bu ədəbiyyat bayramının diqqətəlayiq nəticələrindən biri idi. Həmin kitabda Azərbaycan alimlərinin Nəsiminin dövrünə, mühitinə, şəxsiyyətinə, onun təbliğ etdiyi hürufilik dini-fəlsəfi təliminə, şairin əsərlərinin dil və üslub xüsusiyyətlərinə həsr olunmuş məqalələri ilə birlikdə qonşu respublikaların bir sıra tanınmış söz ustalarının Nəsimi ilə, bütövlükdə isə dünya ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan orta əsrlər Azərbaycan poeziyası ilə bağlı ürək sözləri öz əksini tapmışdı.

1993-cü ildə – Nəsimi yubileyinin keçirilməsindən 20 il sonra, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının ziyalıları ilə görüşündə Heydər Əliyev bu tədbirin istər o dövr üçün, istərsə də mədəni inkişafımızın sonrakı dövrləri üçün böyük əhəmiyyətini bir daha vurğulayaraq demişdi:

“Yenə də qeyd edirəm ki, tariximiz çox zəngindir və biz bunu vaxtaşırı xalqa çatdırmalıyıq. Xatirinizdədirmi, Nəsiminin 600 illik yubileyini qeyd etdiyimiz zaman bu, dünyada nə qədər əks-səda doğurdu, Azərbaycanı nə qədər tanıtdı! Nəhayət, 600 ildən sonra biz Nəsiminin Hələb şəhərindəki məzarını tapdıq. İndi onun məzarı oraya gedən adamlar üçün bir ziyarətəgahdır. Məhz Azərbaycan xalqına mənsub olan Nəsimi kimi nadir bir şəxsiyyəti dünya ictimaiyyətinə, elminə, dünya mədəniyyətinə tanıtmmaq, şübhəsiz ki, xalqımızın hörmətini qaldırmaq deməkdir. Mən təkcə şairlər haqda danışmaq istəmirəm. Nəsimi də yalnız şair deyil, həm də alim, filosofdur” (1, s. 201).

Nəsimi ilə bağlı keçirilən geniş miqyaslı tədbirlər Azərbaycan mədəniyyətinin istər keçmiş SSRİ məkanında, istərsə də onun hüdudlarından kənarında tanınması yolunda mühüm vasitə idi. Yubileydə iştirak edən moskvalı şair Lev Ozerov Nəsimini “dünya lirikasının Koperniki” adlandırmışdı. Digər respublikaların təmsilçilərinin də xalqımız və ədəbiyyatımız barəsində fikirləri eyni dərəcədə yüksək idi. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1970-ci illərdə

Nəsimi təntənələri də daxil olmaqla, Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti klassiklərinin yubileylərindən qədim ənənələrə malik ədəbiyyatımızın keçmişini və inkişaf yolunu göstərmək üçün çox böyük məharətlə istifadə olunurdu. Bu isə öz növbəsində xalqımıza və mədəniyyətimizə çoxsaylı və nüfuzlu dostlar qazandırır. Nəhayət, Nəsimi də daxil olmaqla, klassiklərin irsinin sistemli nəşri və tədqiqi ədəbiyyat tariximizin ardıcıl şəkildə, bütün şəxsiyyətləri və hadisələri ilə birlikdə sistemli olaraq öyrənilməsinə və təbliğini təmin edirdi. Bu isə özlüyündə, bütövlükdə Azərbaycan xalqının və hər şeydən öncə ölkənin gələcəyi olan gənc nəslin milli qürur duyğularının daha yüksək səviyyədə tərbiyə edilməsinə əlverişli şərait yaratmaqla xalqın gələcək mənəvi inkişafını təmin etməyə yardım göstərirdi.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, klassik Azərbaycan ədəbiyyatına, xüsusən onun ən böyük və fəci nümayəndələrindən biri olan Nəsiminin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsinə və təbliğinə bu cür sevgi, sayğı və qayğı Heydər Əliyev məktəbinin ən böyük yetirməsi olan, Heydər Əliyevin istər daxili, istərsə də xarici siyasət kursunun davamçısı və inkişaf etdirəni, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən də yüksək səviyyədə həyata keçirilməkdədir. 2008-ci ilin noyabr ayında Hələb şəhərində Nəsimi yaradıcılığına həsr edilmiş Beynəlxalq elmi konfransın keçirilməsi bu sevginin və qayğının ən bariz təzahürüdür.

Bu konfransın faydalı cəhətlərindən biri də o oldu ki, Suriyada daha çox din uğrunda şəhid kimi tanınan Nəsimi, Azərbaycan alimlərinin elmi məruzələrindən sonra həm də böyük bir şair, söz sənətkarı kimi ərəb elmi dairələrinə tanındı, onun yaradıcılığı, poetik irsində özünə yer tapan yüksək humanist fikirlərlə tanış olmaq arzusu ədəbi dairələrdə baş qaldırdı. Düzdür, ona qədər Suriya alimlərindən Qələcinin (çox güman ki, türk əsilli) Nəsimi haqqında ərəb dilində nəşr olunmuş kiçik monoqrafiyasında onun bədii yaradıcılığına da toxunulmuşdu, ancaq aydındır ki, bu, Nəsimi poeziyasının ideya və obraz zənginliyini təqdim etmək üçün heç də kifayət deyildi. Nəsiminin bir sənətkar və filosof kimi insana bəslədiyi sevgi duyğuları, kamil insan tərbiyə etmək arzuları, şairin öz əsərlərinin örnəyində əyani olaraq dinləyicilərin

nəzər-diqqətinə çatdırıldı. Qeyd edildi ki, Nəsiminin humanizmi, insan sevgisi bir çox sufi şairlərində olduğu kimi mücərrəd, mistik xarakter daşımayıb, konkret obyektə – kamil insana yönəlmişdir və böyük şair istər zamandaşlarını, istərsə də özündən sonra gələn nəsilləri bədii sözün qüdrəti ilə məhz bu ruhda tərbiyə etmək istəyir və bununla da özündən öncə yaşayıb yaratmış böyük humanist şair və filosofların mütərəqqi ənənələrini davam və inkişaf etdirir. “Mərhaba, insani-kamil, canımın cananəsi; aləmin cismi sədəfdir, sənmisən dürdanəsi?!” – deyən şair antroposentrist fikirlərini bu cür bədii örnəklərin vasitəsi ilə öz oxucularına çatdırmağa nail olmuşdur.

Hələb konfransının bir əlamətdar cəhəti də, Nəsiminin 640 illik yubileyi ərəfəsində keçirilməsi idi. Bu, bir növ, yubiley qabağı elmi qüvvələrin sınağa çəkilməsi, Nəsimi irsi üzərində tədqiqatların səviyyəsinin və perspektivlərinin müəyyənəlməsi oldu. Məlum oldu ki, böyük humanist şairin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsi, təbliği və nəşri problemlərinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevdə narahatlıq doğurması heç də əsassız deyilmiş. Doğrudur, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə 25 min tirajla çap olunan kitab arasında Nəsiminin ikicildliyi də artıq nəfis şəkildə işıq üzü görmüşdür, lakin təəssüf ki, eyni sözü Nəsimi yaradıcılığının tədqiqi və təbliği haqqında demək mümkün deyildir. Şübhəsiz ki, cənab Prezidentin şəxsən marağı və qayğısı istər 640 illik yubileyin yüksək beynəlxalq səviyyədə keçirilməsinə, istərsə də nəsimişünaslığın sonrakı inkişafına misilsiz təkan verəcəkdir. Xüsusilə düzgün yeridilən daxili və xarici siyasət sayəsində milli dövlətçiliyimizin yetişdiyi indiki yüksək inkişaf səviyyəsində xalqımızın yetişdirdiyi dahi söz və fikir adamlarının bütün dünyaya tanınması, dünya birliyindəki yerimizin daha da möhkəmlənməsinə, ölkəmizin və xalqımızın layiq olduğu mövqeyi əldə etməsinə yardım göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat tariximiz üçün onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Nəsimi irsinin öyrənilməsi, təbliği, Nəsimi mavzoleyinin dünya standartları səviyyəsində təmiri və bərpası haqqında yüksək Pre-

zident təşəbbüsünün irəli sürülməsindən sonra Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda da bu yöndə alimlərin üzərinə düşən vəzifələrin icrası baxımından yeni bir canlanma özünü göstərməkdədir. Belə ki, Nəsimi yubileyinə hazırlıq çərçivəsində şairin həyat və yaradıcılığı haqqında yeni elmi-kütləvi monoqrafiyanın yazılması, həmin monoqrafiyanın ingilis, rus, alman, fransız, ərəb, çin və b.k. dünya mədəniyyətinin aparıcı dillərinə, eləcə də bütün türk xalqlarının dillərinə tərcümə edilməsi və xüsusi Nəsimi saytında yerləşdirilməsi üzərində ciddi işlər aparılmaqdadır. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi, milli dəyərlərimizin qlobal səviyyədə tanınması yönündə Respublika Prezidentinin apardığı məqsədyönlü fəaliyyətə canla-başla yardımçı olmaq və öz üzərlərinə düşən vəzifələri yüksək elmi-təşkilati səviyyədə yerinə yetirmək istiqamətində atdıqları addımlar kimi qiymətləndirilə bilər. Azərbaycan klassikinə qırx ildən sonra yeni yüksək səviyyədə qayıtmaq isə – bütövlükdə Əliyevlərin elm və mədəniyyət tutumlu daxili siyasətinin parlaq təzahür örnəyi kimi qəbul edilməlidir. Bu siyasətin varisliyi üçün əlamətdar olan bir cəhəti də qeyd etmədən keçmək olmaz ki, bu da Nizaminin 1981-ci ildə keçirilmiş 840 illiyi ilə Nəsiminin 2009-cu ildə keçiriləcək 640 illik yubileyindəki rəqəmlərin bənzərliyi, onların hər ikisinin Şərqdə, o sıradan Şərqlə Qərbin qarısı sayılan Azərbaycanda da müqəddəs rəqəm hesab edilən “40” simvolik sayı ilə bitməsidir. Və o da yəqin ki, simvolik mənə daşımamış deyil ki, 2009-cu ildə, yəni Nizaminin vəfatından 800, Nəsiminin doğumundan isə 640 il keçərkən Azərbaycan xalqının yetirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərdən biri olan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən – xalqımızın və ölkəmizin taleyinə günəş kimi doğmasından da nə az, nə çox – düz qırx il keçir.

Nəsiminin 600 illik yubileyi Ulu Öndərin səyi və qeyrəti ilə qlobal miqyasda – YUNESKO səviyyəsində keçirilmişdi. Ancaq bu təşkilat sonu iki sıfırla bitən tarixləri qəbul etdiyi üçün Nəsiminin 640 illiyini bu səviyyədə keçirmək texniki cəhətdən imkansızdır. Ancaq YUNESKO-nun bu tədbirə qoşulmaması heç də Nəsimi yubileyinin qlobal səviyyədə keçirilə bilməməsi demək deyil. Yubileyin ən yüksək səviyyədə keçirilməsi üçün Azərbaycan dövlətinin

həm kifayət qədər vəsaiti, həm də dünya elmi dairələrində nüfuzu və sanbalı vardır. Məhz buna görə gələn il Nəsimi yaradıcılığına həsr edilmiş Beynəlxalq konfransın keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Keçən yüzilliyin 80-ci illərində Ulu Öndərin vaxtında verdiyi müdrik sərəncam üzrə istər Nizami əsərlərinin, istərsə də onun barəsində çoxsaylı tədqiqatların çap olunduğu zaman klassik ədəbi irsimizin pərəstişkarları bunu son dərəcə razılıq və minnətdarlıq hissi ilə qarşılayırdılar. Lakin eyni zamanda ədəbiyyatşünaslarımızı, ədəbiyyat həvəskarlarını və geniş oxucu kütlələrini, xüsusilə klassik poeziyanın vurgunlarını həmin dövrdə düşündürən başqa bir sual da vardı: bəs anadilli ədəbiyyatımızın böyük klassiki, görkəmli ədəbiyyatşünas-alim Firidun bəy Köçərlinin dili ilə desək, “bütün türk şairlərinin babası” Məhəmməd Füzuliyə belə qayğı və diqqət nə zaman göstəriləcək? Onun ölməz əsərləri, füzulışünaslarımızın kitab və monoqrafiyaları haçan geniş ictimaiyyətə təqdim ediləcək? Füzuli irsinin tədqiqi üçün nə vaxt dövlət səviyyəsində “yaşıl işıq” yandırılacaq, xeyir-dua verilmək və bununla da klassikin xalq üçün, bəşəriyyət üçün növbəti həyatı başlanacaq?

XV yüzilliyin böyük Azərbaycan şairi Nemətullah Kişvəri daha çox öz taleyindən-bəxtindən gileylənərək altı yüz il bundan öncə özünü başqa bir nəhəng türk şairi ilə – Əlişir Nəvai ilə müqayisə edərək yazmışdı:

Kişvəri şeri Nəvai şeridən əksik iməs,
Bəxtinə düşsəydi bir Sultan Hüseyni Bayqara.

Kişvəri bu beytlə hökmdar və sənətkar probleminə diqqəti çəkmişdi, sənətkarın taleyində hökmdarın necə müstəsna rol oynaya biləcəyini vurğulamışdı. Heydər Əliyevin Azərbaycan klassik ədəbiyyatına, onun ən böyük simalarına göstərdiyi alovlu sevgi və yüksək himayə – Kişvərinin bu fikrinin nə qədər doğru olduğunu bir daha sübuta yetirdi. İki türk hökmdarının – Şah İsmayıl Xətayinin və Sultan Süleyman Qanununin vaxtilə yiyə durduqları, təəssübünü çəkdikləri, himayədarlıq etdikləri böyük Füzulinin bəxtinə üçüncü türk hökmdarı – Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, klassik ədəbiyyatımızın heyrətamiz bilicisi və

mesenatı Heydər Əliyev də düşdü. Və bu hökmdarın Füzulinin sənət taleyində oynadığı rol misilsiz oldu. Əgər əvvəlki hökmdarlar Füzulini yalnız Şərqdə və türk ədəbi-mədəni mühitində tanıtmışdırlarsa, Heydər Əliyev bu dahi Azərbaycan şairinin şöhrətini bütün dünyaya yaydı.

1994-cü ildə dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyi tamam olacaqdı. Şübhəsiz ki, ölkəmizin həmin ağırılı-acılı illərdə məruz qaldığı bütün çətinliklərə baxmayaraq, bu yubileyin dünya miqyasında böyük təntənə ilə keçirilməsinin, bəşər mədəniyyətinin ən önəmli hadisələrindən biri kimi qeyd edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardı. Azərbaycan bu yolla düşmən təbliğatı nəticəsində öz tarixi və mədəniyyəti haqqında həyasızcasına uydurularaq abırsızcasına irəli sürülən, tərəqqipərvər bəşəriyyətin gözünə kül üfürmək mahiyyəti daşıyan əsassız iftira və böhtanlara tutarlı cavab verə bilərdi. Lakin təəssüf ki, 80-ci illərin sonundan başlayaraq respublikamızda yaranan mürəkkəb vəziyyət, bir-birini təqib edən iqtidar dəyişiklikləri və hakimiyyət davası, xalqın tarixinə və mədəniyyətinə laqeyd münasibətin zərərli və yaramaz bir ənənəyə çevrilməsi, dövlətin başında ədəbiyyatımızın klassiklərinə, çoxəsrlik söz sənətimizin mütərəqqi humanist ənənələrinə, mədəni keçmişimizə, dilimizə və mənəviyyatımıza əhəmiyyət verməyən təsadüfi şəxslərin durması bir sıra başqa taleyüklü mühüm mədəni hadisələr kimi, bu yubileyi də arxa plana sıxışdırmış, az qala yaddan çıxardaraq tarixin amansız arxivinə atmışdı. Xoşbəxtlikdən, xalqın lideri, evin kişisi evinə qayıtdı və qısa bir zamanda milli qeyrət hissindən qaynaqlanan heyrətamiz bir səriştə və istedadla bütün işləri yoluna qoymağa, istər evin içində, istərsə də çölündə səliqə-sahman yaratmağa başladı.

Füzulinin yubileyinin beynəlxalq miqyasda layiqli şəkildə qeyd olunmasına hərtərəfli hazırlıq işləri məhz Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda yenidən respublika hakimiyyətinə qayıtmasından sonra başlandı. Həmin il sentyabrın 21-də, Azərbaycan üçün son dərəcə çətin və həyəcanlı günlərdə (bu dövrdə erməni işğalı öz miqyasına və xarakterinə görə görünməmiş şəkil almışdı) Azərbaycan Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşən prezident səlahiyyətlərinin icraçısı, Ali Sovetin sədri Heydər Əliyev

müharibədən və iqtisadi çətinliklərdən daha çox mədəniyyətə qayğıdan danışmış və Füzulinin qarşından gələn yubileyinin yüksək səviyyədə keçirilməsinin təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün türk dünyası üçün zəruriliyini vurğulamışdı.

Həmin görüşdəki nitqində H.Əliyev demişdi: "...Bizim mədəniyyətimiz, elmimiz çox zəngindir. Biz Nizamidən, Füzulidən danışarkən onları tək şair kimi deyil, böyük filosof kimi, dünyaya, dünya mədəniyyətinə böyük töhfələr vermiş mütəfəkkirlər kimi tanıtmalıyıq. Gələn il Füzulinin 500 illik yubileyi olacaq. Biz bu yubileyə yaxşı hazırlaşmalıyıq. Biz Füzulini təkcə "Leyli və Məcnun" poemasının müəllifi kimi yox, dünya miqyaslı filosof kimi, böyük alim kimi dünyaya tanıtmalıyıq. Təkcə ədəbiyyatçılar və yaxud Yazıçılar Birliyi deyil, bütün elm xadimlərimiz bu sahədə işləməlidirlər" (1, s. 201).

Bu sözlərin deyildiyi vaxta və şəraitə ayrıca diqqət yetirmək lazımdır. Həmin dövrdə Heydər Əliyev artıq üç aya yaxın idi ki, Respublikaya rəhbərlik edirdi. O, Ali Sovetin sədri idi, eyni zamanda Azərbaycan Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirirdi. 1988-ci ildən bəri ziddiyyətlər mənəşində boğulan Azərbaycan bəlkə də bütün keşməkeşli tarixi boyu arzusunda olduğu, gah əldə edib gah itirdiyi dövlət müstəqilliyinin ən çətin günlərini yaşayırdı. Daxili stabillik haqqında danışmağa belə dəyməzdi, anarxiya meyilləri, terror və sui-qəsd cəhdləri, hakimiyyəti silahlı yolla ələ keçirmək təşəbbüsləri bir-birini əvəz edirdi və xalqımız üçün bu faciəli hadisələr erməni işğalının genişlənməsi, hərbi sahədəki məğlubiyyətlər, torpaqların itirilməsi ilə müşayiət olunaraq demək olar ki, Qordi düyünü kimi müşkül bir problemə çevrilirdi. Bu düyünü qətiyyətli bir zərbə ilə açmaq üçün zamanın İskəndəri lazım idi və o bu düyünü açmağa gəlmişdi...

Qəribə görünə bilər ki, belə bir vaxtda Azərbaycan dövlətinin başçısı hərbiçilərlə bir sırada ziyalılarla görüşməyə, Füzulinin yubiley tədbirləri haqqında danışmağa, Azərbaycan elminin və mədəniyyətinin dünya miqyasına çıxarılmasının vacibliyini bir daha vurğulamağa özündə vaxt və qüvvə tapırdı. Biz müxtəlif münasibətlərlə İkinci dünya müharibəsi illərində blokada şəraitindəki Leninqradda Nizami Gəncəvinin 800 illik yubile-

yinin qeyd edilməsinin mədəniyyətə son dərəcə böyük vurğunluq, yüksək beynəlmiləçilik və mənəvi qəhrəmanlıq olduğunu dönə-dönə etiraf etmişik. O da etiraf olunmalıdır ki, 1993-cü ildən sonra müharibə şəraitində yaşayan, yenicə əldə etdiyi milli dövlətçiliyini itirmək təhlükəsi ilə baş-başa qalmış Azərbaycanda elmin, təhsilin, ədəbiyyatın, sənətin və mədəniyyətin inkişafına, görkəmli sənət adamlarının yubileylərinin keçirilməsinə və onların xatirələrinin əbədiləşdirilməsinə yönəldilmiş diqqət və qayğı heç də məşhur “Leninqrad fenomenindən” geri qalmırdı. Azərbaycan Prezidenti ölkənin ən çətin anlarında da onun xilasını yalnız silahda, hərbi qüvvədə deyil, həm də bu torpağın qədim və təkrarsız mədəniyyət yurdu olmasında axtarırdı, bu mədəniyyətin dünya miqyasına çıxarılması ilə bütün dünyaya, ağı qaradan, yaxşını pisdən seçmək qabiliyyətini hələ itirməmiş mütərəqqi bəşəriyyətə Azərbaycanın olduğu kimi tanıtılmasına xüsusi önəm verirdi. Ona görə də Heydər Əliyevin nəzərində böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinin beynəlxalq miqyasda yüksək səviyyədə keçirilməsi ilk növbədə son illər hədsiz iftira və böhtanlara məruz qalmış, əlində qələm olan düşmən tərəfindən ən eybəcər cizgilərlə təsvir edilmiş yurdumuzu, dilimizi və mədəniyyətimizi yetirdiyi ən böyük sənət korifeylərindən birinin şəxsində dünyaya və insanlığa nümayiş etdirmək məqsədini güdüdü.

Özünəməxsus lakoniklik və dəqiqliklə həmin dövrü xarakterizə edən Heydər Əliyev, geosiyasi şəraitdəki çətinliklərə və gənc, müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadi durumunun həddən artıq ağır olmasına baxmayaraq, yubileyin yüksək beynəlxalq səviyyədə, Füzulinin adına və şöhrətinə layiq bir şəkildə keçirilməsini vacib hesab edir və bunu belə əsaslandırır:

“Respublikamızın bu ağır dövründə böyük yubileylər keçirilməsi, şübhəsiz ki, müəyyən qədər çətinliklərlə üzləşəcək. Ancaq bunlara baxmayaraq, həyatımızın mədəni-mənəvi sahəsi heç vaxt unudulmamalıdır. Çətinliklər nə qədər çox olsa da, mədəniyyətə, mədəni irsimizə, mənəviyyətə daim xüsusi diqqət yetirməli və bu sahələrin geri qalmasına yol verməməliyik” (1, s. 218).

Uzaqgörən rəhbər, öz gücünə, xalqın yaradıcı enerjisinə arxayın olduğundandır ki, ən çətin anlarda belə xalqın mədəni və mənəvi

inkışafı sarıdan müvəqqəti də olsa laqeydlik göstərilməsini, hər hansı bir vacib mədəni tədbirin təxirə salınmasını yolverilməz sayırdı.

1994-cü ilin əvvəllərində Prezident Heydər Əliyevin başçılığı ilə Füzulinin yubileyinə dövlət səviyyəsində geniş hazırlıq işləri başlandı. Görkəmli ədəbiyyatşünaslar, dilçilər, mətnşünaslar, tarixçilər, kulturoloqlardan ibarət mötəbər yubiley komissiyası yaradıldı. Füzuli yubileyinə bu dərəcədə böyük əhəmiyyət verilməsinin başqa bir ciddi səbəbi də vardı: Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra təbii ki, onun düşmənləri bu böyük tarixi nailiyyətlə barışmaq istəməmiş, hər bir bəhanə ilə tarixin təkərinə çöp uzatmaq fürsətini əldən verməmişdilər. Nəticədə bəzi dairələrdə Azərbaycanın müstəqilliyə layiq olmadığı haqqında cəfəng fikirlər formalaşdırmaq dərəcədə xainliyə də gəlib çatmışdılar. Füzulinin yubileyinin beynəlxalq səviyyədə keçirilməsinin bu cür cəfəngiyyətə layiqli bir cavab olacağını vurğulayan Heydər Əliyev özünəməxsus təkminli bir qəzəblə düşmənləri belə qırmaqlayırdı: "...Hamımıza məlum olan düşmən qüvvələr həmişə sübut etməyə çalışmışdır ki, Azərbaycan xalqının zəngin tarixi olmamışdır, onun kökü yoxdur. Şübhəsiz ki, bu, cəfəngiyyətdir. Bəzən buna heç cavab vermək istəmirsən. Lakin xalqımıza düşmən olan, qəsd etmək istəyən dairələr, qüvvələr, bəzən də millətlər respublikamızı parçalamaq, onun ərazisini qəsb etmək istəyənlər əvvəllər də çalışmışlar və indi də çalışırlar sübut etsinlər ki, guya Azərbaycan xalqı tarixi köklərə malik olan bir xalq deyildir. Ona görə də Füzuli kimi şəxsiyyəti bir daha dünyaya tanıtmayla onun necə böyük şair, mütəfəkkir, filosof olduğunu və dünya mədəniyyətinə nə qədər töhfə verdiyini, onu necə zənginləşdirdiyini göstərəcəyik. Buna bizim əvvəllər də ehtiyacımız olmuşdur, lakin bu gün xüsusilə vacibdir. Çünki Azərbaycan müstəqil dövlətdir, xalqımız milli azadlığa nail olmuşdur və biz müstəqilliyimizin daimi, əbədi olması üçün çalışırıq və bundan sonra da çalışacağıq" (I, s. 220-221).

Heydər Əliyev öz çıxışında dünya ədəbiyyatının klassiki Məhəmməd Füzulinin yalnız Azərbaycanın sərhədlərindən kənarında deyil, ölkə daxilində də yaxşı tanıtılmasını, onun yüksək və nəcib hisslərlə, zəngin və tutarlı fikirlərlə dolu əsərlərinin hər

bir Azərbaycanlı evinə, Azərbaycanlı ailəsinə çatdırılmasının vacibliyini və əhəmiyyətini göstərirdi.

Əsərlərini Yaxın və Orta Şərqi geniş yayılmış üç klassik poeziya dilində yazan Məhəmməd Füzulini yalnız Azərbaycan türkləri deyil, böyük türk dünyasının digər nümayəndələri, habelə ərəblər və farslar haqlı olaraq öz sənətkarları sayırlar. Füzuli şəxsiyyətinə və yaradıcılıq irsinə müxtəlif münasibətlərlə müraciət edən Ümummilli Liderimiz hər dəfə onun yaradıcılığının bu beynəlmiləl mahiyyətinə və ensiklopedik xarakterinə ayrıca diqqət yetirmiş, bunu Füzulini və onun təmsil etdiyi Azərbaycan mədəniyyətini yüksəldən, ümumbəşəri və humanist ideallara qovuşduran mühüm fəlsəfi və estetik amil kimi nəzərə çarpdırmışdır: "...ərəblər və farslar Füzulini öz şairləri sayırlar. Türkdilli xalqlar isə belə hesab edirlər ki, o, türkdür. Biz də deyirik ki, Füzuli türk, Azərbaycanlıdır. Eyni zamanda bunu türkmən, özbək, qazax, Türkiyədə yaşayan türklər, İraq türkmanları da deyə bilərlər. Qoy Füzuli hamıya məxsus olsun, tarixə bəşəri bir şəxsiyyət kimi düşsün" (1, s. 221-222).

Füzuli klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ilə maraqlanan hər bir həmvətənimiz kimi Heydər Əliyevin həyatına və mənəvi-poetik dünyasına da ilk gənclik illərindən daxil olmuş və ömrünün bütün sonrakı mərhələlərində onun daimi yol yoldaşına çevrilmişdi. Özünün etiraf etdiyi kimi, Ulu Öndərimizin Məhəmməd Füzuli şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə ilk tanışlığı 1930-cu illərin ortalarında Naxçıvanda orta məktəb şagirdi olarkən başlamışdı. O da əlamətdardır ki, gənclik illərində rəssamlığa və memarlığa böyük maraq göstərən Heydər Əliyevin çəkdiyi ilk rəsm əsərlərindən biri də Məhəmməd Füzulinin portreti olmuşdur. Böyük şairə böyük məhəbbətlə çəkilmiş bu portret hətta həmin dövrdə məktəblilərin rəsm əsərlərindən ibarət müsabiqədə birinci yeri tutmuşdu. Əyalət şəhərindəki orta məktəbdə təhsil alan və rəssamlıq sahəsində ilk addımlarını atan bir gəncin məhz Füzulinin şəxsiyyətini, heç bir portreti dövrümüzə gəlib çatmamış böyük şairin zahiri görünüşünü təxəyyülünün gücünə əsaslanaraq yaratmağa çalışması bir tərəfdən onun özünün böyük Füzuli sevgisindən, o biri tərəfdən isə 1930-cu illərdə Füzuli yaradıcılığına böyük maraq və məhəbbətdən irəli gəlirdi. Həqiqətən də ədəbi yüksəlişlə səciyyəvi olan həmin dövrü

kövrək duyğularla xatırlayan Heydər Əliyev yubiley komissiyasının iclasında demişdi: “1920-ci ildən əvvəl Azərbaycanda Füzulinin nə dərəcədə təbliğ edildiyini deyə bilmərəm. Ancaq 20-30-cu illərdə o, çox təbliğ olunmuşdur” (1, s. 222). Doğrudan da, Azərbaycan füzulişünaslığı özünün ilk uğurlu addımlarını 1920-30-cu illərdə atmış, bu da öz növbəsində 1960-cı illərdə böyük şair və mütəfəkkir haqqında fundamental tədqiqat əsərlərinin meydana çıxması üçün əsaslı zəminə çevrilmişdir.

İstər Füzulinin, istərsə də başqa görkəmli klassiklərimizin əsərlərinin nəşr edilərək geniş oxucu kütləsinə çatdırılması, xalqın malı edilməsi məsələsi də həmişə Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuş, bu işə bütün ömrü boyu çox ciddi diqqət və qayğı göstərmişdir. Onun hələ 1969-1982-ci illərdə, Respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə kağız fondu, poliqrafik avadanlıqlar və s. baxımından Moskvadan asılılığına baxmayaraq, yürütdüyü düşünlü və uzaqgörən nəşr siyasəti Azərbaycan xalqının öz zəngin mənəvi sərvətlərinin sahibi olmasına, ədəbiyyat və mədəniyyətinin klassiklərini daha yaxından tanımasına və mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamasına, onların təbliğinə və yayılmasına imkan yaratmışdı. Həmin dövrdə klassiklərin ölməz əsərlərinin nəşri ilə bağlı görülmüş cəhənsümul işlərin bir qismini yuxarıda Nizami Gəncəvinin əsərlərinin və nizamişünasların tədqiqatlarının nəşri təmsalında qeyd etmişdik. Mustəqil Azərbaycan Respublikasının üzləşdiyi çoxsaylı və çoxyönlü çətinliklərə baxmayaraq, aradan on beş il keçdikdən sonra vaxtı ilə Nizami əsərlərinin nəşrinə göstərilən qayğı və diqqət daha artıq bir dərəcədə milli şeirimizin babası olan Füzuli ədəbi irsinə də göstərildi.

Heydər Əliyev ədəbiyyatşünasları, mətnşünasları, dilçiləri və başqa sahələrin mütəxəssislərini yalnız Füzulinin əsərlərini çapa hazırlamaqla öz işlərini bitmiş hesab etməməyə çağırdı. Ümummillə Liderimizin fikrincə, Füzuli haqqında yazılmış ayrı-ayrı mühüm tədqiqat əsərlərinin Azərbaycanda nəşri hələ heç də görülməsi tələb olunan işlərin hamısı deyil. Ona görə də yubileyə hazırlıq dövründə Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının qarşısında Füzulini dünya miqyasında tanıda biləcək dərin elmi mündəricəli, yüksək tədqiqatçılıq keyfiyyətlərinə malik, lakin eyni zamanda geniş oxucu kütləsi üçün

yazılmış populyar bir əsər qələmə alınmasını aktual bir vəzifə olaraq qarşıya qoyurdu. Klassik ədəbiyyatımızın bilicisinin fikrincə, professional elmi səviyyədə ərsəyə gətirilən və müxtəlif Avropa dillərinə tərcümə olunaraq dünyanın çeşidli ölkələrində yayılan belə bir kitab təkcə Füzuli irsinə deyil, bütünlüklə, Azərbaycanın təkrarsız klassik poeziyasına işıq tuta bilərdi. Heydər Əliyev haqlı olaraq göstərirdi ki, yubiley təntənələrində auditoriya kifayət qədər geniş olmur və burada deyilənlər bir qayda olaraq rəsmi – təntənəli xarakter daşıyır. Çap edilmiş kitab isə əsrlər boyu yaşayacaq, nəsildən-nəslə keçəcək, bir çox ölkələrdə yayılacaq və təbii ki, Füzulinin də tanınmasına, onun irsinə maraq oyanmasına ciddi təsir göstərəcək.

Maraqlıdır ki, Avropa ölkələrində yayılması nəzərdə tutulan bu kitabın janrını da Heydər Əliyev qabaqcadan müəyyənləşdirmişdi – həmin əsər aydın və ifadəli bir dillə, maraqlı, cəlbedici üslubda, elmi-populyar tərzdə yazılmalı və daha çox tanıtma xarakteri daşmalı idi: “Füzulinin əsərləri oxucunun dahi şairə hörmət və məhəbbətini təmin edir. Ancaq Füzuli haqqında yazılan elmi-tədqiqat əsərləri də onu alim, mütəfəkkir, şair, böyük insan kimi göstərmək üçün çox lazımlıdır. Bunlarla yanaşı, Füzulini ölkəmizdə, xüsusən xaricdə yaxından tanıtmaq üçün onun haqqında populyar bir kitab olmalıdır. Elə bir kitab ki, oxuyan hər kəs Füzulini tezliklə tanıya bilsin. Tədqiqat əsərlərini alimlər, Füzulinin yaradıcılığı ilə maraqlananlar oxuyurlar. Amma Füzulini hamı tanımalıdır (şübhəsiz ki, bu ifadənin arxasında həm də Azərbaycanı, onun qədim və zəngin mədəniyyətini hamı tanımalıdır həqiqəti dayanır – *T.K., V.Q.*). Zənnimizcə, Füzuli haqqında elə bir kitab lazımdır ki, biz onu ingilis, fransız, alman, ərəb, fars dillərinə tərcümə edib yayaq” (*1, s. 223-224*).

Lakin bununla yanaşı, belə bir kitabın hazırlanıb nəşr edilməsini də Heydər Əliyev Füzulinin dünya miqyasında təbliği sahəsində son söz, bu yöndə göstərilən fəaliyyətin son mərhələsi hesab etmirdi. Onun fikrincə, belə bir populyar kitabla yanaşı, şairin öz əsərləri də yüksək səviyyədə Avropa dillərinə tərcümə olunmalıdır. “Bunu gələcəkdə etməliyik”- vəsiyyəti ilə o, Füzuli yubileyinə hazırlıq görüldüyü günlərdə Azərbaycan füzulişünaslarının, istedadlı tərcüməçilərin və klassik Azərbaycan ədəbiyyatı

mutəxəssislərinin qarşısına ciddi və məsul, vətənsümul bir vəzifə qoymuşdu.

İstər Füzuli, istərsə də klassik Azərbaycan ədəbiyyatının başqa nümayəndələri haqqındakı mövcud tədqiqatların sovet ideologiyasına xas stereotiplərdən, ideoloji postulatlardan, müstəqillik dövründə artıq köhnəlmiş, öz əhəmiyyətini itirmiş fikir və mülahizələrdən təmizlənməsi və obyektiv dəyərləndirilməsi də Azərbaycanın Ümummilli Liderinin ədəbiyyatşünas alimlər qarşısında qoyduğu başlıca vəzifələrdəndir. Məlum olduğu kimi, sovet rejimi illərində meydana çıxan tədqiqatlarda Füzulini və başqa klassikləri dialektik materializmlə, ateizmlə bağlamaqla onu öz dövründən, dini-ideoloji kontekstdən kobudcasına qopararaq “müasirləşdirməyə” müəyyən cəhdlər göstərilmişdi. Tarix və ədəbiyyatla bağlı fikir və mülahizələrində zaman hissini, obyektivlik və ədalətlik prinsipini həmişə əsas tutan Heydər Əliyev bu əyintilərdə alimləri günahlandırmırdı, bütün bunları dövr və şəraitlə, obyektiv gerçəkliklə, ideoloji basqılarla bağlı izah edirdi. O, klassiklərə onların yaradıcılığındakı fikir və ideya cərəyanlarına əvvəlki dövrlərdə olan münasibəti xatırlayaraq sadə sözlərlə dərin fəlsəfi ümumiləşdirmələr aparırdı: “Xatirimdədir, bir dəfə haradasa dedim ki, Nizaminin fəlsəfi görüşləri haqqında çoxlu tədqiqatlar aparmışlar. Şübhəsiz, Nizaminin şəirlərini proletar şəirinə döndərmək mümkün deyildir, ona görə də hamı sübut etməyə çalışmışdır ki, Nizami metafizik yox, dialektik olmuşdur. Əlbəttə, bunlar təbiidir və heç kəsi günahlandırmaq lazım deyildir. Mən də bu fikirdə deyiləm. Bu, o dövrün nəticəsidir və indi heç kəs deməsin ki, o zaman belə düşünməmişdir. Biz hamımız həmin dövrdə yaşayır və onun stereotiplərindən kənara çıxmağa imkan da yox idi, çünki o dövrdə yazıçı da, alim də, adi adam da belə hesab edirdi ki, başqa cür ola bilməz. Ona görə də indi kiminsə döşünə döyməsi mənasızdır. Belələrinin özləri də o zaman bu cür yazmışlar. Bu, bizim tariximizin reallığıdır. Onu təhrif etmək olmaz. 1917-ci ildən sonra buna cəhd göstərdilər. Lakin bacarmadılar. O dövrdə yaşayan və Azərbaycanın mədəniyyətini, ədəbiyyatını inkişaf etdirən adamlara indi irad tutmaq olmaz, bu günahdır” (I, s. 224).

Bu mülahizələrdə, doğrudan da, böyük həqiqət vardı. Gizli deyil ki, son illərdə yalnız cəmiyyətdə yox, ədəbiyyatda da pis mənada inkarçılıq ruhu geniş yayılmışdır. Başqa sözlə desək, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, xüsusən klassik irsə münasibətdə, necə deyərlər, “yağışdan çıxıb yağmura düşmüş”, ifratdan təfritə yuvarlanmışdır. Ayırı-ayrı klassik yazıçılarımızın yaradıcılığının üzərindən xətt çəkmək, onları müxtəlif siyasi və ideoloji cərəyanlarla, müxtəlif “izm”lərlə bağlamaq, bu günün bəzən yaygın olmayan konyunktur dəyərlər mövqeyindən ittiham etmək cəhdlərilə tez-tez üzləşirik. Həm də maraqlısı odur ki, hakim rolunda çıxış edənlərin çoxu istər yaradıcılıq, istərsə də şəxsiyyət və nüfuz baxımından ədəbiyyatımızın yaxın və uzaq klassikləri ilə heç bir cəhətdən müqayisə oluna bilməzlər. Klassik sənətkarı yalnız müasir tələblər baxımından deyil, həm də öz dövrünün şərtləri daxilində yaratdığı əsərlərə, təmsilçisi olduğu fikir və ideya cərəyanlarına, dini və fəlsəfi dünyagörüşünə görə qiymətləndirmək lazımdır. Heydər Əliyev özünün klassik Azərbaycan mədəniyyətinin ayırı-ayrı nümayəndələri ilə bağlı çıxış və məruzələrində bu sadə, lakin müdrik həqiqəti dönə-dönə yada salmış, görkəmli sənətkarlarımızın yaradıcılığını və şəxsiyyətini yersiz hücumlardan, əsassız tənqid və təhriflərdən mətanətlə, müsbət mənada, özünəməxsus azərbaycançılıq təəssübü ilə qorumuşdur.

“İndi alimlərimiz, yazıçılarımız bütün bu stereotiplərdən azad dırlar” (1, s. 224) – deyə sovet ideologiyasının yaradıcı adamı çərçivəyə salmaq cəhdlərini təəssüflə xatırlayan Heydər Əliyev bununla bir sırada müasir dövrdə qələm əhlinin böyük sərbəstlik qazanmasına baxmayaraq, heç vaxt və heç bir şəraitdə gerçəklik duyğusunun, ölçü hissinin, obyektiv həqiqətə sədaqət meyarının itirilməməsini də vacib şərtlərdən biri sayır, “...lakin bu o demək deyil ki, ağılına gələni yazasan. Həqiqəti, reallığı yazmaq lazımdır” (1, s. 224) – deyə yaradıcı adamlara həqiqəti həmişə və hər şeydən üstün tutmağı tövsiyə edirdi.

Böyük Azərbaycan şairi Füzulinin yarım minillik yubiley günlərində ədəbi ictimaiyyətimizi və ümumən hər bir azərbaycanlıyı iyirmi ildən bəri maraqlandıran ciddi bir məsələyə – Məhəmməd Füzulinin qəbrinin Kərbəladan Bakıya köçürülməsi

probleminə də münasibət bildirilmişdi. Yubiley komissiyasının iclasında bu kövrək və ağırlı mənəvi-siyasi məsələ barədə söhbət açaraq, problemə aydınlıq gətirən Heydər Əliyev demişdi: “Füzulinin qəbrinin Bakıya köçürülməsi barəsində də söhbət getdi. Bu yeni məsələ deyil. Hələ 70-ci illərdə Füzulinin qəbrinin Bakıya köçürülməsi məsələsi çox geniş müzakirə edilirdi. Mən də bu məsələ ilə məşğul olurdum. 1981-ci ildə Yazıçılar İttifaqının qurultayında bu məsələ qaldırılanda mən tanınmış yazıçılarımıza, Allah onlara rəhmət eləsin, narazılığımı bildirərək dedim ki, siz məsələni ortaya atır, lakin təşəbbüs göstərmirsiniz. O zaman mən bu məsələni rəhmətlik Mirzə İbrahimova tapşırıdım...” (1, s. 226).

Burada bir haşiyə çıxaraq qeyd etməliyik ki, o zaman Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspirantı olan bu yazının müəlliflərindən biri – Vilayət Quliyev də Azərbaycan yazıçılarının həmin VII qurultayında iştirak edirdi. Kərbəlada Füzulinin türbəsinin uçurulması ilə bağlı olaraq onun qəbrinin Bakıya köçürülməsi zərurəti haqqında xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə danışdı. Deməyə ehtiyac yoxdur ki, o zaman sovet rejiminin sarsılmazlığı və əbədiliyi çoxlarında şübhə doğurmurdu. Bu rejim şəraitində doğulan, böyüyən, tərbiyə alan, nəhayət səmimi, yaxud qeyri-səmimi onun təəssübkeşi olan adamlar sovet quruculuğunu əksər hallarda ürəkdən müdafiə edirdilər. Bu rejimə qarşı çıxmaq nədir, onun lap kiçicik əyər-əksikliklərini demək belə adamdan böyük hünər və qəhrəmanlıq tələb edirdi. Bəlkə də ayrı-ayrı yazıçıların, dissidentlərin bu çatışmazlıqları deməsi təbii idi. Amma müttəfiq respublikalardan birinə rəhbərlik edən şəxsin yüksək tribunadan, sözlərinin nəinki Moskvada, dünyanın hər yerində eşidiləcəyini bildiyi halda klassik Azərbaycan şairinin xatirəsinə ehtiram göstərilməsində Azərbaycan sovet yazıçılarının, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının rejimdən qorxu nəticəsində meydana çıxan zəiflik və tərəddüdlərini kəskin tənqid etməsi, respublikamızın yaradıcı ziyalılarını ağıllı və düşünülmüş şəkildə rejimin çatışmazlıqlarına qarşı mübarizəyə çağırması görünməmiş hadisə idi. Biz bu qurultayda keçmiş Sov. İKP MK üzvünün, Siyasi Büro üzvlüyünə namizədin hər kəsin bir-birindən şübhələndiyi, suyun belə üfürülə-üfürülə içildiyi, xüsusən də milli məsələlərdə son dərəcə takt və ehtiyat nüma-

yiş etdirildiyi bir şəraitdə ədəbiyyatımızın klassikinə necə böyük ehtiram göstərdiyinin, onu necə sevdiyinin və qoruduğunun şahidi olduq. V. Quliyev xatırlayır ki: “həmin hadisədən iki il sonra mən Orta Asiya respublikalarından birində, milli ədəbiyyat klassikinin yubiley təntənələrində iştirak etdim və hətta Stalin irticası illərində belə öz doğma ana dilində yazıb-yaradan, təmsil etdiyi milləti qəflət yuxusundan oyatmağa, müasirliyə qovuşdurmağa çağıran sənətkarın yubiley gecəsinin başdan-başa rus dilində aparıldığını görüb taleyin Heydər Əliyevin şəxsində Azərbaycana necə müdrik və uzaqgörən, vətənpərvər və xalqsevər bir rəhbər göndərdiyinə öz-özlüyümdə bir daha möhkəm qətiyyət hasil etdim...” 1981-ci ildəki “Füzuli insidentində” Heydər Əliyev Azərbaycan yazıçılarını, bütövlükdə isə Azərbaycan ziyalılarını və respublika ictimaiyyətini milli dəyərlərə münasibətdə daha mübariz və prinsipial mövqe tutmağa çağırırdı. O, yüksək postlara yiyələnən, tez-tez müxtəlif xarici ölkələrdə olan, hər cür diqqət və qayğı ilə əhatə edilən canlı “klassikləri” xələfləri olduğu klassik ədəbi irsə böyük hörmətlə yanaşmağa, Füzulinin məzarı ilə bağlı problemi dünya miqyasına çıxarmağa, tanınmış ictimai-siyasi xadimlərin, beynəlxalq təşkilatların diqqətinə çatdırmağa səsləyirdi. Bu, kommunist rejimin bütün qadağalarına baxmayaraq, Heydər Əliyevin öz ana dilinə, milli ədəbiyyatına və ənənələrimizə böyük hörmət və ehtiramının birbaşa ifadəsi idi. Bu onun gənclik illərindən tanıdığı və sevdiyi böyük söz ustası Füzuliyə bəslədiyi sonsuz məhəbbətin daha bir əyani təzahürü idi.

Burada başqa bir haşiyə çıxaraq qeyd etməliyik ki, 1981-ci ildə İraqda Füzulinin xatirəsinə hörmətsizlik göstərilməsi barəsində meydana çıxan söz-söhbət əslində müəyyən qədər şişirdilmiş və həm də təhrif olunmuş şəkildə çatdırılmışdı. Doğrudur, Füzulinin uyuduğu köhnə məqbərə uçurulmuşdu, ancaq şair daha fəxri bir yerə – bir zamanlar mücaviri olduğu və kölgəsində əbədi uyuacağı dünyada ən böyük nemət və şərəf saydığı İmam Hüseyn məscidinin girəcəyində, ayrıca bir guşədə yenidən torpağa tapşırılmışdı. 1994-cü ilin sentyabrında Füzuli yubileyi çərçivəsində Heydər Əliyevin göstərişi ilə İraq Ərəb Respublikasında olduğumuz zaman yalnız şəhid imamların deyil, həm də böyük Füzulinin müqəddəslik gətirdiyi Kərbəla torpağını da ziyarət etdik və şairin

böyük sevgi və ehtiramla mühafizə edilən məzarını öz gözlərimizlə gördük. Bu məqamda Füzulinin öz şeirini Kərbəla torpağı ilə müqayisə etdiyi məşhur qitəsi yada düşməyə bilməzdi:

Ey Füzuli, məskənim çün Kərbəladır, şeirim
Hörməti hər yanda vardır, xalq onun müştəğidir,
Ləl deyil, yaqut deyil, nə inci, nə mirvaridir,
Adi torpaqdır, vələkin Kərbəla torpağıdır...

1994-cü ildə, yubiley ərəfəsində Füzulinin cənazəsinin qalıqlarının Azərbaycana köçürülməsi söhbəti yenidən gündəliyə çıxarılanda Heydər Əliyev bu məsələdə hər şeyi yüz dəfə ölçü-biçməyi, böyük sənətkarlarımızın əziz xatirəsinə uyğun hərəkət etməyi məsləhət bilmişdi. Yuxarıda Nəsimidən danışarkən artıq qeyd etdiyimiz kimi, o, Füzuli kimi vətəndən uzaqlarda uyuyan başqa bir Azərbaycan ədəbiyyatı klassikini – İmadəddin Nəsimini də xatırlamışdı...

Etiraf etmək lazımdır ki, istər Füzulinin məzarı ilə bağlı mübahisələrin, bəzən də qaşınmayan yerdən qan çıxartmaların yenidən genişlənməyə başladığı keçən yüzilliyin 70-80-ci illərində, istərsə də indiki şəraitdə bu məsələyə münasibətdə Heydər Əliyevin tutduğu mövqə öz həssaslığı, insaniliyi və yüksək etikliyi ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri bu mühüm problemlə bağlı hər hansı rəsmi-inzibati qərarın qəbul olunması əleyhinə idi. Onun fikrincə, bu incə məsələdə tarixi-mədəni və mənəvi amillər də mütləq nəzərə alınmalıdır. Məsələn, elə indinin özündə də bizdə Füzulinin Azərbaycan türkü olması prinsipindən çıxış edərək onun məzarının Azərbaycana köçürülməsi ideyasına tərəfdar çıxanlar az deyil. Yuxarıda da deyildiyi kimi, şairin 500 illik yubileyinin keçirilməsinə hazırlıq görüldüyü ərəfədə həmin fikirlər yenidən eşidilməyə başlamışdı. Lakin bu ideyanın tərəfdarları unudurdular ki, Kərbəlada doğulan, bütün həyatını müqəddəs saydığı həmin şəhərdə keçirən, özünə dünya şöhrəti qazandırmış əsərlərinin hamısını səmum küləklərinin cövlan etdiyi, şoran torpağı acı tikanlar bitirən bu kədərli diyarda yazan Füzuli XVI əsrdə böyük türk imperiyasının tərkib hissələrindən biri olan Kərbəlanı özünə vətən sayırdı. Bu baxımdan, Füzuli

hətta “qürbətdə qərib şadiman olmaz imiş” sözlərini yazmasına baxmayaraq, əslində qürbətdə yaşamamışdı, qürbətdə dəfn olunmamışdı. Həmin yerlər bu gün bizim üçün qürbət sayılır. Bütün bunlara görə də Ümummilli Liderimizin bu həssas amilləri nəzərə alaraq Füzulinin məzarının köçürülməsi məsələsini zamanın və əfkari-ümumiyyənin öhdəsinə buraxması daha obyektiv və düşünlü bir addım kimi dəyərləndirilməlidir.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, Füzulinin yubileyi müstəqil Azərbaycan Respublikasının keçirdiyi ilk beynəlxalq miqyaslı mədəniyyət və sənət bayramı idi. Böyük şairə həsr olunmuş tədbirlər onun doğulduğu İraqda, Mərkəzi Asiya respublikalarında, YUNESKO-nun iqamətgahının yerləşdiyi Parisdə, qonşu İran və Türkiyədə, habelə Rusiyada keçirildi. Sonuncu iki ölkədəki yubiley təntənələrində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev də iştirak etmişdi.

Türkiyədəki yubiley tədbirləri 1994-cü il noyabrın 1-2-də ölkənin paytaxtı Ankara şəhərində keçirilmişdi. Təbii ki, istər həmin dövrə qədər, istərsə də ondan sonra qardaş ölkənin ayrı-ayrı universitetləri, elmi cəmiyyətləri, ədəbi qurumları türk dünyasının böyük sənətkarının ədəbi irsini öyrənmək və xatirəsini yad etmək baxımından xeyli işlər görmüşdülər. Ankaradakı zirvə tədbirləri isə həm ölkələrimiz və dövlət başçılarımız, həm də mədəniyyətlərimiz arasındakı əlaqələrin, münasibətlərin yeni, daha səmimi və yüksək mərhələsi kimi diqqəti cəlb edirdi. Təbii ki, Türkiyədə Füzulini sevirilər, onu “azəri türkcəsi” ilə yazan ümumtürk şairi sayırlar. Lakin o da hər kəsə aydın idi ki, qardaş ölkədə Füzuli günlərinin yüksək səviyyədə keçməsinə şəxsiyyət amilinin – yəni dünya siyasət arenasında xarizmatik lider kimi tanınan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə bu ölkədə eyni sevgi və hörmətin göstərilməsinin, müxtəlif dairələrdə ona qarşı bəslənən dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin mühüm rolu olmuşdu.

Noyabrın 2-də ölkə parlamentinin – Türkiyə Böyük Millət Məclisinin dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulini anma mərasimində millət vəkili qarşısında çıxış edən Ümummilli Lider Heydər Əliyev türk xalqlarının ədəbiyyat və mədəniyyət tarixində Füzulinin yeri və rolu məsələsinə toxunaraq demişdi:

“Məhəmməd Füzuli haqqında dünən də, bu gün də çox sözlər deyildi. 500 ildir ki, Məhəmməd Füzuli yaşayır. 500 ildir ki, Məhəmməd Füzulinin törəmələri – onun ideyaları ilə yaşayan, onun əsərlərindən ilham alan türklər, türk xalqları öz həyatını sürür və bugünkü xoşbəxt bir səviyyəyə gəlib çatmışlar. Füzuli haqqında Türkiyədə, Azərbaycanda böyük elmi əsərlər yazılıbdır. Şairlərimiz, yazıçılarımız ona öz əsərlərini həsr ediblər. Bəstəkarlarımız, rəssamlarımız onun əsərləri əsasında böyük əsərlər yaradıblar. Azərbaycanda elə bir yazıçı, şair tapmaq olmaz ki, Füzuli haqqında bir əsər yazmamış olsun. Ancaq bunların hamısından ən önəmlisi odur ki, Füzuli əsərinə, Füzuli yaradıcılığına, Füzuli irsinə əsrin əvvəllərində – hələ o vaxt, xalqımızın demək olar ki, çox qaranlıqda yaşadığı bir dövrdə, savad çox az adama qismət olduğu bir dövrdə bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsəri əsasında Şərq aləmində ilk dəfə böyük, klassik professional opera – “Leyli və Məcnun” operasını yaratmışdır” (1, s. 240).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, etnik-dil mənsubiyyətinə görə Füzulinin Azərbaycan türkü olduğunu sübut etmək üçün yeni-yeni cəhdlər göstərmə ehtiyac yoxdur. Bu, şairin mənşəyindən də, onun əsərlərinin dilindən, leksik-semantik xüsusiyyətlərindən, etnik koloritindən, onun əsərlərində əks olunmuş mental-əxlaqi dəyərlərdən də aydın görünür. Nəhayət, Füzuli haqqında ümumtürk ədəbiyyatının klassiklərindən biri kimi söz açan Türkiyə ədəbiyyatşünasları da şairin milli mənsubiyyət baxımından Azərbaycana bağlılığını, Azərbaycan mənşəli olduğunu etiraf edirlər. Azərbaycanın Ümummilli Lideri Türkiyə Cümhuriyyətinin parlament üzvləri qarşısında söylədiyi qısa, lakin dərin mündəricəli nitqində həmin həqiqəti yeni dəlillərlə daha da əsaslandırır. Doğrudan da Füzuli əsrlər boyu Azərbaycanda digər türk yurdları ilə müqayisədə daha çox sevilmiş, daha çox tanınmışdır. XIX əsrin əvvəllərində Təbrizdə ilk litoqrafiya işə salınanda burada çap olunan ilk kitab Füzuli “Divan”ı olmuşdur. Orta əsrlərdə üzü köçürülmüş Füzuli “Divan”ının bir sıra nadir əlyazma nüsxələri məhz Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Nəhayət, müsəlman Şərqinin ilk operasını yazan Üzeyir Hacıbəyov da “Leyli və

Məcnun” mövzusunda əsər yaratmış başqa Şərq klassiklərinin bədii irsinə deyil, doğma Füzulinin ölməz poemasına müraciət etmişdir. Əsrlərlə xalqımıza yol yoldaşlığı etmiş bu Füzuli sevgisi sovet Azərbaycanında da qorunub saxlanmış, azərbaycanlılar Füzuliyə sahiblik haqlarını sübut edərək, onun əsərlərinin akademik nəşrini hazırlamış, haqqında çoxsaylı tədqiqatlar ortaya qoymuş, Bakının gözəl guşələrindən birində əzəmətli abidəsini ucaltmışlar.

Nəhayət, onu da unutmayaq ki, böyük şairin özü də öz sənətini dil və üslub baxımından xarakterizə edərkən, türkcə divanının dibaçəsində başqa qardaş türk xalqlarının poeziya həvəskarlarından, poetik söz xirdarlarından fərqli şəkildə işlətdiyi bəzi spesifik, yəni sırf Azərbaycan türkcəsi ilə olan söz və ifadələrin anlaşılmayacağı təqdirdə sanki üzr istəyərək yazmışdı:

“Təvəqqe budur ümumən əhaliyi-izzü etibardən, xüsusən büləğayi-Rum və füsəhayi-tatardən ki, əgər şahidi-hüsni-ibarətimdə ol diyarın əlfazü ibarətlərindən zivər olmasa və müxəddəreyi-nəzmim ol mülklərin lətayifü zərbül-məsəllərindən zinət bulmasa, bu daini məzur buyuralar. Zira hər mülkün əhlinə ariyətdən ar gəlir və hər tayiəfədən hər nə kim var isə tətəbböi-əğyari mövcibi-qeyrət bilib, bu diyarın istiləhatı qeyrə məqdur olmamaq üzrxahımız yetər.” (Füzuli. Əsərləri. 6 cildə. c. 1. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, s. 32)

Bütün bunlar möhkəm elmi-mənəvi dayaq kimi Heydər Əliyevə qardaş ölkənin qanunverici orqanında Füzulidən, hər şeydən öncə, doğma Azərbaycan ədəbiyyatının, klassik poeziyasının nümayəndəsi kimi söz açmağa mənəvi haqq və əsas vermişdir.

Heydər Əliyevin Türkiyə parlamentindəki nitqi, sənət və ədəbiyyat barədə söylədiyi bütün əvvəlki nitqləri kimi öz obrazlılığı, ifadə gözəlliyi və aydınlığı ilə seçilir. Şair haqqında, həm də Azərbaycan türkcəsini öz poetik dühasının əzəməti ilə cilalayaraq təkrarsız poeziya dilinə çevirmiş orijinal bir söz ustadı haqqında danışdığını göz önünə alan Ulu Öndər bu nitqində ana dilinin zəngin ifadə imkanlarından bacarıqla istifadə etmişdir.

Fikrimizi əyani örnəklərlə əsaslandırmaq üçün Heydər Əliyevin nitqindən aşağıdakı parçanı misal gətirmək istərdik: “Füzuli 500

il bundan qabaq da nurlu bir ulduz kimi parlayıbdır, dünyaya öz şüalarını yayıbdır. Füzuli təkcə Şərqdə yox, müsəlman aləmində, türk dünyasında yox, bütün dünyada, o cümlədən inkişaf etmiş Qərb ölkələrində çox məşhur olmuşdur. Amma Azərbaycan xalqı üçün, bizim üçün Füzuli daha əziz olmuş, sevilmiş, son əsrdə xüsusən yüksək zirvələrə qaldırılmışdır. Bu gün çox böyük iftixar hissi ilə deyə bilərik ki, Füzuliyə bizim Azərbaycan xalqının, Azərbaycan alimlərinin verdiyi qiymət, onun əsərlərindən daim bəhrələnmələri xalqımızın öz kökünə, adət-ənənəsinə, keçmişinə, tarixinə, dininə, dilinə nə qədər sadıq qalmasını sübut edir” (1, s. 241).

Türkiyə parlamentində – ölkənin siyasət adamları qarşısında söylədiyi nitqində Heydər Əliyev türk xalqlarının mənəvi-mədəni birliyinin daha da möhkəmlənməsində bu xalqların klassik ədəbi irsinin, ilk növbədə isə Füzuli kimi böyük sənətkarların yaradıcılığının əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirmişdi. Öz növbəsində, həqiqətən də “bütün türk şairlərinin babası” olan Füzulinin yubileyi türklərin yaşadığı hər yerdə xalqlarımızı və mədəniyyətlərimizi yaxınlaşdıran, ölkələrimiz arasındakı əlaqə və ünsiyyəti gücləndirən vasitəyə çevrilmişdi. On iki il bundan öncə Azərbaycan Prezidentinin dəvəti ilə Füzulinin 1996-cı ilin payızında Bakıda keçirilən 500 illik yubiley şənliklərinə istər Türkiyənin, istərsə də başqa türk cümhuriyyətlərinin və milli qurumlarının nüfuzlu hökumət və parlament nümayəndə heyətləri gəlmişdilər. Dünya şöhrətli “Manas” dastanının min illiyi kimi Füzulinin adı ilə bağlı yubiley tədbirləri də türk dünyasının mənəvi birliyinin yeni rəmzinə çevrildi.

Heydər Əliyev, yuxarıda da göstərildiyi kimi, qonşu Rusiyanın paytaxtı Moskva şəhərində keçirilən Füzuli tədbirlərində də şəxsən iştirak etmişdi. O, İttifaqlar Evinin Sütunlu salonunda toplaşan paytaxt ictimaiyyəti və füzulisevərlər qarşısında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Füzulinin yeri, habelə xalqlarımız arasındakı mənəvi ünsiyyəti bundan sonra da davam etdirməyin zəruriliyi barəsində qısa, lakin məzmunlu nitq söyləmişdi. Öz nitqində o zamankı ölkə başçımız əvvəlki onilliklərdə də Moskvada bir sıra Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti nümayəndələrinin

xatirələrinin təntənəli şəkildə qeyd olunduğunu yada salmış, lakin bu sıradan keçirilən tədbirlər içərisində Füzulinin yubileyini ayrıca qeyd etmişdi. Çünki Füzuli müstəqil Azərbaycanın keçmiş sovet respublikalarının müştərək paytaxtı olan Moskvada yubileyi keçirilən ilk nümayəndəsidir. Gənc dövlətimiz üçün həm mədəni, həm də siyasi baxımdan vacib əhəmiyyətə malik bu fakta diqqəti cəlb edən Heydər Əliyev qəlbi millət üçün döyünən böyük bir rəhbərin insani qürur hissi ilə deyirdi: “Bu gün biz fasilədən sonra, müəyyən müddətdən sonra yenidən birlikdəyik və dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin yubileyini birlikdə qeyd edirik. Şairin yubiley ilini YUNESKO Füzuli ili elan etmişdir. Füzulinin yubileyi Azərbaycanda, bir çox ölkələrdə geniş qeyd edilir, lakin bu, Azərbaycan xalqı üçün xüsusilə dəyərli və əhəmiyyətlidir ki, Füzulinin yubileyi Moskvada, zəngin mədəni və ədəbi ənənələri olan bir şəhərdə də qeyd olunur... Rus və Azərbaycan xalqlarının incəsənəti və mədəniyyəti, ədəbiyyatı bir-biri ilə elə sıx bağlanmış, bir-biri ilə elə möhkəm çulğalaşmışdır ki, bu əlaqələri məhv etmək mümkün deyildir. Elə bugünkü gecə də buna ən inandırıcı və parlaq sübutdur” (I, s. 247-248).

Nəhayət, Füzulinin 1996-cı ilin payızında Bakıda keçirilən yubiley şənlikləri də məhz Prezidentin arzuladığı kimi müstəqil dövlətin ilk böyük ədəbiyyat və mədəniyyət bayramına çevrildi. Və o da təsadüfi deyil ki, həmin tədbirdə Füzuli yaradıcılığının ümumbəşəri əhəmiyyəti, onun poeziyasının qeyri-adi təsir qüvvəsi və həmişəyaşarlığı barəsində yalnız yazıçılar, şairlər, ədəbiyyat xadimləri deyil, həm də Heydər Əliyev danışdı. YUNESKO baş katibinin və dünyanın onlarla ölkəsindən gəlmiş nümayəndə heyətlərinin iştirak etdiyi Füzuli bayramı beş əsr əvvəl Şərqi İtaliyanın və humanizminin bayraqdarlarından birinə çevrilmiş dahi Azərbaycan şairinə böyük ehtiramın nişanəsi idi. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, YUNESKO-nun qərarı ilə 1996-cı il dünya miqyasında Füzuli ili elan olunmuşdu. Bu qərarın qəbul edilməsinin nə kimi texniki və yaradıcılıq çətinlikləri ilə bağlı olduğu məlumdur. Azərbaycanda isə, tam əminliklə demək olar ki, 1994-cü ildən 1996-cı ilə qədər, tam üç il ərzində Füzuli illəri yaşandı. Bu müddətdə şairin əsərlərinin yeni altı cildliyi və iki

cildliyi çap olundu, altı dildə Füzuli irsindən seçmələr işıq üzü gördü, şair haqqında yeni tədqiqat əsərləri ədəbi ictimaiyyətə təqdim edildi.

Gənc Azərbaycan dövləti üzləşdiyi bütün iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, mədəniyyətinin böyük korifeylərindən birinin beş-yüzüncü doğum tarixini hər cəhətdən klassikə layiq yüksək ehtiramla və böyük səxavətlə qeyd etdi. Şübhəsiz ki, Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin klassik irsə ehtiramı, ədəbiyyata bağlılığı, Füzuliyə sevgisi də bu tədbirin yüksək beynəlxalq səviyyədə keçirilməsində, bütün dünyaya səs salmasında az rol oynamadı.

Füzulinin böyük sələfi Nəsiminin də 1973-cü ildə, anadan olmasının 600 illiyini dünya miqyasında YUNESKO xətti ilə qeyd etməklə Azərbaycan xalqına qaytaranın və dünya miqyasında tanınanın Heydər Əliyev olduğunu bir daha söyləməkdən bu gün qürur duymaya bilmirik.

Məhz Heydər Əliyevin azərbaycanlı qeyrəti nəticəsində 1973-cü ildə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri arasında ilk dəfə Nəsiminin anadan olmasının 600 illik yubileyi beynəlxalq səviyyədə qeyd edilmək üçün YUNESKO-nun tədbirləri sırasına daxil edildi və gerçəkləşdirildi.

1994-cü ildə dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyi, məkrli düşmənlə qeyri-bərabər döyüşə girmiş ölkəmizin və xalqımızın həmin illərdə keçirdiyi məhrumiyyətlərə, acılara və sıxıntılara baxmayaraq dünya miqyasında böyük təntənə ilə qeyd olundu.

Hamıya məlum olan belə bir həqiqəti bir daha təkrarlayaq ki, Füzulinin yarım minillik yubileyinin beynəlxalq səviyyədə sənət və şeir bayramına çevrilməsinə hazırlıq məhz Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda yenidən hakimiyyətə qayıtmasından sonra başlandı. Sentyabrın 21-də, vətənimizin keşməkeşli və ağır günlərində Azərbaycan Elmlər Akademiyasında xalqımızın fikir və sənət qaymaqları ilə görüşən prezident səlahiyyətlərinin icraçısı, Ali Sovetin sədri Heydər Əliyev özünəxas böyük nikbinliklə Füzulinin qarşından gələn yubileyinin yüksək səviyyədə keçirilməsinin zəruriliyini qeyd etməyi də unutmamışdı. Bu qədirşünaslıq aktının hansı ictimai-iqtisadi və siyasi şəraitdə irəli sürülməsini

təsəvvür etmək üçün elə həmin görüşdəki nitqin son hissələrindən bir abzasa nəzər salmaq kifayətdir. Heydər Əliyev, ona etimad göstərmiş Azərbaycan xalqı qarşısında boş-boşuna vədlər vermək istəmədiyini nəzərə çatdıraraq xalqın qaymağı olan alimlərə və ziyalılara üz tutaraq özünəməxsus obrazlı ifadələrdən orijinallıqla istifadə etməklə deyirdi: “...İndi respublika dağılmış vəziyyətdədir. Təəssüf ki, dənizdə qasırğanın dağıtdığı gəmini dalğalar sahilə atmışdır. Həmin gəmini yenidən tikmək, elə vəziyyətə salmaq lazımdır ki, bir daha dənizə çıxa bilsin. Bəlkə də mən səhv edirəm (tarix göstərdi ki, həmişə olduğu kimi bu dəfə də Heydər Əliyev müdrikliyi və uzaqqörənliyi vəziyyəti səhvsiz qiymətləndirmişdi – *T.K., V.Q.*), lakin Azərbaycan indi təxminən belə vəziyyətdədir” (*I, s. 210*).

Belə bir ağır vəziyyətdə bir neçə il sonrakı uğurları öncədən görmək və nikbinliklə klassiklərin yubileyləri barədə danışmaq yalnız Heydər Əliyev kimi dahi bir dövlət başçısına nəsis ola bilərdi. Əlbəttə, Heydər Əliyevin bir dövlət başçısı kimi fenomenal keyfiyyətlərindən çox yazılıb. Biz deyilənləri təkrar etmədən, yalnız ekstremal situasiyada Ulu Öndərin ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin klassiklərini unutmadığını bir daha qeyd etmək istədik.

Klassik ədəbiyyat, Heydər Əliyev üçün hər şeydən əvvəl, müasirliyi, konkret tarixi situasiyada xalqa mədəni-mənəvi xidmət göstərmək potensialı ilə maraqlı və aktual idi. O bu tələbi klassik ədəbiyyatın bütün böyük nümayəndələri qarşısında qoyur və özü də onların həmin tələbə yüksək səviyyədə cavab verdiklərini məntiqi dəlillərlə əsaslandırır. Xüsusi halda Füzuli yaradıcılığı barədə dediyi sözləri bu baxımdan bütövlükdə klassik irsə də aid etmək olar:

“Füzulini ən əvvəl öz ölkəmizdə daim təbliğ etmək lazımdır. Bizim xalqımız, xüsusən gənc nəsil, yeni həyata qədəm qoyanlar Füzulini nə qədər oxusalar, dərk etsələr, onun yaradıcılığı ilə yaxından tanış olsalar, Füzuli şəxsiyyətinin böyüklüyünü hiss etsələr, adamlarımız bir o qədər saf mənəviyyat istiqamətində yaşayacaq və həyatlarını da bu ruhda quracaqlar. Çünki Füzulinin həyatı da, bütün yaradıcılığı da həm yüksək mənəviyyat, həm

yüksək fəlsəfədir, həm də insanlara mənəvi, estetik qida verən böyük bir mənbədir” (I, s. 342).

Füzulinin 500 illik yubileyinə hazırlıq dövründə şairin xatirəsini əbədləşdirmək yolunda Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi iki möhtəşəm layihə də olmuşdu ki, respublikanın üzləşdiyi maliyyə problemləri onların gerçəkləşdirilməsinin bir qədər təxirə salınmasına səbəb olmuşdu. Onlardan biri – Beynəlxalq Füzuli mükafatının təsis edilməsi, digəri isə “Füzuli ensiklopediyası”nın nəşri idi. “Doğrudur, indi bizim maliyyə vəziyyətimiz o qədər də yaxşı deyildir. Buna baxmayaraq, belə bir mükafat təsis etmək olar” (I, s. 348) – deyən Ümummilli Lider çox keçməmiş Beynəlxalq Füzuli Mükafatının təsis edilməsi haqqında sərəncam da imzalamışdı. Əlbəttə, dünyada gedən global iqtisadi böhrana baxmayaraq, zənnimizcə, bu gün unudulmaz Heydər Əliyevin həmin tarixi sərəncamından irəli gələn vəzifələrə bir də qayıtmaq, dahi şairin adının və əsərlərinin bütün dünyaya yayılması işində bu mükafatdan istifadə etmək məsələsini gündəmə çıxarmaq lazımdır.

O ki qaldı, “Füzuli ensiklopediyası”na, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində AMEA-nın müxbir üzvü, professor Rafael Hüseynovun rəhbərliyi ilə bu nəşrin sözlüyü hazırlanıb, Respublika ziyalılarının iştirakı ilə geniş müzakirə edilmişdir və ensiklopediyanın hazırlanması üzərində intensiv iş gedir. Heç şübhəsiz ki, bu nəşr həm Füzulinin, həm də Füzuli vurğunu Heydər Əliyevin xatirəsinə sanballı bir töhfə olacaqdır.

Heydər Əliyevin az qala hər gün yeni nümunələrlə zənginləşən ensiklopedist informasiya, düşüncə və qənaətlərində ədəbiyyatla, ədəbi şəxsiyyətlərlə bağlı fikir və mülahizələr xüsusi yer tutur. Mübaligəsiz demək olar ki, məktəb şagirdi kimi yazıb-oxumağı öyrəndiyi dövrdən ədəbiyyətə qovuşana kimi Azərbaycan ədəbiyyatı, onun ərəsəyə gətirdiyi böyük sənətkarlar Ulu öndərimizin ən etibarlı yol yoldaşı, dostu, sirdaşı, məsləkdaşı olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, o özü də dəfələrlə bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında, mənəvi cəhətdən kamilləşməsində doğma ədəbiyyatın əvəzsiz rol oynadığını etiraf edib. Yəni də mübaligəsiz demək olar ki, Azərbaycan ədəbiyyatının bütün dövrləri, bütün şəxsiyyət və hadisələri Heydər Əliyev üçün eyni dərəcədə

doğma və yaxın olmuş, onu eyni dərəcədə maraqlandırmışdır. O, folklor haqqında da, klassik və müasir ədəbiyyatın tanınmış nümayəndələri barəsində də eyni sərbəstliklə, haqqında danışdığı materiala heyrətamiz bir bələdliliklə mülahizə yürüdü. İşinin həddindən artıq çoxluğuna, vaxtının və imkanlarının son dərəcə məhdudluğuna baxmayaraq, insanı çaşbaş qoyan bir zirəkliklə haradansa vaxt taparaq ədəbi inkişafın müasir mərhələsi, yeni və ən yeni ədəbi gəncliyin problem və qayğıları ilə maraqlanırdı. Gün kimi aydın olan belə bir həqiqəti bir daha təkrar deməyə ehtiyac yoxdur ki, çağdaş Azərbaycan yazıçılarının müxtəlif nəsilləri də Heydər Əliyevin şəxsində ən tələbkar oxucu və tənqidçilərini, ədəbiyyatın ən yaxın dostunu və təəssübkeşini görürdülər.

Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı fikir və mülahizələri içərisində onun klassik şair və yazıçılara, bütövlükdə, klassik ədəbi-mədəni irsə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşdığı ayrıca qeyd edilməlidir. İlk dəfə respublika rəhbərliyinə gəldiyi 1969-cu ildən bu günə kimi klassik ədəbi-mədəni irsin öyrənilməsi, təbliği, nəşri, onun beynəlxalq miqyasa çıxarılması daim Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olub. Təmənnəsiz olaraq öz xalqlarına və insanlığa xidmət etmiş bu görkəmli şəxsiyyətlər minnətdar nəsillər tərəfindən əsl qiymətlərini, heç şübhəsiz, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə aldılar. Məhz bu dövrdə onlar bütün dünyaya Azərbaycan xalqının, Azərbaycan mədəniyyətinin yetirmələri kimi daha geniş miqyasda təqdim edildilər. Məhz bu dövrdə doğma xalqı onların hər birinin şəxsiyyəti, əsərləri, mübarizə və idealları ilə daha yaxından və dərinlən tanış olmaq imkanı qazandı. Məhz bu dövrdə onların hər birinin xatirəsi anıldı, abidələri ucaldıldı, ev-muzeyləri yaradıldı, çoxcildlikləri və akademik nəşrləri hazırlandı, əsərləri müxtəlif xarici dillərə tərcümə edildi, həyat və yaradıcılıqları barəsində fundamental tədqiqatlar ortaya çıxdı. Şübhəsiz, yüksək rəsmi səviyyədə dövlət himayəsi və qayğısı olmadan, respublikanın birinci şəxsinin xeyirxah münasibəti və himayədarlığı olmadan bütün bu işlərin həyata keçirilməsi qeyri-mümkün idi. Məhz bu xeyirxah münasibət və himayədarlıq nəticəsində 1970-ci illərdən başlayaraq klassik Azərbaycan ədəbiyyatına maraq artdı, onun bir sıra

nümayəndələri sözün həqiqi mənasında ikinci həyat qazandılar, dünya miqyasında xalqımızın mənəviyyat və mədəniyyət pasportuna çevrildilər.

Yalnız Füzuli deyil, orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox başqa görkəmli nümayəndələri də həmişə Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşlar. Yuxarıda onun təşəbbüsü və yaxından iştirakı ilə Azərbaycanda və beynəlxalq miqyasda Nizami, Nəsimi, Füzuli ilə bağlı görülən tədbirlərdən söz açmışdıq. Azərbaycan söz sənətinin başqa bir klassiki Molla Pənah Vaqif də 1970-ci illərdə Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində milli ədəbiyyat tariximizdə öz təkrrarsız yaradıcılığı ilə qazandığı həqiqi yeri tutdu. Vaqifin anadan olmasının 250 illiyi ilə bağlı yubiley tədbirləri 1967-ci ildə keçirilsə də, onun Şuşadakı məzarının üzərində əzəmətli məqbərə yalnız doqquz il keçəndən sonra, o zaman Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olan Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ucaldıldı. Nəhayət, onu da göstərmək zəruridir ki, burada bir zamanlar müstəqil Qarabağ xanlığının baş vəziri olmuş Vaqifin əzəmətli məqbərəsinin ucaldılması Şuşanın Azərbaycan musiqisinin və şeirinin qədim və həmişəyaşar mərkəzlərindən biri kimi yenidən dirçəldilməsi və inkişafı yolunda atılmış mühüm bir addım idi.

Heydər Əliyev aradan təxminən iyirmi il keçəndən sonra 1995-ci ilin iyununda, Füzulidən sonra Azərbaycan ədəbiyyatının yetirdiyi ən böyük şairlərdən biri olan, klassik poeziyamızda realist istiqamətin banilərindən sayılan Molla Pənah Vaqifin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi ilə bağlı tədbirləri xatırlayaraq deyirdi: “Biz Şuşada, Molla Pənah Vaqifin qəbri üzərində gözəl bir məqbərə yaratdıq. Çox cəsarətlə deyirəm ki, bu məqbərə Molla Pənah Vaqifə layiq idi, gözəl idi. Biz o vaxt gedib onun açılışını böyük bir təntənə ilə keçirdik. Orada respublika ictimaiyyətinin nümayəndələri, ədəbiyyat, incəsənət xadimləri iştirak edirdilər. Təəssüf ki, indi Şuşa işğal altındadır. Ancaq mən əminəm ki, Şuşa işğaldan azad olunacaq və Molla Pənah Vaqifin məqbərəsi də öz xalqımıza qayıdacaq” (1, s. 297).

Vaqifin məqbərəsinin açılışında söylədiyi geniş nitqdə Heydər Əliyev həm bir şair – çoxəsrlik Azərbaycan poeziyasında xəlqilik və realizmlə səciyyələnən yeni ədəbi məktəbin banisi, həm

də siyasi xadim – Qarabağ xanlığının baş vəziri kimi Vaqifin fəaliyyəti üzərində ətraflı dayanmış, onun şəxsiyyətinin və orijinal yaradıcılığının Azərbaycanın yeni mədəni intibahındakı yerindən və rolundan danışmışdır. Təbii ki, həmin dövrdə Şuşanın inzibati-ərazi vahidi kimi daxil olduğu Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin bütün erməni rəhbərliyi bu məqbərənin açılışına toplaşmışdı. Heydər Əliyev isə öz müdrik və dərin məntiqli sözləri ilə sanki onlara dərs verirdi. Böyük Azərbaycan şairi Vaqifin timsalında Qarabağda 150-160 il bundan əvvəl məskunlaşan ermənilərə başa salırdı ki, bu torpağın əsl sahibləri, onun təəssübünü çəkənlər, onun şöhrətini dünyaya yayanlar kimlərdir. Heydər Əliyevin iradəsi ilə Şuşada ucaldılan Vaqif məqbərəsi yalnız konkret bir şairin abidəsi deyildi, bu məqbərə daha çox türk-Azərbaycanlı ruhunun əsrlər boyu Qarabağa hakimliyinin simvolu idi, bu torpaqlarda yaranmış təkrarsız sənətin simvolu idi. Həmin dövrdən etibarən Azərbaycanda gözəl bir ənənə halını alan Vaqif poeziya günləri bir qayda olaraq Qazaxda başlanır, Şuşadakı əzəmətli məqbərənin önündə isə başa çatırdı. Başqa sözlə desək, bu məqbərənin simvolumunda klassik Azərbaycan poeziyasının daha bir təbliğ və tədqiq auditoriyası yaradılmışdı.

Molla Pənah Vaqifin Azərbaycan poeziyasının, Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafındakı müstəsna xidmətlərini yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev sonralar da müxtəlif münasibətlərlə bu böyük şairin yaradıcılığından bəhs etmiş, onun daşdığı ədəbi-estetik dəyərin müxtəlif yönlərini açıqlamışdı. Bu baxımdan, Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğunun 90 illik yubiley gecəsində söylədiyi nitqindən kiçik bir parça maraq doğurur. Səməd Vurğunun çox möhkəm sələf-xələflik tellərilə bağlı olduğu Vaqif yaradıcılığına bir daha nəzər salan Ulu Öndərimiz çox maraqlı elmi nəticələrə gəlmişdir:

“Səməd Vurğun Azərbaycan şeirinə çox böyük yeniliklər gətiribdir. Ancaq mən bir məqama toxunmaq istəyirəm. Böyük şairimiz Molla Pənah Vaqif XVIII əsrdə şeir dilini xalq dilinə daha da yaxınlaşdırdı. Onun yazdığı şeirləri xalqın bütün təbəqələri həm anlaya, həm qavraya bildi, həm də sevdi. Beləliklə o, Azərbaycan şeirində yeni bir yol açdı” (1, s. 395).

Məqbərələr, xüsusən də şair məzarları üzərində məqbərələr nəinki hər onillikdə, hətta hər əsrdə də tikilmir. Əlamətdar haldır ki, Azərbaycan klassik şeirinin nümayəndələrinin əbədi uyuduqları yerlərdə ucaldılan hər üç məqbərədə Heydər Əliyevin böyük əməyi var. Bu məqbərələrdən ikisi – Şuşadakı Vaqif və Naxçıvandakı Cavid mavzoleyləri onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə inşa edilib. Gəncədəki Nizami məqbərəsi isə yenə də Heydər Əliyevin fəal yardımı və qayğısı ilə yenidən əsaslı şəkildə bərpa edilib, həqiqətən də qədim Gəncənin simvoluna çevrilib. Təkcə elə şeir-sənət məbədgahlarının inşası Heydər Əliyevin klassik Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələrinə, ümumən mədəniyyətə yüksək ziyalı münasibətini aydınlaşdırmaq üçün ən gözəl örnəklərdir.

1970-ci illərin ortalarında keçmiş Azərbaycan KP MK-nın Mirzə Şəfi Vazeh irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliği barəsində qəbul etdiyi uzaqgörən qərar XIX əsr Azərbaycan şeirinin bu görkəmli nümayəndəsi ilə bağlı yeni-yeni tədqiqat əsərlərinin meydana çıxmasına stimül verərək əlverişli şərait və imkan yaratdı.

Əlbəttə, ədəbiyyatşünas-alimin, tədqiqatçının, ya da klassik ədəbiyyat mətnlərinin bərpası üzərində çalışan mətnşünasın işi bir vətəndaşlıq borcu olaraq qərarlardan asılı olmamalıdır. Hər bir mütəxəssis məşğul olduğu dövrlə, ədəbi şəxsiyyətlə bağlı araşdırmalarını həmişə davam etdirməlidir. Bu aksiomdur. Lakin bu aksiomu yadda saxlamaqla birlikdə etiraf etmək lazımdır ki, hər şeyin planla, limitlə tənzimləndiyi sosializm quruluşu şəraitində bu və ya digər milli klassikin, ədəbi dövrün, yaxud abidənin tədqiqində partiya qərarlarının, müvafiq direktivlərin müstəsna əhəmiyyəti vardı. Çünki qərar sadəcə klassiki öyrənməyə icazə, yaxud təşviq deyildi, eyni zamanda və ən başlıcası, onun arxasında maddi-texniki baza, çap və təbliğat imkanları və s. dayanırdı. Bu baxımdan, 1969-1982-ci illərdə keçmiş Azərbaycan KP MK-nın Heydər Əliyevin başçılığı ilə ədəbiyyatımız, dilimiz, tariximiz və s. haqqında qəbul etdiyi qərarlar bir qayda olaraq yeni tədqiqatlarla, yeni nəşrlərlə müşayiət olunurdu.

Onu da qeyd edək ki, Heydər Əliyevin özü də klassiki ancaq yubileydən-yubileyə öyrənməyin, onun əsərlərini nəşr etməyin əleyhinə olmuş, xalqımızın yetirdiyi ölməz söz nəhənglərinə daim diqqət və qayğı göstərməyi ilk növbədə ziyalılardan və mütəxəssislərdən tələb etmişdir. Bu baxımdan onun, Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının iclasında dünya ədəbiyyatının böyük liriki haqqında dediklərini ümumilikdə klassik irsimizə də aid etmək lazımdır: “...Füzulinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində işlər yubileydən sonra da davam etdirilməlidir. Bəzən belə olur; yubileyə qədər çox iş görülür, nitqlər söylənilir, təntənələr başa çatır, sonra isə hər şey soyuyur. Əlbəttə, bunun özü də müəyyən qədər təbiidir. Lakin gərək biz belə etməyək” (1, s. 223).

Bununla yanaşı, Ümummilli Lider bir ictimai-mədəni aksiya və proses kimi görkəmli sənətkarların xatirəsinin anılmasına və yubileylərinə də böyük önəm verir və bu bərdəki fəlsəfi mahiyyətli dərin fikirlərini sadə və anlaşıqlı sözlərin köməyi ilə ümumiləşdirərək deyirdi:

“Tarixi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi, bir tərəfdən, onların xalq qarşısında, millət qarşısında xidmətlərinə verilən qiymətdir. Bu, lazımdır, özü də mütləq lazımdır. Digər tərəfdən isə, belə yubileylərin keçirilməsi xalqın, millətin zənginliyini nümayiş etdirir. Eyni zamanda bu yubileylər xalqın, millətin daha da yüksəlməsinə kömək edir...”

...Bir daha qeyd edirəm, bu yubileylərin keçirilməsindən məqsəd həmin şəxslərin özlərinin yada salınmasından çox, xalqın elminin, mədəniyyətinin, mənəviyyatının zənginliyini nümayiş etdirməkdir və indiki nəslə, gələcək nəsillərə onlardan daha faydalı istifadə etmək üçün imkan yaratmaqdır” (1, s. 343).

Heydər Əliyevin imzaladığı Mirzə Şəfi Vazeh irsinin nəşri, təbliği və öyrənilməsi haqqındakı tarixi qərardan sonra da ədəbi dairələrdə az qala unudulmaqda olan incə ruhlu Azərbaycan şairinin koloritli yaradıcılığı yenidən diqqəti cəlb etdi. Onun Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Füzuli adına Əlyazmaları İnstitutundakı cüngü aşkara çıxarılaraq çap olundu. Şairin XIX əsrin 40-cı illərində tələbəsi – alman şərqşünası və şairi Fridrix Bodenştedt tərəfindən Almaniyaya aparılan və əksər hissəsi

sonuncu tərəfindən mənimsənilən ədəbi irsinin taleyi məsələsinə yeni elmi-faktoloji səviyyədə bir daha qayıdıldı. Bu qərar yalnız Azərbaycan mirzəşəfişünaslarını deyil, onların Almaniyadakı həmkarlarını da, necə deyərlər, silkələdi, həmin dövrdə bizim mətbuatda keçmiş ADR-dən olan alman ədəbiyyatşünası və yazıçısı Leon Nebentsalın Mirzə Şəfi Vazeh – Bodenshədt münasibətlərinə dair ağıllı, düşündürücü, elmi məntiqə söykənən yazıları çap edildi. Nəhayət, Almaniyadakı mənbələrin bir qismi Azərbaycan dilinə çevrildi və bütün bunların nəticəsində əlimizdə əsərlərinin çox az bir qismi olan şairimiz haqqında təsəvvürlərimiz daha da genişləndi. Eyni zamanda Azərbaycan – Almaniya ədəbi-mədəni əlaqələrinin həmin dövrə qədər tədqiqatçı diqqətindən kənarda qalmış səhifələri ilə tanış olmaq imkanı qazandıq.

Yaxud yenə də keçən yüzilliyin 70-ci illərində, Azərbaycan Milli Dram Teatrının 100 illiyinin qeyd edilməsi ilə bağlı qəbul olunmuş mühüm qərarı yada salmaq istərdik. Bu teatr onilliklər boyu milli dramaturgiyamızın başlıca təbliğat ocağı olub, onun səhnəsində M.F.Axundov, N.Vəzirov, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, H.Cavid və b. klassik yazıçılarımızın, dramaturqlarımızın əsərləri tamaşaya qoyulub. 1993-cü ilin sentyabrında, Azərbaycan Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşündə Heydər Əliyev bu mühüm mədəniyyət ocağının illərlə uzanan təmirini hər şeydən əvvəl xalqın mədəni sərvətlərinə, özlərini xalq yolunda fəda etmiş görkəmli şəxsiyyətlərin, sənət adamlarının xatirəsinə hörmətsizlik kimi qiymətləndirərək deyirdi: “1873-cü ildə Nəcəfbəy Vəzirov və başqa böyük şəxsiyyətlərimiz ilk Azərbaycan teatrını, Şərqdə ilk teatrı yaratdılar, özü də o şəraitdə, dini təzyiğin mədəniyyətimizə böyük məhdudiyyətlər qoyduğu bir vaxtda. 1973-cü ildə biz bütün dünyaya car çəkdik və böyük iftixar hissi ilə Şərqdə ilk müsəlman teatrının yüz illiyini qeyd etdik. Bu yubileyin necə təmtəraqla, hörmətlə keçirildiyi yəqin ki, xatirinizdədir. İndi o teatrı xatırlamırlar. Məgər bu, Mirzə Fətəli Axundovun, Nəcəfbəy Vəzirovun, Abbas Mirzə Şərifzadənin, Ülvi Rəcəbin, Mirzə Ağa Əliyevin, Sidqi Ruhullanın, Ələsgər Ələkbərovun ruhuna hörmətdirmi? Heç olmazsa, onların ruhu qarşısında məsuliyyətinizi hiss edin. Əgər Hüseyn Ərəblinski o dövrdə böyük teatr, mədəniyyət xadimi kimi fəaliyyət göstərərək bu yolda öz həyatını qurban vermişsə,

indi mədəniyyət xadimləri nə üçün həyəcan təbili çalmırlar ki, mədəniyyətimiz batır, dağılır?” Bir qədər poetik səslənsə də deməliyə ki, belə bir həyəcan təbili respublikada 1993-cü ildə Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra çalındı və illər boyu qapısı tamaşaçıların üzünə bağlı qalan Azərbaycan Milli Dram Teatrı da məhz bu dövrdə öz işıqlarını yenidən yandırdı.

Klassik poeziyamızın böyük nümayəndələri kimi, klassik dramaturgiyamızın da böyük nümayəndələri bütün həyatı və gərgin, səmərəli, vətənpənar fəaliyyəti boyu Heydər Əliyevin diqqətindən bir an belə yayınmamış, hər fürsət düşəndə bu sahəyə əvəzsiz yardımını böyük səxavətlə göstərmişdir. Bu baxımdan, Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Mirzə Fətəli Axundov da Heydər Əliyevin, xatirəsinə böyük ehtiramla yanaşdığı, milli mədəniyyətimiz qarşısındakı xidmətlərini yüksək qiymətləndirdiyi klassik sənətkarlardandır. 70-ci illərdə Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarının rəhbərləri Heydər Əliyev və Eduard Şevardnadze arasında yaranmış səmimi qarşılıqlı münasibətlər və işgüzar əlaqələr XIX əsrdə sözün həqiqi mənasında Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı olmuş Tiflisdə – Tbilisidə bu mədəniyyətin təbliği ilə bağlı bir sıra mühüm aksiyaların həyata keçirilməsinə imkan yaratdı. Həmin dövrdə respublikamızın rəhbərinin təşəbbüsü əsasında vaxtı ilə Mirzə Fətəli Axundovun tikdirdiyi və yaşadığı ev yenidən təmir edildi, burada gürcü və Azərbaycan xalqlarının dostluq muzeyi açıldı. Evin giriş qapısına üç dildə – Azərbaycan, gürcü və rus dillərində burada Şərqi ilk dramaturqu, Azərbaycan teatr sənətinin banisi Mirzə Fətəli Axundovun yaşayıb-yaratdığını bildiren xatirə lövhəsi vuruldu. Ədibin Tiflis Botanika bağında yerləşən məzarı abadlaşdırıldı, burada onun yeni büstü ucaldıldı. Eyni zamanda Mirzə Fətəli ilə yanaşı dəfn edilmiş müəllimi Mirzə Şəfi Vazehin də məzarı üzərində abadlıq işləri görüldü və büstü qoyuldu. Bütün bunlarla yanaşı, həmin dövrdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə XIX əsr və XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin Tiflis sənədlərini öyrənmək baxımından iri miqyaslı, kompleks tədqiqatlar planı hazırlanırdı. Lakin 1982-ci ildə onun Azərbaycandan Moskvaya getməsindən və 1987-ci ildə keçmiş SSRİ-nin siyasi rəhbərliyindən uzaqlaşdırılmasından sonra bütün bu işlər yarımçıq qaldı.

“Dünyaların mayallaq aşdığı” (Cəlil Məmmədquluzadə) XX əsrin son onilliyində qonşu Gürcüstanda Zviad Qamsaxurdiyannın başçılıq etdiyi qatı millətçi dairələrin hakimiyyətə gəlməsi təkcə yüzillərlə burada yaşayan, buranı öz tarixi vətəni sayan yüz minlərlə azərbaycanlıya deyil, Azərbaycan mədəniyyətinə də ağır zərbə oldu. Mirzə Fətəli Axundovun ev-muzeyi dağıdıldı, vaxtı ilə onun ölməz komediyalarını yaratdığı bina “mənzilə ehtiyacı olanlara” verildi, xatirə lövhəsi qoparılıb atıldı. Lakin bir sıra hallarda ədalətsizlik edən, bəzən isə ədalətin, haqqın təntənəsinə imkan yaradan tarix nəticə etibarını ilə burada da öz sözünü dedi. Öz xalqlarının həqiqi milli liderləri olan Eduard Şevardnadze Gürcüstanda, Heydər Əliyev isə Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə qayıtdılar. Hər iki respublika özlərinin ən ağır vaxtlarını keçirmələrinə baxmayaraq, onların müdrik rəhbərlərinin xalqın milli mənəvi sərvətlərinə olan sevgisi yenə də qalib gəldi. Mirzə Fətəli Axundovun mənzili öz həqiqi sahiblərinə – Tiflis azərbaycanlılarına qaytarıldı. İndi burada Gürcüstan azərbaycanlılarının Mədəniyyət mərkəzi yerləşir. Mirzə Fətəli Axundovun ruhu yenə də öz doğma ocağındadır. Son dövrdə Tiflisdə Nəriman Nərimanovun vaxtı ilə yaşadığı mənzilin satın alınaraq ev-muzeyinə çevrilməsi, Cəlil Məmmədquluzadənin yaşadığı binaya xatirə lövhəsinin vurulması, qonşu respublikanın paytaxtında ədəbiyyatımızla bağlı bir sıra diqqətəlayiq tədbirlərin keçirilməsi Heydər Əliyevin ilk konturlarını hələ 1970-ci illərin sonunda cızdığı planına – çox qədimlərdən türklərlə qırılmaz siyasi və mədəni əlaqələrdə olan Tiflisin klassik Azərbaycan mədəniyyətinin mərkəzi şəhərlərindən biri kimi hərtərəfli öyrənilməsi planına yenidən, həm də bu dəfə uğurla qayıdıldığını göstərməkdədir.

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, yazıçı, dramaturq, publisist və maarifçi Nəriman Nərimanovun siyasi və mənəvi reabilitasiyasında, onun yenidən doğma xalqına və mədəniyyətinə qaytarılmasında da Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, N.Nərimanovun uzun müddət siyasi və ədəbi ictimaiyyətdən gizlədilən “Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair” adlı əsəri ilə mütəxəssislər yalnız səksəninci illərin sonlarında tanış olmuşdular. Heydər Əliyev isə bu nadir sənədi 1960-cı illərin ortalarında diqqətlə oxumuş, başqa

sözlə desək, Nəriman Nərimanov fenomenini bir çox tarixçi və ədəbiyyatşünaslardan çox-çox əvvəl dərk etmişdi.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının XX əsrdə yetirdiyi bu iki böyük siyasət və mədəniyyət nəhənginin şəxsiyyət və bioqrafiyalarında oxşar cəhətlər kifayət qədərdir. 1920-ci ildə milli hökumətin devrilməsindən sonra taleyin ümidinə buraxılmış Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanmasında və yenidən dirçəldilməsində Nəriman Nərimanov müstəsna rol oynadığı kimi, 1993-cü ildə də yenidən dağılmaq, parçalanmaq, dünya xəritəsindən silinmək təhlükəsi qarşısında qalmış Azərbaycan bu dəfə də Heydər Əliyevin siyasi, diplomatik və böyük dövlətçilik təcrübəsi nəticəsində xilas edilmişdi. Heydər Əliyevin kommunist rejiminin və sovet ideologiyasının hakim olduğu bir şəraitdə N.Nərimanova xüsusi hüsnü-təvəccöhlə yanaşması da ayrıca qeyd edilməlidir.

Məlumdur ki, Stalinə və bolşevik partiyasının digər tanınmış liderlərinə ünvanlanan “Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair” qeydləri bolşevik rejiminin xalqa zidd siyasətini ifşa edən, bu rejimin özünəxas şəkildə yürütdüyü “parçala və hökm sür!” siyasətinin həqiqi mahiyyətini açan, onun dini və milli ədavətə rəvac verdiyini göstərən ilk etirazlardan biri idi. Həm də bu etiraz yüksək partiya dairələrində “Şərqi Lenini” adlandırılan və həqiqətən də həmin dövrdə yeni sovet imperiyasının müsəlman xalqları arasında böyük nüfuza malik olan Nəriman Nərimanovun dilindən eşidilirdi. Məhz elə bu cəsarətinə və obyektivliyinə görə Stalin güruhu Nəriman Nərimanova münasibətdə barışmaz və ədalətsiz mövqe tuturdu. Azərbaycanın 1920-ci illərdəki bu sınıanmış liderinin adı hələ keçmiş SSRİ-də “böyük terror” başlanmamışdan əvvəl “xalq düşmənləri” siyahısına daxil edilmişdi. Otuzuncu illərdə Azərbaycanın və başqa türk respublikalarının ictimai-siyasi xadimlərinə qarşı dəbdə olan siyasi ittihamlardan biri də “narimanovşına” idi. Nərimanovun adının və şəxsiyyətinin ləkələnməsində, onun xidmətlərinin üzərindən birdəfəlik xətt çəkilməsində Kremldə özlərinə isti yuva qurmuş erməni mənşəli siyasətçilər xüsusi fəallıq göstərirdilər. Bu da təsadüfi deyildi. Vaxtı ilə N.Nərimanov Azərbaycanı, xüsusən də onun paytaxtı Bakını özünəməxsus erməni koloniyasına çevirməyə çalışan

Mikoyan, Sarkis, Mirzoyan və s. “daşnak-bolşeviklərlə” amansız mübarizə aparmış, onların Azərbaycanda yürütdükləri milli və dini ayrışdırıcı siyasətinin qarşısını almağa çalışmışdı.

1956-cı ildə N.Nərimanov minlərlə repressiya qurbanları ilə birlikdə bəraət alsa da, o, bütövlüyü və əzəməti ilə xalqına təqdim olunmamışdı. Əslində, bu, yarımçıq bəraət idi. Yalnız Nərimanov – yazıçının və maarifçinin ümumi şəkildə öyrənilməsinə izin verilmişdi. Onun Azərbaycan xalqının siyasi lideri kimi təbliği, irsinin tam şəkildə nəşri isə uzun illər boyu qadağa altında olmuşdu. Belə bir şəraitdə Azərbaycan KP MK-nın o zamankı birinci katibi Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1972-ci ildə Nəriman Nərimanovun doğumunun 100 illiyinin geniş şəkildə qeyd edilməsi xüsusilə əlamətdar idi.

“Nərimanova qayıdışın” asanlıqla başa gəlmədiyi, bu yolda xalqımızın lideri Heydər Əliyev dühasının titanik zəhmətlərə qatlaşdığı keçən əsrin yetmişinci illərində də Azərbaycan ziyalılarına və Respublikanın ədəbi ictimaiyyətinə azdan-çoxdan bəlli idi. Təsədüfi deyil ki, hələ o zamanlar xalq arasında Moskvadakı erməni daşnaklarının Nərimanovun yubileyinə maneçilik törətdiyi, onun heykəlinin postamentinin kifayət qədər hündür olmasına icazə verilmədiyi, yubiley tədbirlərinin keçirilməməsi üçün ölkədəki yaşlı, stajlı kommunistlərdən imza toplanması və s. bərəsində söhbətlər dolaşırdı. Aradan təxminən iyirmi ilə yaxın bir vaxt keçəndən sonra, 1990-cı ilin yazında artıq İttifaq əhəmiyyətli fərdi təqaüdü olan Heydər Əliyev Nərimanovun sovet rejiminin təqdim etdiyi şəkildə yox, olduğu kimi yenidən öz xalqına və mədəniyyətinə qaytarılması yolunda uzlaşdığı çətinlikləri açıqlayaraq deyirdi: “İstəyirəm xalqımızda birlik olsun, milli qürur hissi daha güclü olsun, tariximizi sevak, el üçün yanmış şəxsiyyətlərimizin qədrini bilək... Niyəsə yadıma Nəriman Nərimanov düşdü. 1970-ci ildə Nəriman Nərimanovun 100 illik yubileyi ərəfəsində materiallarla tanış olanda onun həyatının son dövrlərinin nə qədər faciəli olması məni ağrıtdı. Nərimanovun 100 illiyi 1970-ci ildə tamam oldu, yubileyini isə 1972-ci ildə keçirdik. Soruşa bilərsiniz niyə? Çünki bu yubileyi keçirmək üçün iki il mübarizə aparmaq lazım gəldi. Çünki N.Nərimanova “millətçi” damğası vurulmuşdu. Millətçi ermənilər açıq yox, gizli

maneələr törədirdilər, cürbəcür kanallarla MK-da (keçmiş Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi nəzərdə tutulur – *T.K., V.Q.*) belə bir rəy yaradırdılar ki, guya N.Nərimanov böyük səhvlər buraxıb və bu səhvlər millətçilik nəzəriyyəsiindən irəli gəlib, guya o, yubileyi keçirilməyə layiq şəxsiyyət deyil” (*“Ulduz” jurnalı, 1990, №6, s. 78*).

O qədər də uzaq keçmişin hadisəsi olmayan sosializm dövründə haqqında “millətçi” sözü işlədilən bir adamın, üstəlik də tarixi şəxsiyyətin və siyasi liderin bəraət almasının nə dərəcədə çətin olduğu hamımıza bəllidir. Üstəlik də N.Nərimanovun “millətçi” olduğunu iddia edənlər hakimiyyət mətbəxinə yaxın olanlar idi. Həmin dövrdə Heydər Əliyev, bir tərəfdən, öz nüfuzundan istifadə edərək, o biri tərəfdən isə, bu nüfuzu zərbə altında qoyaraq Nəriman Nərimanovu “xilas etmək üçün” mümkün olan nə varsa, hamısını etmişdi: “Nərimanovun abidəsini qoymaq bizim üçün nə qədər çətin olub! İki dəfə Suslovun, Brejnevın yanına getdim, ancaq onlara Nərimanov barəsində başqa informasiyalar vermişdilər. Əjdər İbrahimov İsa Hüseynovla birlikdə “Mosfilm”də Nərimanova həsr olunmuş dəyərli film çəkmişdi. Bizdən qabaq həmin filmə Moskvada baxmışdılar və ermənilərin təsiri altında olan MK-nın bəzi məsul işçiləri həmin filmi qadağan eləmişdilər. Bir sözlə, filmi buraxmırdılar, nə yubileyi keçirməyə, nə də abidəni qoymağa imkan vermirdilər. Çalışdım, mübarizə apardım, neçə adamı inandırdım və axır ki, istəyimə nail oldum” (*Yenə orada*). Stalinizmin totalitar ənənələrinin tədrici şəkildə dirçəldildiyinə meylin müşahidə edildiyi 1970-ci illərdə azərbaycanlı liderin bu hərəkəti sözün əsl mənasında qəhrəmanlıqla yöğrulmuş vətənpərvərlik aktı idi. Bu vətənpərvərlik isə ilk növbədə öz xalqına məhəbbətdən, onun ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, yetirdiyi görkəmli tarixi şəxsiyyətlərə qayğı və ehtiramdan, ən nəhayətdə isə, içindəki böyük şəxsiyyətlərə məxsus obyektivlik və ədalət hissindən irəli gəlirdi.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həmin dövrdə Azərbaycan KP MK Nəriman Nərimanovun 100 illiyinin geniş qeyd olunması barəsində qərar qəbul etmişdi. Yubiley günlərində Heydər Əliyevin ölkənin əsas mətbuat orqanında - “Pravda” qəzetində Nərimanov haqqında böyük məqaləsi verilmişdi. Bu məqalədə Nəriman

Nərimanov yalnız Şərq kommunistlərinin lideri kimi deyil, həm də görkəmli yazıçı və dramaturq, milli ədəbiyyat tarixində mühüm yeri olan “Bahadır və Sona”, “Nadir şah” və s. kimi diqqətəlayiq əsərlərin, ciddi və aktual publisistika nümunələrinin müəllifi kimi təqdim olunurdu, – milli təhsil və teatrın inkişafında onun rolunda və xidmətlərindən söz açılırdı.

Nərimanovun yubileyi Bakıda və keçmiş SSRİ-nin digər yerlərində yüksək səviyyədə layiqincə qeyd edildi. Uzun illər Nərimanova qara yaxmağı özlərinin əsas məşğuliyyətlərinə çevirmiş bir sıra erməni “ideoloqları” da yubileyə dəvət olundular və Azərbaycan xalqının öz sınıanmış liderinə necə böyük məhəbbət və ehtiram bəslədiyini öz kor olmuş gözləri ilə bir daha gördülər. Başqa sözlə desək, N.Nərimanovun 1956-cı ildəki yarımçıq reabilitasiyası yalnız 1972-ci ildə Heydər Əliyevin şəxsi fədakarlığı və vətənpərvərlik qətiyyəti sayəsində tamamlandı: “Nərimanovun yubileyini böyük təntənə ilə keçirdik. Bakıda möhtəşəm abidəsini ucaldıq. Nərimanov haqqındakı gözəl filmə də icazə aldıq. Təəssüf ki, Moskvada filmi müəyyən qədər ixtisar etdilər, adını da dəyişdirdilər. Əvvəl adı “Doktor Nərimanov” idi, Nərimanovun adı geniş yayılmasın deyə adını “Ulduzlar sönmür” qoydular. Onun ev-muzeyini yaratdıq. Nərimanovun yubileyinə hazırlıq dövründə biz Ulyanovsk vilayətinin rəhbərliyinə müraciət etdik. Nərimanov Leninin silahdaşı olduğu üçün onun xatirəsini Leninin vətəninə əbədiləşdirmək haqqında təklif verdik. Razılıq aldıq. 1979-cu ildə Ulyanovsk şəhərində Nərimanovun böyük abidəsi ucaldıldı. Şəhərin böyük bir prospektinə Nərimanovun adı verildi. Ulyanovska getdim, abidənin təntənəli açılışında iştirak etdim” (*Yenə orada*). – deyə 1990-cı ildə Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli klassiklərindən birinin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi, onun layiq olduğu həqiqi qiyməti alması yolunda gördüyü vətənsümul işlər, həm də bir çoxu o zamana qədər pərdə arxasında qalmış, geniş ictimaiyyətə çatdırılmamış işlər barəsində məlumat verirdi.

Əlavə etmək lazım gəlir ki, 1970-ci illərdə yenə də Heydər Əliyevin böyük nüfuzu sayəsində qardaş Özbəkistanda Nərimanov şəhəri meydana çıxmış, Həştərxan aeroportuna N.Nərimanovun adı verilmişdi. Sovet şəraitində bütün bunlara nail olmağın neçə böyük çətinliklərlə bağlılığı haqqında isə danışmağa, umumiyyətlə, lüzum yoxdur.

N.Nərimanov haqqındakı tammetrajlı bədii filmin ssenari müəllifi, Azərbaycanın xalq yazıçısı İsa Hüseynov (Muğanna) bu ekran əsərinin sovet senzurasının amansız qayçısından qismən də olsa xilas edilməsində Heydər Əliyevin müstəsna zəhmətini və vətəndaşlıq qeyrətini minnətdarlıq hissi ilə xatırlayır: “Yalnız Azərbaycanın qeyrətli oğlu Heydər Əliyevin incə, həssas qəlbi, xalqına, vətəninə dərinədən bağlı təfəkkürü “Doktor Nərimanov” filminin bir qismini xilas etdi. Doktorumuzun yubileyini qeyd etdiyimiz günlərdə xalqımız bilməlidir ki, mənim özümün – doktor Nərimanın varislərindən birinin salamat qalıb, bu gün xalqıma doğru söz çatdırmağımın da səbəbkarı Heydər Əliyevdir. Filmin Azərbaycan variantını yandıran xəstə millətçilər isə bilməlidirlər ki, nə doktor Nəriman ölüb, nə Heydər Əliyev, nə də İsa Hüseynov. Xalqımızın ideal cəmiyyəti uğrunda döyüşənlərə ölüm yoxdur” (*“Yeni fikir” qəzeti, 25 aprel 1990-cı il*).

1990-cı ildə “Ulduz” jurnalında dərc edilmiş “Olub keçənləri düşünərkən” adlı müsahibəsində Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-in ilk rəhbərinin faciəli taleyi ilə bağlı fikirlərini oxucularla bölüşdürərək böyük təəssüf hissi ilə deyirdi: “Kim idi Nəriman Nərimanovun ayağının altını qazıyanlar? Bizim azərbaycanlılar. Onun öz silahdaşları. Onlar (adlarını tarixçilərimiz daha düzgün deyə bilərlər) Levon Mirzoyanla, Mikoyanla, Sərkislə birləşib, Kirovu da yoldan çıxarıb, Nəriman Nərimanov əleyhinə blok düzəltmişdilər. Bax, bizim xalqın ən böyük bəlası bundan ibarətdir. Nəriman Nərimanovun Leninə məşhur məktubu çox gözəl məktubdur, tarixdə ifşəedici bir sənəd kimi qalmışdır. Sonra həmin məktubu Moskvaya gətirdim. Dedim: “Burada nə var?” Güman edirəm ki, tarixçilərimiz bu məktubu elmi surətdə tədqiq edib ona qiymət verməlidirlər” (*“Ulduz” jurnalı, 1990, №6, s.78*).

Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, aradan xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq hələ də Heydər Əliyevin Nəriman Nərimanovla bağlı zəruriliyini sovet rejimi şəraitində əsaslandırdığı tarixi faktlara qiymət verilməyib. Nəriman Nərimanovun bioqrafiyasının “doğmalararasındayad” dövrükimləsəciyyələndirilə biləcək 1920-1925-ci illəri kifayət qədər öyrənilməyib. Onun orijinalını rus dilində yazdığı məşhur məktubu ana dilinə tərcümə edilsə də, oradakı ağırlı problemlər kifayət dərəcədə elmi təhlil

obyektinə çevrilməyib. Bu məktubda Azərbaycan dövlətçiliyinin və xalqın taleyi ilə bağlı qaldırılan mühüm taleyüklü məsələlər şərh olunmayıb. Xatırladılan müsahibəsində Heydər Əliyev bu məşhur məktuba da toxunaraq onu qısa şəkildə xarakterizə edərək demişdi: “Nəriman Nərimanov o məktubda deyirdi ki, Azərbaycan Respublikasında sosializm quruluşu gərək Azərbaycan xalqının milli xüsusiyyətləri, milli ənənələri ilə əlaqədar olsun. Rusiyada olan üsulu burada kor-koranə tətbiq etmək olmaz... Məktubun əsas məzmunu bundan ibarət idi. Düzdür, burada çox ideyalar var, mən ancaq qısa məğzini deyirəm. Odur ki, yenə təkrar edirəm, arzum budur ki, xalqımız arasında birlik olsun. Tək Nəriman Nərimanovun dövründə deyil, sonrakı mərhələlərdə də bizim respublikanın siyasi rəhbərliyində birliyin olmaması, öz şəxsi mənafeyinə görə başqasını satmaq, ona millətçi damğası yapışdırmaq və s. xoşagəlməz hallar millətin vəhdətini pozub. Tarixi izləsəniz görürsünüz ki, respublikamızın başına bəlalər belə şeylərdən gəlib. Mircəfər Bağırovun ətrafındakılar kimlər idilər? Ermənilər, yəhudilər. 1937-1938-ci illərdə adamlarımızı, xüsusən də ziyalılarımızı qıranlar kimlər idilər? Qriqoryanlar, markaryanlar... Onların əli ilə Hüseyn Cavid, Yusif Vəzir Çəmən-zəminli məhv edilib” (*Yenə orada*).

Göründüyü kimi, Nəriman Nərimanovun taleyi ilə bağlı öz analitik mülahizələrini bildirən Heydər Əliyev istər 20-ci illərdə, istərsə də bizim günlərdə çox aktual olan bir sıra ciddi məsələlərə toxunmuşdur. Onun fikrincə, ölkənin birinci şəxsinin çevrəsində öz xalqını ürəkdən sevən, onun dərd və qayğıları ilə yaşayan, problemlərini həll etməyi bacaran adamlar olmalıdırlar. İstər Nəriman Nərimanovun, istərsə də ondan sonrakı Azərbaycan rəhbərlərinin çevrəsində məhz belə adamlar çatışmadığından bir sıra faciələr baş vermişdir. Şübhəsiz, Nərimanovun iradəsinin əksinə olaraq bolşevik rəhbərlərin diktəsi ilə birlikdə işləmək məcburiyyətində qaldığı Mirzoyanlar, Mikoyanlar, Kirovlar, habelə Əliheydər Qarayev və Mirzə Davud Hüseynov kimi milli dəyərlərə əhəmiyyət verməyən nihilist düşüncəli adamlar Cəlil Məmmədquluzadəyə, yaxud Sabirə yuxarıdan aşağı baxacaqdılar. Şübhəsiz, Mircəfər Bağırovun da bəzən istəmədiyi halda öz ətrafında topladığı Yemelyanovlar, Topuridzelər, Markaryan-

lar və Qriqoryanlar Azərbaycan xalqının nadir istedad sahibləri olan Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Yusif Vəzir Cəmənzəminli və başqa oğullarına qətiyyənlə təbəddüd keçirmədən ölüm hökmü çıxardacaqdılar.

Heydər Əliyevin fikrincə, Nəriman Nərimanovun faciəsi bunda idi ki, o özü də istəmədən sistemin əsirinə çevrilmişdi, lakin namuslu bir şəxsiyyət və vətənpərvər kimi hər vasitə ilə bu sistemin doğma xalqına gətirəcəyi iztirabları yüngülləşdirməyə çalışırdı. Ona görə də müdrik və uzaqgörən dövlət xadimi Heydər Əliyev Nəriman Nərimanovun günahlarından deyil, bir yaradıcı ziyalı və rəhbər xadim kimi faciəsindən danışmağı daha məqbul hesab edirdi. Lakin 1990-cı illərin başlanğıcında siyasət və ədəbiyyat meydanında peyda olmuş radikal ruhlu təftişçilər ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətləri, o cümlədən və ilk növbədə Nəriman Nərimanovu içində yaşadıkları, fəaliyyət göstərdikləri dövrün kontekstindən kobud şəkildə ayıraraq, onlara qarşı yersiz iddialı tələblər irəli sürməyə başladılar. Ucuz Herostrat şöhrəti ardınca düşmüş bu adamlar başqalarının xidmətləri üzərindən xətt çəkməklə özlərinin cəsarətli və barışmaz olduqlarını nümayiş etdirmək və bu yolla tarixə düşmək istəyirdilər. Digər tərəfdən, yeni dövrün bütələrini ilahiləşdirmək, onlar üçün yer açmaq arzusu da bu şərəfsiz fəaliyyətdə müəyyən rol oynayırdı. Azərbaycan xalqının, onun mədəniyyətinin tarixində görkəmli yer tutan bir sıra böyük tarixi və ədəbi şəxsiyyətlər bu dəfə də 1990-cı illərin “proletkultçuları”nın – “cəbhəçilərin” təftiş hədəfinə çevrilmişdilər. Xalqın tarixinə, onun yetirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərə bu qeyri-elmi və qeyri-etik münasibətə qarşı birincilər sırasında öz etiraz səsini qaldıran yenə də Heydər Əliyev oldu. O, xalqın onilliklər boyu gərgin zəhmət, yuxusuz gecələr hesabına qazandığı nailiyyətləri mexaniki şəkildə sovet rejiminin adına yazaraq, onların üstündən birdəfəlik xətt çəkmək istəyənləri 1990-cı ildən sonrakı bir sıra çıxışlarında kəskin şəkildə ittiham edirdi. Heydər Əliyevin fikrincə, Azərbaycan xalqını və Azərbaycan tarixini pis və yaxşı dövrlərə bölmək, şəxsiyyətləri ideoloji əlamətlərə görə yararlı, yaxud yararsız qələmə vermək olmaz. Hər şeyi olduğu kimi qorumaq, hər şeyi obyektiv şəkildə qiymətləndirmək lazımdır. “Eləcə də şəxsiyyətləri itirmək olmaz!

– deyə o, Azərbaycan Elmlər Akademiyasında ziyalılarla məşhur görüşündə xəbərdarlıq edirdi. – Bizdən ötrü Mirzə Fətəli Axundov da, Əhməd bəy Ağayev də, Məmməd Əmin Rəsulzadə də böyük şəxsiyyətlərdir. Nəriman Nərimanov da” (1, s. 203). Daha sonra o, Nəriman Nərimanovun şəxsiyyəti və fəaliyyəti haqqında əsassız, qeyri-obyektiv və ədalətsiz iradlara, ittihamlara öz münasibətini bildirərək demişdi: “Ancaq son zamanlar Nəriman Nərimanovdan başlayaraq Azərbaycanda bütün siyasi xadimlərin Azərbaycana düşmən olmaları barəsində deyilən fikirlərlə heç cür razılaşmaq olmaz. Bunu deyən adamların Nəriman Nərimanov səviyyəsinə qalxmaları üçün bəlkə də on illərlə siyasi fəaliyyət göstərmələri lazımdır. Nəriman Nərimanov öz dövrünün, yaşadığı mühitin çərçivəsində böyümüş görkəmli simadır, böyük siyasi xadimdir” (1, s. 203).

Heydər Əliyev daha sonra Azərbaycanda aprel çevrilişindən sonra milli birliyin qorunub saxlanması, demokratik respublikanın bir sıra tanınmış xadimlərinin mühafizə edilməsində, ümumiyyətlə, millətin genefondunun qorunmasında Nəriman Nərimanovun roluna və xidmətlərinə toxunaraq deyirdi: “Amma onu da bilin ki, Nəriman Nərimanov müstəqil demokratik dövlətin xadimlərinin hamısını qoruyub saxlayan adamlardan olmuşdur. Məmməd Əmin Rəsulzadəni də o qoruyub saxlamışdır. Məşhur generallar Mehmandarov və Şıxlinskini həbs etmək istəyirdilər. O zaman Nərimanov Leninə məktub yazaraq bildirmişdi ki, əvvəllər çar ordusunda, sonralar isə müstəqil dövlətin ordusunda xidmət etmiş bu adamlar dəyərli şəxsiyyətlərdir və onlardan istifadə etmək lazımdır. Bütün bunlarla mən öz fikrimi açıq demək istəyirəm: Tarixi təhrif etmək olmaz. Tarixi təhrif edənlər xalqa xəyanət edir, onu çaşdırırlar. Buna son qoymaq lazımdır” (1, s. 203).

Nəhayət Heydər Əliyev özünəxas cəsarət və qətiyyətlə Nəriman Nərimanov kimi xalqına bağlı həqiqi ziyalılara yenidən “xalq düşməni” damğasını vurmaq istəyən qaragüruhçu qüvvələrin bu məkrli niyyətlərinin arxasında dayanan çirkin əməlləri də göstərirdi: “Biz Bakıda Nəriman Nərimanovun ev-muzeyini yaratmışıq, özü də böyük bir çətinliklə düzəltmişik. Eşidirəm ki, sonra vəzifəyə gələn adamlardan kimsə gözünü bu

evə dikib. Muzeyi dağıdaraq özləri üçün mənzil edirlər. Bəs bu hansı mədəniyyətə sığışar? Nəriman Nərimanov elm, mədəniyyət xadimi kimi Azərbaycan tarixində olan bir adamdırsa, böyük bir ədəbi irs qoyub gedibse, belə etmək olarmı?” (1, s. 203).

Şübhəsiz milli dəyərlərə, milli əxlaq və mədəniyyətə söykənən, demokratik dəyərlərə əsaslanan bir dövlətdə bütün bunlar yolverilməzdir. Ümummilli Liderimizin Nəriman Nərimanovun şəxsiyyətinə və fəaliyyətinə olan ehtiramlı münasibəti nəticə etibarlı ilə onun barəsində ədalətsiz və qərəzli fikirlərə birdəfəlik son qoydu. Heydər Əliyevin sərəncamı ilə N.Nərimanovun anadan olmasının 125 illiyini hazırlayıb layiqincə qeyd etmək üçün dövlət komissiyasının yaradılması da ayrıca göstərilməlidir.

Ümummilli Lider Nəriman Nərimanovun ədəbi fəaliyyətini onun ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə üzvi vəhdətdə götürərək hər iki sahədə bu böyük şəxsiyyətin öz xalqına təmənnəsiz və mühüm xidmətlər göstərdiyini professional bir ədəbiyyatşünas dili ilə təqdim etməyə nail olmuşdu. 1972-ci ildə, Nəriman Nərimanovun 100 illik yubileyində söylədiyi geniş və dərin məzmunlu məruzəsində Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının bu böyük oğlunu bir ədib kimi xarakterizə edərkən demişdi:

“Nəriman Nərimanov ədəbi yaradıcılığa zəhmətkeşlərin azadlıq və səadəti uğrunda mübarizə vasitəsi kimi, onları şər qüvvələrə, mülkədar və kapitalist zülmünə, nadanlığa, dini fanatizmə və çəhalətpərəstliyə fəal müqavimət ruhunda tərbiyə etmək vasitəsi kimi baxırdı. Nəriman Nərimanov bu meyarları əsas tutaraq, özünün yazdığı kimi, xalq kütlələrini oyadıb inqilaba hazırlamağı öz ədəbi və ictimai fəaliyyətinin qayəsi hesab edirdi” (1, s. 32).

Göründüyü kimi, kommunist ideologiyasının qılıncının dalının da, qabağının da kəsdiyi 1972-ci ildə, milli respublikada cəmisi üç il siyasi hakimiyyətdə olan Heydər Əliyev bir qədər ezop dilində olsa da, milli ziyalının böyüklüyü haqqındakı fikirlərini qorxub çəkinmədən ictimaiyyətə çatdırmağa nail olmuşdur. N.Nərimanovun ədəbi yaradıcılığının öz aktuallığını və global humanist əhəmiyyətini itirmədiyi haqqında mülahizələrini davam etdirən Ulu Öndər deyirdi:

“Çarizm və burjuaziya milli ədavəti qızıqsırdığı, fəhlə sinfini, xalq kütlələrini milli əlamətə görə parçalamağa çalışdığı şəraitdə

Nəriman Nərimanov vəhşi millətçilik və şovinizmə qarşı cəsarətlə çıxış edirdi. “Bahadır və Sona” povestində o, burjuva millətçiliyi və dini əlahiddəlik ideologiyasına, köhnəlmiş adət və ənənələrə qarşı böyük bir ideya, xalqlar dostluğu ideyasını irəli sürdü. Vətəndaşlıq cəsarətinin timsalı olan bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatında böyük hadisə idi. Azərbaycan hüdudlarından uzaqlarda da demokratik ictimaiyyət onu rəğbətlə qarşıladı” (1, s. 32).

Bu gün sərsəm millətçilik virusu ilə təpədən dırnağadək yoluxmuş erməni şovinistlərinin monomillli dövlət quraraq, xaricdəki ikili standartlarla dünyanı qana çalxamaq kimi təhlükəli bir oyuna başlamış havadarlarına güvənməklə ekspansionist fəaliyyətlərini davam etdirdikləri bir şəraitdə Heydər Əliyevin irəli sürdüyü bu humanist və sağlam fikirlər necə də aktual səslənir!

Heydər Əliyevin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına böyük diqqətlə, sevgi və sayğıyla yanaşdığı, dərin hörmət göstərdiyi və haqqında qiymətli fikirlər söylədiyi klassik Azərbaycan yazıçılarından biri də Cəlil Məmmədquluzadədir. Hələ 1981-ci ildə, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olarkən onun təşəbbüsü ilə Bakıda böyük satirikin ev-muzeyinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilmiş, bu məqsədlə onun vaxtı ilə yaşadığı mənzilin sakinləri başqa yerə köçürülmüşdülər. Çox əlamətdar haldır ki, Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyini açmaq şərəfi də aradan 13 il keçəndən sonra taleyin qisməti ilə Ümummilli Liderimizə nəsib olmuşdur. 1994-cü ildə Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illiyi respublikamızda geniş qeyd olunmuş, ölkə başçısı istər ev-muzeyin açılışında, istərsə də təntənəli yubiley gecəsində iştirak edərək, Cəlil Məmmədquluzadə şəxsiyyətinə və yaradıcılığına, ümumiyyətlə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin çağdaş problemlərinə, bu milli sərvətin əhəmiyyətinə dair dəyərli nitqlər söyləmişdir.

Burada haşiyə çıxaraq qeyd etmək lazımdır ki, milli mədəniyyət tariximizdə mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin ev-muzeylərinin yaradılması işi Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə böyük vüsət almışdı. Onun təşəbbüsü ilə Bakıda Üzeyir Hacıbəyovun, Nəriman Nərimanovun, Cəlil Məmmədquluzadənin,

Səməd Vurğunun ev-muzeyləri yaradılmış, Mirzə Ələkbər Sabirin Şamaxıdakı ev-muzeyi əsaslı şəkildə yenidən qurulmuş və zənginləşdirilmişdi. Böyük Cavidin uzun illərdən bəri başabəhəmə gəlməyən ev muzeyi, nəhayət, Heydər Əliyevin səyi və vətəndaşlıq qeyrəti nəticəsində qapılarını təşnə tamaşaçıların üzünə açmışdı. Eyni zamanda bu müddət ərzində Tbilisidə Mirzə Fətəli Axundovun və Nəriman Nərimanovun ev-muzeyləri yaradılmışdı. Çoxsaylı çətinliklərə baxmayaraq, fəaliyyətlərini bu gün də davam etdirən həmin ev-muzeyləri klassik ədəbi dəyərlərlə və bunların yaradıcılarının şəxsiyyəti, mühiti, əlaqələri ilə daha yaxından tanış olmağa, gəncliyin etik və estetik tərbiyəsinə, vətənpərvərlik duyğularının daha da gücləndirilməsinə xidmət edir.

1994-cü ilin dekabrında, Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyinin fəxri qonaqlar kitabına yazdığı ürək sözlərində Azərbaycan Prezidenti bu yeni mədəniyyət ocağını yalnız böyük yazıçının və ictimai xadimin unudulmaz xatirəsinə göstərilən ehtiram kimi deyil, həm də xalqımızın gələcək mədəni-mənəvi yüksəlişinə təkan verən bir mədəniyyət və mənəviyyat mərkəzi kimi dəyərləndirirdi. “Bu gün Azərbaycanın həyatında böyük bir hadisə baş verir. Azərbaycan xalqının böyük yazıçısı, maarifçisi, ictimai xadimi Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyi açılır. Bakı şəhərində yeni mədəniyyət ocağı, Mirzə Cəlil ocağı fəaliyyətə başlayır. Bu, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığına, onun ədəbi-mədəni irsinə, onun xalqımızın tarixinə əvəzsiz xidmətlərinə verilən yüksək qiymətin rəmzidir. Şübhə yoxdur ki, muzey Mirzə Cəlil dühasının təbliğinə faydalı xidmət edəcəkdir. Xalqımızın mənəvi saflaşmaq yolunda, müstəqillik yolunda mübarizəsinə kömək edəcəkdir.”

Cəlil Məmmədquluzadənin şəxsiyyəti və yaradıcılığı Heydər Əliyev üçün hər şeydən əvvəl həmişə yaşarılığı, müasirliyi, heç zaman öz aktuallığını, sosial və tərbiyəvi əhəmiyyətini, poetik tərəvətini, estetik təsir qüvvəsini itirməməsi ilə səciyyəvidir. Onun nəzərində Mirzə Cəlil bizim ən canlı müasirimizdir, təkcə dünənimiz deyil, həm də sabahımızdır. Ümummillii Lider Heydər Əliyev haqlı olaraq Azərbaycan xalqının öz azadlığı, müstəqilliyi, dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi uğrunda apardığı mübarizəni də Mirzə Cəlilsiz təsəvvür etməzdi. Milli şüurun və

müstəqillik ideyalarının formalaşmasında, müstəqil Azərbaycan Respublikasının aparıcı ideologiyası olan azərbaycançılıq ideologiyasının ərsəyə gəlməsində və ətə-qana dolmasında Cəlil Məmmədquluzadənin təkrarsız bədii yaradıcılığı, onun hər birindən “qan iyi” gələn felyeton və səhnə əsərləri, dərin məzmunlu hekayələri, iyirmi beş il ərzində dəyişməz baş redaktoru və naşiri olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalı müstəsna rol oynamışdır.

Bütün bu cəhətləri nəzərə alan Heydər Əliyev 1994-cü il dekabr ayının 28-də, o zamankı Respublika sarayında Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illiyi ilə bağlı keçirilən təntənəli gecədə onun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikri tarixindəki yerini və rolunu çox dəqiq şəkildə, yüksək professionalıq və elmi dərinliklə qiymətləndirərək deyirdi: “Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan tarixində görkəmli yer tutmuş dahi insan, yazıçı, publisist, filosof, mütəfəkkir, xalqımızın mədəniyyətini çox zənginləşdirmiş bir şəxsiyyətdir. O, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin klassikidir. Eyni zamanda o, bizim müasirimizdir, o, bu gün də bizimlədir, bizim sıralarımızdadır. Bizimlə bərabər Azərbaycanın müstəqilliyinə sevinir və bizimlə bərabər Azərbaycan Respublikasının daim müstəqil dövlət olması uğrunda öz yaradıcılığı ilə, qoyduğu mənəvi irslə çalışmaqdadır. Əsrimizin əvvəlində fəaliyyətə başlayan Cəlil Məmmədquluzadə bu gün, əsrimizin sonunda bizim üçün mənəviyyat mənbəyidir, mənəvi dayaqdır. O, bizə ilham verir, bizə güc verir, sürətlə irəli getməkdə, xalqımızı bugünkü vəziyyətdən çıxarmaqda bizə kömək edir” (1, s. 262). Sitat gətirdiyimiz bu dəqiq müşahidələr və konkret mülahizələr, bir tərəfdən, Azərbaycan xalqının Ümum-milli Liderinin Cəlil Məmmədquluzadə irsinə böyük məhəbbətini, o biri tərəfdən isə, onun həmin ədəbi-mənəvi xəzinəyə yüksək professionalıqla, xalqın və dövlətin mövqeyindən yanaşdığını göstərir.

Heydər Əliyev haqlı olaraq Cəlil Məmmədquluzadə irsinin hələ kifayət qədər, layiq olduğu səviyyədə öyrənilmədiyini, daha doğrusu, dəyişən zaman və şərait daxilində onun yaradıcılığına yeni yanaşma tərzinin zəruriliyi fikrini vurğulamışdır. Doğrudan da, Azərbaycan ədəbiyyatının digər klassikləri ilə müqayisədə ölməz Molla Nəsrəddinin irsi daha çox müstəqillik əqidəsi və təfəkkürü

işığında öyrənilməyə möhtacdır. Çünki sovet rejimi şəraitində onun bir çox əsərləri öz həqiqi qiymətini almamış, yaxud toxunduğu bir sıra vacib mətləblər məhz hakim ideologiyanın şərtlərinə uyğun gəlmədiyindən diqqət mərkəzindən kənar qalmış, yetərcə açıqlanmamışdı. Bu mənada hər yeni nəsil Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığından bəhrələnmək, öz mənəvi-əxlaqi problemlərinə müvafiq yararlanmaq imkanına malikdir. Ulu Öndərimiz özünəxas obrazlı-simvolik şəkildə böyük satirikimizin zəngin və dərin mənalı yaradıcılığını dibi görünməyən bir dəryaya bənzədərək deyirdi: “Doğrudur, Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı elə bir dəryadır ki, o dəryanın dibinə gedib çatmaq, hamısını əhatə etmək mümkün deyildir. Güman edirəm ki, hələ bir neçə nəsil Azərbaycan tarixçisi, ədəbiyyatşünası, siyasətşünası, alimi Cəlil Məmmədquluzadə xəzinəsini, yaradıcılığını araşdıracaq, onu tədqiq edərək yeni-yeni kəşflər edəcəkdir. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı Azərbaycan mənəviyyatını, mədəniyyətini, ədəbiyyatını dünyaya nümayiş etdirən və xalqımızın nəyə qadir olduğunu göstərən böyük bir sərvətdir” (1, s. 262-263).

Cəlil Məmmədquluzadəni və onun banisi olduğu mollanəs-rəddinçilər ədəbi məktəbini Azərbaycan xalqının Ümummilli Liderinə sevdirən başlıca cəhət böyük satirikin milli oyanış və milli özünüdərk, bunların əsasında duran azərbaycançılıq ideyalarına ardıcıl və sədaqətli xidməti olmuşdur. Əsrin əvvəllərində, çar hakim dairələri Azərbaycan türklərinin hüquqlarını hər vasitə ilə tapdalayanda, onlara öz dillərini inkişaf etdirməyə, milli maarif və mətbuatlarını yaratmağa icazə verməyəndə, yaxud hər bəhanə ilə mane olanda Mirzə Cəlil, bir tərəfdən, bu antihumanist, işğalçı və irticaçı rejimi qamçılamış, o biri tərəfdən isə, həmin yaramaz rejimin tələblərinə müti şəkildə boyun əyən həmvətənlərini kəskin satira atəşinə tutmuşdu. “Molla Nəsrəddin”in barbaşa hədəfə dəyən tənqid oxları millətin ətalət yuxusundan oyanmasında, inkişaf etmiş xalqların yolu ilə maarif və mədəniyyət ardınca getməsində, öz haqqını tələb etməsində əvəzsiz rol oynamışdı. Satira ustasının ədəbi irsindəki bu cəhəti dəqiq müşahidə edən Heydər Əliyev göstərirdi ki, “Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə, əsərləri ilə, publisistikası ilə, böyük mətbuatçılıq fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqının milli oyanışında, milli

dirçəlişində əvəzsiz rol oynamışdır. Xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında məhz “Molla Nəsrəddin” jurnalının və Mirzə Cəlilin fəaliyyətinin rolu misilsizdir” (1, s. 263).

Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyevin Cəlil Məmmədquluzadə haqqında mülahizələrində XX yüzillikdə milli mətbuatımızın korifeyi olan “Molla Nəsrəddin” jurnalına xüsusi yer ayrılır. Jurnalın danışıqdan Heydər Əliyev, bir tərəfdən, Azərbaycan mətbuatının tarixinə dərinlən bələd olduğunu nümayiş etdirir, o biri tərəfdən isə, XX əsrin ilk onilliklərində, daha dəqiq desək, 1906-cı ildən sonra meydana çıxan mətbuat orqanlarının öz üzünü xalqa çevirməsində, xalqın dərd və qayğılarının tərcümanına çevrilməsində, nəhayət, yalnız bir qrup savadlı adamın deyil, hamının anlama biləcəyi bir dildə yazmasında “Molla Nəsrəddin”in müstəsna rol oynadığını və bu baxımdan, klassik Azərbaycan jurnalistikasında xüsusi mərhələ təşkil etdiyini nəzərə çarpdırır. O, eyni zamanda jurnalın əhatə və təsir dairəsindən bəhs edir, “Molla Nəsrəddin”in populyarlaşmasında jurnalın öz ətrafına topladığı istedadlı rəssamların əməyini ayrıca qeyd edir. Həqiqətdə də əhalinin böyük əksəriyyətinin savadsız olduğu, oxuyub-yazmağı bacarmadığı bir dövrdə “Molla Nəsrəddin”dəki aydın, anlaşılıq, birbaşa hədəfə vuran karikaturalar xalqı çox mətləblərdən aqah edir, onların gözünü çox gizlin sirlərə açdı. Ümummillə Lİderimizin obrazlı sözləri ilə desək: “Cəlil Məmmədquluzadə dühasının aynası” olan “Molla Nəsrəddin” eyni zamanda minlərlə adama özünün kim, nəçi olduğunu, hansı fikir və qayələrlə yaşadığını, hansı məzhəbə qulluq etdiyini göstərən aydın və qərəzsiz bir güzgü idi. Jurnalın ətrafına toplaşmış sərrast qələmlə, iti və açıq fikirli ziyalılar cəmiyyətdəki bütün ayrılıqların bu güzgüdə öz dəqiq və sərrast əksini tapmasına çalışır və əksər hallarda istədiklərinə nail olurdular.

Cəlil Məmmədquluzadəni Heydər Əliyevə yaxınlaşdıran, doğmalaşdıran başqa bir cəhət böyük yazıçının eyni zamanda həm də görkəmli ictimai xadim olması, yaxasını heç vaxt ictimai-siyasi proseslərdən, xalqın taleyi ilə bağlı məsələlərdən kənara çəkməməsi, bu baxımdan, hörmətə layiq ciddi bir vətəndaş məsuliyyətinə malik olması idi. Doğrudur, Cəlil Məmmədquluzadə heç vaxt,

heç bir siyasi partiyanın üzvü olmamışdı. Hətta Azərbaycanda ilk müstəqil milli respublikanın qurulduğu 1918-ci ildə o, ifrat ideallaşdırma yolu tutmamış, əksinə, hadisələrə açıq nəzərlə, soyuq başla yanaşmışdır. Cəlil Məmmədquluzadə ilk milli dövlətimizin rəhbər xadimləri sırasında yer almasa da, ziyalılar və xalqın ayıq nümayəndələri arasında milli müstəqillik ideyalarının formalaşmasında, bu ideyaların beyinlərdə və şüurlarda özünə möhkəm yer tutmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Heydər Əliyev tamamilə haqlı olaraq qeyd edirdi ki, "...Ona görə də biz Cəlil Məmmədquluzadəyə sadəcə bir ədəbiyyatçı kimi, yazıçı kimi, publisist kimi yox, eyni zamanda, böyük ictimai xadim və böyük siyasətçi kimi yanaşmalıyıq. Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının inkişafında, milli ruhun yüksəlməsində böyük rol oynamışdır. Bu, tək-cə ədəbiyyatda deyil, tək-cə mədəniyyətdə deyil, bu, siyasətdə böyük xidmətdir, ictimai həyatımızda böyük xidmətdir" (I, s. 264).

Ana dilinin inkişafında, ədəbi dilimizin büllurlaşmasında Cəlil Məmmədquluzadənin və onun ədəbi məktəbinin davamçılarının tutduqları ardıcıl mövqe də Heydər Əliyevin diqqətindən yayınmamışdır. Qarşısına "türkün açıq ana dilində" yazdığı başlıca məqsəd qoyan Mirzə Cəlil məhz bu yolla qısa müddət ərzində jurnalın auditoriyasını genişləndirmiş, ana dilinin saflaşmasına, təmizlənməsinə və zənginləşməsinə yardımçı olmuşdur. "Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətində ən dəyərli cəhətlərdən biri də Azərbaycan xalqının dilinin inkişafı üçün göstərdiyi xidmətlərdir. Ədibin ana dilinə – Azərbaycan dilinə böyük diqqəti, ana dilini təbliğ etməsi və ana dilinin, Azərbaycan dilinin hər yerdə hökm sürməsinin zəruriliyinə dair fikirləri, yazıları o vaxt üçün çox vacib idi, bu gün üçün də çox aktualdır" (I, s. 265) – deyən Heydər Əliyevin Mirzə Cəlilin dili barəsindəki bu mülahizələri eyni zamanda Ümummilli Liderimizin özünün də ana dilinə qayğı və münasibətinin üzərinə işıq salır. Təsadüfi deyil ki, başqa klassik yazıçı və şairlərimizlə bir sırada Cəlil Məmmədquluzadə irsi də Azərbaycan dili anlayışına yenidən vətəndaşlıq hüququ qazandırmaq prosesində Heydər Əliyevin arxalandığı mənbələrdən biri olmuşdur.

Heydər Əliyev özünün müxtəlif məruzə və nitqlərində, müsahibə və söhbətlərində gənc, müstəqil Azərbaycan Respublikasının

milli ideologiyasını yaratmağın zəruriliyi barəsində danışıbmışdır. Ulu Öndərin fikrincə, bu ideologiya ilk növbədə Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaratdığı mənəvi sərvətlərə əsaslanmalı, xalqın mədəniyyət və mənəviyyatını, dini, etik və estetik dəyərlərini, keçdiyi tarixi inkişaf yolunu özündə əks etdirməlidir. Təsadüfi deyil ki, dövlətimizin başçısı klassik yazıçılarımızın yaradıcılığını ehtiyac duyduğumuz milli ideologiyanın bünövrəsi hesab edir və yeni dövlət quruculuğunda, xüsusən də mədəni quruculuqda onların irsindən yaradıcı şəkildə istifadəni zəruri sayırdı. Bu baxımdan, Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri də istisna təşkil etmir, əksinə, Ulu Öndərin fikrincə, yeni milli ideologiyanın yaradıcıları ilk növbədə bu dahi sənətkarın ədəbi-ictimai, publisistik irsinə müraciət etməlidirlər: “Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətləri, eyni zamanda, ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyanın əsasıdır və həmin ideologiyanın yaranması üçün böyük bir vasitədir, böyük bir sərvətdir. O dövrdə həm milliliyə bağlı olmaq, həm də dünyəvi, ümumbəşəri dəyərləri qiymətləndirmək, onları öz yaradıcılığında əks etdirmək və xalqımızın ümumi səviyyəsini qaldırmaq cəhdləri böyük vətəndaşlıq cəsarəti idi, böyük xidmətdir və bunu biz daim qiymətləndirməliyik. Ona görə də Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, əsərləri bu gün bizim milli ideologiyanın formalaşmasına və yaranmasına, onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasına çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir” (1, s. 265).

Heydər Əliyev böyük yazıçının yubiley gecəsində söylədiyi geniş və əhatəli nitqində onun ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyini, yaradıcılığında qaldırdığı yüksək humanist məzmunlu fikir və ideyaların vüsətini dəyərləndirməklə bir sırada Cəlil Məmmədquluzadənin ayrı-ayrı əsərləri haqqında da diqqətəlayiq mülahizələr söyləmiş, bu əsərləri müasirliyin problemləri baxımından təhlil etmişdir. Məsələn, o, haqlı olaraq “Anamın kitabı” pyesini “Azərbaycan üçün çox dahiyənə əsər” adlandırır. İstər pyesin yazıldığı dövrdəki, istərsə də bizim günlərdəki ictimai-siyasi şəraiti və Azərbaycanın geosiyası mövqeyini müqayisəli şəkildə gözdən keçirən Heydər Əliyev “Anamın kitabı” pyesindəki fikir və ideyaların, xarakter və personajların müəyyən

qeyd-şərtlərlə bu gün də aktual olduğu qənaətinə gəlir. Doğrudan da, “dahiyənə əsər” adlanmağa hər cəhətdən layiq olan bu pyes aradan səksən ilə yaxın bir vaxt keçməsinə baxmayaraq öz müasirliyini zərrə qədər də itirməyib, əksinə, əsrin əvvəllərində Cəlil Məmmədquluzadənin böyük cəsarət və uzaqgörənliklə qaldırdığı bir sıra ictimai-siyasi və əxlaqi-mənəvi problemlər keçən yüzilliyin sonlarında Azərbaycan ziyalılarının, bütün Azərbaycan xalqının qarşısında daha kəskin şəkildə dayanmaqda idi. Özünün ilk milli demokratik dövlətini qurduğu 1918-ci ildə olduğu kimi əsrin sonunda ikinci dəfə dövlət müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycan da Cənubdan, Şimaldan və Qərbdən gələn müxtəlif təsirlərə və təzyiqlərə sinə gərməli olur. Heydər Əliyevin dəqiq müşahidəsinə qoşularaq deyə bilərik ki, “Anamın kitabı”nda yazılan, təsvir olunan meyllər, qaldırılan mənəvi problemlər bu gün də cəmiyyətimizdə özünü büruzə verir. Bir sənət adamı kimi Cəlil Məmmədquluzadənin böyüklüyü ilk növbədə onun zamanı bu şəkildə qabaqlamasında, yalnız öz dövrünün deyil, gələcəyin də problemlərini görməsində və göstərə bilməsində özünü büruzə verir.

Mirzə Cəlilin şah əsəri – “Ölülər” komediyası da, Heydər Əliyevin fikrincə, yalnız özünün yüksək bədii məziyyətlərinə, tarixi əhəmiyyətinə görə deyil, həm də müasirliklə sıx bağlanmasına görə ədəbiyyat tariximizdə mühüm yer tutur. “Ölülər”i dünya ədəbiyyatında analoqu olmayan əsər sayan Ümummilli Liderimiz çox doğru qeyd edirdi ki, məhz bu tragikomediya “Cəlil Məmmədquluzadənin həm nə qədər böyük filosof, psixoloq olduğunu göstərir, həm də onun yalnız özünəməxsus yaradıcılığını, özünəməxsus fitri istedadını əks etdirir. “Ölülər” əsəri ölməz əsərdir, O, yazıldığı vaxt da lazım idi, o, bizə bu gün də lazımdır” (*I, s. 266*). Əsərlə bağlı Heydər Əliyevin başqa bir diqqətəlayiq fikri “Ölülər”in indiyə qədər ədəbiyyatşünaslıq və ictimai fikrimizdə yalnız din əleyhinə yazılan bir əsər kimi qələmə verilməsi və təbliğ edilməsinə qarşı çıxmasıdır. Gizli deyil ki, onilliklər boyu bütün yazıçılarımızın yaradıcılığında ateizm meylləri axtarmışıq, yeri gəldi-gəlmədi onları islam dininin və əxlaqının əleyhdarları kimi qələmə verməyə çalışmışıq. Lakin bu zaman belə bir vacib cəhət unudulub ki, ümumiyyətlə, klassik Azərbaycan yazıçıları heç vaxt ənənələri əsasında tərbiyə olun-

duqları islam dininə, onun əsaslarına qarşı çıxmayıblar. Onların əsas tənqid və ifşa hədəfi fanatizm olub, islam dinindən öz yaramaz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışan fırıldaqçı və öz mənafeyini güdən mollalar olub, öz cahillik və avamlıqları ucbatından hər çiyini əbalının, başı əmmaməlinin hiylə toruna düşən sadələvh adamlar olub. İslami dəyərlər isə, əksinə, bizim bütün klassik ədəbiyyatımızdan qırmızı bir xətt kimi keçir.

Cəlil Məmmədquluzadə felyeton və pyeslərində, hekayə və məqalələrində bütövlükdə islam dinini deyil, bu dini öz çirkin məqsədlərinə uyğun şəkildə təhrif edənləri, onu qazanc məqsədi ilə alət və vasitəyə çevirənəri gülüş hədəfinə çevirmişdir. Ona görə də XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bu böyük korifeyinin yaradıcılıq irsinə yenidən qayıtmaq, həmin irsi daha dəqiq və obyektiv elmi-metodoloji meyarlarla öyrənmək lazımdır. Dinə münasibətdə bu, xüsusilə vacibdir. Çünki Ümummilli Liderimizin də çox doğru qeyd etdiyi kimi: “İndi biz öz dinimizə qayıtmışıq. Din mənəvi mənbələrimizdən biridir. İslam dininin, Qurani-Kərimin Azərbaycan xalqı üçün açdığı yol davam edəcək və biz get-gedə dinimizin hər yerdə özünə layiq yer tutmasına imkan yaradacağıq. Ancaq biz Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərindən bu gün də bəhrələnməliyik. Çünki bu gün də dini təhrif edənlər, dindən öz məqsədləri üçün istifadə edənlər, dindən istifadə edərək xalqımızı cəhalətə uğratmağa çalışanlar az deyil. Mirzə Cəlil isə belələri ilə o vaxt mübarizə aparıbdır və “Ölülər” əsəri ilə bizə bu vəsiyyəti edibdir. Biz də onun vəsiyyətini yerinə yetirməliyik” (1, s. 267). Göründüyü kimi, Azərbaycan xalqının Ümummilli Liderinin klassik ədəbiyyatımızın ibrətamiz nümunələrindən biri haqqındakı bu fikirləri mövzuya tamamilə yeni baxış sisteminin vacibliyini vurğulayır.

Heydər Əliyevin fikrincə, müasir mərhələdə mənəvi tərbiyə baxımından Cəlil Məmmədquluzadənin bu əsəri müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Mənəvi iflas prosesinin sürətləndiyi, adamlarda pula, vəzifəyə, asan yolla varlanmağa hərisliyin artdığı, cəmiyyətin əxlaqi dayaqlarını sarsıtmağa can atan qüvvələrin fəallaşdığı indiki dövrdə Kefli İskəndər kimi ayıq başlı və ifşaçı qəhrəmanlara böyük ehtiyac duyulur. Gizli deyil ki, cəmiyyətimizdə Şeyx Nəsrullahların və Şeyx Əhmədlərin sayı artır, ən müxtəlif növ fırıl-

daqçılar peyda olur və heç nədən qorxmadan öz çirkin əməllərini həyata keçirirlər. Bir anlıq təsəvvür edək: bəzi möhtəkirlərin əhalini soyub talaması, yaxud, “ölü canların” adına milyonlarla pul yazılaraq mənimsənilməsi elə Şeyx Nəsrullahlığın başqa bir təzahür forması deyilmə? Bu baxımdan, Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının müasir dövr üçün əhəmiyyəti üzərində ayrıca dayanan Ümummilli Liderimiz çağdaş yazıçılardan öz böyük sələflərinin ənənələrini davam etdirməyi, cəmiyyətdə baş verən proseslərə vətəndaşlıq və millət təəssübkeşliyi mövqeyindən yanaşmağı tələb edirdi. Azərbaycan jurnalistikasında “Molla Nəsrəddin” ənənələrindən danışan Heydər Əliyev bu lazımlı ənənələrin sovet hakimiyyəti illərində davam etdirilmədiyini təəssüf hissi ilə xatırlatmışdır. O, xüsusən, “Molla Nəsrəddin”in xələfi və davamçısı kimi düşünülmüş “Kirpi” satirik jurnalının öz böyük müəlliminin işini layiqincə davam etdirə bilmədiyini, mövzu xırdaçılığına, ifrat məişətçiliyə yuvarlandığını qeyd etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin “Cümhuriyyət elə bir hökumətə deyirlər ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın, xalqın öz öhdəsində və ixtiyarındadır və vicdan azadlığı, yığınaq azadlığı, birlik azadlığı, söz azadlığı, siyasi firqələr düzəltmək azadlığı, şəxsiyyət azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik, seçki üsulunda həmrəylik, bərabərlik və müstəqillik, gizli səs vermə prinsipləri cümhuriyyət quruluşunda əsas olmalıdır” – fikrini xatırladan Heydər Əliyev bu sözlərin müəllifini Azərbaycanın çağdaş tarixindəki böyük demokratlardan biri adlandırır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Cəlil Məmmədquluzadə heç bir siyasi partiyanın üzvü deyildi, lakin o, öz xalqını ürəkdən sevən bir vətənpərvər, demokratik dəyərlərə üstünlük verən qələm adamı və yaradıcı ziyalı kimi cəmiyyətin demokratikləşməsi, şəxslərin və millətlərin öz hüquq və azadlıqlarını əldə etməsi uğrunda mübarizə aparırdı. O, partiyalar və firqə ehtirasları fəvqündə dayanan müstəqil siyasətçi idi, insan haqları və humanizm prinsiplərinə əsaslanan demokrat idi. “Onun yazılarında cümhuriyyət anlayışı bu gün bizim quraçığımız demokratik hüquqi dövlət prinsipləri ilə səsleşir” – deyə yazıçı-jurnalist Cəlil Məmmədquluzadə kimi ictimai-siyasi xadim Cəlil Məmmədquluzadənin də bizim müasirimiz olduğunu nəzərə çarpdıran Heydər Əliyev yalnız ədəbi-estetik mülahizələrdə deyil,

yeni cəmiyyət quruculuğu prosesində də Mirzə Cəlilə, onun həmişəyaşar ədəbi irsinə arxalanmağı zəruri sayırdı.

Cəlil Məmmədquluzadə irsini mirzəcəlilşünaslığın müasir axtarışları səviyyəsində geniş təhlil edən Heydər Əliyev eyni zamanda bu istiqamətdə aparılan tədqiqatların arasıkəsilməz xarakter daşması haqqında da tövsiyələrini vermiş, arzularını bildirmişdir. Onun çox doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, hər yeni nəsil bu canlı klassikin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına öz prizmasından baxmağı bacarmalıdır. Ən başlıcası isə Azərbaycan xalqının öz milli dövlətini qurması, özünün yeni mənəvi sərvətlərini yaratması prosesində digər klassiklərlə birlikdə Mirzə Cəlilin də zəngin ədəbi irsindən faydalanmaq zəruridir: “Cəlil Məmmədquluzadədən, onun yaradıcılığından biz daha səmərəli istifadə etməliyik. Doğrudur, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığına həsr olunan çoxlu tədqiqat əsərləri yaranmışdır. Hesab edirəm ki, bunlar hələ yetərli deyil və hesab edirəm ki, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, onun əsərləri haqqında elmi əsərlər, fundamental monoqrafiyalar yaratmaqla yanaşı, onun yaradıcılığını, əsərlərini populyar şəkildə geniş kütlələrə, camaata, xalqa çatdırmaq lazımdır. Bugünkü gənc nəslə onunla yaxından tanış etmək lazımdır. Bizim bu gənc nəslimiz, indi yeni dövlətimizi, yeni cəmiyyətimizi formalaşdıran nəslimiz Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri ilə, yaradıcılığı ilə nə qədər yaxından tanış olsa, o qədər də bizim dövlətçilik işlərimiz asan gedər” (1, s. 269).

“Molla Nəsrəddin” jurnalının latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbası ilə transliterasiya olunmuş nəşrinin hazırlanması, Bakıda Cəlil Məmmədquluzadənin abidəsinin ucaldılması, onun ev-muzeyinin yeni eksponatlarla zənginləşdirilməsi, böyük ədibin ölməz dramaturji irsi əsasında yeni tamaşalar qoyulması, bədii filmlər çəkilməsi kimi məsələlər də Ümummilli Liderimizi yaxından maraqlandırmışdır.

O da qətiyyətlə təsadüfi deyil ki, mirzəcəlilşünaslıqda yeni yüksək keyfiyyət mərhələsi olan bir dövr məhz Heydər Əliyevin ikinci dəfə respublika hakimiyyətinə qayıtmasından sonra başlamış, gənc olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq elminin korifeylərindən biri sayılan akademik İsa Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri”, Moskvanın

nüfuzlu “Nauka” nəşriyyatında rus dilində Mirzə Cəlil haqqında sanballı monoqrafiyalari, türk, ingilis, fransız, rus və ərəb dillərində böyük ədib haqqında elmi-populyar kitabları məhz bu dövrdə işıq üzü görmüş, elmi mühitdə və geniş oxucu kütlələri arasında böyük maraqla qarşılanmışdır. Bu şərəfli iş indi də – Heydər Əliyevin layiqli varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qayğısı və diqqəti altında davam etdirilir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın yaradıcı ziyalılarının indiki nəslini müvəqqəti çətinliklərə qarşı mübariz olmağa səsləyəndə də Cəlil Məmmədquluzadənin ibrətamiz həyat yoluna müraciət etmiş, xüsusilə onun ömrünün son illərində üzləşdiyi maddi və mənəvi sıxıntıları xatırlatmışdır. Lakin elə buradaca Ulu Öndər onu da əlavə etmişdir ki, Mirzə Cəlilin məruz qaldığı çətinliklər onu əymədiyi, mübarizə yolundan çəkəndirmədiyi kimi, Azərbaycan yazıçılarının indiki nəslə də müvəqqəti sıxıntı və məhrumyyətlərdən qorxmamalı, mübarizədən geri durmamalıdır: “Ziyalılarımızın – alimlərimizin, yazıçılarımızın, mədəniyyət işçilərimizin çox hissəsi ağır maddi vəziyyətdə yaşayır. Bunlar keçid dövrünün gerçəkliyidir. Mən bunları ürək ağrısı ilə deyirəm. Belə olmamalıdır – yaradıcı adamlar, ziyalılar, mədəniyyətimizi, elmimizi yaradanlar, inkişaf etdirənlər daim cəmiyyətin və dövlətin qayğısı ilə əhatə olunmalıdırlar. Əmin edirəm ki, biz bundan sonra da əlimizdən gələni edəcəyik və çalışacağıq ki, əhalinin bu təbəqəsinə bu ağır dövrdə imkan dairəsində müəyyən yardımlar olunsun. Ancaq eyni zamanda gərək bu gün bizim yaradıcı adamlarımız, alimlərimiz, mədəniyyət xadimlərimiz Cəlil Məmmədquluzadənin həyatını təhlil edərək özləri üçün müəyyən etsinlər ki, əgər Cəlil Məmmədquluzadə kimi adam belə ağır əzab-əziyyətə dözübsə, öz iradəsindən, öz məsləkindən dönməyibsə, demək, bu böyük bir məktəbdir, böyük bir təcrübədir, böyük bir yoldur. Mən istəməzdim ki, bu gün mədəniyyət xadimlərimiz belə ağır vəziyyətə düşsünlər. Əgər həyat kimisə belə ağır, əziyyətli vəziyyətə salıbsa, biz onlara kömək əli uzatmalıyıq, eyni zamanda, mədəniyyət xadimlərimiz, ziyalılarımız bu əzab-əziyyətli dövrü cəsarətlə keçib getməlidirlər. Biz bərabər keçib getməliyik. Mən əminəm ki, bizim ziyalılarımız belə düşünlər

və Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı onlar üçün böyük təcrübə mənbəyidir, məktəbdir” (I, s. 270-271).

Göründüyü kimi, Cəlil Məmmədquluzadə şəxsiyyəti və irsi ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin böyük hamisi üçün ədəbiyyatın və xalqın tək-cə keçmişini, dünənini öyrənmək baxımından deyil, həm də onun sabahına, gələcəyinə işıq salmaq yönündən qüdrətli bir vasitədir. Həm də Heydər Əliyev yalnız Mirzə Cəlilin deyil, başqa klassik şairlərimizin və yazıçılarımızın yaradıcılığında da keçmişlə bu günü birləşdirən cəhətləri, xalqın dözümlü və iradə, inam və sədaqət simvoluna çevrilən xüsusiyyətləri çox ustalıqla müşahidə edə bilir və bütün bunları sadəcə bir dillə xalqa çatdıraraq mədəni keçmişimizə sevgi və saygını gücləndirirdi. Bu da ilk növbədə Ümummilli Liderin klassik ədəbi irsə dərin bələdliyindən və güclü müasirlik duyğusundan irəli gəlir.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının başqa bir görkəmli nümayəndəsi – romantik şair və dramaturq, filosof Hüseyn Cavid də onilliklər boyu Heydər Əliyevin yüksək qiymətləndirdiyi, yaradıcılığına böyük ehtiram və diqqətlə yanaşdığı, daim təbliğ və təşviq etdiyi sənətkarlardan biridir. Cavid yaradıcılığı ilə hələ Naxçıvanda orta məktəbdə oxuyarkən tanış olmuş Heydər Əliyev 1981-ci ildə keçmiş Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi olarkən Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyinin geniş miqyasda keçirilməsi barəsində qərar qəbul edilməsinə nail olmuşdu. Heç şübhə yoxdur ki, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra başqa nümayəndələri barəsində çıxarılan qərarlar kimi bu yüksək dövlət sənədinin də əsas müəllifi və ilhamvericisi o zaman respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyev idi.

Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi ilə bağlı hazırlıqların gətirdiyi dövrdə yenə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə, həm də daha çox onun nüfuzu və cəsarəti sayəsində o vaxta qədər misli görünməmiş bir addım atıldı – sovet QULAQ-ının sayı milyonları aşan günahsız qurbanları arasında birincilər sırasında Azərbaycan şairi Hüseyn Cavidin Sibir buzlaqlarındakı qərib məzarı axtarılıb

tapıldı və şairin cənazəsinin doğma vətəninə gətirilərək burada dəfn olunması barəsində tarixi qərar qəbul edildi. Bu qərar qəbul edilən zaman sovet cəmiyyətində nə Qorbaçovun uğursuzluqla nəticələnən yenidənqurma və aşkarlıq dövrü başlanmışdı, nə də xalqların tarixini “ağ ləkələr”dən təmizləmək barəsində cəsarətli çağırışlar eşidilirdi. Əksinə, bu illərdə, zəif də olsa, stalinizmin siyasi reanimasiyasına təşəbbüslər göstərilirdi. Keçmiş Sovetlər İttifaqındakı hakim millətin – rus xalqının bir sıra tanınmış sənətkarlarının nəinki məzarının, heç ədəbi irsinin vətənə, doğma mədəniyyətə qaytarılması barəsində söhbət açmağa cəsarət edən liderlər tapılmırdı. Belə bir şəraitdə “milli ucqarlardan” birində respublikamızın birinci şəxsinin iqtidarda olan rejim və ideologiya tərəfindən haqsız yerə cəzalandırılmış sənətkara belə yüksək ehtiram göstərməsi ilk növbədə həmin ideologiyanın puçluğuna və antihumanizminə meydan oxumaq idi.

Maraqlıdır ki, 1992-ci ildə ABŞ-da “Azərbaycan türkləri” adlı zəngin qaynaqlara əsaslanan fundamental monoqrafiya çap etdirmiş tarixçi-alim Odri Aldstadt kitabının “Azərbaycanda Heydər Əliyev erası” adlı fəslində Azərbaycan KP MK-nın o zamankı birinci katibinin təşəbbüsü ilə Cavidin cənazəsinin uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirilməsini ölkədəki müstəqillik arzularının və milli-azadlıq hərəkatının başlanğıc nöqtəsi kimi səciyyələndirir. Doğrudan da, respublika rəhbərinin o zamankı qətiyyətli hərəkatı təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının haqsız ittihamlara və cəzaya məruz qalmış görkəmli nümayəndələrindən birinin elementar insani hüquqlarının gec də olsa, müdafiə etməyə yönəlməmişdi, ölkənin birinci şəxsinin bu cəsarətli addımı ilə Azərbaycan xalqı və Azərbaycan dövləti həm də öz milli ədəbi-mənəvi dəyərlərinin tamhüquqlu sahibi olduğunu, öz şərəfli tarixi, qara yaxılmış keçmişinin reabilitasiyası uğrunda mübarizə əzmini və iradəsini itirmədiyini bir daha nümayiş etdirdi.

1941-ci ildə ucsuz-bucaqsız Sibir tayqalarının içərisində itibətmiş kiçik Tayşet qəsəbəsi yaxınlığındakı 59 nömrəli adsız qəbirdə dəfn olunmuş böyük Azərbaycan şairi Hüseyn Cavidin cənazəsi aradan 40 il keçəndən sonra Bakıya gətirildi. Yenə də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə şairin harada və necə dəfn olunması ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin iştirakı ilə geniş müzakirə

edildi və nəticədə şairi doğulub boya-başa çatdığı, sənət yollarında ilk addımlarını atdığı qədim Naxçıvan diyarında torpağa tapşırmaq barəsində yekdil qərar qəbul edildi. Bu, hər cəhətdən doğru və ədalətli qərar idi.

Əsrin ilk onilliklərində Hüseyn Cavid öz yaradıcılığı ilə, öz hikmətli və fəlsəfi poeziyası ilə, təkrarsız dramaturji əsərləri ilə Azərbaycanda milli şüurun inkişafına xidmət edirdi. Onun yaradıcılığında romantik coşğunluq da, hər şeydən əvvəl, türk millətinin, türk qövmünün sabahına olan sonsuz inamdan qidalanırdı. Cavid özünün digər tanınmış müasirləri ilə birlikdə həmvətənlərinə yalnız “müsəlman ümmətindən” deyil, həm də “türk millətindən” olduqları həqiqətini aşılırdı. Bu mənada, Heydər Əliyevin fikrincə, milli özünüdərkən yeni intibah dövrü yaşadığı 1990-cı illərdə Cavidin ideyaları, bütünlükdə Cavid yaradıcılığı daha böyük əhəmiyyət və aktualıq kəsb etmişdir: “İndi Hüseyn Cavidin əsərləri xalqa hava-su kimi lazımdır. Təkcə ədəbi baxımdan deyil, həm də fəlsəfi, elmi baxımdan lazımdır. Lakin bu əsərlər lazımı səviyyədə nəşr olunmuşdurmu? Hüseyn Cavid Şərqin Şekspiri adlandırılır. Ancaq onu bəlkə də Gete ilə müqayisə etmək daha düzgün olardı. Əsərlərindəki fəlsəfi fikirlərinə görə, ola bilsin ki, Cavid Şekspirdən də yüksək səviyyəyə qalxmış bir adamdır. Hüseyn Cavidin “İblis” əsəri heç də Getenin “Faust”undan geri qalmır. Ancaq biz inciləri lazımı qədər qiymətləndirə bilmirik” (1, s. 205).

Cavidlə bağlı bu mülahizələrdə Azərbaycan xalqının Ümum-milli Lideri həqiqətən də ədəbiyyatşünaslıq və ədəbiyyat tarixçiliyimizlə bağlı son dərəcə ciddi və aktual mətləblərə toxunmuşdur. Ayrı-ayrı istisnalara çıxmaq şərti ilə, təəssüf ki, biz indiyə qədər klassik sənətkarlarımızı dünya ədəbiyyatı kontekstində kifayət qədər öyrənməmişik. Onların dünya ədəbiyyatından nələr aldıkları barəsində çox yazılsa da, bu ədəbiyyata gətirdikləri, onu hansı yeni təkrarsız keyfiyyətlərlə zənginləşdirdikləri araşdırılmamışdır. Bu cəhətdən, Hüseyn Cavidin fəlsəfi mahiyyətli, bəşəri keyfiyyətlərlə zəngin əsərləri həqiqətən də tədqiqatçıların qarşısında, ilk növbədə isə müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq mütəxəssislərinin qarşısında böyük perspektivlər açır. Sadəcə, Ulu Öndərin qeydlərində deyildiyi kimi, Cavid dramaturgiyasının qlobal bəşəri

mahiyyəti Şekspir və Gete yaradıcılığı ilə müqayisədə öyrənilsə, azərbaycanlı müəllifin istər fəlsəfi dərinlik, istər personaj və tip yaratmaq, istərsə də yüksək sənətkarlıq və obrazlılıq baxımından dünya ədəbiyyatının korifeyləri adlandırdığımız qərblilərlərindən heç də geridə qalmadığı aşkara çıxar.

Əlbəttə, o da aydındır ki, sovet rejimi şəraitində biz öz klassiklərimizi bu şəkildə öyrənmək üçün sadəcə olaraq müvafiq imkanlara malik deyildik. Yəni həmin rejim şəraitində hətta bədii analogiya və müqayisənin də dərəcələri və səviyyələri müəyyənləşdirilmişdi. Bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatının Şərqi və Qərbi mədəniyyətləri ilə müstəqil, birbaşa əlaqə faktlarının üzərindən xətt çəkilir, dünya mədəniyyəti ilə yeganə ünsiyyət kanalımız kimi rus dili və rus ədəbiyyatı ön plana çəkilirdi. Ona görə də Heydər Əliyev klassik yazıçılarımızı bir tərəfdən olduqları kimi, o biri tərəfdən isə ümumdünya mədəniyyəti kontekstində öyrənməyi müstəqil dövlətçilik şəraitində Azərbaycan alimlərinin, ədəbiyyatşünaslarının qarşısında duran birinci dərəcəli vəzifələrdən sayırdı: “Güman edirəm ki, bunların hamısını (söhbət Azərbaycanın klassik elmi-ədəbi irsini hər hansı ideoloji qəlib və ştamlardan kənar şəkildə öyrənməkdən gedir – *T.K., V.Q.*) Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə təmin edə biləcəyik. Azərbaycan Respublikasının həm elmi, həm də mədəni potensialı çox böyükdür. Keçmişdə yaşayıb-yaratmış alimlərimiz, yazıçılarımız, şairlərimiz, bəstəkarlarımız böyük irs qoyub getmişlər. İndiki nəslin borcudur ki, bunların əsasında elmimizi, mədəniyyətimizi inkişaf etdirdirsin. Ancaq bir tərəfdən, biz müstəqillik əldə edərək böyük iftixar hissi ilə yaşayırıq, digər tərəfdən isə, təəssüf ki, elmi dağıdır, mədəniyyətə biganə yanaşırıq. Bazar iqtisadiyyatına keçmək o demək deyildir ki, elmə, mədəniyyətə ayrılan vəsait azaldılmalı, bu sahələr ağır maddi vəziyyətə salınmalıdır” (*1, s. 205*).

Mədəniyyətimizin sabahı ilə bağlı bu həyəcanlı düşüncələr Hüseyn Cavidin və digər klassiklərimizin irsinə göstərilən laqeydlilik və soyuqluqdan qaynaqlanmışdır. Doğrudan da, paradoksal haldır – Azərbaycan ziyalılarının son bir neçə nəslə türkçülük və millətsevərlik dərslərini digər klassiklərimizlə müqayisədə daha çox Caviddən alıblar. Başqa sözlə desək, müstəqilliyimizin

ideologiyasını hazırlayanların, gələcək nəsilləri “yoxdan bayraq” yaratmağa çağıranların içərisində Cavidin də öz yeri, öz səsi var. Lakin acınacaqlı haldır ki, artıq müstəqillik əddə edildikdən sonra onun memarlarından, ideya atalarından bəziləri yaddan çıxarılır, unudulurdu. Bu işə ilk növbədə xalqda tarixi yaddaş hissənin korşalmasına, tarixi ədalətin pozulmasına gətirib çıxarırdı. Məhz bu zərərli meylin qarşısını almaq üçün Heydər Əliyev mədəniyyətə münasibətdə bazar iqtisadiyyatının qanunlarına, bazar əxlaqının prinsiplərinə əsaslanmamağa çağırırdı. Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi ilə əlaqədar hələ 1981-ci ildə qəbul olunmuş qərarda onun haqqında yeni tədqiqatların yaranması və əsərlərinin yeni, daha mükəmməl nəşrlərinin hazırlanması ilə bir sırada şairin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində də mühüm işlər görmək nəzərdə tutulmuşdu. Bu işlər sırasında Cavidin Naxçıvanda ki məzarı üzərində məqbərənin ucaldılması, onun ev-muzeyinin yaradılması, Bakıda heykəlinin qoyulması və s. daxil idi. Lakin 1981-ci ilin sonlarında Heydər Əliyev respublikanı tərk edərək, Moskvaya getdikdən sonra onun başladığı bir sıra digər ciddi işlər kimi Cavidin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində nəzərdə tutulan tədbirlər də yerli-dibli unuduldu. Məqbərə bir yana qalsın, sadəcə qəbrin ətrafının abadlaşdırılması, üstünün götürülməsi kimi o qədər də zəhmət və vəsait tələb etməyən işlər də görülmədi. Bütün bunlar bir daha ölkədəki birinci şəxsəin ədəbiyyata və mədəniyyətə marağının, məhəbbətinin elə ədəbiyyatın özünün inkişafı üçün nə demək olduğunu əyani şəkildə aşkara çıxarır.

1990-cı ildə, səkkiz illik fasilədən sonra yenidən Azərbaycana, Naxçıvana gələn Heydər Əliyev doğma torpağa ayaq basdığı ilk gün Cavidin məzarının ziyarətinə getmişdi: “...Naxçıvana getdim və elə həmin gün Hüseyn Cavidin qəbrini ziyarət etdim. Doğrusu, mən belə təsəvvür etmirdim. Fikirləşirdim ki, məqbərə yoxdursa da, heç olmazsa, sənətkarın qəbrinin üstü götürülüb. Ancaq gedib oradakı vəziyyəti gördüm, təəssüfləndim, çox narahat oldum. Gördüm ki, qəbrin üstünə sadəcə olaraq daşlar qoyulub, məqbərə də tikilməyib...” (1, s. 292).

“Böyük Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin məqbərəsinin və ev-muzeyinin yaradılması ilə bağlı müşavirə”də

(10 iyun, 1995-ci il) etdiyi geniş çıxışdan da göründüyü kimi, həmin dövrdə – yəni 1990-cı ildə yüksək dövlət vəzifələrindən uzaqlaşdırılmış Heydər Əliyev heç bir səlahiyyət sahibi olmasa da, Naxçıvan rəhbərliyi qarşısında dəfələrlə nəzərdə tutulmuş məqbərənin tikintisinə başlamaq barəsində məsələ qaldırmışdı: “O vaxt mən bu məsələnin həllinə can atdım. Həmin dövrdə Kommunist Partiyası hakimiyyətdə idi. Mən bir neçə dəfə Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin rəhbərlərinə müraciət etdim ki, bu məsələ həll olunmayıb, mən də gəlmişəm, bu işi öz üzərimə götürürəm, gəlin onu həll edək. Ancaq, bu, bir nəticə vermədi” (1, s. 292). Bir detala diqqəti cəlb etmək istərdik. İki-üç il əvvəl dünyanın nəhəng dövlətlərindən birinin liderlərindən olan görkəmli dövlət xadimi və siyasətçi, dünya çaplı diplomat Naxçıvanda, Cavidin məqbərəsinin tikintisinə rəhbərlik etməyi könüllü şəkildə öz üzərinə götürür! Yalnız öz xalqına, bu xalqın mənəvi sərvətlərinə və yaradıcı şəxsiyyətlərinə son dərəcə bağlı olan bir şəxsiyyət bu addımı ata bilərdi!

1990-cı ildə hələ “Ümumittifaq əhəmiyyətli fərdi pensiyaçı” olan Heydər Əliyevin təkidli tələbləri nəticəsində Cavidin məqbərəsinin layihəsi hazırlanmışdı. Lakin təqdim edilən layihə “məqbərə məfhumunu özündə əks etdirmədiyindən” rədd olunmuşdu. Blokada şəraitində yaşayan, sözün həqiqi mənasında hər ötən günü mövcudluq uğrunda mübarizəyə çevrilən Naxçıvanda Heydər Əliyev Hüseyn Cavidlə bağlı on beş il əvvəl müəyyən edilmiş, ancaq fələyin gərdişi üzündən hələ də yerinə yetirilməmiş borclarını bir an da olsun yaddan çıxarmamışdı. Özünün də etiraf etdiyi kimi, həmin dövrdə o, Hüseyn Cavidin qızı Turan xanımı Naxçıvana dəvət etməyə, onunla atasının məqbərəsi barəsində məsləhətləşməyə bir neçə dəfə təşəbbüs göstərmişdi. Lakin bir tərəfdən Turan xanımın xəstəliyi, o biri tərəfdən isə Naxçıvanda ictimai-siyasi vəziyyətin qeyri-stabil olması bu niyyəti həyata keçirməyə imkan verməmişdi. Ancaq bu heç də müvəqqəti çətinliklər qarşısında Cavidin unudulduğuna dəlalət etməməlidir.

1992-ci il, oktyabr ayının 23-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvanda Cavidin 110 illik doğum günü təntənəli şəkildə qeyd edilmişdi. Şairin məzarı üzərində başlayan yubiley tədbiri axşam

Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Musiqili Dram Teatrında davam etdirilmişdi. İstər məzarın ziyarəti zamanı, istərsə də teatrdakı rəsmi tədbirdə Heydər Əliyev özünün Cavid yaradıcılığına və şəxsiyyətinə dərin bələdliyini nümayiş etdirən dəyərli nitqlər söyləmişdi. Həmin dövrdə Bakı ilə Naxçıvan arasında müəyyən gərginlik və anlaşılmazlıqların mövcudluğuna baxmayaraq, tədbirlərdə Bakıdan gəlmiş bir qrup ədəbiyyatşünas-alim və ziyalılar da iştirak etmişdi.

Tədbirin keçirilmə tarixini məxsusi olaraq tam dəqiqliyi ilə göstəririk. Çünki Cavidin xatirəsinin anılmasının ertəsi günü Naxçıvanda keçmiş iqtidar nümayəndələri tərəfindən Heydər Əliyevi hakimiyyətdən uzaqlaşdırmaq məqsədi güdən iğtişələr və qanunsuz hərəkətlər başlanmışdı. Təbii ki, bütün bu siyasi oyunlar bir günün içərisində hazırlanıb həyata keçirilməmişdi, hazırlıq işi günlərlə davam etmiş, vəziyyət düşünülmüş şəkildə, mütəmadi olaraq gərginləşdirilmişdi.

Başqa sözlə desək, elə gərgin, narahat və mürəkkəb şərait yaranmışdı ki, yubiley yada düşmürdü. Lakin Heydər Əliyev belə çətin bir şəraitdə də Cavidlə bağlı tədbirlərin keçirilməsini təxirə salmamışdı.

Cavidin yenidən təmir edilmiş, təzə eksponatlarla zənginləşdirilmiş ev-muzeyinin açılması da, onun məzarı üzərində əzəmətli məqbərənin tikilməsi də yalnız Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə qayıdışından sonra mümkün oldu. 1996-cı ilin oktyabrında Naxçıvanda olduğu qısa müddət ərzində ucaldırılmış Cavid məqbərəsinin təntənəli açılışı oldu. Həyatda birbirindən ayrı salınmış, hədsiz məhrumiyyətlərə düşür edilmiş Cavidlər ailəsi bu məqbərənin əzəmətli günbəzi altında ilk dəfə bir yerə toplaşmaq imkanı qazandılar. Heydər Əliyevin iştirakı ilə keçirilən, çoxsaylı ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin, xarici ölkə nümayəndələrinin iştirak etdiyi Cavid xatirəsinin anılması mərasimi Naxçıvanın ədəbi-mədəni həyatında ən mühüm mədəni-ictimai hadisələrdən birinə çevrildi, Hüseyn Cavidin məqbərəsinin məhz indi gördüyümüz gözəl və əzəmətli şəkildə layihələndirilməsində və tikilməsində bir zamanlar ali memarlıq təhsili almağa başlamış Ümummilli Liderimizin verdiyi faydalı təklif və məsləhətlərin də rolu az olmamışdı.

Cavid yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatı üçün böyük əhəmiyyətini göstərən Heydər Əliyev demişdi: “Vaxt var idi, Hüseyn Cavid həbs etdilər və onun bütün əsərlərini qadağan etdilər. Hüseyn Cavid həbs olunandan, hətta dünyasını dəyişəndən sonra onu millətçi, pantürkist, antisovet adam adlandırdılar. Amma Hüseyn Cavidin əsərləri yaşadı, zaman keçdi və biz Hüseyn Cavidin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi, onun irsinin təbliğ olunması üçün bu gün buraya toplaşmışıq. Güman edirəm ki, Azərbaycan üçün də bu ağır günlər keçib gedəcəkdir. Necə ki, repressiya olunmuş adamlar, onların ailələri üçün repressiya illəri nə qədər uzun olsa da, keçib getdi, o ailələr, o insanlar tamamilə bəraət qazandılar, hətta tarixi şəxsiyyət kimi tanınırlar və təbliğ olunurlar. Hörmətlə, ehtiramla yad edirlər” (1, s. 301). Heç şübhəsiz, bu sadalanan qədirşünaslıq aktlarında Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri danılmazdır. Xüsusən Cavid irsinin nəşri, təbliği və tədqiqi sahəsində Ulu Öndərin qoyduğu əsnələrin sonrakı dövrlərdə də yüksək səviyyədə davam və inkişaf etdirildiyini görürük. Hüseyn Cavid “Külliyyatı”nın beşcildliyinin şairin qızı Turan Cavid tərəfindən uzun illərdən bəri hazırlanan mükəmməl nəşri, nəhayət, 2005-ci ildə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Heydər Əliyevin idarəçilik və diplomatiya məktəbinin ən istedadlı tələbəsi İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə nəfis şəkildə, hər cildi 25 min tirajla işıq üzü görərək, xalqımıza çatdırıldı. Bu nəşrin mükəmməlliyi onda idi ki, Sovet dövründə Cavidin təkraredilməz bədii dilinin uğradığı “redaktə” və təhriflərdən tamamilə təmizlənmiş halda, böyük ədibin vəsiyyətinə uyğun olaraq, “imlasına dokunmadan” nəşr edilib oxucuların və tədqiqatçıların ixtiyarına verilmişdi. Çox təəssüf ki, bu nəşrin əsas yükünü öz çiyinlərində çəkmiş Heydər Əliyev və Turan Cavid onun gerçəkləşməsinə görə bilmədilər. Ancaq bu möhtəşəm işin yüksək səviyyədə başa çatdırılması, özlüyündə həm Hüseyn Cavidin, həm də Turan Cavidin və Heydər Əliyevin müqəddəs ruhlarına bir töhfə oldu.

Heydər Əliyevlə Turan Cavidin müştərək müəlliflər kimi ərsəyə gətirdikləri daha bir möhtəşəm əsər – Azərbaycan Milli Elmlər

Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən Hüseyn Cavidin Ev Muzeyidir. Bu gün burada görülən işlər böyük Cavidin xatirəsinə layiq bir səviyyədə davam etdirilir. Turan Cavidin vəfatından keçən bir neçə il ərzində Ev Muzeyində “Cavidşünaslıq” seriyasından üç kitab nəşr olunmuş, “Hüseyn Cavidin biblioqrafiyası” nəfis şəkildə işıq üzü görmüş, Cavidin seçmə aforizmləri “Cavid hikməti” adı altında oxuculara təqdim edilmiş, böyük şairimizi və dramaturqumuzu bütün dünyaya tanımaq üçün onun əsərlərinin xarici dillərə tərcüməsi üzərində iş başlanmış və ilk qaranquş kimi, Cavidin seçmə şeirləri fransız dilində yayımlanmışdır. Dünyanın bütün ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların və Azərbaycan ədəbiyyatı maraqlısı olan xaricilərin istifadəsi üçün virtual muzey – Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin elektron variantı yaradılmış və INTERNET səhifələrində yerləşdirilmişdir. Bütün bu işləri filologiya elmləri namizədi, Ev Muzeyinin direktoru Gülbəniz Babaxanlının başçılığı ilə kiçik bir kollektiv həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan cavidşünaslığında bünövrəsini qoyduğu sanballı işlərdən, layihələrdən biri də indi üzərində qızğın iş gedən “Hüseyn Cavid ensiklopediyası”nın hazırlanması və nəşridir. Bununla bağlı belə bir fakt də əlamətdar və simvolikdir ki, bu iş də, Hüseyn Cavidin və Heydər Əliyevin doğulub qolqanad atdıqları, sonra isə bütün dünyaya səs saldıqları bərkətli, müqəddəs qədim Naxçıvan torpağında, əsasən naxçıvanlı ziyalıların iştirakı ilə həyata keçirilir. Bu möhtəşəm proyektə rəhbərlik edən görkəmli elm adamlarımızdan akademik İsa Həbibbəylinin və akademik İsmayıl Hacıyevin adlarını xüsusi qeyd etmək istərdik. Heydər Əliyev məktəbinin layiqli yetirmələri olan bu iki görkəmli Azərbaycan alimi, Böyük Ustadın klassik irsimiz, xüsusi halda isə cavidşünaslıq sahəsində müəyyən etdiyi strategiyanı uğurla həyata keçirməklə Ümummilli Liderin ideyalarının həmişəyaşarılığını təmin edənlər sırasında önəmli yer tutmaqdadırlar.

Klassik ədəbiyyatımızın Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundov, M.Ş.Vazeh, N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, C.Cabbarlı kimi nümayəndələrinin daha geniş miqyasda, beynəlxalq arenada tanınmalarında və təbliğ olunmalarında, onların hörmət və ehtiramla yad edilmələrində, onların bəşəri dəyərlər sırasında duran ölməz əsərlərinin xarici dillərə yüksək

səviyyədə tərcümə edilməsi təşəbbüsünün irəli sürülməsində də Heydər Əliyev müstəsna rol oynamışdır. Məhz onun ədəbiyyata qayğısı, klassiklərimizə böyük sevgisi nəticəsində yuxarıda adlarını sadaladığımız sənətkarların tək-cə kitabları çap edilmədi, həm də heykəlləri qoyuldu, məqbərələri ucaldıldı, əsərləri müxtəlif xarici dillərə tərcümə edildi, Azərbaycan xalqına, Azərbaycan mədəniyyətinə məxsus olmaları bir daha bütün dünyaya bəyan edildi. Bütün bunlar isə, ölkəmizin mədəni imicini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltdi, xaricdə Azərbaycana, onun tarixinə, dilinə, ədəbiyyatına, ümumilikdə mədəni irsinə olan marağı qat-qat artırdı.

Dahi Azərbaycan bəstəkarı, Şərqdə opera sənətinin banisi, yazıçı, publisist və ictimai xadim Üzeyir Hacıbəyov hər bir azərbaycanlı kimi Heydər Əliyev üçün də əziz və qiymətli bir şəxsiyyət olmuşdur. Həm də o, digər klassiklərə münasibətdə olduğu kimi Üzeyir bəyə münasibətdə də passiv mövqedə dayanmamış, yalnız onun ecazkar sənətindən mənəvi zövq almaqla kifayətlənməmişdi. Heydər Əliyev öz geniş imkan və səlahiyyətlərindən Üzeyir Hacıbəyov şəxsiyyətinin tanıtılması yolunda da səxavətlə istifadə etmişdir. 1976-cı ildə, Üzeyir bəyin anadan olmasının 90 illiyi keçmiş Sovet İttifaqında qeyd edildiyi zaman respublika rəhbərinin təşəbbüsü və yaxından dəstəyi ilə böyük bəstəkarın və ədibin ev-muzeyi yaradılmışdır. Qısa müddət ərzində bu muzeydə toplanan çoxsaylı, zəngin eksponatlar tək-cə Azərbaycan klassik professional musiqisinin deyil, əsrin ilk onilliklərindəki Azərbaycan publisistikasının və jurnalistikasının keçdiyi mürəkkəb və çətin inkişaf yolunu, bütövlükdə xalqımızın yaşadığı ədəbi intibahı göz önündə canlandırır.

1985-ci ildə, Üzeyir bəyin anadan olmasının 100 illiyi tamam olanda Heydər Əliyev artıq Azərbaycanda deyildi. Etiraf etmək lazımdır ki, məhz buna görə də həmin yubiley böyük bəstəkarın xatirəsinə yaraşan bir şəkildə keçirilmədi. (Necə ki, böyük Nizami Gəncəvinin 850 illik yubileyi də, məhz Heydər Əliyevin iştirak etməməsi ucbatından çox sönük qeyd olunmuşdu). Özünün bütün

həyatı və yaradıcılığı ilə Azərbaycan dilinin və azərbaycanlı-türk şüurunun inkişafına, tərəqqisinə xidmət etmiş, bu işə böyük töhfələr vermiş dahi sənət xadiminin yubileyində onun doğma ana dilində bir kəlmə də səslənmədi. O zaman bu hadisə ziyalıların çoxunu hiddətləndirir, eyni zamanda Azərbaycan mədəniyyətinin böyk əşiqi və mahir bilicisi kimi tanınan Heydər Əliyevlə bağlı nostalji hisslərini daha da qüvvətləndirirdi. Azərbaycan Elmlər Akademiyasında keçirilən solğun yubiley tədbiri zamanı Heydər Əliyevin yerinin göründüyü barəsində fikirlər vətənpərvər ziyalıların dilindən tez-tez eşidilirdi.

Şübhə yoxdur ki, yubiley xalqın və mədəniyyətin tarixində böyük rol oynamış şəxsiyyətləri anmaq, onların xidmətlərinə layiqli qiymət vermək, xatirələrini yad etmək üçün sadəcə bir vəsilədir. Ancaq hələ sovet rejimi şəraitində Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə bu vəsilədən xalqın milli hiss və duyğularını oyatmaq, ona necə böyük bir mənəvi sərvətin və mədəniyyət xəzinəsinin sahibi olduğu fikrini təlqin etmək üçün çox ustalıqla istifadə edilirdi. O zaman, yəni 1976-cı ildə Üzeyir Hacıbəyovun 90 illik yubileyindən təkcə Bakıda deyil, bəstəkarın “kiçik vətəni” Şuşada da onun ev-muzeyinin yaradılması üçün istifadə olundu. Üzeyir bəyin doğulub boya-başa çatdığı evin qarşısında isə onun əzəmətli heykəli ucaldıldı. Başqa sözlə desək, Qarabağın Azərbaycan torpağının ayrılmaz bir parçası, Azərbaycan mədəniyyətinin, ilk növbədə isə musiqimizin beşiyi olmasının təsdiqi istiqamətində daha bir addım atıldı. Min təəssüf ki, Heydər Əliyev ənənələrini davam etdirə bilməyən fərasətsiz rəhbərlərin sayəsində Şuşa indi düşmən tapdağı altındadır, bu torpaqda yaranmış yüzlərlə sənət abidəsi kimi Üzeyir Hacıbəyovun ev-muzeyi və abidəsi də düşmənlərin talançılığına və təhqirlərinə məruz qalıb.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin bir sıra digər nümayəndələri kimi Üzeyir Hacıbəyov barəsindəki fikir və mülahizələrində də Azərbaycan Prezidenti yüksək professionalıq, mövzuya dərin bələdlilik, ən başlıcası isə haqqında bəhs açdığı şəxsiyyətə böyük hörmət və ehtiram nümayiş etdirirdi. O, özünün çoxcəhətli istedadı ilə dünya mədəniyyəti tarixində silinməz izlər

qoymuş Üzeyir bəydən danışarkən bəstəkarın istedadının formalaşmasını və çiçəklənməsini təmin edən amilləri də unutmurdu. Bu amillər sırasında isə ilk növbədə Üzeyir bəyləri yetirən mühit diqqət mərkəzinə çəkilirdi. Sovet hakimiyyəti illərində hər vasitə ilə bizim şüurlarımıza və düşüncəmizə Azərbaycanın dünya sivilizasiyasından tamamilə uzaq düşməsi və mədəni geriliyi fikrini pərçimləmək istəyirdilər. Bəzən elə təəssürat yaradılırdı ki, 1920-ci ilə qədər Azərbaycan dünya mədəniyyətindən tamamilə təcrid edilmiş, mədəni dəyərlər yaratmağa qabil olmayan xam bir səhra, bədəvi bir ölkə halında olmuşdur.

Son illərdə aparılan tədqiqatlar da bu fikirlərin həqiqətdən uzaqlığını inandırıcı faktlarla sübuta yetirmişdir. Heydər Əliyevin ədəbiyyat və mədəniyyət barəsində hələ yetmişinci illərin əvvəllərindən başlayaraq söylədiyi çoxsaylı mülahizələr, irəli sürdüyü ideyalar onun istər sovet rejimi şəraitində, istərsə də müstəqillik dövründə Oktyabra qədərki tariximizə və mədəniyyətimizə həmişə böyük nikbinliklə yanaşdığını, burada çoxlu işıqlı simalar və tərəqqi elementləri gördüyünü aşkara çıxarır.

Üzeyir Hacıbəyovu da o, ilk növbədə XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş belə bir əlverişli mütərəqqi ictimai-mədəni mühitin yetirməsi kimi dəyərləndirirdi: “Azərbaycanın gözəl guşələrindən biri olan Ağcabədidə dünyaya gəlmiş, Şuşada ilk təhsilini almış, müqəddəs Şuşanın ab-havasının təsiri, Natəvan dünyasının, musiqişunas Mir Möhsün Nəvvab sənətinin, fikrinin təsirini duymuş, sonra Qori seminariyasında yüksək təhsil almış və nəhayət Sankt-Peterburqda konservatoriyanı bitirmiş Üzeyir Hacıbəyov beləliklə böyük, parlaq yaradıcılıq yoluna başlamış və bu yaradıcılıq yolunu şərəflə keçmiş, Azərbaycan xalqının tarixində görkəmli yer tutmuşdur” (*1, s. 315*). Keçən əsrin sonlarındakı Şuşa ədəbi mühiti, Xurşid Banu Natəvan və Mir Möhsün Nəvvab barəsində deyilən bu mülahizələr Heydər Əliyevin təkcə Üzeyir bəy yaradıcılığına deyil, onu yetirən, ərəşəyə gətirən mühit və şəraitə də dərinlən, hətta, demək olar ki, bir mütəxəssis səviyyəsində bələd olduğunu göstərir.

1995-ci ildə Bakıda Üzeyir Hacıbəyovun anadan olmasının yüz on illik yubileyi geniş şəkildə qeyd edildi. Yubiley gecəsində

Respublika sarayında söylədiyi geniş və əhatəli nitqində Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri həm bəstəkar, həm yazıçı-publisist, həm də ictimai-siyasi xadim kimi Üzeyir bəyi hərtərəfli səciyyələndirərək deyirdi: “Üzeyir Hacıbəyov fəvqəladə fitri istedadı, böyük fədakarlığı, mükəmməl təhsili, elmi, vətənpərvərliyi, ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə xalqımızın böyük şəxsiyyətlərindən biri olmuş, dünya korifeylərinin ön sırasında duran, Azərbaycanı təmsil edən görkəmli şəxsiyyət olmuşdur” (1, s. 315). Bu konkret və aydın mülahizələrdə Üzeyir bəy haqqında hər şey deyilmişdir. Xüsusilə onun cazibədar şəxsiyyəti özünün bütün genişliyi və mürəkkəbliyi ilə açılmışdır. Heydər Əliyevin böyük bəstəkarı xarakterizə etdiyi epitetlərin ikisini isə ayrıca olaraq fərqləndirmək istərdik. Bunlar Üzeyir bəyin böyük fədakarlığı və vətənpərvərliyi barəsində deyilənlərdir. Doğrudan da, doğma vətəni, onun mədəniyyətini həqiqi bir Məcnun kimi sevən, dünyanın mədəni millətlərinin içərisində öz millətinin imzasını görmək üçün bütün varlığı ilə, canidildən mübarizə aparan bir şəxs 22 yaşında hər cür cəfa və çətinliklərlə qarşılaşmaqdan qorxmayaraq, yalnız Azərbaycanı deyil, bütün müsəlman Şərqi üçün ilk operasını yarada bilirdi. Doğrudan da, yalnız doğma xalqını ürəkdən sevən bir şəxs gecəsini-gündüzünə qatarıq musiqişünaslıqla bir sırada müəllimlik, jurnalistlik, yazıçılıq, tərcüməçilik edə bilirdi. Yalnız öz milli dövlətinin qurulmasına bütün varlığı ilə sevinən bir şəxs 1918-1920-ci illərdə “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində bu gün də öz əhəmiyyət və aktuallığını itirməyən, millət sevgisi ilə aşılınmış, ürəyin dərinliklərindən gələn ehtiraslı məqalələr çap etdirə bilirdi.

Təbii ki, son illərə qədər Azərbaycan ədəbi-ictimai fikri tarixindəki Üzeyir Hacıbəyov fenomeni sona qədər öyrənilmirdi. Xüsusən də böyük bəstəkarın milli Azərbaycan hökuməti dövründəki ictimai-siyasi və publisistik fəaliyyətinin üzərindən sükutla keçilirdi. Ümumiyyətlə, Üzeyir bəyin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə əlaqələri məsələsinə toxunulmurdu. Bunun səbəbləri isə gün kimi aydındır. Sovet rejimi şəraitində, xüsusən də həmin rejimin artıq “özününkü” saydığı bir şəxsiyyətlə bağlı bütün bu məsələlərdən danışmaq rejimin ideologiyası ilə düz gəlmirdi. Ancaq indi, gizlinlərin açıldığı, qaranlıq mətləblərin

üzərinə işıq salındığı dövrdə Üzeyir Hacıbəyov – publisistin birinci respublika dövründəki fəaliyyətinin obyektiv və hərtərəfli təhlili onun milli jurnalistikamızda Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Ömər Faiq Nemanzadə, Nəriman Nərimanov, Əhməd Ağaoğlu və b. qüdrətli qələm sahiblərinin adları ilə bağlı yaradıcılıq ənənələrini layiqincə davam etdirdiyini göstərir. Mübaligəsiz demək olar ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təqib etdiyi siyasətin mahiyyətini açmaq, onun qayə və istəklərini, arzu və amalını kütlələrə çatdırmaq, ideologiyasını şərh etmək baxımından Üzeyir Hacıbəyov partiya publisisti kimi tanınmış Məmməd Əmin Rəsulzadədən heç də az iş görməmişdi. Bu baxımdan, əsrin əvvəllərində yaşamış digər klassik sənətkarlarımız kimi Üzeyir bəyin bədii-publisist yaradıcılığına da yeni gözlə, yeni nəzərlə baxmaq zəruridir.

Bu həqiqəti birincilər sırasında görənlər və mütəxəssislərin həmin gerçəkləri açıqlamasını, obyektiv şəkildə öyrənməsini zəruri sayan Heydər Əliyev deyirdi: “1918-ci ildə Azərbaycanda ilk demokratik Respublika yaranan zaman və yaranandan sonra Üzeyir Hacıbəyov o vaxt gedən ictimai-siyasi proseslərin fəal iştirakçısı olmuşdur. O, görkəmli bir şəxsiyyət kimi həmin proseslərin düzgün istiqamətdə getməsinə təsir etmiş və o ağır dövrdə, çətin dövrdə xalqımızın milli mənliliyinin yüksəlməsi üçün çox işlər görmüşdür. Azərbaycanın ilk demokratik respublikasının yaşaması, inkişaf etməsi üçün çalışmış, fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması üçün cəhdlər göstərmişdir. Parisə – Versal sülh konfransına gedən Azərbaycan nümayəndə heyətinə onun verdiyi tövsiyələr, məsləhətlər və göstərişlər – Üzeyir Hacıbəyovun kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəyov da nümayəndə heyətinin tərkibində idi – bunlara canlı sübutdur. Üzeyir Hacıbəyov ilk müstəqil Azərbaycan dövlətinin “Azərbaycan” qəzetinin redaktoru olmuş və bu qəzetin fəaliyyətində həm öz məqalələri ilə, həm də rəhbərliyi ilə çox böyük xidmətlər göstərmişdir” (1, s. 317).

1995-ci ildə Üzeyir bəyin AXC dövründə “Azərbaycan” qəzetində çap edilmiş məqalələri “Fitnələr qarşısında” adı ilə ayrıca kitab şəklində nəşr olundu. Həmin məqalələr Azərbaycan Prezidentinin yuxarıda sitat gətirdiyimiz fikirlərinin dəqiqliyini

və əsaslıgını bir daha sübuta yetirir. Cəmi iyirmi üç ay mövcud olmuş Azərbaycan Respublikasının başı üzərində qara buludlar sıxlaşdığı zaman Üzeyir Hacıbəyov şəhid qanları bahasına qazanılmış azadlığın dəyərini bilməyə və onu nəyin bahasına olursa olsun, qorumağa çağıraraq yazırdı: “Yerimiz, yurdumuz, torpağımız özümüzün, hökumətimiz, qoşunumuz, cəməətimiz özümüzün, dinimiz, ayin və adətimizə edilən şəmətətdən qurtulduq. Dilimizə, millət və milliyyətimizə vurulan həqarətdən qurtulduq. Qapımız da özümüzün, yiyəmiş də özümüzük. Öz-özümüzü yaxşı-yaman dolandırırıq. Kimsəyə ehtiyacımız yoxdur.”

Müstəqillik ideyasının həyati əhəmiyyəti və xalqın gələcək həyatında oynayacağı böyük rol əksəriyyəti savadsız olan Azərbaycan kəndlilərinə və fəhlələrinə Üzeyir bəyin ürəyinin dərinliklərindən gələn bu sadə sözlərlə çatdırılırdı. Heydər Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, Üzeyir bəy əlində olan bütün imkanlarla müstəqillik amalını təbliğ edir, xalqı milli dövlətçiliyimizi göz bəbəyi kimi qorumağa çağırırdı. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının süqutu ərəfəsində 1920-ci il aprelin 25-də “Azərbaycan” qəzetində dərc etdirdiyi ürək ağrısı ilə yazılmış yangılı felyetonunda o, Azərbaycanın sovet Rusiyasının ağışuna atılması fikrinin tərəfdarlarına üz tutaraq acı-acı deyirdi: “Mən demirəm ki, Nikolay hökuməti ilə Lenin hökuməti arasında təfavüt yoxdur, xeyr! Təfavüt vardır və o özü də bundan ibarətdir ki, nikolaylar və generallar hökuməti həmişə “isvoluç” deyib atamıza söyərdilər, mujik və raboçi hökuməti məşhur rus söyüşü ilə anamıza söyəcəklər.”

Bu sadə sətirlər Üzeyir Hacıbəyovun yüksək siyasi uzaqgörənlik və fəhmindən, onun yaxınlaşan təhlükə barəsində bir sıra dövlət adamlarından daha aydın və dəqiq təsəvvürə malik olduğundan xəbər verir. Respublikaya münasibətdə heç bir tərəddüd və gözləmə mövqeyi tutmayan, əksinə, ilk günlərdən özünü onun sıra nəfəri elan edən və bir tərəfdən musiqisi, o biri tərəfdən isə qələmi ilə bu cümhuriyyət ideallarının həyata keçməsi uğrunda fədakarlıqla mübarizə aparan Üzeyir Hacıbəyov, Azərbaycan xalqının Ümummilli Liderinin dediyi kimi, bütün bunları məhz yüksək vətənpərvərlik duyğusu ilə etmişdir. Bu baxımdan, onun

həyatının və ədəbi-ictimai fəaliyyətinin indiyə qədər kifayət qədər öyrənilməyən iki ili daha geniş və əhatəli tədqiqata möhtacdır.

Heydər Əliyev zaman baxımından Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığını üç dövrə bölür. Birinci dövrə onun əsrin əvvəllərindən Fevral inqilabına qədərki fəaliyyəti daxildir. Bu dövrdə Üzeyir Hacıbəyov bütün dünyaya səs salmış “Leyli və Məcnun,” “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun” kimi milli opera və operettilər yaratmaqla bir sırada “Həyat”, “İrşad,” “Tərəqqi,” “Açıq söz” və başqa mütərəqqi ruhlu, milli əqidəli mətbuat orqanlarının səhifələrində xalqın dərd və qayğılarından söz açan yüzlərlə kəsərli publisist məqalə və felyeton çap etdirmişdi. Ulu Öndər tamamilə haqlı olaraq Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığının ilk mərhələsinin yalnız musiqi əsərləri və ədəbi nümunələrlə məhdudlaşmadığını, dahi bəstəkarın həm də öz xalqının gənc, lakin dönməz və qətiyyətli ictimai-siyasi xadimi kimi tanındığını vurğulayır: “Keçmiş zamanlarda Üzeyir Hacıbəyovun həyat yolu haqqında söhbət düşəndə onun yaratdığı əsərlərdən danışirdilər, amma onun o dövrlərdə, əsrin əvvəllərindən 1920-ci ilə qədər onun ictimai-siyasi fəaliyyəti haqqında heç bir şey deyilmirdi” (1, s. 322).

Bu mənada Heydər Əliyevin dəqiq müşahidə etdiyi kimi, tarixən o qədər də uzunmüddətli olmasa da, Üzeyir bəyin fəaliyyətindəki ikinci mühüm mərhələ milli hökumət dövrünü – 1918-1920-ci illəri əhatə edir. Həmin dövrdə müəyyən mənada öz ideyalarının təntənəsini, öz mübarizəsinin konkret nəticələrini görən Üzeyir bəy mətbuat sahəsində xüsusilə ardıcıl çalışırdı. Doğrudur, bu dövrdə də onun musiqi əsərləri milli səhnəmizin repertuarında əsas yer tuturdu. 1918-ci ildən etibarən fəaliyyət göstərən “Hacıbəyov qardaşlarının müdiriyyəti” təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Qafqazın mədəni həyatında mühüm rol oynayır, əsasını Üzeyir Hacıbəyovun əsərləri təşkil edən repertuarları ilə Azərbaycan mədəniyyətini təbliğ edirdilər. Üzeyir Hacıbəyov özü isə yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, “Azərbaycan” qəzetinin baş yazarı və əsas müəlliflərindən biri kimi müstəqillik və milli dövlətçilik ideyalarının təbliğində müasirləri olan qələm sahiblərinin hamısından ardıcıl və fəal çalışırdı. “Üzeyir Hacıbəyov böyük vətəndaş olmuşdur. Bir də qeyd edirəm, 1918-1920-ci illərdə, ağır bir dövrdə

Azərbaycanın ilk müstəqil respublikasının fəaliyyət göstərdiyi dövrdə Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığı əvəzsizdir” (I, s. 321) Ümummilli Liderimizin bu sözləri Üzeyir bəyin qısa, lakin şərəfli bir yaradıcılıq dövrünə verilən dəqiq və böyük qiymətdir.

Nəhayət, Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılığının üçüncü dövrü, Heydər Əliyevin fikrincə, 1920-ci ildən dahi bəstəkarın ölümünə qədərki müddəti əhatə edir. Üzeyir bəy bu dövrdə də öz müəllimlik və bəstəkarlıq fəaliyyətini davam etdirmiş, eyni zamanda həyatının ən gözəl illərini verdiyi mətbuatdan da ayrılmamışdı. Onun yaratdığı “Koroğlu” operası, romanslar və simfonik əsərlər Azərbaycan musiqisinin qızıl fonduna daxil olmuşdur. Üzeyir Hacıbəyov sovet hakimiyyəti illərində yaşadığı 28 il ərzində siyasi rejimdən və quruluşdan asılı olmayaraq öz xalqına, öz mədəniyyətinə həqiqi və təmənnəsiz xidmət nümunəsi göstərmişdir.

Heydər Əliyev böyük bəstəkarın yaradıcılığının, həyat və fəaliyyətinin hər üç dövrünün tarixi ədalət və obyektivlik hissi ilə öyrənilməsinin, dövrün və zamanın tələblərini bəhanəyə çevirərək əyintilərə yol verilməməsinin tərəfdarı kimi öz sözünü demişdir: “Bu gün respublikamızda ictimai-siyasi sistem dəyişəndən sonra yenə də əvvəlki xəstəliyə (sovet ideologiyasının tələbləri ilə fakt və hadisələri birtərəfli şəkildə işıqlandırmaq, onları rejimin şərtlərinə uyğunlaşdırmaq nəzərdə tutulur – *T.K.*, *V.Q.*) düşmək, bir dövrü qabarıq verib, o biri dövrü gizlətmək lazım deyil. Üzeyir Hacıbəyov anadan olduğu 1885-ci ildən 1948-ci ilə qədər, yəni dünyasını dəyişənə qədər Azərbaycan xalqının görkəmli bir oğlu olmuşdur, Azərbaycan xalqına xidmət etmişdir və hansı sistemdə olursa-olsun, hansı hakimiyyət dövründə olursa-olsun, bütün imkanlarından istifadə edərək xalqını daim irəliyə aparmışdır” (I, s. 322). Heydər Əliyev sonra öz fikrini daha da inkişaf etdirərək demişdir: “Üzeyir Hacıbəyovun 1920-ci ilə qədərki fəaliyyəti haqqında danışarkən, eyni zamanda onun bundan sonrakı fəaliyyətinə də yüksək qiymət vermək lazımdır. Biz bu gün böyük iftixar hissi ilə belə deyə bilərik ki, bəli, XX əsrdə və əsrimizin 20-ci ilindən sonra respublikamızda mədəniyyət inkişaf etmiş, çiçəklənmiş, böyük mədəniyyət ordusu yaranmışdır. Xalqımız savadlanmış, onun mədəni səviyyəsi yüksəlmişdir. Bunların hamısında Üzeyir Hacıbəyovun əvəzsiz rolu vardır” (I, s. 322-323).

Şübhəsiz, müdrik bir tarixi şəxsiyyətin dilindən eşidilən bu sözlər böyük həqiqət olmaqla bir sırada həm də klassik irsə, xüsusən də XX əsrin əvvəllərində, habelə XIX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalından sonra yaşayıb-yaratmış sənətkarlara, onların şəxsiyyətinə və yaradıcılıq irslərinə dəqiq, obyektiv qiymət vermək baxımından müstəsna əhəmiyyətə malik metodoloji tövsiyədir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının başladığı 1988-ci ildən sonra bizdə də bütün inqilablara xas olan “bütləri yıxmaq, mifləri qırmaq”, bir sıra hallarda isə ifratdan təfritə yuvarlanmaq hərəkatının tədricən özünü göstərməyə başladığı sırr deyil. Mədəniyyət sahəsindəki neobolşevizm meyilləri klassik milli irsin ayrı-ayrı nümayəndələrinin inkarından başladı. Bu sahədə tarixin acı təcrübəsi çox tezliklə unuduldu. Tarı inkar edənlərin, Sabirə, Hadiyə, Mirzə Cəlilə qarşı çıxanların nəvələri bir neçə müddət əvvəl özləri bütün bu ifrat solçuluqlara güldüklərini yaddan çıxarıaraq, eyni yolu tutdular. Mətbuat səhifələrində M.F.Axundov və A.Bakıxanovun Qafqazdakı rus müstəmləkəçilərinin yardımçıları olmaları haqqında kobud şəkildə tarixi kontekstdən təcrid edilmiş cəfəng iddialar eşidilməyə başladı. Bunun ardınca XX əsrdə Azərbaycan xalqının və Azərbaycan dövlətçiliyinin taleyində müstəsna rol oynayan Nəriman Nərimanova qarşı qarayaxma əməliyyatı başlandı. Mirzə Cəlilə qarşı çevrilmiş əsassız ittihamlar isə lap son zamanlara qədər hələ də eşidilməkdə idi. Bir sözlə, Azərbaycanda indiki müstəqilliyin və suverenliyin yaratdığı imkanlardan bəhrələnərək klassik ədəbi-mədəni irsi, klassik yazıçı və şairlərimizi olduğu kimi öyrənmək yox, onları müasir tələblər baxımından təftiş etmək meyli genişlənirdi. Doğrudur, bütün bunların xalqa və onun mədəniyyətinə, mənəviyyətinə nə kimi zərər vurduğunu 1917-ci ilin Oktyabr çevrilişindən sonra meydana çıxan müxtəlif antimillə və antimədəni cərəyanlar, xüsusən də “proletkultçuluq” hərəkatı aydın şəkildə göstərmişdi. Eyni səhvlərin müxtəlif dövrlərdə mahiyyətə eyni, formaca fərqli şəkillərdə təkrarlandığının şahidi olmuşuq. Bu mənada Heydər Əliyevin dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovun zəngin yaradıcılıq irsini və şəxsiyyətini ideoloji yönlü təftişlərdən qorumağa çalışması diqqətəlayiqdir. Bir daha, Ümummilli Liderimizin belə

bir fikrinə haqq qazandırmaq lazımdır ki, Üzeyir bəy yaradıcılığının bütün dövrlərində öz xalqı ilə birlikdə olmuşdur, “hər üç mərhələdə hakimiyyətin xarakterindən, formasından asılı olmayaraq, xalqına xidmət etmişdir” (1, s. 322).

Üzeyir Hacıbəyovun Azərbaycan xalqının yaddaşında əbədi yaşayacaq əməlləri sırasında Heydər Əliyev onun həm ilk respublikanın, həm də Azərbaycan SSR-in Dövlət himninin müəllifi olmasını göstərir. Maraqlıdır ki, Azərbaycan 1991-ci ildə yenidən dövlət müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra özünün bir sıra dövlətçilik atributları ilə birlikdə vaxtı ilə Üzeyir bəy tərəfindən yazılmış ilk milli himnini də bərpa etdi və beləliklə də tarixi ədalət öz yerini tutdu.

XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin tarixinə özünün çoxcəhətli yaradıcılığı ilə daxil olan Üzeyir Hacıbəyov sözün həqiqi mənasında ensiklopedik bir şəxsiyyət idi. Fəaliyyət sahəsinin genişliyi və səmərəliliyi baxımından onu tam əsasla dünya sivilizasiyasının inkişafında mühüm rol oynamış fransız ensiklopedistləri ilə müqayisə etmək olar. Bu cəhəti nəzərə alan Heydər Əliyev, Üzeyir Hacıbəyovun anadan olmasının 110 illiyi təntənələrində söylədiyi nitqdə alimləri, mütəxəssisləri Üzeyir Hacıbəyov fenomenini bütün yönləri, bütün cəhətləri ilə öyrənməyə çağırırdı: “Üzeyir Hacıbəyovu tədqiq edən alimlərin əsərlərinin və xüsusən yubiley mərasimindəki çıxışların adətən əksər hissəsində deyilən sözlər onun musiqi sahəsində fəaliyyətinə həsr olunub. Təsadüfi deyildir ki, bu yubileylərdə daim musiqişünaslar, bəstəkarlar, musiqiçilər çıxış edirdilər. Ola bilər, ilk dəfədir ki, Üzeyir Hacıbəyovun yubiley mərasimində Respublikanın Prezidenti söz söyləyir. Bu heç də təsadüfi deyil. Çünki Üzeyir Hacıbəyov dahi bir bəstəkar, musiqiçi, eyni zamanda, böyük alimdir, filosofdur, maarifçidir. Xalqımızda milli dirçəliş, milli oyanış, milli özünüdərk hisslərinin yaranmasında, formalaşmasında, inkişaf etməsində Üzeyir Hacıbəyovun əsərləri və onun bilavasitə fəaliyyəti böyük rol oynamışdır. Azərbaycanlılar – gənclər, vətəndaşlarımız məhz Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərindən ruhlanaraq Vətənimizi daha çox sevmişlər; onun musiqisini dinləyərək, onun əsərlərindən irəli gələn fikirlərin təsiri altına düşərək hiss etmişlər ki, Vətən, ölkə, millət hər bir insan üçün nə qədər əzizdir, doğmadır” (1, s. 321).

Azərbaycan Prezidentinin bu proqram səciyyəli sözləri Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılığını daha geniş aspektdə öyrənmək üçün perspektivlər açmışdır. Bir daha bəlli olur ki, hər şeydən əvvəl bir ideya adamı kimi tanınan Üzeyir bəy vətəninə, millətinə yalnız ecazkar musiqisi ilə deyil, həm də qələmi ilə, sözü ilə xidmət etmişdir, yalnız böyük mədəniyyət xadimi olmaqla kifayətlənməmiş, həm də vətən fədaisi, yurd təəssübkeşi kimi ad çıxarmışdır.

Ümumiyyətlə, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin bir çox nümayəndələri Heydər Əliyev üçün ilk növbədə məhz vətənə, torpağa, xalqa, milli-azadlıq və müstəqillik ideyalarına sədaqətləri, bu yöndə göstərdikləri hədsiz fədakarlıqları ilə qiymətlidirlər. Onilliklər boyu Heydər Əliyevi klassik Azərbaycan ədəbiyyatına bağlayan qırılmaz tellərdən biri də məhz bu zəngin bədii sərvətin saxtakarlıqdan, yalançı aktuallıqdan, riyakarlıqdan, ifrat ideyalılıqdan uzaq olması, yarandığı dövr və şəraitin bütün çətinliklərinə, hakim ideologiyanın bütün təzyiqlərinə baxmayaraq xalqın xoşbəxt gələcək haqqındakı fikir və arzularının tərcümanı kimi çıxış etməsidir. O, özünün müxtəlif məruzə və nitqlərində Azərbaycan klassikasının bu əvəzsiz keyfiyyətini dönə-dönə vurğulamış, onun xalqımızın əsrlər boyu davam edən azadlıq savaşlarına, ümumbəşəri, humanist dəyərlərin təntənəsi uğrunda mübarizəsinə verdiyi töhfələri yüksək qiymətləndirmişdir. 1994-cü il mayın 27-də Respublika sarayında İstiqlal günü münasibəti ilə keçirilən təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyev bir daha bu məsələyə qayıdaraq Azərbaycanın istiqlalının və dövlət müstəqilliyinin qazanılmasında ədəbiyyatın, ilk növbədə isə onun klassik nümayəndələrinin yaradıcılığının rolunu minnətdarlıq hissi ilə xatırlayaraq demişdi: “Azərbaycan xalqı həmin dövrdə (çarizm və sovet rejimi nəzərdə tutulur – *T.K.*, *V.Q.*) mövcud şəraitə uyğunlaşsa da, eyni zamanda onun qəlbində tam müstəqillik, milli-azadlıq hissləri yaşamışdır. Keçmişdə olduğu kimi bu dövrdə də həmin hisslər xalqımızı heç vaxt tərk etməmişdir. Orta əsrlərdə Azərbaycan xalqı Nizami, Füzuli, Nəsimi, Xaqani kimi dahilər yetirmiş və onlar da bu hissləri yaşayıb-yaratmışlar. Sonrakı dövrlərdə Azərbaycan çar Rusiyasının tərkibində, onun əsarəti altında olarkən də ölkənin mütəfəkkir adamları, qabaqcıl

siyasi xadimləri, yazıçı və şairləri olmuşdur. Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Seyid Əzim Şirvani, Üzeyir Hacıbəyov kimi şəxsiyyətlərin yaradıcılığında da milli-azadlıq hissləri öz əksini tapmışdır. Yəni siyasi rejimdən, kiminsə əsarəti altında yaşamasından asılı olmayaraq xalqımız həmişə milli azadlığa, istiqlala can atmışdır” (*“Azərbaycan” qəzeti, 28 may 1994-cü il*).

Bu nəcib meyil, Ümummilli Liderimizin sözlərindən də görün-düyü kimi, orta əsrlərdən başlayaraq bədii ədəbiyyat, XIX əsrin yetmişinçi illərindən sonra isə mətbuat vasitəsi ilə daim kütlələrə təlqin edilmiş, Azərbaycan xalqının milli şüurunun qorunmasında və inkişaf etdirilməsində ədəbiyyat nümayəndələri bir çox mərhələlərdə həm də ictimai və siyasi xadimlərin, filosofların da vəzifələrini öz üzərlərinə götürmüşlər. Bu baxımdan, klassik ədəbiyyatın ənənələrini öz yaradıcılığında uğurla davam etdirən, ən yaxşı musiqi əsərlərinin mövzu və süjet xəttini, qəhrəmanlarını şifahi xalq yaradıcılığından, yaxud klassik poeziyadan götürən Üzeyir Hacıbəyov da istisna təşkil etməmiş, əksinə, vətən sevgisinin, yurd təəssübkeşliyinin əməldə, işdə təsdiqində özünün bir çox sələflərini və adlı-sanlı müasirlərini qabaqlamışdır.

Şübhə yoxdur ki, Üzeyir Hacıbəyova ən böyük qiyməti artıq Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri onun 110 illik yubileyində dediyi aşağıdakı sözlərlə vermişdir: “Üzeyir Hacıbəyovun yaşadığı hər gün bizim üçün qiymətlidir. Üzeyir Hacıbəyovun yazdığı hər bir əsər, hər bir not vərəqi bizim üçün qiymətlidir. Üzeyir Hacıbəyovun ictimai-siyasi fəaliyyəti əvvəldən-axıra qədər bizim üçün qiymətlidir. Çünki bunlar hamısı Azərbaycan xalqının güclənməsinə, mədəniyyətinin inkişaf etməsinə, xalqımızın özünü tanımasına xidmət etmişdir. Bu xidmətlər heç vaxt unudula bilməz. Bu xidmətlər əvəzsizdir” (*I, s. 322-323*). Üzeyir Hacıbəyova yüksək ehtiram və məhəbbətin təzahürü olan bu səmimi fikirlər bir də ona görə qiymətlidir ki, bütünlükdə Ulu Öndərimizin sözə, sənətə, sənətkara olan münasibətini özündə əks etdirir.

Heç də təsadüfi sayılmamalıdır ki, Heydər Əliyevin fiziki yoxluğundan sonra onun ideya və əməllərini davam etdirən ən

böyük qurumlardan biri olan Heydər Əliyev Fondu, UNESCO və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili, Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi altında bu yaxınlarda Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərini nəfis şəkildə, yüksək poliqrafik səviyyədə nəşr edərək xalqımıza qiymətli bir ərməğan kimi çatdırmışdır. Bu faktın özü də, bir daha onu göstərir ki, Heydər Əliyevin klassik ədəbiyyata, mədəniyyətimizin ölməz əsərlərinə qarşı müəyyən etdiyi qayğı və diqqət, sevgi və himayədarlıq kursu bu gün də ən yüksək səviyyədə davam və inkişaf etdirilir.

XX əsrdə, Azərbaycan dövlətinin mövcud olduğu səksən ilə yaxın bir müddət ərzində xalqın mənəvi sərvətlərinə, onun dilinə, ədəbiyyatına son dərəcə yüksək diqqətlə yanaşmaq, hər vasitə ilə bu mənəvi dəyərlərin inkişafına, tərəqqisinə, yayılmasına çalışmaq baxımından yalnız iki dövlət xadiminin, xalqımızın dövlətçilik və milli inkişaf tarixində diqqətəlayiq rol oynamış iki şəxsiyyətin – Nəriman Nərimanovun və Heydər Əliyevin adlarını qoşa çəkmək mümkündür. Nəriman Nərimanov Azərbaycan ziyalılarının hamısını yaxşı tanıyırdı, onlarla çiyin-çiyinə mübarizə məktəbi keçmişdi, əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda başlayan mədəni intibahda bu şəxsiyyətlərin hər birinin roluna və xidmətlərinə kifayət qədər bələd idi. Buna görə də, 1920-ci ilin mayında hətta Moskvanın iradəsi ilə respublikada birinci şəxs olmasına baxmayaraq, qüvvə və imkanları daxilində Azərbaycanın say-seçmə ziyalılarını, söz və qələm adamlarını təqiblərdən və təzyiqlərdən qorumaq üçün əlindən gələni əsirgəməmişdi. Sovet Azərbaycanındakı ideoloji basqı şəraitində Nəriman Nərimanovun imzaladığı ilk dekretlərdən biri Azərbaycan türkcəsinin dövlət dili elan edilməsi haqqında idi. Onun təkidli xahişləri ilə Cəlil Məmmədquluzadə könüllü yollandığı İran sürgünündən geri qayıtmış, Azərbaycanda, Bakıda “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri üçün böyük satirikə şərait yaradılmışdı. Nəriman Nərimanovun yaxından iştirakı və təşəbbüsü ilə 1922-ci ildə bütün müsəlman Şərqiində ilk dəfə Bakıda söz adamına, şairə – xalqımızın “ağlar-güləyən” sənətkarı və dərdlərinin tərcümanı Mirzə Ələkbər Sabirə abidə ucaldılmışdı. Azərbaycan ədəbiyyatının Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəlil Məmmədquluzadə, Yusif Vəzir Çəmən zəminli, Əhməd Ağaoğlu, Hüseyn Cavid, Üze-

yir Hacıbəyov, Sultan Məcid Qənizadə, Cəfər Cabbarlı, Əhməd Cavad və başqa tanınmış nümayəndələrinin siyasi qarayaxaların və proletkult mübəlləğlərinin haqsız hücumlarından qorunması Nərimanovun respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə həmişə diqqət mərkəzində saxladığı məsələlərdən olmuşdur. Yalnız onun Moskva-yaya aparılmasından sonra yerli manqurtların dəstəyinə arxalanan antiAzərbaycan qüvvələr burada öz çirkin niyyətlərinə çata bildilər, öz məkrli planlarını həyata keçirməyə başladılar. Nəriman Nərimanov, artıq yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının həmin dövrdəki nümayəndələrinin bir çoxunu otuz ilə yaxın bir müddət ərzində tanıyırdı, onlarla səmimi ünsiyyətdə idi. Onlar birgə mübarizə yolu keçmişdilər. Anadilli mətbuatı inkişaf etdirmək, milli teatr yaratmaq, maarif şəbəkəsini yenidən qurmaq, xalqda milli hissləri tərbiyə etmək və gücləndirmək sahəsində birgə fəaliyyət göstərmişdilər. Nəriman Nərimanov yalnız mənəvi deyil, siyasi müstəqilliyin qorunmasında da yaradıcı ziyalılardan biri olduğu bədii ədəbiyyata, söz sənətinə mühüm qiymət verir, onun dəyişdirici gücünə inanırdı.

Təəssüf ki, Nəriman Nərimanovdan sonra respublika rəhbərliyinə gələnlər onun sovet Azərbaycanında başladığı xeyirxah və gərəkli ənənəni davam etdirə bilmədilər. Sadəcə, bunu bacarmadılar. Keçən yüzilliyin 20-ci illərinin əvvəllərində Nəriman Nərimanovun Bakını işğal etmiş qırmızı bolşevik ordusunun, ilk növbədə isə onun siyasi idarə rəisi Pankratovun amansız terrorundan qoruduğu yaradıcı ziyalılardan əksər qismi 1937-ci ildə daha böyük terrorun qurbanlarına çevrildilər. Əlbəttə, 1920-ci illə 1937-ci ili eyniləşdirmək düzgün olmazdı. Lakin bununla bərabər, düşünmək olar ki, hətta mənhus 1937-ci ildə də Azərbaycan rəhbərliyində Nəriman Nərimanov kimi, Heydər Əliyev kimi öz vətəni, xalqını ürəkdən sevən, onun mədəniyyətinin və mənəviyyatının keşiyində dayanmağı bacaran bir lider olsaydı, xalqımızın ləyaqətli oğulları günahsız yerə qurban getməzdilər.

Mübalığəsiz demək olar ki, bütün Azərbaycan xalqı, ilk növbədə isə Azərbaycanın ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri Nəriman Nərimanov tipli yeni milli rəhbəri bir də aradan təxminən əlli il keçəndən sonra, 1969-cu ilin iyulunda Azərbaycan xalqının

böyük oğlu Heydər Əliyevin şəxsində tapdılar. Doğrudur, keçmiş Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XX qurultayından sonra, Xruşşovun stalinizm buzlarını əritməyə çalışdığı dövrdə Azərbaycana rəhbərlik edən İmam Mustafayev, Mirzə İbrahimov kimi rəhbərlər milli-mədəni inkişaf istiqamətində müəyyən işlər görməyə təşəbbüs göstərmişdilər. Lakin onların istəklərinin bütün nəciibliyinə baxmayaraq, fəaliyyət taktikası və qarşıya qoyulan planların realizə yolları əsaslı şəkildə götür-qoy edilmədiyindən, eləcə də ümumilikdə fəaliyyət strategiyasının mahiyyəti kifayət qədər düzgün müəyyən edilmədiyindən, mühüm nəticələr əldə etmək mümkün olmamışdı.

Ədəbiyyatdan tamamilə uzaq bir sahədə çalışan Heydər Əliyev isə respublika rəhbərliyinə gəldiyi ilk günlərdən özünü mədəniyyət və mənəviyyət sahəsinin mahir bilicisi kimi göstərdi. Onun keçmiş Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etdiyi on dörd il ərzində ölkəmiz yalnız iqtisadi cəhətdən çiçəklənmədi, həm də əvvəlki onilliklərdə qət edə bilmədiyi sürətli və çoxcəhətli mədəni inkişaf yolu keçdi. Əslində həmin dövrdə Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin artırılması da nəticə etibarlı ilə onun təhsilinin, səhiyyəsinin, mədəniyyətinin inkişafına geniş stimula yaradırdı. Keçmiş SSRİ-nin banisi və baş ideoloqu Leninin saymazına bir tərzdə “partiya işinin təkərçiyi və vintçiyi” elan etdiyi ədəbiyyat Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi. Bu illərdə ədəbiyyata dövlət qayğısı yeni vüsət aldı, nəşriyyatlar şəbəkəsinin genişləndirilməsi, qəzet və jurnalların tirajının artması, teatr və kinonun inkişafı, Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği sahəsində görülən işlər nəticə etibarlı ilə milli mədəniyyətimizin nəinki keçmiş Ümumittifaq səviyyəsində, həm də beynəlxalq miqyasda tərcümə edilməsinə, tanınmasına və sevilməsinə yol açdı.

Bu dövrdə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının nəşri sahəsində xüsusilə böyük işlər görüldü. Yuxarıda artıq qeyd etdiyimiz kimi, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundov, Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov və b. klassik müəlliflərin əsərləri yeni çoxcildliklər şəklində çap olundu. Bu şair və yazıçıların əsərlərinin rusçaya

və xarici dillərə tərcüməsinə diqqət artırıldı. Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və fəal müdaxiləsi ilə Moskvada, “Xudojest-vennaya literatura” nəşriyyatında Nizami Gəncəvinin əsərlərinin nəfis beşcildliyi buraxıldı. Klassiklərimizin ədəbi irsinin rus dilinə və keçmiş SSRİ xalqlarının, habelə xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcüməsi, Azərbaycanda keçirilən dil və ədəbiyyat günləri və keçmiş sovet respublikalarında keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti dekadalrı yüz minlərlə adamın xalqımızın qədim mədəniyyəti, təkrarsız söz sənəti inciləri ilə tanış olmasına imkan yaratdı. Keçən əsrin 70-ci illərinin ortalarında Moskvada “Progress” nəşriyyatında ingilis və fransız dillərində çap olunan Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyalarının böyük bir qismi söz sənətimizin klassik mərhələsini özündə ehtiva edirdi. Nəhayət, bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatının xaricdəki dostları ölkəmizə daha tez-tez gəlir və xalqımız, mədəniyyətimiz haqqında həqiqətlərin yayılmasına yardım göstərirdilər. Şübhəsiz ki, bütün bunlar ilk növbədə respublikanın birinci şəxsinin humanitar sahəyə, ədəbiyyat və mədəniyyətə diqqətinin nəticəsi idi.

Artıq yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, 80-ci illərin ikinci yarısında biz tamamilə əks proseslərin getdiyinin şahidi olduq. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdəki ədəbi yüksəliş, mədəni inkişaf tədricən öz yerini tənəzzül və geriləməyə verdi. Ədəbiyyatımızın klassik və müasir nümayəndələrinin yubileylərinin keçirilməsi, yaradıcılıqlarının öyrənilməsi, əsərlərinin nəşri başlı-başına buraxıldı, mənəvi tərbiyə sahəsindəki uzaq hədəfli və düşünülmüş siyasət öz yerini hərc-mərcliyə və tələsik hazırlanmış spontan tədbirlərə verdi. Özlərinin iddia etdikləri kimi, xalqın içindən çıxan, demokratik düşüncənin daşıyıcıları sayılan, ən başlıcası isə, liderlərinin əksəriyyəti humanitar sahənin mütəxəssisləri olan birillik Azərbaycan Xalq Cəbhəsi nümayəndələrinin hakimiyyəti dövründə də Heydər Əliyevin yaratdığı ənənələri dirçəltmək və davam etdirmək sahəsində elə bir mühüm addım atılmadı. Əksinə, bu dövrdə bir tərəfdən bəzi görkəmli ziyalılara əsassız hücumlar başlandı, o biri tərəfdən isə ədəbiyyata heç bir dəxli olmayan neobolşevik əhvali-ruhiyyəli təzə peyda olmuş əzsavadlı və cahil “ideoloqlar” Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaratdığı ədəbi-mədəni irsini, onun görkəmli şəxsiyyətlərini öz “partiya” mövqelərindən təftişə girişdilər.

Başqa sözlə desək, 1922-ci ildə Nəriman Nərimanov Azərbaycandan gedəndən sonra başlamış proses 1982-1992-ci illərdə yenidən təkrar olundu. Doğrudur, Heydər Əliyevin hələ keçmiş SSRİ rəhbərlərindən biri olduğu 1982-1987-ci illərdə bu dağıdıcı prosesin qarşısını müəyyən qədər almaq mümkün olurdu. Həmin dövrdə Heydər Əliyev Moskvada yaşasa da, qəlbən Azərbaycanla birlikdə idi, hər əlverişli anda öz yüksək mövqeyindən istifadə edərək, doğma yurdunun tərəqqisinə hər vasitə ilə yardım göstərməyə çalışırdı. Nizaminin əsərlərinin yuxarıda qeyd etdiyimiz Moskva nəşri, Üzeyir Hacıbəyovun yubileyinin Moskvada, İttifaqlar Evinin sütunlu salonunda keçirilməsi və Azərbaycandakı Ümumittifaq miqyaslı digər tədbirlər təbii ki, yalnız onun şəxsi qayğısı, diqqəti və vətənpərvər fəaliyyəti sayəsində mümkün olmuşdu. 1987-ci ildə Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən məcburi istefasından sonra isə bu qayğı da təbii ki, artıq öz konkret formalarını itirdi. Yəni artıq əlində real səlahiyyət olmayan Heydər Əliyev xalqımızın mədəni inkişafı, ədəbiyyatımızın təbliği ilə bağlı proseslərə əməli təsir göstərmək imkanını itirdi. Lakin bu heç də onun ədəbiyyatla, söz və sənət xadimləri ilə onilliklər boyu davam edən əlaqəsinin, ünsiyyət və mənəvi təmasının itirilməsi demək deyildi. Əvvəlcə Ümumittifaq əhəmiyyətli fərdi pensiyaçı, daha sonra isə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı olan Heydər Əliyev əvvəlki kimi yenə də ədəbiyyatımızın ən sadıq və etibarlı dostu, sarsılmaz müdafiəçisi olaraq qalırdı. Elə bu dostluğun və sədaqətin nəticəsi idi ki, Heydər Əliyev yaradıcı ziyalıların dəvətini qəbul edərək Azərbaycan yazıçılarının 1991-ci ildə keçirilən IX qurultayının işində iştirak etmişdi. Bütövlükdə isə, 1997-ci ildə keçirilən X qurultay da nəzərə alınmaqla Heydər Əliyev 26 il ərzində yazıçıların ali məclislərinin hamısının iştirakçısı olmuş, V-VII və X qurultaylarda isə ədəbiyyatımızın inkişaf yolunu, ədəbiyyatla cəmiyyətin əlaqələrini ayrı-ayrı yazıçıların, şairlərin yaradıcılığını peşəkar səviyyədə geniş təhlil edən dəyərli nitqlər söyləmişdi. Bu nitqlərdə müasir ədəbi prosesin klassik ənənələrlə bağlılığına, ayrı-ayrı klassik şair və sənətkarlarımızın yaradıcılıq təcrübəsinin müasir mərhələdəki roluna və əhəmiyyətinə də geniş yer ayrılmışdı.

1993-cü il iyunun 15-də, xalqımız və dövlətçiliyimiz üçün son dərəcə çətin və mürəkkəb bir vəziyyətdə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın lideri kimi özünün proqram mahiyyətli ilk nitqini həmin il sentyabrın 21-də, Azərbaycan Elmlər Akademiyasında, respublikanın elmi və yaradıcı ziyalıları ilə keçirilən görüşdə söyləmişdi. Aradan keçən illər ərzində Azərbaycanın müharibə şəraitində yaşamasına, ölkə büdcəsinin böyük bir hissəsinin hərbi xərclərə sərf olunmasına baxmayaraq, mədəniyyətin inkişafı, klassik ədəbi irsin öyrənilməsi, çoxəsrlik mənəvi dəyərlərimizin yeni – müstəqillik və suverenlik meyarları ilə tədqiqi baxımından Ümummilli Liderimizin bu görüşdə ziyalılar qarşısına qoyduğu bir çox məsələlərin həlli istiqamətində nəzərəcarpacaq işlər görüldüyü göz önündədir. Azərbaycan əfsanəvi simurq quşu kimi müharibənin alovları içərisindən keçərək sanki yenidən doğulmuş, sosial və iqtisadi çətinliklər məngənəsindən silkinib çıxmış, yeni bir mədəni intibah mərhələsinə girmişdir. Bir çox sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da məşhur Bibliya ifadəsi ilə desək, tədrisən hər şeyin öz əvvəlki yerinə, mövqeyinə qayıtması prosesi başlamışdır. Ən əhəmiyyətli isə budur ki, həmin proses daha geniş ölçüdə klassik ədəbi nümunələrimizi, əsrlər boyu xalqımızın yol göstərəni və müəllimi olmuş, dilimizi və milli varlığımızı yaşatmış klassik sənətkarlarımızın yaradıcılıqlarını əhatə edir. Müstəqil Azərbaycan öz sənətkar oğullarına sahib çıxır, dövlət müstəqilliyimizin qazanılmasından tutmuş dilimizin qorunmasına və dünya miqyasında ildən-ilə getdikcə daha çox tanınmağımıza qədər bütün sahələrdə özünü onlara minnətdar və borclu bilir, onların müəyyən etdiyi mənəvi dəyərləri öz milli mentalitetinin aparıcı prinsipləri səviyyəsində saxlayır.

Əlamətdar haldır ki, bu milli-mədəni intibahın və özünəqayıdışın baş memarı yenə də yarım əsrə yaxın bir müddət ərzində Azərbaycan ədəbiyyatının ən ehtiraslı təəssübkeşi, mahir bilicisi, dostu və yardımçısı kimi tanınan Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev olmuşdur. Məhz elə buna görə də hər bir yaradıcı ziyalı əmindir ki, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi mədəniyyət siyasətinin nuru altında Azərbaycanın qüdrəti artdıqca onun elmi-

nin, ədəbiyyat və mədəniyyətinin inkişafına göstərilən qayğı və diqqət də durmadan artacaqdır.

Heydər Əliyevin ədəbiyyatımız və mədəniyyətimiz, klassik irsimizin ölməz simaları qarşısında müstəsna xidmətlərini yada salarkən elə bir önəmli hadisə, şəxsiyyət tapmaq olmur ki, onun həssas diqqətindən kənarda qalsın; istər-istəməz düşünürsən ki, ulu öndər öz vətən sevgisi, el qeyrəti, sənətə və mədəniyyətə göstərdiyi səmimi övlad mehribanlığı və atalıq qayğısı ilə ədəbiyyatımızın bu nəhənglərinə və onlarla başqalarına da yeni həyat, yeni can vermişdir.

Aşıqə şövqünlə can vermək ikən müşkül degil;
Çün Məsihi-vəqtən, can vermək asandır sana!

Başqalarına, dahi sənətkarlara can verdiyi, ölməzlik bəxş etdiyi nurlu əməlləri ilə böyük öndər öz ölməzliyini də təmin etdi. Bu baxımdan, Nizaminin məşhur sözlərini tam mənasilə Heydər Əliyevə də aid etmək olar:

Özüntək diri bil məni cahanda,
Mən də canlanaram sən canlananda!

Bu gün ədəbiyyatımıza və mədəniyyətimizə Ümummilli Liderimizin ləyaqətli varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən yüksək dövlət səviyyəsində göstərilən qayğı və himayədarlıq – Heydər Əliyev ideyalarının yaşarılığını sübut edən ən böyük dəlillərdən biri kimi nəzərə çarpmaqdadır.

Qoy dünya durduqca, vətənimiz və xalqımız var olduqca bu böyük ənənələrə zaval gəlməsin!

2003-cü il dekabrın 12-də xalqımızın tarixi boyu tanıdığı ən böyük övladı müdrik və mehriban gözlərini bu işıqlı dünyaya əbədilik yumdu. Ancaq onun sönməz bir məşəl kimi xalq üçün yanan ürəyindən saçılan işıq zərrə qədər də azalmadı; bəlkə ikiqat artdı. Zira bu uzaqgörən şəxsiyyət öz əməllərinin, ideyalarının, arzu və istəklərinin ölümsüzlüyünü artıq təmin etmiş, xalqa xidmət estafetini etibarlı və möhkəm əllərə tapşırırmışdı.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin fiziki yoxluğundan, əbədiyyətə qovuşmasından keçən beş il ərzində müstəqil dövlətçiliyimizin günbəgün möhkəmlənməsi, dünya dövlətləri birliyində getdikcə daha inamlı addımlar atması, səsinin daha ali kürsülərdən daha inamla və qətiyyətlə gəlməsi, ölkənin nurlu və xoşbəxt gələcəyinə, xalqın rifah halının yaxşılaşdırılmasına, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın inkişafına göstərilən yüksək dövlət qayğısı tam əminliklə belə deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin simasında sözün ülvi mənasında ƏLİYEVLİK bu gün də yaşayır, inkişaf edir, xalqa və dövlətə xidmət, sənətə, ədəbiyyata qayğı və diqqət yolunda bütün gücü ilə fəaliyyət göstərir.

Klassik irsimizə, klassik ədəbiyyatımıza və onun nümayəndələrinə bu dərəcədə böyük diqqət və qayğı göstərən, bu ədəbiyyatın ictimai inkişafda, yeni insan tərbiyəsində oynadığı rolu yüksək qiymətləndirən və buna görə də onların sənətinin ölməzliyinin qarantı kimi çıxış edən Heydər Əliyevin özü də klassiklərin cərgəsinə daxil olmuş, onlar kimi ölməzlik qazanmışdır. Zira:

Qoca Şərqdə şərə qarşı duran insan ölərmə?
Qəlbi elin ürəyiylə vuran insan ölərmə?
Ürəyini məşəl edib doğma yurdun yolunda,
Yeni, gözəl Azərbaycan quran insan ölərmə?!

Bakı, 1996-2008

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏDƏBİ PROSES

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin mənalı ömrünün və titanik fəaliyyətinin hər bir mərhələsi cəmiyyətdə gedən ictimai-siyasi proseslərlə sıx bağlı olmuşdur. Bütün şüurlu həyatını doğma xalqına, milli dövlətçiliyə sədaqətlə xidmətə həsr edən H.Əliyev təqribən 30 il ərzində (1969-1982; 1982-1987; 1993-2003) siyasi hakimiyyətin yüksək zirvələrində bərqərar olaraq nəinki Azərbaycanda gedən prosesləri bilavasitə yönəlmiş, onları düzgün məcraya salmış, eyni zamanda keçmiş Sovetlər İttifaqında, sonralar isə postsovet məkanında və bütövlükdə qloballaşan dünyamızda baş verən proseslərə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərmiş, mürəkkəb geopolitik vəziyyətlərdən təmsil etdiyi xalqın və dövlətin mənafeyi üçün faydalana bilmişdir. Lakin H.Əliyevi istər öz dövrünün, istərsə də keçmiş zamanların məşhur və qeyri-məşhur dövlət başçılarının əksəriyyətindən fərqləndirən əsas məziyyətlərdən biri də onun milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə bağlılığı, mədəniyyətə, xüsusilə də ədəbiyyata həssas münasibəti idi. O, hər bir millətin formalaşmasında, milli dövlətçilik təfəkkürünün yaranmasında, inkişafında milli ədəbiyyatın rolunu yaxşı başa düşür və çox yüksək qiymətləndirirdi. O, zəngin mütaliə sahibi, fəal teatr və kino tamaşaçısı, milli muğamlarımızın, xalq mahnılarımızın və eləcə də klassik Avropa simfonik musiqisinin peşəkar dinləyicisi, rəssamlıq, heykəltəraşlıq və memarlıq əsərlərinin səriştəli xiridarı idi. Bütün bu keyfiyyətləri ilə H.Əliyev mütəfəkkir bir dövlət xadimi idi. Etiraf etmək lazımdır ki, bu məziyyətlərə malik dövlət adamları hər bir xalqın tarixində neçə yüz ildən bir meydana çıxır. Müqayisə üçün belə bir faktı xatırladaq ki, H.Əliyevin sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə SSRİ rəhbəri olan Leonid Brejnev, müasirlərinin yazdığına görə, ədəbiyyat və incəsənətdən bixəbər, mütaliəsi olmayan, estetik zövqdən məhrum bir şəxs idi. H.Əliyev isə Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi inkişaf yolunu, ayrı-

ayrı söz ustalarının yaradıcılığını mükəmməl bilməklə yanaşı, hələ uşaqlıq və gənclik çağlarından dünya ədəbi klassikasının dəyərli örnəklərini də mütaliə etmiş, cari ədəbi prosesi müntəzəm olaraq izləmişdi. Odur ki, biz burada “Heydər Əliyev və ədəbi proses” mövzusunun aşağıdakı xronoloji ardıcılıqla izləməyə çalışacağıq:

1. Orta məktəb şagirdi H.Əliyev və ədəbi proses

2. Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin əməkdaşı (sədri) H.Əliyev və ədəbi proses

3. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Əliyev və ədəbi proses

4. Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini H.Əliyev və ədəbi proses

5. Siyasi hakimiyyətdən müvəqqəti uzaqlaşmış H.Əliyev və ədəbi proses (1988-1993-cü illər)

6. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyev və ədəbi proses

7. Ümummilli Lider H.Əliyevin dövlətçilik irsi və ədəbi proses

1930-cu illərdə Naxçıvanda əvvəlcə səkkizillik məktəbdə, sonra isə pedaqoji texnikumda təhsil alan H.Əliyev ədəbi prosesin iştirakçısı deyildi. Həyat və fəaliyyətinin sonrakı mərhələlərindən fərqli olaraq, o, hələ ki, ədəbi prosesə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərə, ona impuls verə bilmirdi. Lakin gələcəkdə Azərbaycanın ədəbi-mədəni həyatında özünəməxsus rolu və xidmətləri olacaq, uzun illər ərzində ədəbi həyata müsbət impulslar verəcək siyasi xadimin ədəbi-estetik zövqü məhz məktəbli yaşlarında formalaşmağa başlamışdı. Çox sonralar – 1997-ci ildə H.Əliyev bu barədə belə deyirdi: “...Şəxsən mənim bir insan kimi formalaşmağım, təhsilimdə, əxlaqımda, mənəviyyatımda ədəbiyyatın, mədəniyyətin çox böyük rolu olmuşdur. Mən orta məktəbdə oxuyarkən Azərbaycan şairlərinin, yazıçılarının bütün əsərlərini sevə-sevə oxumuşdum, onları bu gün də unutmamışam. Bəlkə də bu əsərlərin bəzilərini ondan sonra oxumamışam, ancaq o illərdə – o uşaqlıq, gənclik illərində onlar mənə o qədər təsir edib ki, mən onları unutmamışam. Bu “oxumuşam, unutmamışam” sözləri sadəcə bir fikir deyil. Yəni, onlar mənə təsir edib, mən onlardan bəhrələnmişəm, mənəvi qida almışam, ədəbiyyatla, mədəniyyətlə daim bağlı olmuşam” (I, s. 454).

Yeniyyətə Heydər orta məktəbin, daha sonra isə pedaqoji texnikumun ədəbiyyat proqramını tam həcmdə mənimsəməklə yanaşı (Naxçıvan Pedaqoji Məktəbini bitirməsi haqqında attestatında digər fənlər kimi, ədəbiyyatdan da qiyməti “əla”dır), klassiklərin proqramdankənar bədii əsərlərini də oxuyurdu. Lakin gələcək milli öndər bununla da kifayətlənmir, cari ədəbi prosesi müntəzəm izləyir, o illərdə S.Vurğunun, H.Cavidin, S.Rüstəmin, M.Müşfiqin dövrü mətbuatda dərc olunan əsərlərini də nəzərdən qaçırmırdı. 1937-ci ildə ölkədə tüğyan etməyə başlayan və sonrakı illərdə də davam edən siyasi repressiyaların ədəbi prosesə neqativ təsiri yeniyyətə Heydəri kədərləndirirdi. Cavid, Cavad, Çəmənzəminli, Müşfiq kimi sənətkarların faciəli taleyi onun həssas qəlbinə sızladır. Gələcək Ümummilli Liderin bədii zövqü də, siyasi şüuru da, milli dövlətçilik təfəkkürü də məhz bu cür mürəkkəb və ziddiyyətli bir dövrdə, xalqımız üçün olduqca ağır illərdə formalaşır. Görünür, H.Əliyevi H.Cavidin cənazəsinin qalıqlarını uzaq Sibirdən gətirdərək, doğma Naxçıvan torpağında dəfn etdirməyə sövq edən də məhz bu milli düşüncə, illər uzunluğunda qəlbində gəzdirdiyi Cavid ağrısı olmuşdu. Bu qətiyyətli addımı ilə H.Əliyev sanki repressiya qurbanı olmuş bütün soydaşlarımızın intiqamını mövcud rejimdən almaq, onların ruhunu şad etmək istəyirdi. Lakin o günə hələ 40 ildən də çox vaxt qalırdı. Hələlik isə H.Əliyev xüsusi xidmət orqanlarında fəaliyyətə başlayırdı.

H.Əliyev 1944-cü ildən 1969-cu ilin 14 iyulunadək, yəni Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçilənə qədər Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində müxtəlif vəzifələrdə çalışmış, bu sistemdə əməliyyat müvəkkilindən komitə sədri vəzifəsinə, leytenant rütbəsindən general-mayor rütbəsinə qədər yüksəlmişdi. Onun DTK-dakı fəaliyyətinin müəyyən məqamlarının cari ədəbi proseslə bağlılığı haqqında hələlik cüzi məlumatlara malikik. Lakin bir məqam gün kimi aydındır ki, funksiyası etibarlı ilə sovet cəmiyyətindəki müxalif fikirli insanları təqib etməli olan bu orqanda çalışdığı illərdə də H.Əliyev Azərbaycan xalqının mənafələrinə zidd heç bir addım atmamış, “dissident ovu”na çıxmamışdı. Əksinə, o bir çekist kimi də daim milli-mənəvi dəyərlərimizin keşiyində durmuş, bir sıra ziyalıları, o cümlədən şair və yazıçıları

labüd həbsdən, repressiya təhlükəsindən qurtarmış, Xalq şairi Xəlil Rzanın sözlərilə desək, “DTK-nın çirmək qollu dilavərləri”nin pəncəsindən xilas etmişdi. Özünün çıxışlarından, həmçinin müxtəlif mənbələrdəki məlumatlardan öyrənirik ki, H.Əliyev DTK-da çalışdığı illərdə də Azərbaycandakı ədəbi prosesi ardıcıl və diqqətlə izləmiş, xidməti vəzifəsi ilə əlaqədar olaraq müxtəlif ədəbi-mədəni tədbirlərdə iştirak etmişdir.

Belə tədbirlərdən birindəki iştirakını H.Əliyev 1997-ci ildə xatırlayırdı: “Xatirimdədir, 1952-ci ildə Opera və Balet Teatrının binasında Azərbaycan ziyalılarının iclası keçirilirdi. Azərbaycanın o vaxtkı rəhbəri də (Mir Cəfər Bağırov – N.C.) ziyalılara çox təzyiq edirdi. Səməd Vurğuna söz verildi. Onun o çıxışı qulağымda bugünkü kimi səslənir. Səməd Vurğuna söz verildəndə salona toplaşanlar onu çox böyük hərarətlə qarşıladılar. Səməd Vurğun çox dərin məzmunlu və həyəcanlı bir nitq söylədi. Həmin nitq yaqın haradasa dərc olunub və onu oxuyanlar bunları bilirlər. Onun o nitqi də məhz Azərbaycanın ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, ziyalılarına aid qayğılarla dolu idi. O vaxt ona iki-üç dəfə rep-lika verdilər, amma Səməd Vurğun hər dəfə də əyilmədi, sınımadı, iradəsini itirmədi, öz nitqini mərdi-mərdanə, böyük iftixar hissi ilə başa çatdırdı” (1, s. 400).

Lakin DTK zabiti H.Əliyev ədəbi prosesi yalnız müşahidə etməklə, izləməklə kifayətlənmirdi. O, bəzən yazıçılara işləmək üçün maraqlı mövzular da verirdi. 1950-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu, əfsanəvi partizan, hərbi kəşfiyyatçı Mehdi Hüseynzadənin alman faşizmi ilə mübarizədə göstərdiyi şücaətləri əks etdirən bir sıra sənədlərlə xidməti vəzifəsi ilə əlaqədar tanış olan H.Əliyev soydaşının rəşadətindən həm mütəəssir olmuş, həm də bir vətənpərvər ziyalı kimi qürur duy-muşdu. O, M.Hüseynzadənin misilsiz hünərini, qəhrəmanlığını geniş təbliğ etmək, onu həm öz xalqına, həm də bütün dünyaya, o cümlədən SSRİ-nin digər xalqlarına tanımaq barədə düşünürdü. Məhz bu niyyətlə DTK zabiti H.Əliyev İmran Qasımovu və Həsən Seyidbəyli M.Hüseynzadənin faşizmə qarşı mübarizəsi barədə sənədlərlə tanış etmiş, bununla da “Uzaq sahillərdə” povestinin və eyni adlı maraqlı bədii filmin yaranmasına rəvac vermişdi.

H.Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsində çalışdığı dövr (14 iyul 1969-3 dekabr 1982) ölkəmizin tarixində o vaxtadək misli görünməmiş tərəqqi illəridir. Bu illərdə Azərbaycan SSR ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində sürətli inkişafa nail olmuş, şəhərlərin, kənd və qəsəbələrin siması dəyişmiş, xalqın rifahı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdı. Bu illər eyni zamanda Azərbaycan mədəniyyətinin, o cümlədən ədəbiyyatımızın tarixində növbəti çiçəklənmə dövrü, ədəbi prosesin canlanma zamanıdır. Şübhəsiz ki, ədəbi həyatın belə canlanması H.Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısı sayəsində mümkün olmuşdu. Cəsarətlə demək olar ki, Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayıldan sonra Azərbaycan ədəbiyyatı heç zaman hakimiyyətdən, iqtidardan belə güclü dəstək və himayə görməmişdi. Respublika rəhbərinin milli ədəbiyyata qayğısı istər folklorun və klassik ədəbi irsin nəşri, tədqiqi və təbliğinə dair proqram səciyyəli qərarlarda, istərsə də cari ədəbi prosesin hərtərəfli stimullaşdırılmasına yönəldilmiş fəaliyyətində əksini tapırdı. Doğrudur, H.Əliyevin hakimiyyətə gəlişinə qədər də sovet Azərbaycanında bu sahədə müəyyən işlər görülmüşdü. Lakin H.Əliyevin ədəbiyyata, cari ədəbi prosesə yönəli fəaliyyəti sistemli, konseptual səciyyə daşıyırdı, əgər belə demək mümkünsə, onun hədəfləri aydın olan özünəməxsus ədəbi siyasəti var idi. Bu siyasət o zamankı totalitar sovet rejimi şəraitində belə ədəbiyyatı xalqın həyatı ilə daha sıx bağlamağa, onun milli şüurun, milli dövlətçilik təfəkkürünün inkişafındakı rolunu daha da artırmağa, ədəbiyyat xadimlərinin cəmiyyətdəki nüfuzunu daha da yüksəltməyə yönəlmişdi. Hakim Kommunist Partiyasının söz sənətini öz ideoloji təbliğatının “təkərçiyi və vintçiyi” statusunda görmək istədiyi və buna, əsasən nail olduğu bir zamanda, H.Əliyev əlahiddə olaraq bir müttəfiq respublikada – Azərbaycan SSR-də özünün milli məzmunlu ədəbi siyasətini uğurla həyata keçirir, qələm adamlarını öz əsərləri ilə insanları milli-mənəvi dəyərlərə sədaqət ruhunda tərbiyə etməyə, xalqın milli intibah, milli özünüdərək hissələrini oyatmağa səsləyirdi. H.Əliyev yaxşı başa düşürdü ki, “dövlətin təməli kultürdür” (Atatürk). Odur ki, 1969-1982-ci illərdəki titanik fəaliyyəti ilə H.Əliyev gələcək müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, siyasi təməlləri ilə yanaşı, mədəni təməlini də incədən-

incə siyasətlə formalaşdırırdı. Biz burada “incədən-incə” təyini təsadüfi işlətmirik. H.Əliyev o zamankı çoxsaylı məruzə və çıxışlarında, müsahibələrində dövrün tələbinə uyğun olaraq marksizmlenin ideyalarının təntənəsindən, sovet hökumətinin müdrik daxili və xarici siyasətindən də danışır, doğma Azərbaycanın tərəqqisinin bütün sovet xalqlarının vahid dövləti olan SSRİ-nin daha da qüdrətlənməsinə töhfə olduğunu söyləyirdi. Əslində isə istər Bakıda, istər Moskvada, Kremldə, istərsə də xarici ölkələrdə H.Əliyevin fəaliyyətini diqqətlə izləyən ariflər onun ardıcıl və sistemli şəkildə milli dövlət quruculuğu ilə məşğul olduğunu dərk edirdilər. H.Əliyevin bir siyasətçi, bir diplomat və bir dövlət xadimi kimi məharəti onda idi ki, o, Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin mənafeyi ilə bağlı taleyüklü məsələləri SSRİ kimi nəhəng bir superdövlətin cari daxili və xarici siyasət məsələləri kontekstində, onlarla uğurla uzlaşdıraraq həllinə nail olur və hər dəfə də opponentlərinə irad üçün yer qoymur, tutalqa vermirdi. O, bununla bir daha sübut edirdi ki, vətənpərvər insan, xüsusilə də siyasət adamı istənilən rejimdə xalqına sədaqətlə xidmət edə bilər. Sovet dövrünün siyasi konyunkturasi, ideoloji şüarları H.Əliyev üçün yalnız formal xarakterə malik idi və qüdrətli bir şəxsiyyət kimi o, bunların fəvqündə dururdu. Sov.İKP MK-nın o zamankı Baş katibi L.Brejnevin üç dəfə Azərbaycana səfər etməsinə nail olanda da, Sov.İKP MK-nın o zamankı ideologiya katibi, Siyasi Büro üzvü M.A.Suslov kimi pedant xarakterli bir məmurla dil tapanda da H.Əliyev məhz milli mənafeyə – Azərbaycan mənafeyinə xidmət edirdi.

Sonralar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi yazıçıların X qurultayında çıxış edərkən H.Əliyev iftixarla deyirdi: ...1969-cu ildən – Azərbaycanın rəhbəri olduğum zamandan indiyə qədər bir şairin, bir yazıçının əsəri qadağan edilməyib, bir şairin, bir yazıçının əsərinin qarşısı alınmayıbdır” (1, s. 480).

H.Əliyev sovet Azərbaycanının rəhbəri olduğu illərdə Azərbaycan yazıçılarının V (4 iyun 1972), VI (26 may 1976) və VII (12 iyun 1981) qurultaylarında iştirak etmişdir. Bu qurultaylardakı nitqləri, habelə Azərbaycanda RSFSR ədəbiyyatı və incəsənəti günlərinin açılışında (7 oktyabr 1972) və bağlanışında (10 oktyabr 1972), Azərbaycanda sovet ədəbiyyatı günlərində (4 oktyabr

1975) nitqləri, Yazıcıların ümumittifaq yaradıcılıq konfransında “Xalqların dostluğu ədəbiyyatların dostluğudur” mövzusunda məruzəsi (28 oktyabr 1980), həmin konfransın bağlanışında çıxışı (3 noyabr 1980), həmçinin o dövrün bir sıra digər tədbirlərində məruzə və çıxışları H.Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi kimi ədəbi prosesə yönəli siyasətinin əsas istiqamətlərini özündə əks etdirir.

H.Əliyevin Azərbaycan yazıcılarının I qurultayında söylədiyi nitqin sərəlvhəsi belədir: “Yazıcılarımız öz sələflərinin işini davam etdirməlidirlər”. Nitqin sərəlvhəsi həm onun məzmunu, həm də natiqin (H.Əliyevin – *N.C.*) cari ədəbi prosesə baxışı barədə çox şey deyir. Yazıcılarımızı Azərbaycan ziyalılarının qabaqcıl dəstələrindən biri kimi qiymətləndirən H.Əliyev onları ilk növbədə xalq həyatı ilə əlaqəni möhkəmlətməyə çağırır və tarixə müraciət edərək vurğulayırdı ki, Azərbaycan ədəbiyyatı həmişə öz xalqının həyatının ön sıralarında irəliləmiş, onun şanlı keçmişini bütün əzəməti ilə əbədiləşdirib bizə çatdırmışdır. H.Əliyevə görə, hazırda ədəbi prosesdə iştirak edən Azərbaycan yazıcılarının da əsas qaygısı zəmanəmiz və müasirlərimiz haqqında gözəl əsərlər yaratmaq və bu əsərlərdə fəal, yüksək təfəkkürlü, yer üzərində həyatı gözəlləşdirən insanların kamil obrazlarını canlandırmaq olmalıdır.

Ədəbiyyatın yüksək tərbiyəvi əhəmiyyətinə toxunan H.Əliyev üzünü yazıcılara tutaraq deyirdi: “Sizin əsərləriniz adamları keçmişin qalıqlarına, bunlara laqeyd münasibətə qarşı barışmaz mübarizəyə səsləməli və qaldırmalıdırlar, həyatımızda işıqlı, fərəhli qüvvələri və hadisələri təsdiq etməli, ucaltmalıdırlar” (*I, s. 24*). Bir sıra hallarda “zəif, sxematik, məzmunca dayaz, bəzən hətta ideyaca yetkin olmayan” əsərlərin meydana çıxmasını Yazıcılar İttifaqında yaradıcılıq məsələlərinin müzakirəsinin ümumi xarakter daşması, lazımı dərəcədə konkret olmaması ilə əlaqələndirən H.Əliyev qeyd edirdi ki, “bəzi yoldaşlar “münasibətləri korlamaqdan” ehtiyat edərək əsərə açıq qiymət verməkdən çəkinir və prinsipsizlik mövqeyinə enirlər. Ədəbi tənqidimiz bəzən lazımı yüksəklikdə olmur, ayrı-ayrı əsərlərin ciddi nöqsanları, ideyabədii qüsurları haqqında öz rəyini cəsarətlə ifadə etmir. Yazıcı-

lar İttifaqı müzakirələri, mübahisələri az keçirir, onun yaradıcılıq bölmələri passivdir” (I, s. 25).

Milli ədəbiyyatın gələcək inkişaf perspektivləri baxımından gənc yazıçılarla işə xüsusi əhəmiyyət verən H.Əliyev bu sahədə də ciddi dönüş yaratmağı zəruri sayırdı. O, gənc yazıçıların içərisində böyük ümidlər oyadan əsər müəlliflərinin olduğunu iftixarla söyləyir, eyni zamanda gənc qələm sahiblərinə münasibətdə narahatlıq doğuran bir sıra faktları da nəzərə çatdırırdı: “Bəzi gənclərin əsərləri gec-gec çap olunur, bəzən bu əsərləri sükutla qarşılayır və ya qeyri-obyektiv tənqid edirlər... Heç də prinsipial olmayan mülahizələrə görə bu və ya başqa gənc yazıçının əsərləri həddən artıq təriflənir və beləliklə, ona pis xidmət göstərilir” (I, s. 26).

Tərbiyə işini mürəkkəb və incə proses kimi səciyyələndirən H.Əliyev bu prosesdə ifratçılıqdan qaçmağı, bu işi səbrlə, dərin düşüncə ilə, adamlara fərdi yanaşmaq şərti ilə və başlıcası xeyirxahlıqla aparmağı tövsiyə edirdi və bu sahədə zəngin milli ənənələrimizi xatırladırdı: “Kim el sənətkarlarının bir-birinə qayğısını, diqqətini, öz peşəsinin sirlərini gənclərə necə həssaslıqla öyrətdiyini görübdürsə, yəqin ürəyində deyibdir: eşq olsun o sənətkara ki, öz yaradıcılığının məhdud çərçivəsində qapanıb qalmır, təkcə öz yaradıcılıq taleyini deyil, böyük sənətin gələcəyini düşünür” (I, s. 26). H.Əliyevə görə, məhz yaşlı nəsilədən belə qayğı görən gənclər ədəbiyyatımızın ənənələrini şərəflə davam etdirəcəklər.

Yazıçının mənəvi haqqı və mənəvi məsuliyyəti məsələsi üzərində dayanan natiq belə bir dəqiq həyatı müşahidəsini ifadə edir ki, “xalq öz təsəvvüründə yazıçının yaradıcılığını onun şəxsiyyətindən heç vaxt ayırmır. Oxucular üçün sənətkarın sözü və əməli, onun əsərləri və şəxsi ideali – qırılmaz vəhdətdir” (I, s. 27). H.Əliyevə görə, yalnız ictimai həyatda, şəxsi davranışda nümunə olan, xalq qarşısında öz mənəvi məsuliyyətini lazımınca dərk edən yazıçılar insan qəlbinin mühəndisi adlanmağa layiqdirlər. O, bu baxımdan, bəzi yazıçıların, o cümlədən yaşlı nəsilədən olan qələm sahiblərinin qeyri-təvazökarlıq, lovğalıq bəlasına tutulmalarını yazıçı kimi yüksək adın mənəvi məsuliyyəti ilə heç cür bir araya sığmadığı qənaətindədir.

Azərbaycan yazıçılarının VI qurultayında (26 may 1976) “Xalq işinə xidmət etməli” sərəlövhəli nitqində H.Əliyev V qurultaydan ötən 4 il ərzində ədəbiyyatımızın inkişafından danışıraq belə bir məqamı xüsusi razılıqla qeyd edir ki, respublikamızın böyük uğurlar qazanaraq yüksək mövqelərə çatmasında bədii söz ustalarının gərgin yaradıcılıq axtarışlarının da mühüm rolu olmuşdur. Azərbaycan xalqının həyatının, əldə etdiyi diqqətəlayiq nailiyyətlərin bədii ümumiləşdirmələr və dövrümüz haqqında dərin fəlsəfi mühakimələr üçün yazıçıya zəngin material verdiyini vurğulayan H.Əliyev qələm sahiblərinə müraciətlə deyirdi: “Oxucular sizdən ilhamlı və böyük yaradıcı zəhmətin nəticəsi olan əsərlər gözləyirlər. Onlar sizdən həyat haqqında elə bədii ümumiləşdirmələr gözləyirlər ki, Qorkinin sözləri ilə desək, həmin ümumiləşdirmələr gərək “varlığı əks etdirməklə bərabər, varlığın özündən yüksəkdə dayansın və insanın özünü də yüksəlsin” (I, s. 87-88). Bədii ədəbiyyatın məqsədini vətənpərvər, zəhmətkeş, nəcib, mərd, yüksək şüurlu insanlar tərbiyə etməkdə görən H.Əliyev, bu baxımdan, yazıçıların qarşısında xüsusilə geniş fəaliyyət meydanı açıldığını nəzərə çatdırırdı. Onun düzgün qənaətinə, “bədii söz insanların ağına və ürəyinə daha tez yol tapır, daha dərindən nüfuz edir, onlara son dərəcə böyük təsir göstərir” (I, s. 90). Bununla belə, H.Əliyev təəssüflə qeyd edirdi ki, qələm ustaları böyük və məsuliyyətli tərbiyə işində hələ fəal iştirak etmirlər. Halbuki, Azərbaycanda həyata keçirilən iri miqyaslı işlərə, müsbət təşəbbüslərə münasibətdə “yazıçı hissiz və ehtirassız, laqeyd müşahidəçi kimi qala bilməz” (I, s. 90-91).

H.Əliyevin Sov.İKP MK-nın “Ədəbi-bədii tənqid haqqında” qərarının kontekstində ədəbi tənqidin vəzifələri barədə söylədikləri də diqqətəlayiqdir. Ədəbi prosesdə tənqidin roluna böyük əhəmiyyət verən natiq haqlı olaraq qeyd edir ki, “bədii əsərin və ya ədəbi hadisənin yalnız səriştəli, prinsipial, obyektiv və xeyirxah təhlili müəllifə və oxucuya fayda verə bilər”, çünki burada məqsəd yazıçıya, onun sənətkarlığının artmasına kömək etməkdir” (I, s. 94). H.Əliyevə görə, tənqid ad-sanından və keçmiş xidmətlərindən asılı olmayaraq, hər bir yazıçıya münasibətdə obyektiv olmalı, yalnız ədəbiyyatın mənafeyindən çıxış etməlidir. Ədəbi tənqidin vəzifələrinə məhz bu meyarlarla yanaşan res-

publika rəhbəri bəzi hallarda tənqidi çıxışların subyektiv və qərəzli xarakter daşdığından təəssüflə danışıq, tənqidin cari ədəbi proseslə az məşğul olmasından, geniş oxucu kütləsi içərisində rəğbətlə qarşılanan ayrı-ayrı əsərlər haqqında uzun müddət fikir söyləməməsindən, bəzi müəlliflərin aşkar nöqsanlarına göz yummasından narazılıq edirdi. O, tənqidçilərə qarşılarında duran mühüm və şərəfli vəzifənin məsuliyyətini lazımınca dərk etməyi, biliklərini, bacarıqlarını, qəlblərinin hərarətini Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına həsr etməyi tövsiyə edirdi.

H.Əliyev eyni zamanda, bəzi yazıçıların özlərini tamamilə qüsursuz sayaraq, tənqiddə qarşı dözümsüzlük nümayiş etdirmələrini yaradıcı ziyalı adına yaraşmayan bir hal kimi pisləyir, tənqiddə sağlam münasibət bəslənilməsinə qayğı göstərməyi Yazıçılar İttifaqının bilavasitə vəzifəsi kimi müəyyənləşdirirdi.

Ədəbiyyata hər il gənc, bacarıqlı qüvvələrin gəlməsini qanunauyğun proses kimi qiymətləndirən H.Əliyev razılıq hissi ilə bildirirdi ki, bu gənclərin bir çoxu yetişib püxtələşmiş, ictimaiyyətin haqlı rəğbətini qazanan sanballı əsərlər yaratmışdır. Lakin milli ədəbiyyatın gələcəyini düşünən bir rəhbər kimi H.Əliyev eyni zamanda, gənclərin istedadının daha tez parlamasını, onların gənclik ehtirasının, yaradıcılıq eşqinin yüksək bədii əsərlərdə təcəssümünü görmək istəyir və bu istiqamətdə məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır. O, yaşlı və orta nəsildən olan tanınmış söz ustalarını onları əvəz edəcək gənclərin yardımçılıq inkişafının qayğısına qalmağa səsləyir və bu cəhətdən M.Qorkinin gənc istedadlarla yorulmaq bilmədən işləməsini nümunə göstərirdi. H.Əliyevə görə, belə bir işi Yazıçılar İttifaqı təşkil etməli, gənc qələm sahibləri böyük yaradıcılıq yoluna qədəm qoyan gündən bu qurumun qayğı və köməyini hiss etməlidirlər.

Ədəbi prosesin mühüm sahəsi kimi bədii tərcüməyə xüsusi önəm verən H.Əliyev bu yöndə də işlərin yaxşılaşdırılması zərurətini diqqətə çatdırır və tövsiyə edirdi ki, tərcümədə orijinalın dili, obrazları bütün əlvanlığı ilə parlansın, onun təkraredilməz koloriti qorunub saxlansın.

Nitqinin sonunda yaradıcılıq təşkilatları içərisində Yazıçılar İttifaqının xüsusi yer tutduğunu vurğulayan H.Əliyev belə bir

qənaətini ifadə edirdi ki, yazıçılar öz əsərləri ilə incəsənətin bütün növlərini ideyalarla, obrazlarla, sujetlərlə qidalandırmalıdılar. Bu isə respublika rəhbərinin bədii sözə verdiyi ən böyük qiymət sayıla bilər.

H.Əliyevin Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayında “Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı” sərlövhəli nitqi istər həcmi, istər qoyulan məsələlərin, qaldırılan problemlərin miqyası, istərsə də elmi-nəzəri səviyyənin vüsəti baxımından onun V və VI qurultaylardakı nitqlərindən ciddi surətdə fərqlənir ki, bu da həmin tarixi dövrün kontekstində təbii və qanunauyğun təsir bağışlayır. VII qurultayın keçirildiyi dövr (11 iyun 1981) H.Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsində müzəffər fəaliyyətinin 12-ci ilinə təsadüf edirdi. Bu illər ərzində respublikamız onun rəhbərliyi ilə cəmiyyət həyatının bütün sahələrində o vaxtadək misli görünməmiş nailiyyətlər qazanmış, ədəbi proses də bu ümumi inkişaf axınında əhəmiyyətli dərəcədə canlanmış, yazıçı və şairlərin xalq həyatı ilə əlaqəsi dərinləşmiş, nəticədə milli ədəbiyyatımız yüksək bədii dəyərə malik əsərlərlə zənginləşmişdi. Bir qədər də konkretləşdirsək, 1970-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatının da növbəti çiçəklənmə dövrü idi. Şübhəsiz ki, bu illər ərzində siyasi lider kimi böyük şöhrət qazanmış H.Əliyevin də ədəbiyyata, cari ədəbi prosesə dair baxışları daha da inkişaf etmiş, ədəbi siyasəti konseptual cəhətdən təkmilləşərək tam formalaşmış, daha məqsədyönlü xarakter kəsb etmişdi. Odur ki, bu nitqində (əslində sanballı məruzəsində) H.Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatının bütövlükdə 1970-ci illərdə keçdiyi inkişaf yoluna hərtərəfli nəzər salır, bir ədəbiyyatşünas, ədəbiyyat tarixçisi peşəkarlığı, səriştəsi ilə uğurları və nöqsanları təhlil edir, qarşıda duran vəzifələri müəyyənləşdirirdi.

1970-ci illəri Azərbaycan yazıçı və şairlərinin böyük yaradıcılıq əməlləri dövrü, ədəbiyyatımızın yüksəliş illəri kimi səciyyələndirən H.Əliyev bədii söz ustalarının əxlaq problemlərinə, insanın mənəvi axtarışlarına ardıcıl diqqət vermələrini dövrün ədəbi prosesinin fərqləndirici xüsusiyyəti olaraq vurğulayır, Yazıçılar İttifaqının fəaliyyətinin nəzərəcarpacaq dərəcədə canlanmasını razılıq hissi ilə qeyd edirdi. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında cərəyan edən prosesləri mühüm və diqqətəlayiq proseslər kimi

qiymətləndirən H.Əliyev ayrı-ayrı ədəbi janrlarda qazanılan uğurları məhz həmin illərdə Azərbaycan cəmiyyətində gedən yeniləşmə və inkişaf prosesləri ilə əlaqələndirərək deyirdi: “Poetik söz ictimai həyatın dərin qatlarını getdikcə daha cəsarətlə işıqlandırır. Yeni həyatın tərəvətli nəfəsi dramaturgiyamızı da, ədəbi-bədii tənqidimizi də, ədəbiyyatşünaslığımızı da xeyli canlandırmışdır” (I, s. 144).

H.Əliyev bədii söz ustalarının gerçəkliyi daha dolğun əhatə etməyə, həyat, insanlar və zaman haqqında həqiqəti bər-bəzəksiz deməyə səy göstərdiklərini xüsusi nəzərə çarpdırır və razılıq hissi ilə bildirirdi ki, Azərbaycan xalqının ümdə arzu və istəkləri, ən nəcib əməlləri bədii əsərlərdə getdikcə daha dərindən təsvir olunur. H.Əliyevə görə, milli ədəbiyyatımızın son on ildəki (1970-ci illərdəki) inkişafı onun doğru yolda olduğunu əminliklə söyləməyə əsas verir. Bununla yanaşı, H.Əliyev Yazıçılar İttifaqının fəaliyyətində, ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılığında nəzərə çarpan qüsurları da göstərir, mövzu aktualığı arxasında gizlənən səthi əsərlərin meydana çıxmasını tənqidçilərin lazımi professional tələbkarlığının olmaması ilə əlaqələndirirdi.

Azərbaycan tarixinin bir çox parlaq səhifələrinin bədii ədəbiyyatda layiqincə əks etdirilmədiyini irad tutan respublika rəhbəri belə bir fikri xüsusi vurğulayırdı ki, “hər bir sənətkar öz xalqının övlədidir və onun tarixi qarşısında məsuliyyət daşıyır. Əvvəlki nəsillərin istedadı və əməyi ilə yaradılmış bütün sərvətləri mənimsəmədən, əvvəlki təcrübəyə arxalanmadan irəli getmək olmaz. Tarix ən qüdrətli və təsirli tərbiyə vasitələrindən, şüurları və həyat mövqelərini formalaşdırmaq vasitələrindən biridir. Mədəniyyətin milli sərvətlərinin, demək olar, əsas mühafizəçisi olan yazıçının yüksək vətəndaşlıq vəzifəsi xalqın tarixini onun müasir mədəniyyətinə xidmət göstərməyə cəlb etməkdir” (I, s. 151).

Dili xalqın böyük sərvəti adlandırılan, çoxəsrlik tariximizdə Azərbaycan dilinin heç vaxt belə zəngin, nüfuzlu və hörmətli olmadığını söyləyən H.Əliyev eyni zamanda ana dilimizin gələcək inkişaf perspektivlərinə də toxunaraq qeyd edirdi ki, “mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, zənginləşməsinə daha çox qayğı göstərmək

lazımdır” (I, s. 158). Ədəbi dilin saflığının qorunmasına böyük əhəmiyyət verən H.Əliyev dilimizin “jarqon, dialekt ifadələri ilə zibillənməsinin” yolverilməzliyini bir daha nəzərə çatdırır və bu işdə yazıçıların üzərinə məsul vəzifə düşdüyünü xatırladaraq deyirdi ki, “yazıçı ədəbi dil normasının, nitq mədəniyyətinin qanunvericisi olmalıdır” (I, s. 158).

H.Əliyevin nitqinin diqqətəlayiq məqamlarından biri də Cənubi Azərbaycanla ədəbi əlaqələri möhkəmlətmək, mədəniyyətin, mənəvi yaradıcılığın bütün sahələrində əlaqələri inkişaf etdirmək barədə Yazıçılar İttifaqının rəhbərliyinə tövsiyələridir. Bu tövsiyələr, Cənubdakı ədəbi proseslə bağlı fikirlər əslində gələcək Ümummilli Liderin hələ sovet dövründə uzun illər ərzində qəlbində yaşatdığı vahid, bütöv Azərbaycan ideyasının təzahürü idi.

Əvvəlki yazıçılar qurultaylarında olduğu kimi, VII qurultaydakı nitqində də H.Əliyev ədəbi tənqidin vəziyyəti və vəzifələri barədə ətraflı danışaraq göstərirdi ki, “müasir ədəbi prosesi tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların fəal və faydalı işi olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Onlar ədəbi həyatımızın mürəkkəb, bəzən ziddiyyətli proseslərini dərinlən təhlil etməyə və ümumiləşdirməyə borcludurlar” (I, s. 159). Ədəbi tənqid sahəsində bir sıra müsbət meyilləri qeyd edən natiq, eyni zamanda tənqidi fikrin üfüqlərinin hələ nəzərəcarpacaq dərəcədə genişlənmədiyini Yazıçılar İttifaqının rəhbərliyinə irad tutur, bu yöndə fundamental işlər görülməsinin zəruriliyini hərtərəfli əsaslandıraraq deyirdi: “Tənqidi sözün nüfuzu bir çox cəhətdən tənqidin obyektivliyi ilə, qərəzsizliyi ilə müəyyən olunur. Xeyirxahlıqla yanaşı, ciddiyyət, professional tələbkərlilik-ədəbi tənqid məhz belə olmalıdır. Tənqidin verdiyi qiymətlərin prinsipiallığı tənqid edilənlərin mövqeyindən, vəzifəsindən və keçmiş xidmətlərindən asılı olmamalıdır. Tənqid yalnız bu zaman cəmiyyət tərəfindən ona həvalə edilmiş funksiyaları müvəffəqiyyətlə yerinə yetirə bilər” (I, s. 159).

Ədəbi prosesin təşkili və istiqamətləndirilməsi ilə bağlı Yazıçılar İttifaqının ədəbi orqanlarının vəzifələrindən danışan H.Əliyev bu nəşrləri klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğinə, ədəbi tənqidin təsir qüvvəsinin artırılmasına, bədii tərcümə sənətinin inkişafına daha çox diqqət göstərməyə çağırır, yaradıcılıq problemlərinin, tənqidi çıxışların sərbəst müzakirəsi,

bədii əsərlərin prinsipial təhlili üçün ən əlverişli, bərabərhüquqlu şərait yaratmağı tövsiyə edirdi. H.Əliyevə görə, “jurnallar ədəbi prosesin inkişafına daha fəal kömək etməli, ədəbiyyatçıları öz ətrafında sıx birləşdirməli, öz səhifələrində ədəbiyyat tarixi və nəzəriyyəsinin aktual məsələlərini qaldırmalıdır” (1, s. 160).

Azərbaycan ədəbiyyatının sabahkı gününün ürəkaçan olması naminə istedadlı gənc qələm sahiblərinin aşkara çıxarılmasının və onlara hərtərəfli qayğı göstərilməsinin zəruriliyini bir daha Yazıçılar İttifaqının ən mühüm vəzifəsi kimi irəli sürən H.Əliyev belə bir nəzəri başlanğıcdan çıxış edirdi ki, “cavan söz ustalarının dünyagörüşünün formalaşması Azərbaycan ədəbiyyatçılarının bütün nəsilləri arasında əlaqələrin daha da möhkəmlənməsi ilə sıx bağlıdır. İdeya əqidəsi estafeti olmadan nəsillərin varisliyi mümkün deyildir” (1, s. 160).

H.Əliyevə görə, yaşlı nəsildən olan ədəbiyyatçılar bu estafetin istedadlı və etibarlı əllərə tapşırılması üçün xüsusi məsuliyyət daşıyırlar. Yaradıcılıq axtarışlarının çətin yollarında hər kəsin, xüsusilə gənclərin səhv buraxa biləcəyini, yanla biləcəyini istisna etməyən respublika rəhbəri gənc müəlliflərin uğursuzluqlarına son dərəcə səbrlə yanaşmağı, onların qüsurlarını nəzakətlə aradan qaldırmağı, qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdə kömək göstərməyi Yazıçılar İttifaqına, təcrübəli söz ustalarına, ədəbi tənqiddə tövsiyə edirdi. Bununla yanaşı, H.Əliyev gəncləri ədəbi irsə, yaşlı nəsildən olan sənətkarların yaradıcılığına dərin hörmət ruhunda tərbiyə etməyi, onları lovğalıq və təkəbbürdən çəkəndirməyi də gənclərlə işin mühüm istiqaməti kimi səciyyələndirirdi.

Nitqinin sonunda ədəbiyyat və incəsənətin hətta elm üçün əlçatmaz olan bəzi zirvələri fəth edə bildiyini vurğulayan H.Əliyev Azərbaycan yazıçılarına milli sərvət olan qiymətli əsərlər yaratmağı arzulamaqla ədəbiyyatın ali məqsədinin məhz bundan ibarət olduğunu təsbit edir.

1982-ci ilin sonlarında H.Əliyev Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi Moskvada fəaliyyətə başladı. H.Əliyevin buradakı işinin miqyası barədə təsəvvür yaratmaq üçün yalnız belə bir faktı qeyd etmək

kifayətdir ki, o, İttifaqın 17 nazirliyinə və dövlət komitəsinə kuratorluq edirdi. Lakin gərgin iş rejiminə baxmayaraq, H.Əliyev Azərbaycanda gedən prosesləri, o cümlədən ədəbi prosesi ardıcıl izləyir, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetini müntəzəm oxuyurdu. Sonralar o, həmin illəri belə xatırlayırdı: “...Moskvada yaşadığım vaxt Azərbaycan qəzetlərinə abunə yazılmışdım, göndərirdilər. Hamısına baxmağa vaxtım yox idi. Amma “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetini mütləq oxuyurdum, tamamilə oxuyurdum” (I, s. 279).

H.Əliyevin Moskvada işlədiyi dövrdə Azərbaycanın ədəbi-mədəni həyatına göstərdiyi diqqətin, həssas münasibətin başqa bir mühüm göstəricisi isə onun vətəndən gəlmiş ədəbiyyat və incəsənət xadimlərini Kremldə qəbul etməsi, onlarla səmimi söhbətə vaxt ayırması idi. Belə görüşlərdən birini o, Maqşud İbrahimbəyovun 60 illik yubiley gecəsində söylədiyi nitqində iftixarla yada salırdı: “Xatirimdədir, mən Moskvada, Kremldə işləyəndə Maqşud xahiş elədi, onunla görüşdüm. Mənə öz kitabını hədiyyə verdi. O vaxt Yuqoslaviyadan, böyük bir səfərdən qayıtmışdı. Mənə dedi ki, Yuqoslaviya Prezidentinin xanımı onun bu kitabının serb dilinə tərcüməçisidir. Bu, məndə böyük bir iftixar hissi oyatdı. Moskvada, Kremldə oturmuşam, M.İbrahimbəyovla söhbət edirəm. O, əsər yazıbdir, bu əsəri Yuqoslaviyada serb dilinə tərcümə ediblər. Tərcümə edən də Yuqoslaviyanın dövlət başçısının xanımidir, bunlar adi şeylər deyildir” (I, s. 289).

H.Əliyevin ədəbi prosesə daimi, səngiməyən marağını vicdanlı qələm sahibləri də hər zaman qədirşünaslıqla qiymətləndirmişlər. Bunun ən bariz örnəklərindən biri Azərbaycan yazıçılarının 1991-ci ilin martında keçirilmiş növbəti IX qurultayına H.Əliyevin dəvət olunması idi. Zənnimizcə, bu dəvət və H.Əliyevin həmin qurultaydakı iştirakı onun ədəbi ictimaiyyətlə münasibətlərində ən kövrək məqamlardan biri, bəlkə də birincisi sayıla bilər. Belə ki, bütün vəzifələrdən kənarlaşdırıldıqdan sonra H.Əliyev vətənə dönərək, doğma Naxçıvan torpağında yaşayırdı. Naxçıvanlılar böyük qədərbilənliklə onu Azərbaycan Ali Sovetinə deputat seçmişdilər. Həmin Ali Sovetin sessiyasında uzun illər birgə işlədiyi, vəzifədə irəli çəkdiyi bir dəstə qaragüruhçu deputatın ona qarşı açıq-aşkar hörmətsizlik nümayiş etdirməsinə (təəssüf ki, belə qeyri-etik davrananların içərisində bir yazıçı da var idi)

rəğmən, Azərbaycan yazıçılarının IX qurultayına dəvət olunmasından və burada gördüyü ehtiramdan necə mütəəssir olduğunu sonralar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyev X qurultaydakı nitqində belə xatırlayırdı: “Elmira xanım (Elmira Axundova – N.C.) mənə bildirdi ki, Yazıçılar Birliyinin qurultayı var, mənə oraya dəvət ediblər. Mən dedim ki, Elmira xanım, çox sağ olun, ancaq güman edirəm, mənə oraya gəlməyim lüzumsuzdur. Çünki indi mən burada kiməm ki, oraya gəlim? Yazıçı deyiləm ki, oraya yazıçı kimi gəlim. Eyni zamanda, o, elə bir dövr idi ki, o vaxt həm Sovetlər İttifaqının rəhbərliyində, həm də Azərbaycanın rəhbərliyində mənə qarşı çox ədalətsizliklər edirdilər. Mənim əleyhimə böhtanlar quraşdırırdılar və yayırdılar. Mən çox böyük təzyiq və təqib altında idim. Elmira xanım mənə çox inandırıcı ki, yox, Sizi qurultaya dəvət ediblər. Fikirləşdim ki, bəlkə xatirə naminə dəvət ediblər, bilirlər ki, getməyəcəyəm. Sonra da məlum olacaq ki, dəvət etdilər, mən gəlmədim. Ondan xahiş etdim, dedim ki, sən bir daha dəqiqləşdir. Sonra o mənə zəng edib dedi ki, mən Anar müəllimlə bu barədə danışdım. Anar müəllim dedi ki, biz onu ürəkdən dəvət etmişik. Bu formal bir xarakter daşımır, ona görə də əgər gəlsə, biz məmnun olarıq. Mən bundan sonra ürəkləndim, dedim ki, əgər belədirsə, pis olmaz, gedim görüm yazıçılar necə dirlər. Gəldim. Siz mənə hörmətlə rəyasət heyətinə dəvət etdiniz. Bu təklifi gərək ki, şair Məmməd Aslan vermişdi. Ancaq mən təşəkkür edib dedim ki, indi də aşağıda oturub yuxarıya baxmaq istəyirəm. O vaxt mən salonda oturanda çox düşündüm. Gərək ki, mənə sağımda Xəlil Rza, solumda Rəfiq Zəka oturmuşdular. Ətrafımda da yazıçılar var idi, çox mehriban söhbət edirdik” (I, s. 457-458).

Yazıçılar qurultayındakı səmimi, mehriban münasibəti Ali Sovetin sessiyasındakı qaragüruhçu davranışla müqayisə edən H.Əliyev vaxtilə ona kiçiklik etmiş adamların həmin iclasda böyüklük iddiasına düşmələrinin, hətta yaşlı, saç-ı-saqqalı çoxdan ağarmış bir yazıçının da onlara qoşulub hədyanlar danışmasının müqabilində Bəxtiyar Vahabzadənin cəsarətli çıxışını minnətdarlıqla xatırlayır və bununla da özünün ədəbiyyata bağlılığını, ədəbiyyatla məşğul olan insanların isə başqalarına nisbətən daha sədaqətli olduqları qənaətini qeyd edirdi: “...Ali Sovətdə, o

sessiyada, o salonda, hansı ki, həmin binanı vaxtilə mən tikib yaratmışdım, o salonda ki, orada məni həmişə böyük hörmət, ehtiramla qarşılayırdılar, – ancaq orada mənə qarşı o qədər hörmətsizlik və ədalətsizlik olduğu halda, Filarmoniyanın salonunda, yazıçıların qurultayında mənə çox mehribanlıq, çox istiqanlılıq, çox yüksək hörmət göstərildi. O vaxt mənim imkanım olmadı ki, belə geniş təşəkkür edim. Altı il keçəndən sonra məhz o hadisəyə görə mən sizin hamınıza təşəkkür edirəm. Çox sağ olun” (I, s. 419).

Naxçıvanda yaşadığı və işlədiyi dövrdə (22 iyul 1990-10 iyun 1993) bir sıra ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin Bakıdan onun görüşünə gəlməsi də H.Əliyevin ədəbi ictimaiyyət içərisində olan böyük nüfuzunun, hörmətinin, şair və yazıçılarının ona bəslədikləri məhəbbətin təcəssümü idi.

1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə siyasi hakimiyyətə qayıdan H.Əliyev xaos və anarxiya girdabında boğulan, suverenliyi və ərazi bütövlüyü təhdid olunan, vətəndaş müharibəsinə sürüklənən ölkəmizi daha böyük faciələrdən qorumaq üçün gərgin, çoxşaxəli, irimiqyaslı fəaliyyətə başladı. Azərbaycanın həmin dövrdəki acınacaqlı durumunu H.Əliyev obrazlı şəkildə belə ifadə edirdi: “...İndi respublika dağılmış vəziyyətdədir. Təəssüf ki, dənizdə qasırğanın dağıtdığı gəmini dalğalar sahilə atmışdır. Həmin gəmini yenidən tikmək, elə vəziyyətə salmaq lazımdır ki, bir daha dənizə çıxa bilsin. Bəlkə də mən səhv edirəm, lakin Azərbaycan indi təxminən belə vəziyyətdədir” (I, s. 210). Xeyr, H.Əliyev səhv etmirdi. Azərbaycan o zaman həqiqətən də dalğaların sahilə atdığı gəmiyə bənzəyirdi. Lakin belə bir ağır məqamda, gərgin ictimai-siyasi, iqtisadi, hərbi durumda belə H.Əliyev Azərbaycan elminin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin qayğıları ilə maraqlanmağa vaxt tapdı və 1993-cü il sentyabrın 21-də Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin binasında ölkənin tanınmış ziyalıları ilə görüşdü. Bu görüşdə söylədiyi tarixi nitqində Azərbaycanın gələcək inkişaf perspektivlərindən, müstəqil, hüquqi, dünyəvi, demokratik dövlət quruculuğu prosesinin obyektiv çətinliklərindən bəhs edən H.Əliyev humanitar sahənin problemləri üzərində xüsusi dayandı, xalqımızın

yüzcilliklər boyu yaratdığı mənəvi sərvətin qorunması və təbliğ edilməsinin zəruriliyini,ədəbiyyat və mədəniyyətin inkişafına dövlət dəstəyinin əhəmiyyətini vurğuladı. H.Əliyevin bu nitqində söylədiyi fikirlər, irəli sürdüyü müddəalar sonrakı on ildə onun müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi yürütdüyü humanitar siyasətin əsasını təşkil etdi.

H.Əliyevin hakimiyyətə qayıdışının ilk aylarından ədəbi ictimaiyyət onun həssas rəhbər münasibətini yenidən hiss etməyə başladı. Belə isti, səmimi, mehriban münasibəti qələm əhli on ildən artıq idi ki,görmürdü. H.Əliyev özü bu barədə deyirdi: “İndi biz keçid dövründəyik. Məni də çox narahat edir ki, ziyalılarımızın,mədəniyyət və incəsənət xadimlərimizin bir çoxu,bəlkə də hamısı ağır şəraitdə yaşayır. Bu, onların yaradıcılığına da təsir göstərir. Hər halda bu sahədə müəyyən işlər görməyə çalışacağıq. Mən hələlik qəti söz verə bilmirəm. Çünki bilirsiniz ki,indi Azərbaycanda 70-ci illərdə olan imkanlar yoxdur. O zaman heç bir minnətsiz hər şeyi edirdik və bunu təbii hal sayırıdığımız.Yazıçıya, alimə, bəstəkara, rəssama mənəvi hörmət indi də var. Şəxsən məndə onlara qarşı belə hörmət həmişə olmuşdur və ömrümün axırınadək də qalacaqdır.Ancaq bunu maddi baxımdan reallaşdırmaq imkanları çox azdır. Bununla belə,biz yaradıcı adamlarımıza kömək etməliyik” (I, s. 229-230).

Etdi də, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və onun ədəbi orqanları – “Azərbaycan”, “Qobustan”, “Ulduz”, “Литературный Азербайджан” jurnalları, “Ədəbiyyat qəzeti” dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməyə başlandı. Görkəmli söz ustalarının – Məmməd Arazın 60, İlyas Əfəndiyevin 80, Hüseyn İbrahimovun 75, İsmayıl Şıxlının 75, Nəbi Xəzrinin 70, Hüseyn Abbaszadənin 75, Mirvarid Dilbazinin 85, Maqsud və Rüstəm İbrahimbəyovların, Yusif Səmədoğlunun, Anarın, Əkrəm Əylislinin, Elçinin 60 illik yubileyləri dövlət səviyyəsində qeyd edildi. Milli ədəbiyyatımızın inkişafındakı xidmətlərinə görə bu sənətkarlar Prezident H.Əliyevin sərəncamları ilə yüksək dövlət təltiflərinə – “İstiqlal” və “Şöhrət” ordenlərinə layiq görüldülər. Prezident təqaüdü təsis edildi və bir çox görkəmli söz ustasına bu təqaüdün verilməsinə başlandı.

H.Əliyev sovet dövründə, xüsusilə Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etdiyi illərdə olduğu kimi, müstəqillik dövründə də Ümummilli Lider, dövlət başçısı olaraq ədəbi prosesi ardıcıl izləyir, müntəzəm olaraq ədəbiyyatla bağlı müxtəlif tədbirlərə qatılır, bu tədbirlərdəki dərin məzmunlu çıxışlarında ölkənin ədəbi həyatında baş verən proseslərə, pozitiv və neqativ meyillərə münasibətini açıqlayır, qələm sahiblərinə tövsiyələrini verirdi.

Bu baxımdan, H.Əliyevin Azərbaycan yazıçılarının 1997-ci il oktyabrın 30-da keçirilmiş X qurultayında söylədiyi “Bizim ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz xalqımızın milli sərvətidir və intellektual mülkiyyətlidir” sərəlvhəli nitq xüsusilə səciyyəvidir. Nitqinin əvvəlində 1972-ci ildə Azərbaycan yazıçılarının V qurultayında ilk dəfə respublika rəhbəri kimi iştirakını və çıxışını, həmçinin sonrakı qurultaylarda da iştirakını (1986-cı ildə keçirilmiş VIII qurultay istisna olmaqla – *N.C.*) böyük fəxr və qürurla xatırladan H.Əliyev X qurultayın istər tarixi-siyasi, istərsə də ideoloji baxımdan xüsusi önəm kəsb etdiyini vurğulayaraq deyirdi: “Keçmiş zamanlarda nə qədər böyük nailiyyətlər əldə etmişiksə də, mən hesab edirəm ki, bu qurultay indiyə qədər olan bütün qurultaylardan, yazıçıların toplantılarından, konqreslərindən – hamısından üstündür. Çünki müstəqil Azərbaycan Respublikasının sərbəst yazıçıları müstəqil dövlətimizdə özlərinin ilk qurultayına toplaşmışlar. Bu çox sevindirici haldır. Bu, müstəqilliyimizin bizə verdiyi töhfələrdir ki, biz indi artıq heç kəsdən, heç bir mərkəzdən, ideologiyadan asılı olmayaraq, özümüz sərbəst olaraq həyatımızın hər sahəsini araşdırırıq, o cümlədən öz ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi istədiyimiz kimi müzakirə edirik və istədiyimiz istiqamətdə aparırıq” (*I, s. 459*).

Yaradıcılıq azadlığı probleminə toxunan H.Əliyev qətiyyətlə bəyan edirdi ki, keçmiş dövrlərdən fərqli olaraq, dövlət bu məsələlərə müdaxilə etməyəcək, yazıçılara “hansı mövzuda yazmalısınız, nə cür yazmalısınız” kimi göstərişlər, hətta məsləhətlər belə verilməyəcək, qələm sahiblərinin tam sərbəstliyi təmin olunacaqdır. Bununla bərabər, H.Əliyev milli dövlətçilik mənafeləri baxımından ədəbiyyat xadimlərini daim dövlətlə bir yerdə olmağa çağırır, onlara Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası, işğal olunmuş torpaqlarımızın azad olunması, qüdrətli ordu yaradılması, vətəndaşlarımızın, xüsusilə gənclərin hərbi vətənpərvərlik

və ümumiyyətlə, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələndirilməsi kimi vacib bir işdə səylərini əsirgəməməyi tövsiyə edirdi: "... Bizim ədəbiyyatımızın xalqımıza etdiyi ən böyük xidmət ondan ibarətdir ki, şairlərimiz, yazıçılarımız öz əsərləri ilə Azərbaycanda, xalqımızda, millətimizdə daim milli hissiyatları oyatmağa çalışmışlar. Milli özünüdərk, milli oyanış, dirçəliş prosesi xalqımıza birinci növbədə ədəbiyyatdan keçir" (1, s. 478) – deyən H.Əliyev cəmiyyətimizdə, xalqımızda şair sözünə, yazıçı sözünə böyük hörmət, inam, etibar olduğunu nəzərə çatdırır və qələm sahiblərini öz nüfuzlarından dövlət müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi naminə istifadə etməyə səsləyirdi: "Şairin şəhid olması lazım deyil. Amma şairin daim ordunun içərisində olması, əsgərlərlə görüşüb söhbət aparması, onlara vətənin nə demək olduğunu anlatması çox vacibdir. Bir var ki, bunu əsgərlərə kəməndir desin və yaxud məndən eşidə, bir də var ki, hörmətli şair, yazıçı gedib öz bədii fikri, sözü ilə onu anlatsın ki, sən müstəqil Azərbaycanın keşiyindəsən" (1, s. 483). Bu sözlər Dövlət başçısının şair sözünə, yazıçı sözünə verdiyi ən böyük qiymət, cəmiyyətdə, xalq içərisində bu sözün nüfuzunun yüksək səviyyədə etirafı idi. Məhz buna görə də, H.Əliyev belə hesab edirdi ki, gənc nəslin düzgün tərbiyə olunması, Azərbaycana, dövlət müstəqilliyimizə sədaqət ədəbiyyatın əsas mövzusu olmalıdır. Çünki bu mövzu heç vaxt tükənmir, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi ilə bağlı qayğılar əbədi mövcud olacaqdır.

H.Əliyevin bir Dövlət başçısı, Ümummilli Lider kimi ədəbi prosesə həssas münasibətinin göstəricilərindən biri də onun ədəbi aləmdəki pozitiv meyllərlə yanaşı, neqativ meylləri də vaxtında görməsi, onlara öz tənqidi baxışını ifadə etməsi idi. Keçid dövrünü yaşayan Azərbaycan cəmiyyətində özünü bürüzə verən neqativ meyllərdən biri də sovet dövrünə, o cümlədən həmin dövrün ədəbiyyatına nihilist, inkarçı münasibət idi. Müdrik bir şəxsiyyət, təcrübəli siyasətçi olaraq H.Əliyev nihilizm, inkarçılıq kimi meyllərin keçid dövrü üçün səciyyəvi olduğunu yaxşı başa düşürdü. Belə ki, əgər 1920-ci illərdə yenidən hakimiyyətə gəlmiş bolşeviklər proletkultçuluq, vulqar sosiologizm mövqeyindən klassik ədəbi-mədəni irsi inkar edirdilərsə, 1980-ci illərin sonu – 1990-cı illərin əvvəllərində sovet dövrü ədəbiyyatı, bu epoxanın görkəmli sənətkarlarının yaradıcılığı neobolşeviklərin

təftişinə məruz qalırdı. 1920-ci illərdəki “doloy tar”, “doloy Füzuli” şüarlarını indi “doloy Səməd Vurğun”, “doloy Süleyman Rüstəm”, “doloy Yazıçılar İttifaqı” şüarları əvəz edirdi. Sovet dövründə bədii söz sənətimizin inkişafında müstəsna xidmətləri olan sənətkarlar 1937-ci ildən salamat çıxdıqlarına, repressiyaya məruz qalmadıqlarına görə ittiham edilir, xəyanətdə suçlanırdılar. Nə qədər acınacaqlı olsa da, bu cür qaragüruhçuların səsinə səs verənlər içərisində bəzən tanınmış ədiblər də tapılırdı. Belə “inqilabi” əhvali-ruhiyyənin keçid dövrünün özü kimi keçici olduğuna, Azərbaycan cəmiyyətində özünə dəstək qazana bilməyəcəyinə əmin olan H.Əliyev total nihilizm, inkarçılıq hallarını qətiyyətlə pisləyir, tarixi keçmişə nankor yanaşmaları ifşa edirdi: “Bu gün onu deyə bilərəm ki, Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Rəsul Rza kimi böyük şairlərə, onların yaradıcılığında bugünkü günə uyğun olmayan hansısa nüansları tapıb irad tutmaq, hesab edirəm ki, mənəviyyətsizliqdır. Belə adamların özləri xalq, millət, ölkə üçün heç bir şey etməyiblər. Əgər bizim xalq dili ilə desək, onlar nə Səməd Vurğunun, nə Rəsul Rzanın, nə Süleyman Rüstəmin dırnağı qədər də ola bilməzlər” (I, s. 506-507). H.Əliyevə görə, yazıb-yaratdığı “dövrün hökmü, tələbləri Səməd Vurğunun əsərlərində də öz əksini tapıbdir. Bu gün heç kəs buna görə Səməd Vurğunun əvəzindən üzr istəməməlidir. Səməd Vurğunun bütün əsərləri ilə Azərbaycan xalqı əvvəldən axıradək fəxr edir, bundan sonra da fəxr edəcəkdir” (I, s. 398).

Müstəqillik şəraitində Yazıçılar Birliyinin gərəksizliyini iddia edənlərə, bu qurumu totalitar sovet rejiminin qalığı kimi ləğv etmək çağırışlarına isə H.Əliyevin cavabı belə idi: “Biz müstəqil dövlətlik. Ancaq keçmişdən bizə bu gün və gələcək üçün yararlı olan vasitələri, qurumları yaşatmalı, istifadə etməliyik. Azərbaycanda Yazıçılar İttifaqı 1934-cü ildə yaranıbdir. İndi 1997-ci ildir, əsr sona çatır. Yazıçılar İttifaqının yaşamasında bir neçə nəsil öz xidmətlərini göstəribdir. Yazıçılar İttifaqı yazıçıların yaşaması, inkişaf etməsi, yaradıcılıqla məşğul olması üçün çox işlər görübdir” (I, s. 427). Başqa bir çıxışında Ümummillə Lider müstəqil Azərbaycan Respublikasında Yazıçılar Birliyinin gələcək taleyi ilə bağlı mövqeyini belə açıqlayırdı: “İndi bu Yazıçılar İttifaqı 63 ildir yaşayır. O, xalqımıza nə qədər böyük fayda

verib.İndi durub deyək ki,bu Yazıçılar Birliyi lazımdır,ya lazım deyil? Şübhəsiz ki,indi sərbəstlikdir,hərə öz fikrini deməlidir, bu da tam təbiidir.Amma mən öz fikrimi deyirəm,əlbəttə ki, Yazıçılar Birliyi lazımdır” (I, s. 445-446).

Təbii ki, keçid dövrünün obyektiv çətinlikləri,maddi və mənəvi sıxıntıları istər Yazıçılar Birliyindən, istərsə də onun ədəbi orqanlarından yan keçmirdi. Bu isə ədəbi prosesi ardıcıl izləyən H.Əliyevin diqqətindən yayınmırdı. Müşavirələrin birində o, üzünü “Qobustan” jurnalının yaradıcısı və uzun müddət redaktoru olmuş yazıçı Anara tutaraq bu jurnalın o zamankı (1996-cı il nəzərdə tutulur – N.C.) səviyyəsilə bağlı narahatlığını ürək ağrısı ilə qeyd edirdi: “Anar, amma “Qobustan” jurnalı o vaxtlar bundan yaxşı çıxırdı. Yadımdadır, rəngli şəkillər verirdiniz. O vaxtlar “Qobustan” ən yüksək səviyyədə çıxırdı. ...Bizim bu milli dirçəliş, mili oyanış, milli özünütanıma prosesində “Qobustan”ın rolu çox böyük olubdur. Bunu o vaxtlar bəziləri bəlkə də dərk etmirdilər, bəlkə indi də bəziləri o qədər də dərk edə bilmir. Amma mən bunların hamısını izləyirdim və hər bir belə tədbirin həyata keçirilməsi üçün lazımi şərait yaradırdım. İndi mən “Qobustan” jurnalına baxanda heyfşilənirəm ki, jurnal niyə o vaxtkı kimi deyildir. Amma olacaqdır” (I, s. 353-354). Azərbaycan yazıçılarının X qurultayı ərəfəsində ədəbiyyatımızın gənc nəslinin nümayəndələri ilə Prezident sarayında keçirdiyi görüşdə isə Yazıçılar Birliyinin müstəqilliyimizin ilk altı ilindəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən H.Əliyev eyni zamanda vurğulayırdı ki, “...Şübhəsiz, Yazıçılar Birliyinin işində qüsurlar da, səhvlər də, çatışmazlıqlar da var.Bunların hamısını açıq-aşkar demək lazımdır ki,sonrakı dövrdə işlər daha yaxşı təşkil edilsin” (I, s. 450).

H.Əliyev həyatının bütün mərhələlərində söz ustaları ilə şəxsi dostluq, yoldaşq münasibətləri ilə bağlı olmuş, onların ən müxtəlif problemlərinin həllinə köməyini əsirgəməmişdir. O, eyni zamanda ədəbiyyat adamları ilə ünsiyyətdən daim zövq almış,yazıçılarla,şairlərlə həmişə böyük məmnunuiyyətlə görüşmüşdür. Hətta ölkədəki gərgin ictimai-siyasi şərait, Dövlət başçısı kimi işlərinin həddən ziyadə çoxluğu da bu cür görüşlərə mane ola bilməmişdir. Belə görüşlərdən birində – Məmməd Arazın yaradıcılıq gecəsində iştirak edən böyük öndər özü bu barədə deyirdi:

“Sizdən gizlətmirəm, mənim işim çoxdur. Mən buradan işə qayıdacağam. Amma buna baxmayaraq, – mən heç də minnət qoymuram, – böyük məmnuniyyət hissilə buraya gəlmişəm və gəldiyimdən çox razıyam. Ona görə ki, birincisi, sizinlə bir yerdəyəm, ikincisi də Məmməd Arazın şeirlərini götürüb oxuyursan, amma Mikayıl Mirzə kimi oxuya bilməzsən axı. Mikayıl Mirzə oxuyanda sənə daha güclü təsir edir. Ona görə də mən bu gün buradan böyük mənəvi qida aldım. Məmməd Arazın yaradıcılığı ilə, bizim mədəniyyət adamları ilə təmasda olmaq, görüşmək, söhbət etmək dövlət adamı kimi mənim üçün böyük bir hadisədir” (1, s. 278). Ədəbiyyatımızın yaşlı nəslinin nümayəndələri ilə Prezident Sarayında görüşdə isə H.Əliyev məmnunluğunu belə ifadə edirdi: “Mən sizinlə neçə saat istəyirsinizsə, oturmağa hazırım. Çünki ədəbiyyatı o qədər sevirəm ki, ədəbiyyatla, şeirlə, bizim mədəniyyətlə görüşmək mənim üçün həmişə çox xoşdur” (1, s. 426). H.Əliyev tanınmış söz ustalarının yubiley mərasimlərinə, yaradıcılıq gecələrinə qatılmağı və bu tədbirlərdə çıxış etməyi sevirdi. O, eyni zamanda görkəmli ədəbiyyat xadimləri ilə vida mərasimlərində iştirak etməyi də özü üçün mənəvi borc sayırdı. H.Əliyevin istər yubiley, istərsə də vida mərasimlərində iştirakı və çıxışları hər iki halda sadəcə rəsmi protokol, etiket xarakteri daşımır, onun bir Prezident və bir insan kimi mənəvi tələbatından doğurdu. H.Əliyev xarakterinin bu cəhəti ilə də bənzərsiz lider idi.

* * *

2003-cü il dekabrın 12-də H.Əliyev əbədiyyətə qovuşdu. Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyindən Ümummilli Lider hələ sağlığında öz siyasi kursunun varisliyini təmin edə bilmişdi. Artıq 5 ildən artıqdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Heydər Əliyev siyasi kursunu hər bir sahədə uğurla davam və inkişaf etdirir. Təbii ki, ədəbiyyatda, ədəbiyyat adamlarına münasibətdə də H.Əliyev siyasətinin təməl prinsipləri ardıcıl olaraq gözlənilir, onun əsasını qoyduğu gözəl ənənələr yaşadılır. Bu isə ədəbiyyatımızın, milli-mənəvi dəyərlərimizin sabahına nikbin baxmağa əsas verir.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin yetişdirdiyi ən nadir simalardan biri, türk dünyasının və ümumən sivil dünyanın qüdrətli şəxsiyyətidir. Tarixə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri kimi daxil olmuş bu əvəzolunmaz insan liderlərə məxsus ən ali keyfiyyətlərə malik idi. Tanrı ona hər bir üstünlüyü bəxş etmişdi: yaraşlıq boy-buxun, təbəsüm və sərtliyi sintez edən sima, gələcəyi dəqiq müəyyənləşdirən, tarixin nizamını təmin edən təfəkkür, parlaq natiqlik məharəti, qüdrətli siyasi iradə, güclü dövlətçilik duyğusu, çevik iradəetmə məharəti, insanların qəlbinə yol tapmaq, xalqın qüdrətinə arxalanmaq bacarığı! Bir sözlə, H.Əliyev qalibiyyət əzmi ilə yaşayan və dövləti cəsarətlə idarə edən möhtəşəm bir şəxsiyyət idi. Bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev atasından əxz etdiyi nadir şəxsiyyətlərə məxsus bu keyfiyyətləri şərəflə daşıyır və böyük əzmlə dövlət idarəçiliyinə tətbiq edir, tarixin yeni tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirib inkişaf etdirir. Azərbaycanın dünyadakı nüfuzu, vüsətli siyasi və iqtisadi yüksəlişi sübut edir ki, İlham Əliyev qalibiyyət əzmini dövlət idarəçiliyinin sarsılmaz baş xətti kimi inadkar bir inamla qoruyub saxlayır.

Ümummilli Lider H.Əliyev Azərbaycan üçün çox böyük tarixi nailiyyətlər, tarixi uğurlar və tükənməz dövlətçilik təcrübələri – müstəqil Azərbaycan, əbədi azadlıq qoyub getdi. Onun milli-mənəvi taleyimiz, gələcəyə doğru inkişafımız üçün yadigar qoyduğu sərvətlərdən biri də Azərbaycançılıq ideologiyası idi. Akademik Ramiz Mehdiyevin sözləri ilə desək, Azərbaycançılıq təliminin Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülən və həyata keçirilən dövlətçilik konsepsiyası ilə vəhdət halında, beynəlxalq miqyasda artıq qərarlaşmış olan başlıca ideoloji kurslarla müqayisəli şəkildə təhlil edilməsinə müasir mərhələdə böyük ehtiyac vardır.

H.Əliyev müstəqillik dövrünün dövlət ideologiyasını formalaşdırarkən XX əsr ziyalılarının əsərlərində milli ideya kimi türkçülüklə paralel olan azərbaycançılığı yeni tarixi şəraitdə milli

dövlətçilik ideologiyası kimi sistemə saldı, ümummilli ideya, dünya azərbaycanlılarının ideologiyası, milli birlik təlimi kimi əsaslandırdı. Bu zaman iki cəhət əsas götürüldü: 1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlətçilik ənənələrinə tarixən düzgün yanaşıldı; 2. Azərbaycan münəvvərlərinin ana dili uğrunda əsrin önlərindəki fikir mücadilələri əxz olundu. Xalq Cümhuriyyətin ideoloji rəhbəri M.Ə.Rəsulzadə rus imperiyasının tərtib etdiyi xəritələrdən “Azərbaycan” dövlət adı silinib, əvəzinə “Qafqasiya” yazılanda deyirdi: “Dünya müharibəsi və Rusiya inqilabının təsiri ilə əkiz doğulmuş və həyat siyasətinə ilk qədəm basmış olan Azərbaycan qayəsi əhatə olunmaz mühüm dəqiqələr keçirir” (*“Azərbaycan” qəzeti, 1918, №41*). Yaxud onun Azərbaycan parlamentinin 1918-ci il 7 dekabr tarixli təntənəli iclasındakı çıxışında deyilir: “Müsəlman partiyaları arasında Azərbaycan ideyasında fikir ayrılığı yoxdur. Xalqın şüurunda Azərbaycan ideyası artıq möhkəmlənmişdir... Bir dəfə yüksələn bayraq bir daha enməz” (*“Azərbaycan” qəzeti, 13 dekabr 1918*). Hətta rus-bolşevik işğalı nəticəsində ilk milli demokratik respublika çökdükdən sonra mühacirətdə olan M.Ə.Rəsulzadə 1923-cü ildə Türkiyədə çap olunmuş “Azərbaycan Cümhuriyyəti” kitabında “Azərbaycan qayəsi”ni “istiqlal məfkurəsi” kimi mənalandıraraq yazırdı: “Azərbaycan dövrü-istiqlalına bolşeviklər Müsavat dövrü deyirlər. Fəqət xalq buna AZƏRBAYCAN dövrü deyir... Xalq düşüncəsində AZƏRBAYCAN məfhumu coğrafi bir mənadan ziyadə fikir və əməl şəklində təcəssüm ediyor. İstiqlal xaricində onun üçün bir AZƏRBAYCAN yoxdur” (*“Azərbaycan Cümhuriyyəti”. Bakı, “Elm”, 1990, s.95*).

H.Əliyevin azərbaycançılığa gətirdiyi ikinci mühüm dayaq XX əsrin önlərindəki ana dili mücadilələri idi. XX əsrin önlərində böyük realist ədib C.Məmmədquluzadə, türkçü romantik şair A.Şaiq, realist-demokratik tənqidin başçısı F.Köçərli, böyük bəstəkar Ü.Hacıbəyli, “bolşevik” N.Nərimanov “Ana dili” uğrunda mübarizəyə birgə başladılar. Tezliklə “Ana dili” uğrunda mübarizə “Ana Vətən” uğrunda mübarizəyə çevrildi.

Hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə H.Əliyev bu problemi milli müəyyənliyin baş məsələsi kimi diqqət mərkəzində saxlayıb. Hələ 1978-ci ildə, totalitar ideologiyanın təzyiqi altında H.Əliyev

böyük cəsarət göstərərək, “Azərbaycan dili”ni dövlət dili kimi Azərbaycan SSR-in yeni konstitusiyasına daxil etdi. Sonralar o, bu təhlükəli tarixi məqamı belə xatırlayır: “Yadımdadır, 1978-ci ildə biz Azərbaycanın Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə daxil edəndə, Moskvadan bizim başımıza nə qədər oyunlar açıldı, nə qədər təzyiqlər göstərildi. Ancaq biz bu təzyiqlərə dözdük (2001-ci il oktyabrın 17-də Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyinin 10-cu ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi). H.Əliyevin Azərbaycançılıq təlimində dövlətçiliyimizin və ideoloji düşüncəmizin tarixi ənənələri söylə nəzərə alınır. Bununla belə, onun konsepsiyasında tarixiliklə müasirliyin nəzəri vəhdəti əsas yer tutur ki, bu da həmin təlimin gələcəyə yönəlməsini təmin edir. Onun Dünya azərbaycanlılarının birinci qurultayındakı nitqi (10 noyabr 2001-ci il) azərbaycançılığın tarixi proqram sənədidir. Buradakı əsas müddəalara nəzər salaq: “Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir”. Qurultaydakı məruzəsində H.Əliyev bu məsələni siyasi-dövlətçilik baxımından bir qədər də dəqiqləşdirir. “Hər bir insan üçün onun milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”.

H.Əliyev təkcə böyük ideoloq və dövlət xadimi yox, həm də tarixin, cəmiyyətin gedişatını fəhmlə təyin edən mütəfəkkir idi. “Əsrin müqaviləsi” adı ilə tarixə daxil olmuş beynəlxalq neft kontraktları belə tarixi uzaqgörənliyin əyani nümunəsidir. “Əsrin müqaviləsi”

ilə H.Əliyev həm müstəqil Azərbaycanın iqtisadi strategiyasını müəyyənləşdirdi, həm də müstəqil dövlət ideologiyası olaraq azərbaycançılığın iqtisadi təməllərini formalaşdırdı. Bununla da H.Əliyev azərbaycançılığı dövlətçiliyə tətbiq etdi, azərbaycançılığa əsaslanan milli dövlət yarartdı, xalqda dövlətçilik hissini formalaşdırdı. Məhz onun sayəsində xalqda dövlətə inam hissi, dövlətçiliyə hörmət gücləndi. Mətləbdən uzaqlaşmadan deyək ki, H.Əliyevin azərbaycançılıq təliminin təməlinə məhz Azərbaycan dili dayanır. Azərbaycan dilini bilmədən azərbaycançı olmaq mümkün deyil. Azərbaycançılıq ideologiyası ittihadçılığın əsas prinsiplərindən biri olaraq ünsiyyət birliyini nəzərdə tutur. Belə birlik isə ana dili, Azərbaycan dili vasitəsi ilə baş tutur. Elə buna görə də H.Əliyev dönə-dönə deyirdi ki, hər bir millətin dili onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili, ana dilimiz həddindən artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz, Azərbaycan dili həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir. Amma buna baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı dilin qorunub saxlanılmasında az da olsa, çox da olsa xidmətlərini göstərmişdir. Xüsusən bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatçılarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın, bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər söz ehtiyatına malikdir. Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik. Göründüyü kimi, H.Əliyev “Azərbaycan dili” sözlərini təkrar etməkdən doymur, əksinə onu dilə gətirməkdən dərin zövq alır, milli qürur duyurdu. Bu, hər şeydən öncə, onun dilimizə məhəbbətindən irəli gəlirdi. O, dünya azərbaycanlılarına üzünü tutub deyirdi ki, siz hər biriniz yaşadığınız ölkənin dilini bilməlisiniz, o ölkənin adət-ənənələrini mənimsəməli və ona hörmət etməlisiniz. Amma bununla belə, harada yaşamağınızdan asılı olmayaraq, Azərbaycan dilini unutmamalı, onu yaşatmalı və inkişaf etdirməlisiniz. H.Əliyev nəinki dilimizi sevir, həmçinin daim onun tərəqqisi üçün, bütün dünyada nüfuzunun qorunması üçün səylə çalışırdı.

H.Əliyev Azərbaycan dilinin, tarixinin, ədəbiyyat və mədəniyyətinin yeni – Azərbaycançılıq məfkurəsi ilə dərkinin metodologiya və strategiyasını formalaşdırdı. Bu baxımdan, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı və “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanı böyük tarixi-siyasi əhəmiyyətə, dərin fəlsəfi-filoloji məzmununa malik sənədlər idi. Bu tarixi sənədlər artıq yeni əsrin və üçüncü minilliyin əvvəllərində ana dili uğrunda mübarizənin, dövlət səviyyəsində milli müstəqillik uğrunda mübarizənin – Azərbaycançılığın tərkib hissəsi kimi əks etdirən dövlət proqramları – böyük strategiyanın təməl faktları idi. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanda Azərbaycan dili “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən” sayılır və deyilir ki, “Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzleşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O xalqın ən ağır günlərində belə onun milli mənliliyini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, böyük gələcəyə malikdir.

Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarımədək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir.” Göründüyü kimi burada ideologiyanın tarixi-siyasi funksiyası ilə dilin rolu arasında uyğunluq öz əksini tapır. İdeologiyanın vəzifəsi gələcəyi yaratmaqdır. Prezidentin fərmanında xalqın gələcəyi həm də onun dili, zəngin dil mədəniyyəti ilə əlaqələndirilir. Burada böyük tarixilik duyğusu ilə qeyd olunur ki, “XX yüzillik Azərbaycan ədəbi dilinin ən sürətli tərəqqisi və çiçəklənməsi dövrüdür. Ədəbi dil məsələsi hələ əsrin əvvəllərindən ictimai-siyasi mübarizənin tərkib hissəsi olmuşdur”. H.Əliyevin milli ideologiya konsepsiyasında da XX əsrin məhz bu tarixi ənənəsi əsas yer tuturdu. Dil yalnız bir mənəviyyat problemi, filoloji fikir məsələsi deyil, Azərbaycançılıq fəlsəfəsinin təməl problemi idi. O, dilin

taleyinə millətin və dövlətin taleyi kimi baxır, böyük inamla belə qənaətə gəlirdi ki, “Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcəyi üçün ən əsas vasitələrdən biri ana dilimizin, dövlət dilimizin inkişaf etdirilməsidir”. H.Əliyev təkcə dövlətçiliyə, milli ideologiyaya deyil, ümumən mənəvi mədəniyyətin tarixi taleyinə dil prizmasından nəzər salırdı. Çünki dil milli-mənəvi varlığın ifadəsidir, dilin inkişafı milli şüurun dirçəlişini əks etdirir, milli-mənəvi özünüdərk ana dilinə münasibətdən başlanır. “Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir” (H.Əliyev). Bu sözlərdə böyük dövlət xadimi və mütəfəkkirin mənəvi mədəniyyətə – ədəbiyyata, incəsənətə münasibəti ifadə olunub. H.Əliyev çox gözəl bilirdi ki, Şərqi, türk-islam dünyasının, xüsusən də Azərbaycanın bütün fəlsəfi təlimləri əsasən bədii ədəbiyyatla bağlı olub, onun bətnindən boy atmışdır. Ona görə də Azərbaycançılıq fəlsəfəsini formalaşdırarkən o, Azərbaycan ədəbiyyatına sistemli şəkildə istinad edirdi. Əvvəla, budur ki, Azərbaycanda hakimiyyətinin ilk günlərindən (1969), hələ bundan əvvəl DTK-nın rəhbəri olarkən H.Əliyev ədəbiyyatı, mədəniyyəti, hər şeyi dövlətçiliyə tabe etməyə nail oldu. Başqa sözlə desək, Azərbaycanın tarixi taleyi ilə bağlı bütün fikirlərə dövlətçilik mənafeələrindən nəzər salmağa başladı.

Dövlət rəhbərləri arasında ilk dəfə məhz H.Əliyev ədəbiyyatla cəmiyyətin münasibətlərini sahmana saldı. Yazıçının tarixi qiymətini verməyin dövlət mexanizmini hazırladı və şəxsi təcrübədə əyanlaşdırdı.

H.Əliyev “Kitabi Dədə Qorqud”, M.Füzuli və “Manas” haqqında fərmanları və fikirləri ilə ədəbiyyat vasitəsilə türk birliyini yaratmağın yolunu göstərdi...

Azərbaycançılıq fəlsəfəsinin tərkib hissəsi kimi H.Əliyevin ədəbiyyat konsepsiyasının əsasında tarixilik və müasirliyin vəhdəti dayanır. Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayındakı (12 iyun 1981) “Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı” adlı tarixi nitqində deyirdi: “Yazıçı sözü xalqın əməllərinə uyğun gəlməlidir. Gerçəkliyin bədii inikasının başlıca obyekt müasirlikdir... Azərbaycan tarixinin bir çox parlaq səhifələri bədii ədəbiyyatda layiqincə əks etdirilməmişdir... tarixi simaların

obrazları yaradılan və tariximizin çox mühüm dövrləri tərənnüm olunan ədəbi əsərlər ən yüksək səviyyədə yazılmalıdır. Bunlar çox mühüm, artıq deyək ki, mürəkkəb mövzulardır. Belə mövzuların öhdəsindən yalnız yüksək istedadlı, dərin bilikli sənətkarlar gələ bilirlər. Buna görə də tarixi mövzuda əsər yaratmağa girişməzdən əvvəl ədib öz qüvvə və imkanlarını götür-qoy etməli, böyük və ciddi hazırlıq işi aparmalıdır”. Beləliklə də, təkcə bu fikir göstərir ki, H.Əliyevin söz sənəti haqqında fəlsəfi-estetik konsepsiyasında xəlqilik, müasirlik, tarixilik və istedad kimi mühüm kateqoriyalar vəhdətdə çıxış edir.

H.Əliyev yazıçı əməyini yüksək qiymətləndirir, bədii yaradıcılıq prosesinin əzablı psixoloji poses olduğunu böyük fəhm və həssaslıqla duyur, yaradıcılıq fəlsəfəsinə diqqət yetirirdi. Bu baxımdan onun 29 oktyabr 1997-ci ildə gənc yazıçılarla görüşündə söylədiyi bir fikir diqqəti cəlb edir:

“Ədəbiyyat, mədəniyyət həmişə fədakarlıqdan doğan bir anlayışdır. Ədəbiyyatı, mədəniyyəti, bədii əsərləri, yüksək incəsənət əsərlərini yaradan şairlər həmişə fədakar olurlar. Onlar fitri istedadı ilə bərabər fədakar olmasa, böyük sənətkar ola bilməzlər”. Bədii yaradıcılıq fədakarlıqdır, fəqət istedadla güvənən fədakarlıqdır. Dünyada ən çətin iş, ən böyük qəhrəmanlıq ağ kağızla, boz kətanla üz-üzə oturmaqdır. Çünki, xalqın tarixi taleyi çox zaman ağ kağıza həkk olunmuş bir neçə cümlədən asılı olur.

H.Əliyev təkcə ədəbiyyatı, mədəniyyəti izah və şərh etmir, ədəbiyyata, mədəniyyətə təsir edir, onu yeni ideyalara, milli və dövlətçilik taleyi ilə bağlı istiqamətə yönəldirdi. Onun ədəbiyyat konsepsiyasında istedadla böyük önəm, ədəbiyyatın əbədiyyətinə qüdrətli inam var. Hələ 1975-ci ildə Azərbaycanda sovet ədəbiyyatı günləri münasibətilə söylədiyi nitqdə H.Əliyev ədəbi irsi hər şeydən uca tutaraq deyirdi: “tarixin bir-birinə qovuşduğu əsrlər bir çox xalqların oğul və qızlarını qızğın məhəbbətlə tərənnüm edən Nizami dühasının ölməz əsərlərini, Füzulinin insanəpvrlik və xeyirxahlıq dolu misralarını, Nəsiminin fəlsəfi fikirlə zəngin lirikasını, Xaqaninin məhəbbət və izzət tələnnüm edən poemalarını, Vidadi və Vaqifin xalq yaradıcılığı çeşməsindən qidalanan ölməz şeirlərini bizə gətirib çatdırmışdır. Tarix tələbkar imtahançıdır. Hökmdarlar, saray əyanları, zülm-

karlar unudulub getmişlər. Azərbaycanın böyük mütəfəkkir və humanist şairlərinin tərəvətdən düşməyən misraları isə bu gün də öz hikməti və insanpərvərlik ruhu ilə dünyanı heyran qoyur. Onlar xalqın azadlığı və səadəti haqqında öz dərin fikirlərini və sönməz arzularını əsrlərdən, nadanlıq, dini fanatizm, milli əsarət və ictimai ədalətsizlik zülmətindən keçirərək nəsillərə bəxş etmişlər” (1, s. 76-77).

Göründüyü kimi, bu konseptual fikirdə də bədii ədəbiyyat milli istiqlalın, xalqın azadlıq və səadətinin fikir carçısı kimi dəyərləndirilir. Çünki H.Əliyevin Azərbaycançılıq ideologiyası milli istiqlal nəzəriyyəsi idi. H.Əliyev ideologiyasının formalaşmasında mədəniyyətin roluna da ilk növbədə məhz istiqlalçılıq kontestində nəzər salırdı. Biz belə hesab edirik ki, mədəniyyət və ideologiya eyni məqsəddə-gələcəyi formalaşdırmaq kimi tarixi bir məramda birləşir. Əgər təhsil ideologiyasının təbliğ funksiyasını ifadə edirsə, mədəniyyət təlqin vəzifəsini öz üzərinə götürür. İdeologiyada mədəniyyətin başlıca vəzifəsi xalqda vətən əxlaqı tərbiyə etməkdir. Azərbaycan kimi polietnik cəmiyyət üçün bu xüsusilə vacibdir. Milli mədəniyyət ideologiyasının təsir obyektini – milli psixologiyanı əks etdirir. İdeologiya milli psixologiya vasitəsilə idarəedici qüvvəyə çevrilir. Milli ideologiyanın milli mədəniyyətlə əsas təmas nöqtəsi tarixilikdir (*Ətraflı bax: Şəmsizadə N. Azərbaycançılıq. Bakı, “Nurlar”, 2006*). Çünki “mədəniyyətin müxtəlif pillələri tədrici təkamülün mərhələləri hesab oluna bilər. Onların hər biri keçmişin bəhrəsi olduğu kimi, həm də gələcəyin formalaşmasında rol oynayır” (*Тайлор Г.Б., Первобытная культура. М., 1989, с.18*).

H.Əliyev öz dövlət siyasətini, ideoloji fikirlərini həyata keçirərkən, Azərbaycan xalqını özünə və dünyaya tanıtdırmaq üçün mədəniyyət amilindən bacarıqla istifadə edirdi: “Xalq bir neçə xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində seçilir. Bu xüsusiyyətlərdən ən böyüyü mədəniyyətdir”. O, mədəniyyəti xalqı irəli aparan, onu tarixdə yaşadan, xalqı zənginləşdirən qüdrətli bir vasitə hesab edirdi. Xüsusilə qloballaşan dünyaya çıxış üçün mədəni inteqrasiyanın imkanları böyükdür. Cəmiyyətdə mənəvi deformasiyaları vaxtında aradan qaldırmaq, xalqın özünə və dövlətə inamını, mənəvi tarazlığı qoru-

maq baxımından mədəniyyətə böyük önəm verməsi H.Əliyevin siyasi lider kimi tarixi uzaqgörənliyi idi. Mədəniyyətə bir körpə kimi atalıq qayğısı göstərir, onu insanlığın mənəvi varlığı üçün qorumağı lazım bilirdi: “Mədəniyyət başqa aləmdir. Mədəniyyət uşaq kimidir; həmişə tumar və qayğı istəyir. O, həssasdır: əlinin tumarı, ürəyinin qayğısı azca azalan kimi, o hiss edir, küsür, inciyir. Siyasi rəhbər, dövlət xadimi bunu bilməlidir, bir an yadından çıxarmamalıdır”. Elə təkcə bu hərarətli sətirlər belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, H.Əliyevin mədəniyyət konsepsiyasının cövhərində milli mədəniyyətə dərin bir sevgi, isti insani səmimiyyət dayanır. Mədəniyyəti sevmək üçün də, mədəniyyətdə sevlmək üçün də belə səmimiyyət başlıca şərtidir. H.Əliyev mədəniyyətdə isdedadın roluna və əsərlərin milli müəyyənliyinə önəm verirdi. Onun Azərbaycançılıq təlimində mədəniyyət milli şüuru oyadan, milli-mənəvi özünüdərk hazırlayan, onun inkişafını təmin edən ən təsirli bədii estetik vasitə, dünyanı gözəllik qanunları ilə idarə etmək üsulu idi: “Ziyalılıq kütləvi ola biliəz. Alim, şair, bəstəkar, rəssam, yazıçı, artist – bunlar fitri istedadla malik olan nadir adamlardır”. Onun fikrincə, milli azadlığa nail olmaq üçün milli oyanış, milli dirçəliş, ümumən milli ruhun canlanması lazımdır ki, bu da mədəniyyətin inkişafı və təsiri olmadan mümkün deyildir.

H.Əliyev fenomenal yaddaşa, parlaq nitq qabiliyyətinə, dərin zəkaya malik bir şəxsiyyət idi. O hansı sahədən danışarsa danışsın, həmin sahəni qaldırır, əhəmiyyətini yüksəldir, onun tarixi dəyərini güclü məntiqlə əsaslandırır. O, neftdən danışanda deyirdi ki, Azərbaycanın tarixi taleyi üçün neftdən önəmli bir şey yoxdur, tarixdən elə danışır ki, bu fikri tarix haqqında söyləməli olurdun. Mədəniyyətlə bağlı H.Əliyevin fikirlərini oxuyanda da belə nəticəyə gəlirsən ki, onun azərbaycançılıq təlimi, dövlət ideologiyası və siyasəti üçün mədəniyyətdən vacib əmil yoxdur. Bu hər şeydən əvvəl onun mədəniyyətə, ədəbiyyata, dilə, xalqın mənəvi varlığını əks etdirən sənətə məhəbbətindən irəli gəlirdi. Məsələn, o teatr sənəti haqqında deyirdi: “Teatr müqəddəs yerdir; tərbiyə ocağıdır. Orada çalışanlar fədakardırlar, fədaidirlər... Teatr xadimləri tamaşaçıya bir söz demək üçün, mədəni səviyyəsini yüksəltmək üçün, irəliləyişimizdə mane olanlara qarşı mübarizəyə qaldırmaq

üçün nə qədər çalışırlar. Heç kim bilmir ki, artist səhnəyə çıxıb rolu tamaşaçı qarşısında oynadığı vaxta kimi nə qədər həyəcan keçirir. Mən həmişə teatra yaxın və bağlı olmuşam. Bu öləri hiss deyil, içimdən gələn bir məhəbbətdir. Teatrı çox sevirəm. Teatra məhəbbət mənim içimdədir. İncəsənətin, o cümlədən kino və teatrın təsiri və tərbiyə qüvvəsi çox böyükdür. Bu qüvvədən bacarıqla istifadə etmək həmişə vacibdir”.

H.Əliyev özü bu ecazkar qüvvədən, sənətin kütlə psixologiyasına təsir imkanlarından öz dövlət siyasətini həyata keçirərkən bacarıqla istifadə edirdi. Ümumiyyətlə, bir xalqı dünyada tanımaq üçün incəsənət və idmandan yaxşı vasitə yoxdur. Xüsusilə musiqi, teatr, kino və idmanın çevik növləri xalq haqqında, ölkə haqqında başqa xalqlarda çox fəal təsəvvür yaradır, müxtəlif rejimli, müxtəlif dilli millətləri və ölkələri siyasətsiz belə bir-birinə yaxınlaşdırır.

Tarixdə bir çox liderlər kino sənətindən siyasi-ideoloji məqsədlərlə, ən çevik və kütləvi təsir vasitəsi kimi istifadə etmişlər. Məsələn, sovet imperiyasının banisi V.İ.Lenin XX əsrin 20-ci illərində kinoya xüsusi diqqəti yetirir, mədəni inqilabın mühüm sahələrdən biri kimi onun inkişafını ön plana çəkir, sənayeləşmə, kolxoz quruculuğu, qadın azadlığı, sinfi mübarizə, dini fanatizmlə mübarizə məsələlərinin qısametrajlı kino xronikalarda və jurnallarda təcili əksini tələb edirdi. Kinonu proletariat diktaturasının, sosializimin nailiyyətlərini savadsız kütlələr arasında, ucqarlarda təbliği üçün ən yaxşı vasitə hesab edirdi.

H.Əliyevin Azərbaycan kino sənətinə münasibətində böyük bir qayğıkeşlik var. Sovet imperiyası çökdükdən sonra həmişə Moskvadan asılı olmuş kino sənətimiz böhrana düşmüş, iqtisadi çətinliklər ucundan “Azərbaycanfilm” bağlanmaq təhlükəsi ilə üz-üzə dayanmışdı. Belə bir dövrdə – 2000-ci il avqust ayının 18-də H.Əliyev 1898-ci il avqustun 2-də ilk kinoseansın nümayiş etdirildiyi günü Azərbaycan kinosu günü – kino işçilərinin peşə bayramı olaraq təsis edən “Azərbaycan kinosu gününün təsisi edilməsi haqqında” sərəncam verdi. Bu sərəncamla bərabər, onun inamla dediyi fikirlər milli kino sənətimizi öz məcrasına qaytardı: “Kino bizim xalqımızın salnaməsidir. Azərbaycan kinosunda dəyərli əsərlər yaradılıb. Bunu heç cürə unutmaq olmaz. Kino-

muzun tarixi və bu sahədə əldə etdiyimiz nailiyyətlər bizim milli sərvətimizdir. Biz bu sərvəti qoruyub saxlamalıyıq. Tariximizdir, ədəbiyyatımızdır – kinomuz. Bunlar bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdırlar. Kinonu, kinematografiyanı, kino sənətimizi yaşatmaq lazımdır. Şübhəsiz ki, bizim kino sənətinin on illərlə yaranmış böyük bir kollektivinin dağıdılmasına imkan vermək olmaz. Eyni zamanda gərək hər birimiz bu ağır dövrə dözək. İnanıram ki, bu ağır dövrün də ömrü uzun olmayacaqdır. Biz bu dövrü keçib gedəcəyik, mən gələcəyə nikbin baxıram” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 22 dekabr 1995-ci il). Beş il sonra verilmiş sərəncam H.Əliyev inamının, həmin nikbinliyin tarixi təsdiqi idi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi H.Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırarkən çoxəsrlik milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına, dövlət siyasətində ehtiva olunmasına ciddi diqqət yetirirdi. Bəyanatlarından birində ölkədəki demokratiyadan sui-istifadə edənlərə müraciətlə deyirdi: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Əgər insan mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud onları qəsdən təhrif edirsə, əgər vəziyyət o dərəcəyə çatırsa ki, hətta Azərbaycanın dini rəhbəri təhqir olunur, onda təbiidir ki, bu bizi narahat etməlidir.

... biz Azərbaycanda demokratiyanın bütün tələblərini tətbiq etmişik, edəcəyik də. Ancaq Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı, Azərbaycanın milli mentalitetinə qarşı yönəldilmiş hərəkatların hamısının qarşısı alınacaqdır” (13 avqust 2001-ci il). Ümumiyyətlə, H.Əliyev dinin tarixdə və cəmiyyətdəki mənəvi – saflaşdırıcı roluna, insanlarda inam, iman və əqidə formalaşdırmaq imkanlarına xüsusi diqqət yetirir, dəyişməz ehkamlar sistemi olan dinin ideologiyadakı yerinin həssaslıqla təyin edir. Hələ 1993-cü ildə fəlsəfi-ictimai fikirdə belə bir qənaət formalaşmışdı ki, “Azərbaycançılıq” xalqımızın çox əzab-əziyyətlərdən sonra yaratdığı tarixi dəyərdir, real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz, unitar Azərbaycanı qoruyub saxlamaq vasitəsidir. Bu gün “azərbaycançılıq” milli həyatın ahəngdarlığının çoxəsrlik ənənəsi, diyarımızda yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupla-

rın qardaşlığı, birgə fəaliyyəti və qarşılıqlı təsirinin tarixi, ümumi taleyi, Azərbaycanın bütövlüyünü qorumaq uğrunda onların birgə mübarizəsinin tarixi təcrübəsidir” (*Ramiz Mehdiyev. Azərbaycan: tarixi irs və müstəqillik fəlsəfəsi. Bakı, 2001, s.208*).

H.Əliyevin tarixi şəxsiyyət kimi möhtəşəmliyi bunda idi ki, o təkcə müstəqil Azərbaycan dövlətini deyil, həm də real tarixin özünü idarə etməli oldu. Tarixi hərəkətə gətirmək, onu idarə etməklə o tarixdə şəxsiyyətin həlledici rol oynadığını, marksist fəlsəfənin iddia etdiyi kimi, tarixi kütlələrin deyil, liderlərin yaratdığını öz fəaliyyəti ilə əyaniləşdirməyə nail oldu. H.Əliyevin azərbaycançılıq nəzəriyyəsi nadir tarixi şəxsiyyətlərə məxsus belə bir imkana istinad edir. Həqiqətən də “Heç bir dövlət başçısı, heç bir siyasi lider və hətta heç bir millətçi ziyalı dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı, milli ideologiyanın əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə də yeni mükəmməl elmi konsepsiyanın yaradılması və onun həyata keçirilməsi sahəsində Heydər Əliyev qədər şəxsi əzmkarlıq göstərməmişdir” (*S.Xəlilov. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı, 2002, s.139*).

Ümumiyyətlə, ideologiya tarixin gedişi ilə meydana çıxaraq, həmin gedişi təsdiq edən və bu gedişin sonrakı istiqamətlərini müəyyənləşdirən, həmin prosesdə xalqın rolunu təyin edən, ona tarixi bəraət qazandıran ən parlaq və obyektiv ideyaların sistemi və məntiqi məcmusudur.

Azərbaycançılıq ideologiyasının fəlsəfi təlim kimi sistemə salınması və müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə tətbiqi H.Əliyevin tarixi xidmətidir. Böyük nəzəri-tarixi ənənələri olsa da, azərbaycançılıq yeni siyasi dövrün ifadəsi, yeni təfəkkür mərhələsinin fəlsəfəsi kimi formalaşmışdır. H.Əliyevin yeni tarixi dövrdə – 15 iyun 1993-cü ildən etibarən apardığı müstəqil Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsasında məhz azərbaycançılıq ideologiyası dayanırdı. H.Əliyev ideyalarının əzmkar davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu siyasətin tarixi rolundan bəhs edərkən demişdir: “Azərbaycan rəhbərliyinin apardığı siyasət yeganə düzgün siyasətdir. Bunu həyat da sübut etmişdir. Azərbaycan çox böhranlardan şərəflə çıxmışdır. Vətəndaş müharibəsi və cəmiyyətin parçalanması təhlükəsindən qurtarmışdır. İndi Azərbaycanda sabitlikdir, güclü iqtisadiyyat vardır,

demokratikləşdirmə yolunda çox işlər görülür. Buna görə də mən qəti əminəm ki, hazırda yeridilən xətt davam etdirilməlidir... İndiki siyasət bir çox onilliklər üçün nəzərdə tutulmuş siyasət olmalıdır. Əks halda, Azərbaycan yenə də hansısa hərc-mərcliyə məruz qala bilər” (*“Известия” qəzeti, 19 may 2001*). Bu sətirlərdə H.Əliyev siyasətinə, onun ideologiyasına qüvvətli inam və İlham Əliyevin qalibiyyət əzmi ifadə olunur. Bu gün bütün dünyada azərbaycançılığın ən böyük qarantı Azərbaycanın və hər bir azərbaycanlının Prezidenti İlham Əliyevdir.

H.Əliyev çətin tarixi-siyasi situasiyalardan asanlıqla baş çıxaran, polad kimi möhkəm siyasi iradəyə malik lider, tarixin gedişatını öncədən görməyi və istiqamətləndirməyi bacaran böyük strateq idi. O, Azərbaycan xalqı və müstəqil dövlətçiliyimiz üçün zəngin nəzəri irs və qüdrətli tarixi təcrübə, idarəçilik təcrübəsi qoyub getmişdir. Onun dərin məzmunlu tarixi irsində Azərbaycanla bağlanmayan, Azərbaycanın milli və tarixi taleyini əks etdirməyən bir fikir belə tapmaq mümkün deyil. Çünki, azərbaycançılıq onun təkə əməllərində deyil, qəlbində və zəkasında, onun içində-daxili-mənəvi varlığında, əzəmətli şəxsiyyətində idi.

Zaman keçdikcə H.Əliyevin şəxsiyyəti daha möhtəşəm görünür, qoca tarix inadkar bir inamla onun cahansümul əməllərini, dövlətçilik ideallarını və azərbaycançılıq nəzəriyyəsini təsdiq edir.

* * *

H.Əliyevin azərbaycançılıq təliminin əsas qaynaqlarından biri bədii ədəbiyyat idi. O, ədəbiyyatın bədiilik mənafeələrini diqqətlə nəzərə almaqla bərabər, onun fəlsəfi-elmi imkanlarından da bacarıqla faydalanırdı. Konkret bədii faktların fəlsəfi-tarixi mövqeyinin şərhinə keçməzdən əvvəl, bir vacib ümumi və səciyyəvi cəhəti qeyd etməliyəm. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini və mərhələ təsnifatını səciyyələndirən cəhət odur ki, bu ədəbiyyat dövlətçiliyin möhkəm olduğu dövrlərdə yüksək bədii-fəlsəfi həddə çatıb. Azərbaycan tarixində Azərbaycan dövlətçiliyinin üç zirvəsi əbədiləşib: Atabəylər, Şirvanşahlar və Səfəvilər. Biz belə hesab edirik ki, Nizami Atabəylər, Xaqani və Nəsimi Şirvanşahlar, dahi Füzuli Səfəvilər fütuhatının yetirmələri idi. Maraqlı burasıdır ki, H.Əliyev adı çəkilən sənətkarlara məhz həmin dövlətçilik

kontekstində, tarixilik əsasında dəyər verirdi. Məsələn, o, M.Füzulinin 500 illiyini keçirən Dövlət Komissiyasının iclasında demişdi: “Dahi mütəfəkkir şairin Azərbaycan xalqı qarşısında və bütün türk xalqları, dünya mədəniyyəti qarşısında xidmətlərinə verilən qiymətdir. Eyni zamanda həm də mədəniyyətimizi, tariximizi təbliğ etmək üçün çox əlverişli fürsətdir və biz bundan hərtərəfli istifadə etməliyik” (1, s. 201). Həqiqətən də Füzulinin 1994-cü ildən başlayıb XX əsrin sonuna qədər davam edən yubiley tədbirləri təkcə Füzulinin cahanşümul irsinin deyil, həm də orta çağlar Azərbaycan tarixinin, dövlətçilik tarixinin təbliğinə çevrildi.

H.Əliyev öncə Azərbaycan türklərinin, ümumən isə türk xalqlarının müştərək eposu olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubiley tədbirlərini keçirərkən də məhz Azərbaycanı təbliğ edir. Azərbaycan türk təfəkkürünün hələ erkən orta əsrlərdə hansı böyük imkanlara malik olduğunu bütün dünyaya bəyan edirdi. O, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposuna oğuz türklərini vahid xalq və dövlət kimi birliyə səsləyən möhtəşəm qəhrəmanlıq abidəsi – azərbaycançılıqda birliyi təmin edən qədim məxəz kimi baxırdı.

Dədə Qorqud üzünü oğuz elinə tutub “dövlətimiz əbədi olsun” deyirdi. Beləliklə də, o, dövləti uca tutur, onu yüksək qiymətləndirirdi. Bu müdrik şəxs “Quran”ı “Göydən gələn tanrı elmi” adlandırır.

Bədii ədəbiyyatın ideoloji qaynaq missiyası, vətəncilik hissi ilə bağlı olaraq XIX və XX yüzilliklərdə daha da artır. Böyük maarifçi A.Bakıxanov ikiye bölünmüş vətən ağrısını əks etdirən ilk əsəri – “Gülüstani-İrəm”i yazır, böyük maarifçi M.F.Axundzadə “Aldanmış kəvakib” povestində, “Kəmalüddövlə məktubları” fəlsəfi traktatında yeni dövlətçilik ideyalarını irəli sürür, vətən taleyi maarifçiliyin birinci dərəcəli probleminə çevrilir. XX əsrin önlərində “Ana dili” uğrunda F.Köçərlinin, N.Nərimanovun, A.Şaiqın, C.Məmmədquluzadənin, M.Ə.Sabirin başladıkları mübarizə, “Ana vətən” uğrunda mübarizəyə çevrilir. Bu hərəkət bir tərəfindən, “Füyuzat”ın başçılıq etdiyi türkcülük məfkurəsinin, digər tərəflərdən isə, “Molla Nəsrəddin”in öndərlik etdiyi azərbaycançılığın vahid məcrada birləşməsi və dövlət yartaması, əslində

M.Ə.Rəsulzadənin əsasını qoyduğu “Azərbaycan qayəsi”nin tarixi qələbəsi idi. Bütün bu olaylar H.Əliyevin azərbaycançılıq təlimində nəzərdə tutulur.

Hesab edirik ki, böyük romantik A.Səhhətin “Vətən” şeiri C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” dramı, M.Ə.Sabirin “Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var” əsəri azərbaycançılığın bədii ifadəsini verən dəyərli əsərlər idi.

Könlümün sevgili məhbubu mənim,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənim.
Vətənim verdi mənə nanü-nəmək
Vətəni mənə unutmaq nə demək?!
Vətən əcdadımızın mədfənidir
Vətən övladımızın məskənidir.
Vətəni sevməyən insan olmaz
Olsa da, ol kəsdə vicdan olmaz.

Bu şeiri azərbaycanlılığın parlaq bədii ifadəsi hesab etmək olar. Çünki, azərbaycançılıq türkçülüyn vətən əxlaqı müstəvisində dərki deməkdir. Azərbaycanda A.Səhhətin “Vətən” şeiri qədər millətdə vətən əxlaqı formalaşdıran ikinci poetik nümunə tapmaq çətindir.

Fəqət Azərbaycanın M.Ə.Sabir qədər vətənpərvər azərbaycançı şairi yoxdur. “Hophopnamə” Azərbaycan xalq həyatının ensiklopediyasıdır: “Millət necə tarac olur-olsun nə işim var?!”, “Bu daş qəlbli insanları neylərdin ilahi?!” M.Ə.Sabirin öz millətinə sevgisinin poetik ifadəsidir.

Azərbaycançılığın nəzəri əsasları yazıçı, həkim və dövlət xadimi N.Nərimanovun “Nadir şah” (1898) əsərində aydın bir şəkildə təzahür edir. Dayısı Cavad hələ qaçaq olan Nadirə deyir: “Məni fikrə salan vətənimizin qarışıq işləridir... Vətənimiz əldən gedir, yerlərimiz özgə tayfaların əlinə keçir, ziyarətgahlarımız, günbəgün zəlil, məşəqqətdə bulunur. Əkin yox, biçin yox, yenə kəndlərdə aclıq başlanıb”. Hakimiyyətə gələn Nadir bu vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı islahatları aparır. Mirzə Mehdi xana yazdırır:

1. “Doğrusu şeyə-sünni adı eşidə bilmirəm. Gərək bu iki məzhəb birləşə) Nə səbəbə, mənfəəti nədir, sonra deyərəm.

2. İkinci fikrim budur: gərəkdir İncil bizim dilə tərcümə oluna...

3. Üçüncü fikrim... Mollaların ixtiyarlarını azaltmaq. Bu pul (ziyərətqahlarda, məscidlərdə toplanan pul – *N.Ş.*) dövlətin xəzinəsinə yığılsın. Bir dövlət ki, mollaların ixtiyarında yaşadımı, o dövlətdə tərəqqi olmaz.

4. Dördüncü fikrim budur: gərəkdir mənim padşahlığımda fəqir və sail tapılmaya. Bir dövlətin ki, fəqir və saili çox oldu, o dövlətin tez puç olmasına ehtimal var.

Göründüyü kimi, bu arzular və islahatlar bu gün üçün də aktualdır və şübhəsiz ki, azərbaycançılıq ideologiyasını bədii ədəbiyyatın bətnində yaşayan belə ideyalardan kənarında təsəvvür etmək mümkün deyil.

Əlbəttə, totalitar sovet ideologiyasının tüğyan etdiyi sovet dönəmi azərbaycançılığın inkişafı baxımından çətin bir dövr idi. Çünki bu zaman marksizm-leninizm kimi mütləqləşmiş, daşlaşmış, xeyli sonra qartlaşmış heç kəsin, heç cür inkar edə bilməyəcəyi və arxasında qüdrətli dövlət (əvvəl proletariat diktaturası, sonra isə II Cahən savaşıdan qalib çıxmış dəmir imperiya – *N.Ş.*) dayanan sərt ideologiya var idi. Və ən maraqlısı budur ki, bu dövəmdə (1920-1990) də məhz Əlahəzrət Ədəbiyyat inadkar bir inamla mənsub olduğu millətin adından danışmağı bacardı.

XX əsrin ilk illərində “Azərbaycan” adı xəritələrdən silinmişdi. 1920-ci ildə bolşeviklərin hiyləsi və təkidi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamenti istefa verdi, rus bolşevik-daşnak ordusu Azərbaycana soxulub, ölkəni işğal etdi. Bundan sonra azərbaycançılıq sətiraltı mənalarda, poetik rəmzlərdə, mətnaltı fikirlərdə yaşadı. Türk demişkən, əvət, yaşadı, çox böyük təzyiqlər altında 37-nin üç nömrəli metodundan, Qazaxıstanın odlu səhralarından, Sibirin sümük sındıran şaxtalarından keçərək, cavidlərin, müşfiqlərin, çobanzadələrin, nazimlərin, mümtazların dilində dua kimi, ayin kimi səslənərək yaşadı, 70 sənəlik sərt totalitar rejimin üzərindən bahar qaranquşu kimi keçərək XX əsrin sonunda körpə Azərbaycan İstiqlalına dimdiyindən dən verdi.

H.Əliyevin azərbaycançılıq fəlsəfəsinin möhtəşəm qaynağı kimi bədii ədəbiyyat üzərində düşünərkən klassik bir bayatı məni bir daha ilkinə qaytarır:

Əzizim vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı,
Qürbət cənnət olsa da
Ölməyə vətən yaxşı.

Mən bilmirəm, bu bayatını azərbaycanlı qərrib hansı diyarda qəlbindən dilinə gətirib. Amma onu gün kimi aydın bilirəm ki, min il əvvəl bu bayatını dilə gətirən adam vətən həsrəti ilə yaşayıb. Bəlkə də o, məhz birinci azərbaycançı olub. Və istəmirəm uzaq keçmişdə qalaq, istəyirəm H.Əliyevi Azərbaycan xalqına bəxş etmiş XX əsrə qayıdaq. Onun qeyri-adi zəkasının, parlaq şəxsiyyətinin formalaşdığı XX əsrin otuzuncu illərində S.Vurğun özünün proqram əsərini yazdı:

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimсэн,
Anam, doğma vətənimсэн,
Ayrılarımı könül candan?!
Azərbaycan, Azərbaycan.

Bu şeir yazılanda H.Əliyevin 12 yaşı var idi, orta məktəbdə oxuyurdu. Və bu şeir bizim hamımızın canına, qanına ana südü kimi hopub, azərbaycançılıq təməli bağlayıb. Təxminən 20 il sonra 1954-cü ildə Cənubda M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poeması çap olundu. İllər keçəcək və ömrünün ixtiyar çağlarında H.Əliyev deyəcək ki, mənim ən çox sevdiyim şair Məhəmmədhüseyn Şəhriyardır. Bu sadə bir deyim deyil, böyük mütəfəkkirin etirafı idi.

Bu qeydləri edərkən H.Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi və bizim tələbə olduğumuz 1970-ci illərdə T.Bayramın dillər əzbəri olan “Azərbaycan deyəndə” adlı pafoslu şeiri yadıma düşdü:

MÜNDƏRİCAT

HEYDƏR ƏLİYEV HAQQINDA ETÜDLƏR (<i>Bəkir Nəbiyev</i>)	3
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN FOLKLORU (<i>Məhərrəm Qasımlı</i>).....	72
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ KLASSİK ƏDƏBİYYAT (<i>Teymur Kərimli, Vilayət Quliyev</i>)	91
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏDƏBİ PROSES (<i>Nikpur Cabbarlı</i>)	204
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ (<i>Nizaməddin Şəmsizadə</i>)	227

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI – 2009

Kompüter yığıcısı:

*Şahnaz Şirinova
Fatimə Kərimova*

Texniki redaktor:

Rövşən Ağayev

Kompüter səhifələyicisi:

Allahverdi Kərimov

Üz qabığının dizaynı:

Nərgiz Əliyeva

Korrektor:

Gülzar Süleymanova

Yığılmağa verilmişdir 06.02.2009. Çapa imzalanmışdır 10.05.2009.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 15,5 + 1,25 illüst. Ofset çap üsulu.
Tirajı _____. Sifariş _____.

Kitab “Şərq-Qərb” ASC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.